

TUDÁS MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája

ÜNNEPI KÜLÖNSZÁM

BOKOR BÉLA 70. ÉS MINORICS TÜNDE 60.

SZÜLETÉSNAPIJA ALKALMÁBÓL

TUDÁS | MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája

ÜNNEPI KÜLÖNSZÁM
BOKOR BÉLA 70. ÉS MINORICS TÜNDE 60.
SZÜLETÉSNAPIJA ALKALMÁBÓL

TARTALOM

KOLTAI ZSUZSA	
Előszó.....	4

KÖSZÖNTŐK

KOLTAI DÉNES	
Jó barát vagy, Béla.....	6
PÁLNÉ KOVÁCS ILONA	
Nyugdíjba ment a regionalizmus	7
CSEFKÓ FERENC	
Béla Tündérországbán.....	8
SCHIFFER JÁNOS	
Rózsafától a Vármegyeházáig	9
GÁLBER ATTILA	
„Sok születésnapokat vígan megélhess...”	11
MEZEI JÓZSEF	
Nyugdíjasnak lenni, állapot. Hetvenesnek lenni, érdem.....	12
NEMES KRISZTINA	
A baranyai közművelődés álompárja.....	14

MUNKAERŐPIAC, GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

OROSZI SÁNDOR	
Egy merénylet tisztázatlan hátterétől a konspirációs elméletek keletkezését magyarázó gazdasági tényezőkhöz.....	16
BARAKONYI ESZTER	
Egy elfeledett korosztály - az ötven év feletti nők munkaerő-piaci helyzetét meghatározó főbb körülmények.....	35
FÖLDES KATA – SZEDERKÉNYI ÉVA	
Intergenerációs különbségek a HR területén – Covid-19 előtti és utáni mintavételek tükrében	46
ÁSVÁNYI ZSÓFIA – RIEDELMAYER BERNADETT	
Iskolapadból a munkaerőpiacra – A fiatalok munkaerőpiaci integrációját ösztönző munkavégzési formák	63
GONDA TIBOR	
Tanulás, utazás, boldogság – Az iskolai végzettség és az utazás életminőségre és szubjektív boldogságérzetre gyakorolt hatásának az összefüggései.....	78

KULTÚRATUDOMÁNY

BRAY ÁGNES – KOVÁCS TERÉZ	
Nemzeti és regionális identitások változásai a vajdasági magyarok körében	94
HUSZ MÁRIA	
Szövetvilág. Értelmezési próbák Pápai Lívia textilművész munkáihoz	111
HUSZÁR ZOLTÁN	
Pillantás a dunai gőzhajózás kezdeteibe és a DGT csúcsidőszakába	129
FERKOV JAKAB	
Dunaparti anziksz, mosónők a Dunán	137
ERDŐS ZOLTÁN	
Honismeret és helytörténetírás a Baranyai Művelődés hasábjain	144

KÖZÖSSÉGSZERVEZÉS, KÖZMŰVELŐDÉS, KULTÚRAKÖZVETÍTÉS

KLEISZ TERÉZ	
A közösségi filantrópia új látószögben	162
DÓRI ÉVA	
„Útkeresők”. Településfejlesztés a közösségi művelődéssel.....	174
KOLTAI ZSUZSA – REISZ TERÉZIA	
Közművelődési és közösségszervezési jó gyakorlatok a Baranya megyei községekben	187
ÓBER PÉTER – ORMOSY PETRA	
A Pécsi Püspökség kultúraközvetítő szerepe idegenforgalmi tevékenysége tükrében	212
PAJOR ZSÓFIA – SZEIFER CSABA	
Az olvasásnépszerűsítés jó gyakorlatai a Csorba Győző Könyvtárban	222

NEVELÉSTUDOMÁNY

NÉMETH BALÁZS	
A felnőttkori tanulás és a felnőttoktatás jövője - Trendek és kérdések	230
BAJUSZ KLÁRA	
Idősoktatás az online térben. Lehetőségek és kihívások.....	240
KOLLER INEZ	
A közösségi tanulás laboratóriuma – a Jövő kép műhelysorozat.....	248
EGERVÁRI DÓRA – KOVÁCS EDINA	
A XXI. századi kompetenciák megjelenése a 2020-as NAT-ban.....	269
VÁRNAGY PÉTER	
John Henry Newman szerepe a köznevelésben	283
ABSTRACTS.....	293
SZERZŐINK	305
AUTHORS.....	309

A szerkesztőbizottság tagjai: Koltai Zsuzsa (felelős szerkesztő), Kovács Edina (technikai szerkesztő, titkár), Agárdi Péter, Héjj Andreas, Huszár Zoltán, Kleisz Teréz, Koller Inez, Németh Balázs, Oroszi Sándor, Varga Katalin, Vámosi Tamás, Várnagy Péter, Zádori Iván

Olvasószerkesztő: Koltai Zsuzsa
Tördelőszerkesztő: Kovács Edina

Jelen számunk lektorálásában a szerkesztőbizottság tagjai mellett közreműködtek:
AMBRUSNÉ KÉRI KATALIN, PHD, HABIL, DSC, PROF., egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
BAJUSZ KLÁRA, PHD, HABIL, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
CSERNÉ ADERMANN GIZELLA, CSC, egyetemi docens, címzetes egyetemi tanár, Dunaújvárosi Egyetem/Pécsi Tudományegyetem
DEZSŐ RENÁTA, PHD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
GONDA TIBOR, PHD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar
KOLTAI ZOLTÁN, PHD, HABIL, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar
NAGY ANDOR, tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
NEMESKÉRI ZSOLT, PHD, HABIL, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar
PONYI LÁSZLÓ, PHD, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar/ kutatási központvezető, Nemzeti Művelődési Intézet
REISZ TERÉZIA, PHD, HABIL, nyugalmazott egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
VEHRER ADÉL, PHD, egyetemi docens, Szent István Egyetem, Apáczai Csere János Kar

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézete
Felelős kiadó: a kar dékánja
Szerkesztőség: 7624 Pécs, Rókus utca 2. P/4.

A folyóirat elérhetősége:
<https://journals.lib.pte.hu/index.php/tm/issue/archive>
<http://btk.pte.hu/hu/hfmi/tudasmenedzsment>
E-mail: tudasmenedzsment@pte.hu

ISSN 1586-0698 (Nyomtatott)
ISSN 2732-169X (Online)

Koltai Zsuzsa

ELŐSZÓ

A Tudásmenedzsment folyóirat 2021. évi első különszáma Minorics Tündét és Bokor Bélát köszönti kerek évfordulós születésnapjuk alkalmából. Barátok, pályatársak, kollégák és korábbi tanítványok ragadtak tollat nagy lelkesedéssel annak érdekében, hogy rövid köszöntővel vagy tudományos publikációval hozzájáruljanak az ünnepi kötet megjelenéséhez.

Minorics Tünde és Bokor Béla tudományos és gyakorlati munkássága fontos szerepet tölt be Pécs, illetve Baranya megye közösségi és kulturális életében, valamint a közel 30 éve működő Határokon Túli Magyarságért Alapítvány révén a Kárpát-medencében élő magyarság kulturális értékeinek közvetítésében, megőrzésében és támogatásában. A kultúraközvetítés terén végzett szervezői munkájuk éppoly inspiráló, mint mindig jókedvű és kreatív személyiségük.

A kötetben 34 szerző írását olvashatjuk. Csefkó Ferenc, Gálber Attila, Koltai Dénes, Mezei József, Nemes Krisztina, Pálné Kovács Ilona és Schiffer János köszöntővel, Ásványi Zsófia, Bajusz Klára, Barakonyi Eszter, Bray Ágnes, Dóri Éva, Egervári Dóra, Erdős Zoltán, Ferkov Jakab, Földes Kata, Gonda Tibor, Husz Mária, Huszár Zoltán, Kleisz Teréz, Koller Inez Zsófia, Koltai Zsuzsa, Kovács Edina, Kovács Teréz, Németh Balázs, Ormosy Petra, Oroszi Sándor, Óber Péter, Pajor Zsófia, Reisz Terézia, Riedelmayer Bernadett, Szederkényi Éva, Szifer Csaba és Várnagy Péter pedig tudományos igényű publikáció közzétételével fejezi ki Minorics Tünde és Bokor Béla iránti megbecsülését.

A szerkesztőbizottság tagjai mellett külső lektorok is segítették a kötet megjelenésének előkészületeit. Ezúton köszönöm Ambrusné Kéri Katalinnak, Bajusz Klárának, Cserné Adermann Gizellának, Dezső Renátának, Gonda Tibornak, Koltai Zoltánnak, Nagy Andornak, Nemeskéri Zsoltnak, Ponyi Lászlónak, Reisz Teréziának és Vehrer Adélnak, hogy lelkiismeretes lektori munkájukkal hozzájárultak ahhoz, hogy a Tudásmenedzsment folyóirat különszám kiadásával köszöntheti az ünnepelteket.

A szerkesztőbizottság, valamint a kötetben publikáló valamennyi szerző nevében kívánok Tündének és Bélának jó egészséget, sok-sok további aktív évet, meghitt családi perceket. Kedves Tünde és Béla! Szeretettel kívánom Nektek, hogy a humor és vidámság ezután is úgy áradjon Belőletek, mint ahogyan azt gyerekkorom óta, minden egyes találkozásunkkor tapasztalhattam.

Pécs, 2021. június 21.

Koltai Zsuzsa
felelős szerkesztő

Köszöntők

Koltai Dénes
JÓ BARÁT VAGY, BÉLA

Tisztelt volt pályakezdő népművelő, járási tanács népművelési előadója, a megyei tanács munkatársa, csoportvezetője, a megyei művelődési központ igazgatója! Aztán a világ kifordult a sarkából, akkor lettél a megye kulturális és idegenforgalmi vezetője, majd a megyei közgyűlés alelnöke. Az életutad, az a pályáiv, amit bejártál tudatja a világgal, hogy ismered és tudod, mi a szakma, mi a népművelő hivatás. Karriered során tudtad, hogy kik vannak a végeken, hogyan élnek az emberek a szebbé tett településnevű Rózsafán.

Barátom! Fontos tény, hogy hetvenéves lettél. Úgy vélem, ebből a hosszú időből legalább 50 éve ismerlek. Ismeretségünk kezdetén fiatal srác voltál, én is csak négy évvel voltam idősebb nálad, lehet, hogy a baranyai népművelők között akkor Te voltál a legfiatalabb. Folyton tanultál. Szombathelyen, a későbbi megyei művelődési központok igazgatóinak többségével évfolyamtársak voltatok. Később az ELTE BTK kiegészítő szakán kiváló kollégákra és barátokra lertél. A Közművelődési Tanács vezető munkatársai egyetemi csoporttársaid voltak. Feltűnően színvonalas diplomamunkát írtál. Jó volt az ötlet, igényes a kidolgozás, idézni kezdett a szakma. Abban is sikeres voltál.

Nagyszerű kezdeményezés volt részedről a Határokon Túli Magyarságért Alapítvány létrehozása. A felvidéki, délvidéki (bácskai), erdélyi, dél-baranyai és vasi, burgenlandi magyarok fontos szervezetét hoztad létre. Nem akármilyen lett belőle. Egy szép belvárosi családi házat tettél olyanná, ahol nagyszerű kulturális élményeket szerezhettek a látogatók, a meghívottak kényelmes szobákban alhattak.

Béla Barátom! Rengeteg közös élményünk halmozódott össze az elmúlt évtizedek alatt. Micsoda ötlet volt, hogy egy kétújfalúi fontos rendezvény után bementünk a színház melletti bárba és élveztük a nem túl magas kulturális színvonalat... Voltak közös kirándulásaink. Magyarországon, Zakopanében és Londonban. Minden hónapban azonos időben volt óránk Zalaegerszegen.

Voltak közös kutatásaink, a munka során barátkoztunk össze Terry George-dzsal. Jól sikerült migrációs program volt. Megtanult magyarul, házat is vett Zengővárkonyban.

Kedves Barátom! A születésnapodon szívből gratulálok, Tündinek is minden jót kívánok! Barátsággal, szeretettel!

Pálné Kovács Ilona

NYUGDÍJBA MENT A REGIONALIZMUS

Kedves Béla, azért vagyok elérzékenyülve a kerek évforduló kapcsán, mert én sem vagyok messze tőle. Mi szerintem olyanok vagyunk, akik nem akarnak megöregedni és nyugdíjba menni.

A Te munkád, szereped népművelőként, tanárként arra predesztinált, hogy mindig a dolgok sűrűjében legyél, kezdeményezz, animálj, értékelj, vitatkozz. A mi ismeretségünk a politikából származik elsősorban, pontosabban a megyei politikából, amikor képviselők voltunk (te alelnök) a Baranya Megyei Közgyűlésben a kilencvenes években, tele lelkesedéssel, most már inkább úgy fogalmaznék, hogy naivitással. Meggyőződésünk volt, hogy amit csinálunk, annak értelme van, erősítjük az emberek területi kötődését, a megye kohézióját s ezzel érdekérvényesítési, fejlődési esélyeit. Tévedtünk.

Vitánk volt ugyan abban, hogy megyére van szükség vagy nagyobb régióra. Te lelkes regionalista lettél, fókuszálva az identitásépítésre, a kultúra kohéziós, társadalom és nemzetintegráló erejére, én azt hangoztattam kicsit pragmatikusabb attitűddel, hogy nem a méret a lényeg, a megyék is lehetnek európai értelemben vett régiók. Egyetértettünk viszont abban, hogy erős középszintű önkormányzatra van szükség. Csak látszólag nyertem én, abban az értelemben, hogy a megyék megúszták a regionalizációt. A régiókat a majdnem két évtizedes lebegtetés és egyre korlátozottabb aktivitás után nyugdíjba küldték, teljesen szabálytalanul, hiszen esélyt se kaptak a tényleges életre. A megyék megmaradtak a térképen, de a hatalomban nagytítóval sem találjuk őket. Mi legalább bizonyíthattunk (már amennyire, ezt nem mi döntjük el).

Kedves Béla, tudom, hogy te sosem nyugodsz és mindig lelkesedsz valamiért, én peszsimistább vagyok. Nagyon sok időt elvesztegettünk, és még sincsenek erős helyi, regionális közösségek, önkormányzatok meg végképp sincsenek. Remélem tanári pályafutásod során sikerült elültetned a meggyőződést, hogy a régió (vagy megye) és a közösségek számítanak. A pártpolitikusok, úgy tűnik, kevésbé. A három évtizedes huzavona tanulsága az, hogy erős helyi társadalmak nélkül csak felülről, nem lehet kiépíteni a regionalizmust. Sok munka van még hátra, ehhez kívánok jó egészséget!

Csefkó Ferenc
BÉLA TÜNDEORSZÁIBAN

A jobbérzésű emberek – legyenek „csak” ismerősök vagy barátok – valószínű, egyetértenek velem (velünk, mert ez az írás párommal, Nemes Krisztinával koprodukcióban készült), hogy e köszöntés címzettjeit nem lehet nem szeretni.

Tünde lágyan simogató és érzelmekben gazdag aurája befonja a körülötte lévőket/élőket. Nem tudsz, nem is akarsz bűvöletéből kilépni: mert érzed, Hozzád, Neked szól. S, ha tesz bármit is, azt szívéből fakadó teljességgel adja, és környezetét akárhol is lett-légyen, úgy varázsolja csudavilágúvá, hogy abban rögvést otthon érzed magad, mert áthat annak pótolhatatlan, sokszínű kedvessége, melege.

Ha Bélát is ily szép jelzőkkel illetném, nem lennék hű sem Hozzá, sem magamhoz, mert-hogy Őt másért szeretjük: lebilincselő egyéniségét, kedves humorával átszótt szó- és mondatfüzéreit jelzik az elmúlt évtizedek mindannyiunkban maradandó nyomot adó történései. A majd’ fél évszázaddal ezelőtt kezdődött ismeretségünk szinte azonnal barátságba csapott át, s erősödött a mindenféle (zömében feledhető) rendszerek béklyóit sülyesztőbe téve. Igaz, nem lettem az Ő Minisztere (pedig megígérte), merthogy Ő sem tudott Bokor-Kormányt alakítani. De tudod (így, egyfajta leltárt csinálva a részben közös múltunkról), mi többet nyertünk: szabadok maradtunk tájolásaink, kalandozásaink világot váltani akaró hitében.

Mi (mármint párommal) bő 20 esztendővel ezelőtt döntöttünk arról, hogy életünket együtt kívánjuk leélni. Danival közös életetekre Ti is nagyjából ebben az időszakban adtátok áldásokat. Nekünk (és reméljük Nektek is) e két évtized alig feledhető élményeket, örömeket adott. (Ez utóbbiak közé tartozott az is, hogy néha-néha Béla visszahívott telefonon.) Reméljük, sokáig jó lesz még Veletek együtt lenni. (Még akkor is, ha időnként pizsamában, egy szunyókálást követően jössz hozzánk vissza – Nálatok vendégségben, s kérdezed, hogy: Na, mi van, ti még itt vagytok?)

Akik barátaitoknak vallják magukat, tudják küzdelmeiteket. Velünk együtt vallják bizonyosan, hogy megérdemlitek azt a boldogságot, amit érezhettek kettőtök közös ünnepe alkalmából. És tudjuk, hogy nem csak ekkor, hanem a mindennapok néha zavaros, bonyolult ide-oda, határainkon innen és túlra kóborló világotokban nem hiába tettétek és teszitek mindazt a legbensőbb énetekből fakadó küldetést, amit ugyan a köz hivatásossága alig méltányol, de van ennél fontosabb, hogy akikért teszitek, Ők ismerik és elismerik, mert mindezek által váltak barátaitokká.

Kedves Tünde és Béla! Miközben e köszöntés-szerű írással adózunk Nektek, egy kicsit irigylünk is Benneteket, mert Béla „szakavatott” közreműködésével, s jórészt Tünde kitartó lelkesedésével alakítottátok otthonotokat, ahol a négy évszak sugározza a folytonos megújulást és szeretetet, s amit mi is érzünk akkor, amikor csak az éppen elbújó nap sugaraitól búcsúzván emeljük poharunkat a Ti Orfúi Tündéerkertetekben – egészségetekre.

Boldogságotokra, szeretettel!

Schiffer János
RÓZSAFÁTÓL A VÁRMEGYEHÁZÁIG

Bokor Bélát (nem 70 évvel ezelőtt, hanem) valamikor a 70-es évek végén ismertem meg. A megyetanácsnál voltam egy értekezleten, amelynek a végén az egyik megyei vezető Béla gondjaira bízott... Na, gondoltam leráztak.

De nem ez történt. Megismertem valaki és valami egészen mást Baranyából, mint amit idáig láttam. Először is nem tudtunk úgy végig menni Bélával az utcán, hogy percenként ne kellett volna köszönni, és minden ötödik járókelőnél megállni. Béla által ismertem meg Siklóstól, Komlón át Szigetvárig, vagy Dobszáig sok embert és falut Baranyában. Volt, ahol a városi rendőrkapitánnyal, körzeti orvossal vagy orvosnővel, iskola vagy ÁMK igazgatóval, civil szervezet vezetőjével, tanácselnökkel, később polgármesterrel találkoztunk, beszélgettünk és persze koccintottuk is.

Amikor a baranyai csapat az ELTE-re járt második diplomájuk megszerzéséért, akkor Budapesten sem volt elveszett ember Béla. A BMK, FMH, Népművelési Intézet, a minisztérium folyosóin, szobáiban is gyorsan megtalálta a sokszor vidám hangot, még azzal is, akit nem ismert korábban. De ez a kapcsolatteremtő képessége megvolt és a mai napig megvan a szakmában is, és mint később kiderült a sarki fűszeresnél éppúgy, mint a postán, de bárhol, bármikor. Lenyűgözően próbált meg alkudni a közértben a kötött áras kiflitől kezdve a szeletelt sonkáig mindenhol – mindenért. (Volt, ahol sikerült...) A tömegközlekedés mindebből csak azért marad(t) ki, mert Béla – a nagy távolságok miatt – elég hamar váltott autóra, így aztán a mai napig nem tudja, hogy mennyibe kerül a vonaljegy, ha meg kellene vennie, de valószínűleg pontosan tudja, hogy mennyiért szeretné megvenni...

A szakmai találkozók, a népművelők vándorgyűlésén, megyei igazgatók találkozóán, bizottsági üléseken a tartalmi megszólalásaira is oda kellett figyelni. Különösen mély nyomot hagyott a hallgatóságban a megyei tanácsülésen elhangzott 6. Lenint idéző előadása.

Amikor egyszer felvetődött, hogy Pestre jöjné dolgozni, én lebeszéltem. Indoklásul azt hoztam fel neki, hogy Béluskám képzeld el, hogy végig mész a Váci utcán és mindössze csak 10-15-en állítanak meg. Szemben azzal, hogy a pécsi Király utcában minden második ember minimum biccent Neked.

És igazam volt, mert Béla Baranyában volt és van otthon. Akár népművelőként, vagy mint megyei igazgató, egyetemi oktató, vagy mint megyei tisztségviselő, alelnök, bizottsági elnök. Térség és kultúra c. doktori értekezése nagyszerű összefoglalója volt munkásságának. A dolgozatban benne volt a baranyai települések egészen mély ismerete, amely nem csak a fizikai környezetről szólt, hanem az ott élők mindennapjairól is, amely alapvetően meghatározza az adott térség kultúráját. Béla baranyai „tudására” nagyon igaz Radnóti Miklós „Nem tudhatom” c. szép versének ez a néhány sora:

*„S ha néha lábamhoz térdepel
egy-egy bokor¹, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek, kik mennek az úton,
s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon
a házfalokról csorgó, vöröslő fájdalom.”*

Bokor Béla igazi civil kapcsolatokat hozott létre, amíg a politika engedte. A Határon Túli Magyarságért Alapítvány - Magyar Ház – nem a politikai széljárás okán született meg. Ő nem a kabátján viseli a tányér nagyságú kokárdát, hanem a szívében és tevékenységében.

Nehéz lenne felsorolni Béla érdemeit és a nagyon sok munkával elért eredményeit. Ez most csak egy 70-es megálló (és nem az orfűi buszpályaudvaré...), de kettőt azért mégis megemlítenék, mert mindegyik 100 százalékig Bokor Béla: Tanár úr (egyetemi oktató) és Borlovag.

A Tanár úr, akinek számtalan hallgatója viszi tovább azt a mentalitást, amely biztosítéka a kultúra, a baranyai és a határon túli kultúra megőrzésének és fejlődésének.

A Borlovag, aki a sok avatás után már tudja, hogy az otelló nem való az igazi vörösborba. Kedves Béla!

Ray Bradbury azt írja: *„Mindenkinek... hagynia kell maga után valamit... Gyereket vagy könyvet, festményt, házat vagy egy falat, amelyet felépített, egy pár cipőt, amit csinált. Vagy egy kertet, amelyet beültetett. Valamit, amit kezünk megérintett..., hogyha az emberek egy fára vagy egy virágra néznek, amiket mi ültettünk – minket lássanak abban. Egyre megy, mit csináltunk, csak az a lényeges, hogy ha valamihez hozzányúlunk, azt változtassuk meg úgy, hogy ránk emlékeztessen akkor is, ha már levettük róla a kezünket.”*

Kedves Barátom! Te fát ültetsz és már most erdő van mögötted, diákokat oktattál, de társadalmat neveltél, és a kultúra kertjében számtalan örökzöld növényed megtalálható. Köszönöm a sorsnak (és annak a megyei vezetőnek a 70-es években), hogy megismerhettelek és köszönöm Neked, hogy a barátod lehetek! (További terveid megvalósításában szívesen rész veszek, legyen az Trafik igazgatóság, Bokor kormány vagy bármi más...)

Boldog születésnapot!

¹Ez nem az a Bokor...

Gálber Attila

„SOK SZÜLETÉSNAPOKAT VÍGAN MEGÉLHESS...”

Bélával először 1997 decemberében találkoztunk a Baranya Megyei Kulturális és Idegenforgalmi Központ akkori székhelyén, felvételi elbeszélgetésen, ami elég hirtelenre sikeredett. „Ne haragudjon, egyszerűen nem érem utol magam, de januárban jöjjön be, és megbeszéljük a részleteket, sajnos most el kell rohannom”! Hamarosan megyei néptánc szakreferensi feladatokat kaptam tőle, és az első instrukciói között – máig jól emlékszem - az szerepelt, hogy ne az irodában, az asztalnál, hanem a terepen ismerkedjek meg Pécs városával, Baranya megyével és alkotó közösségeivel. „Béla bácsi” – ahogy én hívom – azóta is csak rohan, egyik helyről a másikra, szervezésből a megbeszélésre, előadásról díjátadásra, találkozóról vendégfogadásra, és még ki tudja honnan hová. Beszélget, telefonál, humorizál, dolgozik, szervez, oktat, gondolkodik, mesél, sosem fárad el, és pont úgy néz ki, mint amikor először láttam. Még mindig proaktív, örök optimista, mérhetetlen hivatástudattal. A közösségekért él, és azok motiválják is igazán. Sosem tapasztaltam, hogy féltékeny lett volna a tudásra, a fiatalokra, sőt, amerre csak jár, ma is bátorítja az olyan új kezdeményezéseket, amelyek közösségek épülését szolgálják. Bárkivel megtalálja az odaillő, közös hangnemet: akivel lehet viccelődni, azzal viccelődik, aki nem érti a tréfát azzal komolyan beszél. Azt tanultam tőle, hogy a legjobbra törekedjünk, de sosem mások kárára.

Tündével remekül „táncolnak” együtt, páratlan párost alkotnak, igazi társak. Kiegészítik egymás habitusát, jó őket együtt látni alkotni, szervezni, gondolkodni. Oktatóként szeretetteljes szigorral élnek, náluk mindig lehet hibázni, és mindig van egy újabb esély.

A táncegyüttesünk sokat köszönhet nekik, mindig hálás szívvel gondolunk a közösen megélt táncos pillanatokra, és persze szívesen készülünk az újabbakra. A Határokon Túli Magyarságért Alapítvány néptánc gálája és folklór eseményei sok-sok éve visszatérő közös pontok az életünkben: a hagyománytiszteletről, a magyar nyelvterület közösségeiről, táncairól és az együtt gondolkodás élményéről szólnak.

Az alábbi köszöntővel sok-sok erőt, egészséget, vidámságot és „együtt táncolást” kívánok szeretettel!

*„Sok születésnapokat, vígan megélhess,
napjaidat számlálni, ne légyen terhes.
Az ég harmatja szívedet újítsa,
áldások árja házad elborítsa.*

*Tenéked minden öröm holtig adassék,
semmi bánat, semmi bú ne találtassék,
Légyen éltednek virága mind kinyílt,
szíved ne szenvedjen semmi sebes nyílt*

*Véglen az egek várát vígan szemlélhesd,
ott aztán az életet, jobbra cserélhesd.
Az Úr a boldog életben részt adjon,
a szentek serge körébe fogadjon, de fogadjon.*

(Köszöntő - Szék, Mezőség, Erdély)

Mezei József

NYUGDÍJASNAK LENNI, ÁLLAPOT. HETVENESNEK LENNI, ÉRDEM

Azért hallatom a hangom, mert talán csak én maradtam már, aki emlékszik a rózsafai Körzeti Művelődési Házban és Szigetváron eltöltött éveidre, s aki még járt abban a Duna parti házban, ahol gyerekként éltél.

Ismeretségünk még a múlt században kezdődött. Később kapcsolatunk túl nőtt a munkatársi viszonyon. Kitörölhetetlenek emlékezetünkből a családi találkozások, Balatonmáriafürdő, Sikonda.

Én „csábítottalak” Pécsre, a Népművelési Tanácsadóhoz, vezetőhelyettesi pozícióba.

Másrészt, azért is hallatom a hangom, hogy – nem kevés nosztalgiával – a kezdeti időkre irányítsam az emlékezést. (Bár a nosztalgiám igazi alapja az, hogy 30-40 éves voltam!)

Akkor még a közművelődés fogalma sem volt általános, nem voltunk művelődésszervezők csak népművelők, világmegváltó attitűddel.

Az az időszak volt, amikor a megyei Népművelési Tanácsadók sorra szerveződtek át Megyei Művelődési Központokká, létrehozva új ellátási tereiket. Nekünk is lépni kellett.

Baranya nem arról volt híres, hogy áldozzon egy megyei központ építésére, ezért kitájtuk: mi olyan megyei intézményt hozunk létre, amelynek színtere a megye művelődési otthoni hálózata.

Ez tetszett a döntéshozóknak, mert kevés pénzbe került. Megkaptuk a jogosítványokat. Ez indított el komolyabb létszám bővítést.

Szakmailag akkor léptünk magasabb szintre, amikor egyik éves munkatervünkben megfogalmaztuk, hogy egy közművelődési szakembernek nem elég, ha csak a kultúra és közönség találkozását szervezi meg. Fontosabb az elsajátítás. Ez már komolyabb módszertani tevékenységre adott okot, elméleti szinten kellett foglalkoznunk az elsajátítási folyamat szabályozásával, nem nélkülözhattük az andragógiai, csoportlélektani, szociálpszichológiai, nevelésméleti ismereteket.

Átrajzoltuk a megyét, mert éreztük, hogy a Járási Művelődési Központok nem tudják ellátni azt a feladatot, amit várunk tőlük. Ennek sok oka volt, többek között az is, hogy túl nagy volt az ellátandó terület. Kialakítottuk a „nagykörzeteket” De mi lehet egy nagykörzeti központ feladata? Feltárás Újpetrén és térségében, ami a Te nevedhez fűződött.

A 30-as évek népi íróinak szociográfiája alapján, népművelés szakos hallgatókkal – szociológia gyakorlatként – néztük meg, hogy mi változott Kemsén.

Egy következő évben azt vizsgáltuk, vajon Kemse körzeti központja, Vajszló, vagy a járási központ miben segített? Bizonyítottuk, hogy maga a körzeti központ is az alapellátás hiányával küzd, területi munkára nem képes. De a legnagyobb probléma az átjárhatatlanság volt. Akkor még nem volt sok magán jármű. A Volán napi egy buszt üzemeltetett.

A „nagykörzeti” gondolat természetesen nem kapott forrásokat. A rendszerváltás után tapasztaltam, hogy egyre több „falubusz” jelent meg. Csak akkor már nem volt körzet...

De a közművelődésben együtt töltött életünk nem csak álmodozásokból állt. Sok feladatot oldottunk meg sikeresen. Te mentoráltad a dobszai nevelési központ létrejöttét, Neked volt köszönhető a Makovecz tervezte klubkönyvtár létrejötte a dobszai körzetben.

Vagy gondoljunk a cserépvásárra a Jókai téren, a Széchenyi téri nagy-rendezvényekre, a húsvéti hímes tojás készítésre, az orfíi fafaragó táborra, a művészeti csoportok minősítéseire, a nemzetiség kultúrájának megkülönböztetett támogatására, a terecsenyi cigány táborra, a rengeteg szakági továbbképzésre, a Somogy és Tolna megyékkal való együttműködésre, a Dél-dunántúli Népművészeti Hétre, a határon túl élő magyarság hagyományőrzésének segítésére stb.

Az értékek tudatos kiválasztásával és közvetítésével, a formák és módszerek folyamatos megújításával hittük, hogy a közművelődés hatékonyan töltheti be funkcióját. Hittünk a hagyományok megőrzésének fontosságában, a népi kultúra újraélesztésében. Nyitottak voltunk az új kezdeményezésekre, ha minőséget ígért. Arra büszkének kell lennünk, hogy soha nem támogattuk volna a mai celeb-kultúrát, mert megvetettük a silányságot.

Egyszer egy „nagy ember,” amikor a megye közművelődéséről beszélt, azt mondta. „Ti vagytok a klumpások”. Ez a megjegyzés arról szólt, hogy mi voltunk az egyetlen közművelődési hálózat, amely megyei ellátásban gondolkodott. Mi voltunk az az intézményhálózat, amely az apró falvak klumpásaiig is elért. Gondoljunk csak a művelődési autók működésére. (ez még Lemle Géza találmánya volt.)

„Édes Bélám” A hetvenkedők klubjába léptél. Itt is van élet. Én tanúsíthatom.

Ha 70 éves korodban úgy érzed, vannak ellenségeid, annak örülj, mert ez azt jelenti, hogy valahol, valamikor már valamit felépítettél. (Ez Churchill gondolata.)

Isten éltesen egészségben!

Nemes Krisztina

A BARANYAI KÖZMŰVELŐDÉS ÁLOMPÁRJA

Manapság ezt a jelzőt azokra a celebritásokra szokták alkalmazni, akik külön-külön is ismertségre, népszerűsége tettek szert választott szakmájukban, és kapcsolatuk csak megerősíti ezt a népszerűséget.

Valóban, Minorics Tünde és Bokor Béla ilyen álompár a baranyai közművelődésben. Tünde kutatóként, oktatóként, közösségi emberként nagy hatással van a környezetére. Nyüzsgő, kreatív személyisége, problémamegoldó képessége magával ragadja a vele kapcsolatba kerülőket. Ahogyan Béla bölcsessége, derűs világlátása, hatalmas szakmai tapasztalata és kapcsolati hálózata gyakorol hasonló hatást a hallgatóságára. Kettejük együttesében pedig megvalósulnak az ősi női-férfi szerepek. Béla a hangadó, ő van a címlapon, a háttérben Tünde segíti, szintetizáló képességével biztosítja, hogy mindketten megvalósíthassák szakmai küldetésüket. Ebben a dinamikus együttműködésben helye van az aggódó szeretetnek, az élcelődő – előremutató vitának, az egymás munkája elismerésének, a másik eredményeire való büszkeségnek. Ilyen egy igazi álompár!

Mindez a környezetük számára évek óta ismert. Az egyetemen diákjaik szívesen választják óráikat, érdeklődve hallgatják őket. Számos társadalmi vállalásuk, szervezeteik profitálnak a sokszínű, nagy tudással és tapasztalattal rendelkező páros tevékenységeiből. Gazdag baráti körükben pedig vidáman találják meg helyüket.

A kerek évfordulók mindössze arra szolgálnak, hogy azokat az evidenciákat, amelyeket természetesnek veszünk a hétköznapi életben, ezeken az ünnepi alkalmakon kiemeljük, megerősítésképpen újra elmondjunk. Ebben az évben nagy szeretettel köszöntjük Minorics Tündét a 60. és Bokor Bélát a 70. születésnapja alkalmából. És vidáman mondjuk el, hogy mennyire szeretünk velük együttműködni, közös projektekbe fogni, szakmai programokon részt venni, vagy csak időnként egy jót beszélgetni. Nekik és nekünk is azt kívánjuk, hogy még számos alkalmunk legyen a közös gondolkodásra, közös aktivitásra. Talán nem önteltség azt mondani, hogy ebből a Baranya megyei közművelődés fog jócskán profitálni. Mi pedig közben csak egyszerűen jól érezzük magunkat, tanulunk tőlük, tesszük a dolgunkat. De most ünneplünk! Isten éltesse őket!

Nemes Krisztina és munkatársai, Nemzeti Művelődési Intézet Baranya Megyei Igazgatóság

Munkaerőpiac, gazdaság és társadalom

Oroszi Sándor

EGY MERÉNYLET TISZTÁZATLAN HÁTTERÉTŐL A KONSPIRÁCIÓS ELMÉLETEK KELETKEZÉSÉT MAGYARÁZÓ GAZDASÁGI TÉNYEZŐKIG

Absztrakt

A tanulmány a gazdasági, azon belül is elsősorban a pénzügyi-banki szféra visszásságaira koncentrál. Az egyház azt tanítja, már Jézus is fellépett a pénzváltók és kufárok ellen, kiűzte őket a templomból. Erre utalt Rooseveltnél is beiktatási beszédében: „a pénzváltók elmenekültek a civilizáció templomának magasztos székeiből.” (Roosevelt, 1932) Kisvártatva azonban visszatértek...

A dolgozat az USA monetáris történetének felemás jelenségeire fókuszál. Az amerikai pénzügyi csoportok az Egyesült Államok világhatalmi státuszának kialakulásával párhuzamosan a nemzetközi pénzügyi életben, a globális pénzügyi szervezetekben is domináns szerephez jutottak. Eközben – finoman szólva – nem mindig a fair play követelményei szerint versenyeztek a gazdasági tranzakciók színpadán.

A legtekintélyesebb amerikai elnökök, tekintélyes politikusok nyíltan beszéltek a központi bankok esetében tapasztalt korrupcióról, de Nobel-emlékdíjas közgazdák elemzéseinek centrumába is gyakran került a Fed tevékenysége.

A krimiken edződött közvélemény a nem tisztázott háttérű eseményeket igyekezett a maga módján „magyarázni”, szép számmal fogalmazódtak meg konspirációs elméletek. Írásom célja annak vizsgálata, hogy az egyes országok pénzügyi intézményeinek, a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek a magatartásában található-e olyan motívumok, olyan mozzanatok, amelyek súrolják a jogszabályok által kijelölt határokat. Másként fogalmazva: szolgáltattak-e okot tevékenységükkel a konspirációs elméletek megfogalmazására?

Kulcsszavak: konspirációs elméletek; Fed létrejötte; nemzetközi pénzügyi intézmények; központi bankok szerepe

Kedves Tünde és Béla! Sok évtizedes szakmai, tudományos, emberi, baráti kapcsolatunk alapján a Ti ünnepeket magaménak is érzem. Megkezdtem az anyaggyűjtést, hogy negyedszázad múlva is együtt tekintsünk hátra a megtett és előre a Rátok váró útra, amelyhez sok energiát, jó egészséget, jó feleséget, jó feleséget és persze jó férjet kívánok!

*A pénz hatalmat szül, a hatalom pedig politikai
Befolyást, amely viszont törvényeket kelt
életre, hogy még több pénzt csináljanak.
Lietaer, B., Arnsperger, C., Goerner, S., Brunnhuber, S.,*

Bevezetés

Szokatlan szerkezetben építettem fel dolgozatomat. Egy befejezetlen „balesettanulmányból” indulok ki, melyben a nyomozás, a merénylet kauzális összefüggéseinek felde-
rítése még három évtized múltán sem zárult le. A lehetséges okok halmazát szándékaim szerint alapos közgazdasági analízissel, valamint neves – többnyire Nobel-díjas - közgaz-
dák véleményét és az Egyesült Államok karizmatikus elnökeinek megnyilvánulásait szintetizálva igyekszem lehatárolni.

A pénzügyi körök szerepének kiépülését, mára meghatározó jelentőségének kialakulá-
sát több mint két évszázados folyamat áttekintése során mutattam ki. Kennedy elnök ha-
lálát követően a harcok elcsendesedtek, a megszilárdult, stabillá vált a pénzügyi tőke
döntő fölénye. Ezt a szakirodalmi tükröződés, a forrásmunkák megjelenésének időpontjai
is kifejezik.

Az információk összegyűjtésénél, rendezésénél többre nem vállalkozom, az olvasóra
kívánom bízni annak megítélését, hogy törekvésem eredménye vajon nem üres halmaz-
e? Remélem, elő tudom segíteni az érdeklődők megalapozott állásfoglalását.

A konspirációs teóriák határmezsgyéjén mozgó, általam áttekintett elemzések szerzői
közül többen is „összeesküvés-elméletet” alkottak, nyíltan utalva a jogilag tisztázatlan
hátterű események általuk valószínűsített megrendelőire, szervezőire, végrehajtóira.
Egyértelmű bizonyítékok hiányában ezeket a véleményeket nem idézem, nem kívánok ki-
mozdulni a széles körben ismert történelmi tények, a jogilag akceptálható bizonyítékok
és a szikár logika védőbástyái által övezett – tudományosnak tekinthető - területről.

Dolgozatomban a lehetséges motívumok közül kizárólag a gazdasági tényezőkre fóku-
szálok, a relevánsnak minősíthető gazdasági indokokat próbálom áttekinteni. Nyilván ez
önkényes leszűkítése a lehetséges okoknak. Arra vállalkozom, hogy a gazdasági történé-
sek, összefüggések elemzésével információt nyújtsak az olvasónak annak eldöntéséhez:
kizárható-e a pénz-motívum.

A közgazdasági gondolatok tudományá szerveződésének-integrálódásának időszaká-
tól kezdve tudományunk meghatározó személyiségei szinte kivétel nélkül zárt modelle-
ket, egyenlő potenciálú aktorok közötti totális piaci versenyt vettek alapul, amelyek bizo-
nyos mértékig torzították akár zseniális megsejtéseiket, vitathatatlan eredményeiket,
hozzájárulásukat a közgazdaságtan fejlődéséhez. Sokan viszont tudatosan csak vaktölté-
nyeket puffogtattak, melyek gomolygó füstje gátolta a tényleges viszonyok megismerését.
Írásomban törekedtem azoknak a kiválóságoknak a gondolataira építeni, akik sikeresen
megszabadultak a közgazdaságtudomány örökölt béklyóitól. Bár az ilyen személyiségek
csak a közgazdászok kisebbségét alkotják, mégis - a terjedelmi korlátok miatt - rengeteg
értékes gondolatuk mellőzésére kényszerültem.

Az előző társadalmakból pozíciójukat átmentő tradicionális, valamint a modern formá-
ciók messze nem tökéletes versenyéből kiemelkedő új gazdasági elit, azaz a háttérhatalom
– törekedve az állam, a törvényhozás befolyásolásán keresztül a működési rendszer érde-
keiknek megfelelő alakítására – növeli hatalmát. Különösen a pénzügyi körök aktívak e
területen. Ez az állam foglyul ejtéséhez (state capture) vezethet(ett). Interveniálásuk
gyakran negatív következményeit taktikusan a piac személytelen mechanizmusára igye-

keznek hátrítani, illetve hasonló hangvétellű okfejtéseket, bizonyításokat várnak el a közgazdáktól, jogászoktól, általában a társadalomtudósoktól. A – sajnos konzisztens rendszer – már az adatgyűjtés megszervezésével ellehetetlenítette a valós folyamatokat reálisan érzékelő, a mechanizmust kérlelhetetlen logikával bíráló tudósok, politikusok gondolatainak statisztikai adatokkal történő alátámasztását. A jellegtelen, tömeges információk inputjának betáplálása a tendenciózusan felépített matematikai-statisztikai modellekbe nyilván a középszerűség elsöprő dominanciáját eredményezte. Ezt a képet szeretném árnyalni a több mint két évszázad alatt megfogalmazódott kisebbségi, általam valóban tudományosnak vélt vélemények egységes rendszerbe foglalásával.

A gazdasági elit valós szerepéről – az általa tulajdonolt, befolyásolt, ellenőrzött médiának köszönhetően – csak hírmorzsák jutnak el a társadalom tagjaihoz. Az információk blokkolásának gondosan őrzött bástyája az üzleti titok kategóriája. (A több mint száz éve magánbankok által létrehozott Fed alapítóinak neve, részesedése máig sem került nyilvánosságra.) A visszasságokra mindössze néhány politikus mutatott rá, de a háttérben zajló tevékenységről – a már említett faktorok következtében – ők sem tudtak egyértelmű bizonyítékokat felsorakoztatni. A társadalom találgat, melynek eredményeként szép számban születnek konspirációs elméletek.

A Herrhausen elleni homályos háttérű merénylet

Mielőtt a téma számomra érdekesebb részének elemzésébe kezdenék, egy régi, tragikus, mozgóképfelvételeket tekintve mind a mai napig tisztázatlan eseményt elevenítek fel. A viszonylag részletes leírást azért tartom szükségesnek, hogy a leporolt információk alapján együtt gondolkodhassunk a tárgykörben felmerülő kérdéseken, és kiindulópontot szolgáltasson a konspirációs elméletek gazdasági motívumainak analíziséhez.

Az esemény felelevenítése során nem a korabeli média szenzációhajhász cikkeire alapozok, hanem a letisztultabb képet adó másfél, illetve három évtizeddel később megjelent elemzésekre (Crawford, 2007; Bild, 2019.11.24.).

Herrhausen tragikus halála

Alfred Herrhausen (1930-1989), a Deutsche Bank vezérigazgatója 1989. november 30-án reggel egy robbantásos merénylet áldozata lett, amikor Bad Homburg-i otthonából a pénzügyi intézetbe hajtatott. A 7 kg-os robbanótöltetet egy - az út mellé állított - kerékpáron helyezték el. Az akció elkövetői útépítő munkásoknak álcázva magukat, az útburkolat alatt vezették át a kábeleket. Herrhausen, számolva a rá leselkedő veszélyekkel, mindenüvé páncélozott gépjárművel, golyóálló mellényben utazott, előtte és utána testőrei autója haladt. A merénylők az egyetlen lehetséges helyre, a Mercedes ajtaja és az autó oldalfala közé céloztak. A sikeres végrehajtás súlyos lábsérülést okozott Herrhausennek, aki – testőrei késedelmes reagálása miatt is – elvérzett.

Visszatekintő írásának alcímében Crawford felteszi a kérdést: vajon a kelet-német titkos rendőrség segítette-e a német üzletemberek (viszonylag rövid időn belül több gazdasági vezető is életét vesztette) meggyilkolásában? Leszögezi, hogy azok a terroristák, akik megölték Alfred Herrhausent, szakemberek voltak (Crawford, 2007).

A Bildben megjelent cikk a gyilkosság elkövetőjeként a szélsőséges baloldali RAF (Vörös Hadsereg Frakció) terrorszervezetet jelöli meg. Sokat sejtetően hangsúlyozza ugyanakkor az elemzés: az akta 30 évvel a bankvezér halálát követően sem került lezárásra. Még három évtized múltán sem bukkantak az elkövetők nyomára, a felderítés ezért tovább folytatódik - nyilatkozta az ügyészség szóvivője.

A nyomozók a bűncselekmény helyszínén találtak egy papírlapot, amelyen a RAF emb-lémája és pár szó állt. A későbbiekben egy részletesebb levél is a nyomozóhatóság birtokába került.

A Deutsche Bank stratégiája

Alfred Herrhausent a Szövetségi Köztársaság egyik legambiciózusabb, legbefolyásosabb menedzserének tartották, aki 1969 óta dolgozott a Deutsche Banknál, 1988-tól került a bank élére.

Herrhausen az 1980-as évek második felében vált ismertté a szélesebb közvélemény számára, midőn javasolta a szegény országok adósságainak (részbeni) eltörlését. A fejlődő országok adósságválsága ugyanis – vélekedett - veszélyezteti a békét és az emberiség gazdasági jólétét. (Nem nehéz párhuzamot felfedezni Keynes bő fél évszázaddal korábban kifejtett gondolataival. [Keynes, 1920.])

1987-ben a Világbank, majd 1989-ben a Bilderberg-csoport (amelynek tagjai között tevékenykedett) elé vitte a tartozások leírásával kapcsolatos koncepcióját, azonban mindkét fórumon heves ellenállásba ütközött. Javaslatait más pénzügyi körök is elutasították.

Herrhausen továbbra is szívósan küzdött elképzelései megvalósításáért, halála előtt két hónappal ismét előterjesztette elképzeléseit Washingtonban a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap közgyűlésén. Az American Council on Germany december 4-i, New York-i tanácskozására összeállított előadásának írásbeli változatából a New York Times részletet közölt.

A Deutsche Bank dinamikus fejlesztését tekintette Herrhausen másik alapvető feladatának, ennek érdekében előkészítette egy jelentős londoni pénzintézet, a Morgan Grenfell Group felvásárlását. (Az akvizíciót csak halála után bonyolították le.)

Elsősorban a Deutsche Bank befektetési ágazatát kívánta felfuttatni, de terveinek megvalósítása e téren is hivatali utódjára, Hilmar Kopperre maradt (aki szintén merénylet áldozatává vált). Utóbbi irányítása alatt a Deutsche Bank az Egyesült Államokban is jelentős akvizíciót hajtott végre, megvette a Bankers Trust bankot. Kopper figyelmet fordított a Deutsche Bank humán tőkéjének „gyarapítására”, agresszív stratégiával egy csapat (50 fő) befektetési bankárt csábított át a Merrill Lynch-től. (Köztük Edson Mitchell, aki 2000-ben a Deutsche Bank igazgatója lett, majd ugyanabban évben életét vesztette egy repülőgép-szerencsétlenségben.) A Deutsche Bank a fejlesztések következtében a világ legnagyobb pénzintézetévé vált, amely pozícióról azonban az új évezredben hátrébb csúszott.

Miért és miként épültek a merénylet köré konspirációs elméletek?

Herrhausen számolt egy esetleges merénylet lehetőségével. Csekély a valószínűsége azonban, hogy a támadást a Vörös Hadsereg Frakció vagy a Stasi irányából várta, mely szervezetektől felettébb kétségesen juthatott el hozzá információ.

- Nehezen magyarázható, hogy Herrhausen - a szegény országok adósság--felszámolását célzó elképzeléseikért küzdve - miért került volna a szélsőbalos csoportok célkeresztjébe.
- Elgondolkodtató Herrhausen javaslatainak merev elutasítása az angol-amerikai pénzügyi körök, az IMF, a Világbank, illetve a Bilderberg csoport részéről.
- Nem meggyőzőek a Vörös Hadsereg frakciótól „származó”, az akció elkövetését vállaló „beismerő bizonyítékok”.
- Az akció megtervezése, hihetetlen pontossággal (századmásodpercnyi időzítés, pár milliméternyi mozgó célpont stb.) történt megvalósítása olyan magas műszaki tudást, képzettséget, tökéletes eszközöket igényelt, amilyennel jellemzően csak a legfelkészültebb titkosszolgálatok kivételes tudású specialistái rendelkeztek.
- Az útépitéshez szükséges iratok, engedélyek megszerzése bizonyos együttműködési készséget feltételez a helyi hatóságok részéről.
- A pontos útvonalról, napi programról megszerzett információk forrása feltehetően Herrhausen közvetlen környezetének valamelyik tagja lehetett. Ezt a gyanút erősíti a testőrök késlekedése a segítségnyújtás során.
- Hatalmas optimizmussal rendelkezik az, aki véletlennek tekinti a Deutsche Bank aktuális legfelsőbb vezetőinek különleges halálát. A Herrhausen elleni merényletet követő 10 éven belül két utódja is életét veszítette.

A gazdaság és a közgazdaságtudomány fejlődésének néhány jellemzője az A. Smith fellépését követő időszakban

A továbbiakban a gazdasági feltételek és a közgazdaságtan fejlődésének alakulását kívánom röviden elemezni. Felderítendő, hogy milyen feszültségeket termelt ki a gazdaság, és mennyiben segítette vagy gátolta ezek megismerését a közgazdaságtan tudománya.

Ricardo a 19. század első negyedében olyan összefüggést fogalmazott meg, amelyet a multi- és transznacionális óriáscégek menedzserei ma is előszeretettel hangoztatnak profitmaximáló céljaik elrejtése érdekében. A „közérdeket sohasem szolgálja semmi jobban, mint az osztókének legtermelékenyebb elosztása, másszóval az egyetemesen szabad világkereskedelem.” (Ricardo, 1940, p. 275) Krugman kitér rá, hogy Keynes helytelenítette ezt a gondolatot, amivel Ricardo elősegítette a nagyvállalatok korlátlan működési szabadságának igazolását (Krugman, 2012, p. 247). A tétel azonban ennek ellenére sarkköve az egymásra épülő közgazdasági elméleteknek.

A közgazdaságtan kialakulásának időszakában a mintául szolgáló korabeli tudományok zárt rendszereket építettek ki, amely módszert a közgazdaságtan alapítói átvettek. Megértően, de keményen fogalmaz E. Beinhocker retrospektív elemzésében: „Tudtukon kívül és a legjobb szándék mellett a késői tizenkilencedik századi közgazdászok egy sor olyan gondolatot vettek kölcsön a fizikából, melyek a gazdaságot – alapvetően helytelenül – zárt egyensúlyi rendszernek minősítették.” Gondolatmenetét kiegészítette egy további fontos megjegyzéssel: „Megközelítésük meghatározta napjaink hagyományos gazdaságtanának kereteit. Sajnos e félreminősítés kényszerzubzonyként működött, ami a közgazdászokat rendkívül irreális feltevések megalkotására kényszerítette, és a terület empirikus sikereit is korlátozta”. (Beinhocker, 2006, p. 74) Beinhocker értékelése nyilván nemcsak

a megjelölt korszak gazdaságtanának művelőire érvényes, hanem a tudomány alapjait lefektető gondolkodókra is.

A szabad versenyt közelítő korszak 1840-es évek derekától számított bő három évtized során mind határozottabban a nagyvállalatok által uralt stádiummá fejlődött. Ezt a mélyreható változást jellemzi Balla Antal: „A közfelfogás ... megsejtette, hogy a trösztök nem csak gazdasági, hanem általában hatalmi faktorokká nőnek majd ki magukat. Ezért szavaztatta meg a kongresszus a Sherman-Act-ot, amelyet azonban végrehajtani nem tudtak. Megpróbálták megrendszabályozni a különböző ipari „királyokat”, de azok olyan befolyást gyakorolnak a politikai életre, hogy az államhatalom minden kísérlete meddő maradt. A trösztök tovább nőttek és végre kezükbe került az Egyesült Államokban minden hatalom.” (Balla, 1935, p. 131)

Nem hatottak J. M. Keynes 1926-ban „A szabad verseny vége” címmel tartott előadásának figyelmeztető gondolatai sem. „az individualizmus és a laissez-faire mélyen gyökerezik a késői tizenyolcadik és a korai tizenkilencedik század politikai és morális filozófiájában, mégsem gyakorolhattak volna olyan tartós hatást a közügyek vitelére, ha nem feleltek volna meg a korabeli üzleti világ igényeinek és kívánságainak.” (Keynes, 1931, p. 204) Nevezett körök támogatása, sőt határozott kezdeményezése elengedhetetlen volt a szabad verseny, mint rendszer megteremtéséhez, bevezetéséhez és jogi feltételeinek kialakításához. A törvényhozás – állapította meg Polányi Károly - érdekérvényesítésük eszközévé vált, ennek eredményeként „magát a laissez faire-t is az állam erőszakolta ki.” (Polányi, 2004, p. 184)

A multi- és transznacionális cégek, valamint a pénztőke képviselői igyekeztek elterelni vállalkozásaik valós céljairól, tényleges szerepéről a figyelmet. Olyan kutatásokat támogattak, amelyek „eredményei” megfeleltek érdekeiknek, kizárólag a „megfelelő” szellemben alkotó kutatók karrierjét segítették elő.

Az ilyen feltételrendszerben megjelent könyvek, tankönyvek olyan új közgazdász-generációk képzését „alapozták meg”, olyanok tudását pallérozták, amelyek így szerzett ismeretei szöges ellentétben álltak a gazdasági valósággal. Elgondolkodtató P. A. Samuelson egy interjú során elhangzott kijelentése, miszerint nem érdekli, ki alkotja a törvényeket, ha ő írhatja a közgazdász tan könyveit (Wapshott, 2014, p. 227). (Ez a gondolat szinte a későbbiekben tárgyalandó Rotschild idézet parafrázisa.)

Keynes úgy látta, hogy „A Malthus utáni hivatalos közgazdászok ... nem sokat törődtek azzal, hogy hiányzik az összhang elméletük eredményei és a megfigyelt tények között.” (Keynes, 1965, p. 53)

Ezeket a torzult viszonyokat állítja pellengérré P. Krugman is. „Ennél kényesebb téma az, hogy a felső egy százalék – vagy inkább egy ezrelék – érdekei milyen mértékben színezik át az elméleti közgazdászok vitáit.” (Krugman, 2012, p. 123) Hasonló tartalmú megállapítást fogalmazott meg a Nobel-díjas közgazda egy ismert szerzőpáros írásával kapcsolatosan is: „a túlbuzgó elit úgy ölelte a keblére Alesina és Ardagna tanulmányát és a történelem vélt tanulságait, hogy nem ellenőrizte a bizonyítékok érvényességét és mindezt azért, mert ez a tanulmány azt mondta az elit tagjainak, amit ők hallani akartak.” (Krugman, 2012, p. 240)

Ezeket a változásokat megfigyelve vont le konklúzióját Hamvas Béla 1936-ban írt tanulmányában. „az államéletben – írta - a demokrácia és a liberális állam átmegegy a cezarizmusba, ez a hivatalnokállamba, amely teljesen a világtrösztök kezébe kerül ...” (Hamvas, 1983, p. 52) Egy esztendővel később alkotott esszéjében rámutatott egy általánosan érvényesülő tendenciára: „A huszadik század egész demokráciáját az a szofizma jellemzi, hogy az elenyésző kisebbségben levő összeesküvők saját akaratukat miképpen tudják a többség véleményének feltüntetni.” (Hamvas, 1992, pp. 133-134) Meglepő: Hamvas már 1937-ben is összeesküvőkről írt!

A neoliberalizmus, vagy piaci fundamentalizmus „a társadalmi érdekeket a gazdasági érdekek alá rendelte – mondván - a jól működő piaci gazdaságból végül is az egész társadalom profitálni fog.” (Berend, 2010, p. 1212) A szakirodalomban ez a felfogás „leszivárgás-elmélet” (Trickle-down theory) elnevezéssel vált ismertté. (Szatirikusan fejezte ki „egyetértését” Galbraith: a lovak által fogyasztott több zab növeli a verebek életszínvonalát.)

F. Hahn 1968-as előadásában aggódva figyelmeztetett a kutatási eredmények politikai célú felhasználásának veszélyeire: „Az egyensúlyi közgazdaságtan – állította - könnyen változtatható a létező gazdasági megoldások apológiájává s gyakran alkalmazják is ebben a szellemben”. (idézi Balogh, 1994, p. 47) Az alkalmazás vélhetően a gazdasági elit érdekében történik.

Kitörést az uralkodó irányzattá vált Általános Egyensúlyelmélet fennhatósága alól Keynes forradalma jelent(het)ett (volna). Azonban – miként Balogh Tamás rámutat – ezt követői megakadályozták. „Már néhány hónappal a General Theory megjelenése után – írta - sikerült Hicksnek visszamerevítene a makrogazdaságtant a klasszikus közgazdasági iskolához, hogy azután ez az olvasat szentesüljön a következő harminc esztendő során a 'progresszív' tankönyvekben.” (Balogh, 1994, p. 60) Nyilván a közgazdasági Nobel-emlékdíjjal kitüntetett Hicks mellett még sokan fáradoztak a neoklasszikus szintézisnek nevezett irányzat tételeinek kidolgozásán, összehangolásán, hierarchizálásán. Munkájuk eredménye egy „második dogmarendszer” lett.

A kifinomultabb gazdaságfilozófiai vénával bíró közgazdászok egy része támadta az Általános Egyensúlyelmélet legfontosabb pilléreit. Galbraith a modern gazdaság piaci meghatározottságát vonta kétségbe: „meg kell ingatnom egyikét a legelfogadottabb gazdasági feltevéseknek – hangsúlyozta -, nevezetesen azt, hogy az ember gazdasági tevékenysége felett a piac uralkodik. Valójában olyan gazdasági rendszerben élünk, amely... lényegében tervgazdaságnak minősül.” (Galbraith, 1970, p. 33) Hasonlóan vélekedik D. C. Korten is, aki szerint „a piaci cselekvés az óriási tőkés társaságokban zajló központi tervezés alapján zajlik.” (Korten, 1998, p. 5) Galbraith az észlelt anomáliákat a multi- és transznacionális vállalatok erőfölényével magyarázza: „A modern részvénytársaság azonban nem tartozik többé a piac fennhatósága alá...” (Galbraith, 1970, p. 407) A gazdaság mikroszereplőivel, a fogyasztókkal, a kisvállalkozókkal azonban ennek az ellenkezőjét kell elhítenni, mivel „A gazdaság sikeres működéséhez okvetlenül szükség van a közönség szervezett ámitására.” (Galbraith, 1970, p. 321)

A gazdasági elit „rendelésére” alkotott teóriákról J. E. Stiglitz a következőképpen vélekedik: „Ma jelentősen eltérnek egymástól a társadalmi és a magánhasznok, és amíg ez

fennáll, addig a piaci rendszer nem tud működni. Ami pedig a neoliberais piaci fundamentalizmust illeti, az mindig is speciális érdekcsoportok szolgálatába állított politikai doktrína volt, amelyet nem támasztott alá gazdasági elmélet. Azt is világossá kell tenni, hogy a neoliberalizmust történelmi tapasztalatokkal sem lehet igazolni.” (Stiglitz, 2008) Még borúsabb a Nobel-díjas gondolkodó szűk két évtizeddel ezelőtt felállított hosszú távú prognózisa, melyben már használta a magyar szakirodalomban „hungarikumnak” tekintett maffiakapitalizmus kategóriát: „Az úgynevezett önszabályozó piacgazdaság maffiakapitalizmussá fejlődhet – és maffia típusú politikai rendszerré.” (Stiglitz, 2003, p. 19.)

A kiemelkedő jogtudós és alkotmánybíró, Pokol Béla is hasonlóan látja a kérdést: „A piaci verseny előtti korlátok lebontása révén a nagyvállalatoknak sikerült olyan hatalmi pozíciókat kialakítaniuk, amelyek révén kedvükre fazonírozhatták a – főleg a gazdaságilag gyengébb országokban zajló - gazdasági folyamatokat. Ezt a jelenséget hangsúlyozza F. Lordon: a legjelentősebb nemzetközi szereplők a dereguláció által teremtett „légüres” térben sikeresen hatoltak be a kisebb országok piacaira és az eszközökben nem válogatva befolyásolták a helyi gazdaságpolitikát (Lordon, 2010).

A pénztőke megkülönböztetett szerepe

Európa gazdaságában a keresztes-háborúk időszakától a forgalomban levő aranypénz mennyisége folyamatosan és jelentősen elmaradt a forgalom pénzigényétől. A csereügyletek nagy részénél emiatt nem forgalmi eszközként funkcionált, hanem számolópénzként játszott szerepet (Polányi, 1976, p. 323).

Az aranyhiányos gazdaság idővel kitermelte a pénzhelyettesítőket, amelyek létrehozása, forgalmazása hozzájárult a kereskedelmi bankok tömeges létrejöttéhez, illetve azok hitelezési tevékenységének kialakulásához, felerősödéséhez. A kölcsönökért kibontakozott intenzív verseny a képződő profit egy jelentős részének a bankokhoz történő átszivattyúzását eredményezte.

A pénzügyi szektor szerepe a pénzforgalom bonyolítása, a hitel iránti igény exponenciális növekedése következtében mind meghatározóbbá vált a gazdaságban. A kereskedelmi bankok által teremtett pénzhelyettesítővel kapcsolatos bizalmi hiátusok, kételyek eloszlása érdekében a legjelentősebb bankok különleges jogosítványok megszerzésére törekedtek. A folyamat eredményeként kialakultak a központi bankok. Létrejöttüket a gazdaság fejlődése mellett erősen ösztönözte az államadósságok féktelen növekedése, valamint az azok szakszerű kezelése iránti elvárás. A bankok szempontjából a legjobb adósok nyilván maguk az államok, amelyek egyrészt hatalmas kölcsönöket igényeltek, másrészt, mint szuverén adósok elvileg csak kivételes esetekben – többnyire államcsőd esetén - válhattak fizetéseképtelenné.

A központi banki funkciók kialakulására a legjobb precedenst Anglia monetáris történelmében találjuk. A Bank of England alaptőkéjét rögtön az alapítás után kikölcsönözte a kincstárnak, s az állam ennek fejében különleges jogosítványokat biztosított számára. Ezeket időről időre megújítva és kibővítve, lépésről lépésre építette ki a modern jegybanki, illetve központi banki funkciókat. Az állambankári feladatokat ellátó intézmények Európa-szerte ezt a modellt igyekeztek másolni.

A központi bankok a bankjegy-kibocsátási monopólium, az államadósság kezelése, a viszontleszámlázási hitelezés, a tartalékráta-szabályozás, a nyílt piaci műveletek stb. révén értek el hatalmas és kockázatmentesen realizálható profitot. Ezt a lehetőséget sűríti egyetlen mondatba a Rothschild-dinasztia alapítójának, Mayer Amschel Rothschildnak tulajdonított mondás: 'Adjatok kezembe egy ország pénzügyeit, és nem érdekel, hogy kik hozzák a törvényeket a parlamentben!' Még magabiztosabban fogalmazott fia, Nathan Mayer Rothschild, korának legtekintélyesebb angliai bankárja. 'Nem érdekel, hogy melyik bábot rakják Anglia trónjára ... Az irányítja a brit birodalmat, aki az angol tőkeellátást, az angol tőkeellátást pedig én irányítom.' Hasonló meghatározó szerepet tulajdonított M. Friedman is a pénznek, de ő annak jelentőségét romboló hatásain keresztül mutatta be: „A pénz ugyanis olyannyira mindent átfogó gépezet, hogy meghibásodása esetén az összes többi gépezet működésképtelenné válik. A nagy válság ennek legdrámaibb, de nem az egyetlen példája.” (Friedman, 1986/a, p. 233)

A pénzforgalom, a hitelezés határozottan befolyásolja a reálszféra történéseit, a határháson-iskolák megjelenésétől az Általános Egyensúlyelmélet létrejöttéig azonban a pénzt semlegesnek tekintették, sőt ez a felfogás jellemzi még ma is a Chicagói Iskola és a Racionális Várakozások Iskolájának eszmerendszerét. A semlegesség tétele kedvezett a pénztőkéseknek, ezt hangoztatva mintegy felmentést kaptak a negatív gazdasági események kiváltásának vádjá alól.

Feszültségekkel terhes kísérletek az Egyesült Államok központi bankjának létrehozására

Az USA gazdasága a megművelhető földterület, a kiaknázzható ásványkincsek, a jelentős népesség által biztosított belső piac bázisán szédületes növekedési lehetőségekkel bírt a 18. század utolsó negyedében. Ennek a potenciálnak a realizálásához csak a pénztőke hiányzott. A hitelek iránti anticipálható keresletet az európai nagybankok – jelentős részük Rothschild-érdekeltség – igyekeztek kihasználni. Megalapították az Egyesült Államok Első Bankját (First Bank of the United States), amely húsz éves koncesszió alapján működött 1791-től. A nyilvánvaló súlyos visszaélések, a folyamatos korrupció miatt a Kongresszus nem újította meg működési engedélyét. Nathan Mayer Rothschild állítólag levélben figyelmeztette az USA-t (erről kutatható, egyértelmű bizonyítékot nem leltem), hogy emiatt háborúban találhatja magát. Öt hónapon belül Anglia valóban megtámadta az USA-t, amivel kezdetét vette az 1812-es háború. A konfliktusnak számos más oka is lehetett, az időpontok közelsége miatt a háború ugyanakkor a konspirációs elméletek termékeny táptalajának bizonyult.

Négy esztendő múlva a Kongresszus engedélyezte egy újabb magántulajdonú központi bank (Second Bank of the United States) alapítását, amelynek ismét húszéves mandátumot biztosított.

A törvényhozók döntésében feltehetőleg nem játszott szerepet a tekintélyes hányaduk számára nyújtott kedvezményes banki hitel, amellyel a pénzügyintézet valószínűleg csak a társadalom érdekében kifejtett áldozatkész tevékenységüket kívánta elismerni. Andrew Jackson elnök nem egészen így vélekedett, mert megvétózta a döntést. Csak a tényszerűség kedvéért: 1835-ben merényletet kíséreltek meg az elnök ellen. Nem sokkal egy szinte

példa nélküli manőver végrehajtását követően, ugyanis kifizette az Egyesült Államok teljes adósságát.

Nyomára akadtam a kérdéskör egy magyar vonatkozásának is. Kossuth Lajos (Pest megyei követ) a pozsonyi országgyűlésen 1848. március 3-i beszédében az Osztrák-Magyar Központi Bank – eredetileg szintén Rothschild érdekeltség - elképzeléseivel kapcsolatban a következőket mondta: "Nem fejtegetem azon tévesztett politikát, miszerint ezen banknak újnemű papirospénz kibocsátására intézett institúciója már eredetében oly lépés volt, mely roppant financiaális áldozatokkal vásárolná azt meg, mit a kormány ezen áldozatok nélkül biztosabb sikerrel eszközölhetett volna. Már eredetében annak magvát viseli, hogy a birodalmi közállomány nemcsak adósságaiból kibonyolódni nem fog - hanem újabb meg újabb terhek áldozatába fog bonyolódni." (idézi Drábik, 2003) Mintegy fél évvel későbbi beszédében Kossuth – már pénzügyminiszterként - még egy magyar illetőségű, de magántulajdonban lévő független központi banknak sem kívánt lehetőséget biztosítani az ország pénzügyeinek szabályozására.

A bankok - állítólag - szándékoltan hektikusan alakították a kamatlábat, amely negatívan hatott a vállalatok üzleti eredményére, fizetéképtelenné tette a lakosság eladósodott csoportjait. Európai anyabankjaik hitelekkel támogatták III. Napóleon mexikói manővereit, Anglia csapatokat küldött Kanada határára, az angol flotta beavatkozásra készen horgonyzott Amerika partjai közelében. Céljuk polgárháború kirobbantása és annak révén az ország két - a világgazdaság színterén sokkal kevésbé versenyképes - részre szakítása. Lincoln a harcok finanszírozásához az amerikai bankok által felajánlott méregdrága hiteleket nem fogadta el, maga nyomtatott pénzt. A háború az északiak győzelmével végződött, Lincoln azonban merénylet áldozata lett.

James Garfield, az USA 20. elnöke 1881-es beiktatási beszédében a Rotschildokhoz hasonlóan vélekedett a pénzkibocsátás, a pénzmennyiség meghatározásának tovagyrúzó hatásáról, de ő a pénzhatások elszenvetői szempontjából nézte azt. Úgy vélte, aki az ország pénzmennyiségét irányítja, az az ipart és a kereskedelmet is kézben tartja. Ha valaki megérti, hogy néhány ember döntésétől függ a gazdaság működése, annak - vélte - felesleges magyarázni, honnan ered az infláció- és a válság. Négy hónappal beiktatása után halálos lövéseket kapott, életét veszítette.

Az Egyesült Államokban a jegybanki funkciókat ellátó, mindmáig működő bank, a Federal Reserve System (Fed) alapítása 1913-ban valósult meg, azonban ez az aktus sem eredményezett megnyugvást. Woodrow Wilson, az 1913-AS Fed-törvény aláírója úgy látta, hogy egy nagy ipari nemzetet annak hitelrendszere kormányoz (Wilson, 1913).

Már a törvényjavaslat vitája során figyelmeztette Charles Lindbergh a kongresszust a szabályozás biztosította pozícióval való visszaélés lehetőségére. Az elnök - állította - egy „láthatatlan kormány” működését is szentesíti aláírásával, amely a leszámítolási kamatláb módosításával felpezsdülést vagy lanygulást válthat ki az értékpapírpiacra (Lowenstein, 2013).

Emlékezetes L. T. McFadden 1932. június 10-én tartott, már-már az obstrukció határait súroló, az elmúlt két évtized eseményeit áttekintő beszéde. „Amikor a Federal Reserve törvényt elfogadták, az Egyesült Államok polgárai nem vették észre, hogy egy szuperállam

jött létre, amelyet a nemzetközi bankárok és nemzetközi iparosok együttműködve irányítanak, a világ leigázására irányuló céljaik megvalósítása érdekében. A nemzetközi bankárok – folytatta - diktatúrát hoztak létre itt, mert olyan diktátort akartak, aki megvédi őket.” A három évvel korábban kitört válsággal kapcsolatban a következőket állította: „1929 októberében a New York-i értéktőzsdén és más tőzsdéken az árak csökkenését okozták a pénzkamatok, valamint a forgalomban lévő amerikai pénz és valuta jogellenes manipulálásával.” Végző konklúzióként kijelentette a Fedről: ”ebben az országban van az egyik legkorruptabb intézmény, amit a világ valaha is ismert.” (McFadden, 1932)

Az Egyesült Államok történelme során kiélezett harc folyt a pénzkibocsátás jogának megszerzéséért, amely 1764-től a Fed alapításáig nyolcszor került a kormánytól a központi bankhoz, illetve a banktól a kormányhoz.

Kennedy elnök nem sokkal halála előtt tartott beszédében egy komplex rendszer jellemzőit vázolta fel. „Amivel világszerte szemben állunk, az egy monolitikus és könyörtelen összeesküvés, mely egyre növekvő befolyását elsősorban rejtett eszközökkel éri el. Egy rendszer ez, mely óriási mértékű emberi és anyagi erőforrásokat szívott magába, hogy felépíthessen belőle egy rendkívül hatékony gépezetet, mely összehangol katonai, diplomáciai, hírszerzési, gazdasági, tudományos és politikai műveleteket. Ténykedései nem nyilvánosak, hanem álcázottak. Hibáit nem jelentik, hanem mélyen eltemetik. Ellenzőit nem elismerik, hanem elhallgattatják.” (Kennedy, 1961)

Kennedy 1963. június 4-i elnöki rendeletében megszüntette a Fed pénzkibocsátási monopóliumát. Röviddel ezt követően egy – a Warren-bizottság jelentése szerint magányos - merénylet kioltotta az életét. Nyilván a két esemény között nincs (bizonyított) kapcsolat. Nem igazán meglepő adalék, hogy a merénylet napján Dallasba repülő Johnson alelnök már a gépen visszavonta ezt a rendeletet.

A Kennedy-gyilkosság kivizsgálására kiküldött Warren-bizottság jelentését nem titkolt kétkedéssel fogadták. Ezzel kapcsolatban állította nagysikerű könyvében (Conspiracy Theory in Amerika, 2013) L. Dehaven-Smith, hogy az összeesküvés-elmélet kifejezés megjelenése a CIA propagandakampányához fűződik, amely ezzel a megbélyegzéssel a bizottság jelentését kétkedéssel fogadók érveit kívánta hitelteleníteni (Dehaven& Smith, 2013).

Az alfejezet vége felé érdemes néhány érdekes statisztikai adatra fókuszálnunk. Az 1832-es esztendő követő nem egészen másfél évszázad során az Egyesült Államok négy elnöke vesztette életét merényletben (Lincoln, Garfield, McKinley és Kennedy), egy ötödik ellen (Jackson) pedig sikertelen akciót hajtottak végre. Közülük McKinley politikájának centrumában a külgazdasági kapcsolatok, illetve ezek függvényében a vámkérdések álltak, nem bukkantam nyomára annak, hogy a pénzkibocsátásra, hitelezésre különösebb súlyt fektetett volna. A másik négy elnök viszont nyilatkozatai, beszédei, rendeletei tanúsága szerint elkeseredett harcot folytatott a banktőkéssekkel, elsősorban a pénzkibocsátás jogának kérdésében. Egy érdekes adalék: a Watergate-ügy kirobbanása miatt lemondásra kényszerült Nixon elnök távozását a termelőszektorok óriásai, még inkább a kisvállalkozók feltehetően sajnálták, mert az elnök vállalkozásaikat támogatta a banktőke rovására.

A központi bankok – illetve a központi banki jogosítványokat megszerezni kívánó pénzügyintézetek – vezetői minden befolyásukat, nem egyszer külső kapcsolataikat, pénzü-

ket latba vetve törekedtek a pénzkibocsátás monopóliumának megszerzésére. Kedvezményes hitelekkel is igyekeztek ápolni a törvényhozókhöz fűződő kapcsolataikat. Két elnök is megvétózta a Kongresszus által elfogadott banki törvény aláírását. Mindegyikük kormányzati hatáskörbe vonta a „nemzeti” valuta kibocsátását. Nyilván ezekből a jelenségek-ből hiba lenne szélsőséges következtetéseket levonni, annyi azonban valószínűsíthető, hogy a Herrhausen elleni merénylettel kapcsolatban definiált ok-halmaz nem üres.

Friedman véleménye a Fed szerepéről

Elemzésemben szilárd alapot jelentettek Friedman mélyenszántó vizsgálatokon alapuló konklúziói. Szinte úgy tűnik, mintha a világhírű tudóst erősen inspirálták volna C. Lindbergh és L. T. McFadden Kongresszus előtt elmondott érvei, mintha a honatyák által felvetett problémákra szívós kutatómunkával kereste volna a választ kolléganője, Anna Schwartz társaságában. Különösen az USA 1867-1960 közötti monetáris történelmét tanulmányozták kiemelkedő elmélyültséggel, alaposággal.

Közösen jegyzett munkájukban leszögezték, hogy a „Federal Reserve Act ... olyan bankot is létrehozott, amelynek joga volt önkényesen megváltoztatni, sőt akár az ellenkezőjére fordítani a nemzetközi fizetések és a belföldi pénzállomány közötti viszonyt.” (Friedman, 1986/b, p. 81) Lényegében ezt a véleményüket megfogalmazták más hangsúlyozással is: „... a FED felállítása egy szűk csoport számára olyan hatalmat biztosított – amivel időről időre éltek is -, hogy önkényes folyamatok segítségével jelentős és felismerhető módon megváltoztassák az események menetét...” (Friedman, 1986, p. 85)

A társszerzők megállapították: „Valamennyi komoly visszaesést a pénzállomány érezhető csökkenése kísérte, a legkomolyabb pénzállomány-csökkenés éppen 1929-1933 között volt megfigyelhető.” (Friedman, 1986, p. 74) Megjelölik a világválság okát is: „Az 1929-1933 közötti nagy összeomlás nem az azt megelőző események elkerülhetetlen következménye volt, hanem az akkor követett gazdaságpolitikáé.” (Friedman, 1986, p. 97) Tudatosnak tekintik a bank válságot előidéző lépéseit. „Három alkalommal tett a FED – írják - nagy jelentőségű szándékos politikai lépést... a FED rendkívül erős restriktív intézkedéseket hajtott végre...Mindhárom akciót a pénzállomány hirtelen visszaesése követte... A fenti monetáris akciókkal kapcsolatos gazdasági változások úgyszintén világosak és jól kivehetőek...Tizenkét hónapos periódust tekintve ez a visszaesés 1920-ban 30%-os, 1931-ben 24%-os, 1937-ben pedig 34%-os.” (Friedman, 1986, pp. 86-87) Meggyőződésem, hogy ezek a kutatások, illetve a Fed „pénzszabályozásának” Lindbergh és McFadden által feltárt káros, ciklikus mozgásokat kiváltó hatásai vezettek a Friedman-törvény megfogalmazásához.

Szokatlan őszinteség és tisztelet jellemzi Bernanke-nak, a Fed elnökének szavait, melyek a Friedman 90. születésnapja alkalmából rendezett konferencián hangzottak el: „Ami a nagy gazdasági világválságot illeti, Önnek igaza volt. Mi voltunk a hibásak. Nagyon sajnáljuk, de hála Önnek, még egyszer nem követjük el ezt a hibát.” (idézi Wapshott. 2014, p. 265)

A törvényhozás és a pénzligarchia viszonya az USA modern történetében

Kennedy pénzkibocsátásra vonatkozó rendeletének Johnson által történt visszavonását követően szabályozott mederben, viszonylag nyugodtan, komolyabb konfliktusok nélkül mentek végbe a gazdasági kérdések körüli tárgyalások, viták az Egyesült Államokban. A legfontosabb problémákat a demokrácia szabályai szerint vitatták meg, a demokrácia különböző fórumain, majd a törvényhozás két háza a demokratikus jogosítványok tiszteltben tartása mellett hozta meg döntéseit. E kissé szatirikus helyzetelemzés kitűnő illusztrációja a Glass-Steagall törvény „életciklusa”. Ez 1933-ban – még a világgazdasági válság sokkoló hatása alatt, annak ismétlődését elkerülendő - különválasztotta a szokványos kereskedelmi banki tevékenységet a befektetési bankok többnyire kockázatosabb funkcionálásától. A törvény előírásai azonban idővel kezdtek nyúggé válni a pénzintézetek számára, mivel beszűkítették profitszerzési lehetőségeiket. A szabályozás a felerősödő lobbitevékenység következtében elkezdett erodálódni. Ezen az úton az első lazítás Carter hivatali éve alatt következett be, a következő látványos állomás a Reagan adminisztráció idejében, 1982-ben elfogadott Garn-St Germain törvény, véglegesen Clinton az 1999-ben meghozott Gramm-Leach-Bliley törvénnyel helyezte hatályon kívül. Ebben kezdeményező és aktív szerepet vállalt Rubin pénzügyminiszter (előzőleg a Goldman Sachs igazgatója) és Greenspan Fed-elnök (korábban a Morgan bankháznál tevékenykedett). (Részletesebben lásd Krugman, 2012, p. 83)

A legfontosabb korlát ledőlését követően a banki tevékenység rohamosan bővült, egészen 2007. március 13-ig, a New Century Financial pénzintézet csődjéig. Ezt követően kirobbant a pénzügyi válság, amely 2008-ban a Lehman Brothers megingását követően eszkalálódott, idővel a gazdaság és a társadalom további három dimenziójára is áterjedt. A „túl nagy, hogy veszni hagyjuk” jelszava mellett a kormányzat megmentette őket, a pénzügyi termékek megemelt áraiból pedig lejárat előtt visszafizették az átutalt milliárdokat. A meghatározó pénzügyi körök már középtávon is pozitív szaldóval kerültek ki az ingadozásokból. Kedvező üzletmenet esetén ők nyertek, krízis idején az adófizetők veszítettek.

A pénzügyi-gazdasági csoportok az elnök-, a kongresszusi- és a szenátusi választások diszkrét háttérszereplői. Odafigyeltek a jelöltek kiválasztására, indirekt módon finanszírozták a kampányaikat. Természetesen ügyeltek arra, hogy a választási scénáriók izgalmasak legyenek, a választók pozitívan éljék meg a „késhegyig menő küzdelmeket.” A „tetszésüket megnyert nyertesekkel” korrekt módon együtt tudtak működni. Kitűnően példázza ezt Ronald Reagan elnöki funkcionálása, aki „a korporatokrácia hű támogatójaként építette a globális birodalmat. Jól szolgált azokat, akik látszólag őt szolgálták, de akik valójában a kormányt irányították – mint például George H. W. Bush alelnök, George Schultz külügyminiszter, Caspar Weinberger védelmi miniszter, Richard Cheney, Richard Helms és Robert Mc Namara. Azt hirdette, amit ezek az emberek akartak.” (Perkins, 2006, p. 169)

A pénzügyi-gazdasági elit és az elnökök közötti „összhang” azután megmutatkozott az USA nemzetközi fellépéseiben, szerepvállalásaiban is, de ennek áttekintése már a következő alfejezet tárgyát képezi.

Az összefonódott pénztőke világgazdasági és világpolitikai szerepe

A Fed – bár jogilag egy országhoz kötődik, de - jelentősége messze túlmutat az USA határain, meghatározó geopolitikai kisugárzással bír. Ez indokolható kialakulásának történelmi gyökereivel, mivel alapításában több európai nagybank is részt vett. Nemcsak az együttműködés több mint két évszázados gyakorlata, hanem az alapítók társtulajdonosi mivolta, a tulajdonosok családjai között létrejött szövevényes személyi kapcsolatok is katalizálják a Fed hatását.

A Fed nemzetközi szerepét fokozza az általa kibocsátott valutának a világkereskedelemben és a nemzetközi pénzügyi tranzakciókban betöltött funkciója. A hitelek, kölcsönök nagy része dollárban denominált, a tőkemozgások többnyire ebben a pénznemben valósulnak meg. Mindehhez szilárd háttérrel teremt az USA világhatalmi-jellege, az Egyesült Államok kormányának nemzetközi intézményekben felvállalt – többnyire domináns - szerepe. Lényegében a Fed - szimbiózisban a nemzetközi pénzügyi intézményekkel-, irányítja a világ pénzügyi, gazdasági és politikai folyamatait. (Nem hagyható azonban figyelmen kívül az emellett létező alternatív finanszírozási rendszerek közül a jelentősebb súlyt képviselő iszlám bankrendszer (Varga, 2012; Balázs & Varga, 2019), továbbá a viharos gyorsasággal terjedő kriptovaluták szerepe (Varga & Gáspár, 2020). Jellemző adalék az USA hatalmára vonatkozólag a 2014-ben elfogadott Foreign Account Tax Compliance Act (FATCA) törvénye. Ez az amerikai adóhivatalnak területen kívüli jogot biztosít arra, hogy a külföldi bankokat „együttműködésre” kényszerítse. Az egész világon minden információt át kell adniuk az adóhivatalnak az amerikai állampolgárok számláiról és tulajdonairól, egyébként akár a működési jogukat is felfüggeszthetik az Egyesült Államok határain belül.

Az USA kezdeményezésére, elvi irányításával és gyakorlati instrukciói alapján hozták létre 1944-ben a Bretton Woods-i rendszert, amely minimális korrekciókkal egy negyedszázados intervallumban működött. Legfontosabb intézményei közül a több mint 180 tagország számára hiteleket nyújtó, azok felhasználását akkurátusan „ellenőrző” Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund; IMF), valamint a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (International Bank for Reconstruction and Development; IBRD), népszerű néven: Világbank (World Bank) ma is komoly, gyakran – több ország vezető politikusai szerint - nyomasztó szerepet tölt be a világgazdaságban. A két intézmény szoros együttműködésére jellemző, hogy az 1980-as évtized közepétől a Világbank támogatásainak elnyeréséhez az IMF hozzájárulása is szükséges (Stiglitz, 2003, pp. 32-33).

A közgazdasági megítéléshez hasonló megállapításokat találunk a jogtudományban is. Pokol Béla akadémiai doktor és alkotmánybíró véleménye szerint a multi- és transznacionális cégek „az 1980-90-es években elérték, hogy néhány nagy nemzetközi szervezet: a Világbank, a Valutaalap és a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) olyan szabályozókat alakítsanak ki, melyek a globális pénzoligarchia működési feltételeit tükrözik, és az ezekkel szembe forduló államok formális szankciók kiszabása alá kerülnek.” (Pokol, 2004)

Hasonló álláspont körvonalazódik a Dean Bakerrel, a Guardianban heti rendszerességgel publikáló gazdasági elemzővel készített interjúban is. Kérdésekre válaszolva a tekintélyes közgazdász kifejtette: „annak a rendszernek, amely a Wall Streeten kifejlődött, semmi köze a pénzügyi rendszer normális működtetéséhez. Ez csupán magas kockázatú szerencsejáték, és nem szolgálja a gazdaság érdekeit.” Megállapította, hogy az IMF „a

nyolcvanas-kilencvenes évekre már többnyire a hitelezők kartelljének szerepét játszotta” (Csepel.info, 2010.07.25.)

A Világbank működésének megítéléséhez kitűnő támpontot adnak J. Perkins sorai: „ez nem a világ bankja. Ez az Egyesült Államok bankja. Az USA elnöke nevezi ki a vezetőjét és ellenőrzi fontosabb döntéseit.” (Perkins, 2006, p. 243)

Ezekben a nemzetközi pénzügyi szervezetekben megvalósul az USA dominanciája az alapszerződésekben foglaltak, az alaptőkéhez való hozzájárulások, valamint a jól konstruált szavazógépek működtetése alapján. Az IMF például nem hozhat lényeges kérdésekben az amerikai érdekeket sértő döntést, ugyanis azokhoz 85 százalékos többség lenne szükséges, amelynek kialakulása az USA napjainkra 16,7 százalékra csökkent szavazati kvótája mellett is lehetetlen.

Gyakran olvasható – talán a pénzügyi körök által kitűnően szervezett „előadás” egyes jeleneit homályba burkoló mesterséges köd egyik elemeként -, hogy Bretton Woodsban Keynes elképzeléseit valósították meg. Ezt maga a világhírű közgazda, aki valóban részt vett a tárgyalásokon és az aláírási ceremónián, nem egészen így értékelte: „Azért mentem Savannah-ba, hogy találkozzak a világgal; de csak egy zsarnokot láttam.” (idézi Andor, 2003, p.15)

Diszkréten, a másik kettőhöz képest háttérben maradván működik a nemzetközi pénzügyi rendszer több szakértő szerint legfontosabb és legrégebbi intézménye, a Nemzetközi Fizetések Bankja (Bank for International Settlements; BIS). Eredetileg a német jóvátételi kötelezettségek pénzügyi lebonyolítására hozták létre 1930-ban, részvénytársasági formában. Az átfogó csoportot alkotó mintegy 60 központi bank szavazati ereje arányos az adott ország birtokában lévő BIS részvények számával. Ma ez a világ GDP-jének háromnegyedét előállító országok jegybankjai közötti információ-csere és együttműködés stratégiai jelentőségű fóruma, melynek legfontosabb szerve a Globális Gazdasági Gyűlés (Global Economy Meeting; GEM).

Semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül York Quigley Carrol álláspontja, melyet *Tragedy and Hope* című könyvében fejtett ki. (A Georgetown University és a Harvard neves történészprofesszorának egyik fő kutatási területe a titkos társaságok működésének felderítése. Elemzéseit a Külkapcsolatok Tanácsának archivált dokumentumai alapján végezte.) Álláspontja (sejtése?) szerint a BIS mindinkább a globális pénzügyi rendszer centrumává válik, amely a GEM összejövetelén során kialakított titkos megállapodások alapján irányítja a globális pénzügyi rendszert (Quigley, 1965).

D. C. Korten konstataciója, hogy „A világ legnagyobb hatalommal rendelkező intézménye a globális pénzügyi rendszer.” Majd hozzáfűzte: nagyhatalmú képviselői „Teljes nemtörődomséggel teremtik meg, illetve kergetik összeomlásba a nemzetgazdaságokat, adják-veszik a vállalatokat, alkalmazzák és rúgják ki a vállalatvezetőket - mivel, a saját érdekeik szolgálatában -, túszként tartják markukban a legbefolyásosabb politikusokat és vállalatvezetőket.” (Korten, 1998, p. 6) Hasonló konklúzióhoz vezettek J. E. Stiglitz kritikus szemlélettel végzett elemzése is, amelyek alapján megállapította: „...a globalizáció időszakában a nemzeti elitek hagyományos diktatúráját a nemzetközi pénzügyi világ új diktatúrája váltja föl.” (Stiglitz, 2002, p. 247) Indoklása szerint „olyan „helyzet alakult ki, amelyet úgy

is nevezhetünk, hogy a világ kormányzása világkormány nélkül, amelyben néhány intézmény (a Világbank, az IMF, a WTO) és néhány szereplő, bizonyos kereskedelmi és pénzügyi érdekcsoportokhoz szorosan kapcsolódó kereskedelmi és pénzügyminiszter uralja a mezőnyt, miközben az érintettek jelentős része nem jut szóhoz.” (Stiglitz, 2003, p. 39)

A nemzetközi pénzügyi szervezetek és a Fed koordinált fellépése tükröződik a kezdetben deklaráltan a dél-amerikai országok fizetési gondjain enyhíteni szándékozó hitelezés elveiben és attól lényegesen eltérő gyakorlatában. Ennek princípiumait az Egyesült Államok fővárosában J. Williamson irányításával dolgozták ki a szervezetek szakértői. Williamson úgy vélte, hogy jó politika lenne segíteni az adós országokat adósságterhük leküzdésében (Williamson, 2004). A hitelnyújtási gyakorlat azonban csak tetézte a segítséget igénylő országok problémáit, bekövetkezett „Dél-Amerika elveszett évtizede”. Ez váltotta ki Stiglitz ellenérzését, aki több művében is elítélte a washingtoni konszenzus szegényeket kizsákmányoló piaci fundamentalista elveit. (Stiglitz, 2008a; Stiglitz, 2008b) A konszenzust ért folyamatos kritikák hatására az ezredfordulót követően a pénzügyi szervezetek változtattak hitelezési tevékenységük módszerein, kritériumain. Dani Rodrik költői kérdése már azt firtatja, hogy mi fog ezek helyébe lépni? (Rodrik, 2006)

Törésvonalak a nemzetközi pénztőkén belül

A gazdasági erőviszonyok folyamatos átrendeződése természetesen kisebb feszültségeket eredményezett a pénzügyi intézmények között, de ezek mellett kialakult a globális pénzügyi rendszerben egy szinte áthidalhatatlan szakadék is. Ez az éles érdekelletét az angol-amerikai és a német-francia – a szakirodalomban használatos elnevezéssel: a rajnai-bankárcsoportok és a hozzájuk kapcsolódó nagyvállalatok között fejlődött ki. (Ezzel zárul is a tanulmányban tett, elég nagy sugarú kör: visszajutottunk Herrhausen és a Deutsche Bank stratégiai elképzeléseikhez.)

Az érdekek konfrontációját a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatokból kiszabaduló gazdaságok integrálásában betöltendő vezető szerep megszerzése váltotta ki. A két csoport szembenállását kitűnően érzékelteti - Kees van der Pijl kutatásaira alapozva - Pokol Béla: „1987-89 között a Deutsche Bank és a körülötte csoportosuló vezetéseivel egy egyre éledező küzdelem bontakozott ki az amerikaiaktól független maradt német tőke és az amerikai-angol tőke között abban a tekintetben, hogy mely tőkés csoportok elképzelésének megfelelően menjen végbe a felbomló blokk országainak átvétele és termelésüknek, piacaiknak, forrásaiknak megszervezése. Több Bilderberg-konferencián és más globális szerveződések tanácskozása során éles támadásokat intéztek a német tervek ellen az amerikaiak és az angolok, és végül több merénylet és hatalmi machináció során - amelyekben Alfred Herrhausen, a Deutsche Bank elnöke gyilkosság áldozata is lett - elbukott ez a terv, és amerikai-angol tőkés csoportok tervei szerint folyt le a volt szovjet blokk országainak csatlakoztatása a transzatlanti uralmi rendhez.” (Pokol, 2004) Egy másik tanulmányában további magyarázattal egészíti ki elemzését: „a globális amerikai banktőke erői amúgy is jobb helyzetben voltak e térségben a korábbi szellemi behatolásuk révén.” (Pokol, 2014, p. 108) Ebből következően – összegezi a történeteket - „az utóbbi évek fejleményei a J. P. Morgan-bankház szinte teljes egyeduralmát hozták létre a globális tőkés csoportok frontján...” (Pokol, 2004)

Összegzés

A szakirodalom – elsősorban Friedman – elemzései, a másodlagos forrásokból megismert tények, valamint tekintélyes politikusok állásfoglalásai alapján olyan kép rajzolódik ki, hogy a pénzügyi körök reprezentánsai nem tanúsítottak mindig törvénykövető magatartást. Tevékenységük árnyoldalainak leplezésében segítségükre állt a média, még a legtekintélyesebb orgánusok is „megértő” hangnemben tudósítottak tevékenységükről, segédkeztek a számukra szimpatikus (megvásárolható?!) politikusok választási kampányaiban, a jogosítványukat csorbítani kívánó személyiségek elleni karaktergyilkosságokban. A bankok kedvező feltételekkel nyújtottak hiteleket – többnyire nem eredménytelenül – az érdekeiket érintő ügyekben szavazó honatyáknak. A korrupció más, direktebb formáit is gyakran alkalmazták.

Még az utóbbi évtizedekben is tapasztalhattuk néhány erősen törvénysértő „együttműködést”, kartellezést (gondoljunk csak a LIBOR, EURIBOR botrányokra). Amerikai képviselők állásfoglalásai, Friedman és Anna Schwartz elemzései, Bernanke beismerése alapján valószínűleg a Fed szerepet játszott 1929-ben a New Yorki tőzsdén a „fekete csütörtök” bekövetkezésében, a válság kitörésében és eszkalálódásában. Ekkor is, de sok más esetben is a tulajdonukat, egzisztenciájukat elvesztett emberek ezrei követtek el öngyilkosságot. Mindezeket átgondolva nem zárható ki a pénzügyi körök és (fogságukba esett állami szervezetek) érintettsége, esetleg közreműködése néhány - konspirációs elmélet megfogalmazására okot adó - esemény bekövetkezésében.

Nyilván e témakörben adatok nem állnak rendelkezésre. Ha ilyenek léteznének, nem konspirációs elméletek keletkeznének, hanem egyértelműen felderített bűnügyekről olvashatnánk tudósításokat, illetve a törvényi előírásokat betartó, a média-érdeklődését fel sem keltő hétköznapi események mennének végbe.

Irodalomjegyzék

- Andor, L. (2003). Keynes-ről, háború idején. *Fordulat. A Társadalomelméleti Kollégium Szakmai Folyóirata Konferencia Különszám.* 6-15.
- Balla, A. (1935). *A legújabb kor gazdaságtörténete.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Balogh, T. (1994). *Mit ér a hagyományos közgazdaságtan?* Közgazdaság és Jogi Könyvkiadó.
- Balázs, J. & Varga J. (2019). Az iszlám gazdaságfilozófiája. In Kocziszky, Gy. (szerk.), *Etikus közgazdaságtan* (pp. 344–365). Magyar Nemzeti Bank.
- Beinhocker, E. D. (2006). *The Origin of Wealth: Evolution, Complexity and the Radical Remaking of Economics.* Harvard Business Review Press.
- Berend T., I. (2010). Két válság között: Európa átalakulása 1973–2010. *Magyar Tudomány, 2010(10)*, 1208-1214. www.matud.iif.hu/2010/10/06.htm 10. (Letöltés dátuma: 2021.03. 14.)
- Bild (2019. november 24.) 30 Jahre nach Tod von Bank-boss: Die Akte Herrhausen ist noch nicht geschlossen. Stasi und RAF waren und sind im Visier der Ermittler. <https://www.bild.de/regional/frankfurt/frankfurt-aktuell/30-jahre-nach-bombentod-akte-herrhausen-noch-nicht-geschlossen-66236978.bild.html>. (Letöltés dátuma: 2021. 02. 24.)
- Crawford, D. (2007. szeptember 15.). The Murder of a CEO. *The Wall Street Journal.* <https://www.wsj.com/articles/SB118981435771628219>. (Letöltés dátuma: 2021. 03.14.)
- Csepel.info (2010. július 25.). *Az IMF behajtóként viselkedik - interjú Dean Baker közgazdászsal.* <http://csepel.info/?m=201007&paged=5> (Letöltés dátuma: 2021.03.22.)
- Dehaven-Smith, L. (2013). *Conspiracy Theory in America.* University of Texas Press.

- Drábik, J. (2003). *Uzsoracivilizáció II. A kamatkapitalizmus új világrendje*. <http://mek.niif.hu/06800/06897/html/0308.htm>. (Letöltés dátuma: 2021.03.22.)
- Friedman, M. (1986). *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Galbraith, J. K. (1970). *Az új ipari állam*. Közgazdaság és Jogi Könyvkiadó.
- Hamvas, B. (1983): Krízis és katarzis. In Szigethy, G. (szerk.), *A világválság* (pp. 34-62). Magvető Könyvkiadó.
- Hamvas, B. (1992). *Patmosz II. Életünk Könyvek*.
- Kennedy, J. F. (1961. április 27.). *The President and the Press*. Beszéd. John F. Kennedy Presidential Library and Museum. <https://www.jfklibrary.org/archives/other-resources/john-f-kennedy-speeches/american-newspaper-publishers-association-19610427>. (Letöltés dátuma: 2021. 03. 14.)
- Keynes, J. M. (1920). *A béke gazdasági következményei*. Révai Kiadó.
- Keynes, J. M. (1965). *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Keynes, J. M. (1931). *Essays in Persuasion*. Economics Network. https://www.economicnetwork.ac.uk/archive/keynes_persuasion/ (Letöltés dátuma: 2021.03.17.)
- Korten, D. C. (1998). Élet a tőke uralma után. *Kovács, II (3)* 3-15. kovasz.uni-corvinus.hu/kov4/korteahu.html (Letöltés dátuma: 2021.03.21.)
- Krugman, P. (2012). *Elég legyen a válságból! MOST!* Akadémiai Kiadó.
- Lietaer, B., Arnsperger, C., Goerner, S., & Brunnhuber, S. (2015). *Pénz és fenntarthatóság: A hiányzó láncszem*. Image Kft.
- Lowenstein, R. (2013. június 22.). The Federal Reserve's Framers Would Be Shocked. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2013/06/23/business/the-federal-reserves-framers-would-be-shocked.html>. (Letöltés dátuma: 2021. 03. 19.)
- Lordon, F. (2010. augusztus). *Az államadósság újraállamosításáról, avagy fordítsuk vissza a pénzügyi globalizációt!* Le Monde Diplomatique. Magyar Kiadás. <https://www.magyardiplo.hu/2010-augusztus/232-az-allamadossag-ujraallamositasarol-avagy-forditsuk-vissza-a-penzuegyi-globalizaciot>. (Letöltés dátuma: 2021.03.02.)
- McFadden, L. T. (1932. június 10.). *Speech in the House of Representatives*. Facsimile of the Congressional Record, 1932, pages 12595 and 12596. Citizens for Better Government. www.afn.org/~govern/mcfadden_speech_1932.html. (Letöltés dátuma: 2021.03.17.)
- Magyar Nemzeti Bank (2016. december 21.). *A Deutsche Bank felemelkedése és hanyatlása*. <https://www.mnb.hu/letoltes/a-deutsche-bank-felemelkedese-es-hanyatlasa.pdf>. (Letöltés dátuma: 2021. 03.17.)
- Mill, J. S. (1980). *A szabadságról – Haszonelvűség*. Magyar Helikon Könyvkiadó.
- Perkins, J. (2006). *Egy gazdasági bérgyilkos vallomása*. Ráció Könyvkiadó.
- Pokol, B. (2004). Jegyzetek a transzatlanti uralmi rend kiépüléséről. *Jogelméleti Szemle, 2004(2)*. jesz.ajk.elte.hu/pokol18.html. (Letöltés dátuma: 2021. 03. 12.)
- Pokol, B. (2014). Globális uralmi rend és állami szuverenitás. *Jogelméleti Szemle, 2014(1)* szám. 105-129.
- Polányi, K. (2004). *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Második, javított kiadás*. Napvilág Kiadó.
- Qigley, C. (1965). *Tragedy and Hope: A History of the World in Our Time*. Macmillan Press.
- Ricardo, D. (1940). *A közgazdaság és adózás alapelvei*. Magyar Közgazdasági Társaság Kiadása.
- Rodrik, D., & World Bank (2006). Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's "Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform". *Journal of Economic Literature, 44(4)*, 973-987.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalisation and Its Discontents*. W. W Norton&Company.
- Stiglitz, J. E. (2003). *A globalizáció és visszásságai*. Napvilág Kiadó.
- Stiglitz, J. E. (2004). Előszó a 2001. évi kiadáshoz. In Polányi, K. *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei* (pp. 9-20). Napvilág Kiadó.
- Stiglitz, J. E. (2008a). *The End of Neo-liberalism?* Project Syndicate. <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-end-of-neo-liberalism?barrier=accesspaylog>. (Letöltés dátuma: 2021. 03.17.)
- Stiglitz, J. E. (2008b). Is there a Post-Washington Consensus? In Serra, N. & Stiglitz, J. E. (Eds.), *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance* (pp. 41-56.) Oxford University Press.

- Varga, J. (2012). Az iszlám bankrendszer szerepe a pénzügyi stabilitás helyreállításában. *A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására közleményei* 4:(1), 121-132.
- Varga, J., Gáspár, B. V. K. (2020). A kriptopénzek szerepe a pénzügyekben. In Koponicsné Györke, D., Kürthy, G., Parádi-Dolgos, A., & Varga, J. (szerk.), *A pénzügyi szektor aktuális kérdései Magyarországon a XXI. század elején* (pp. 431–450). Kaposvár Egyetem.
- Wapshott, N. (2014). *Keynes és Hayek*. Napvilág Kiadó.
- Williamson, J. (2009). Short History of the Washington Consensus. *Law and Business Review of the Americas*, 15(3), 7-23. <https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1381&context=lbra>. (Letöltés dátuma: 2021.03.14.)
- Wilson, W. (1913). *The New Freedom*. Doubleday Page & Company.

Barakonyi Eszter

EGY ELFELEDETT KOROSZTÁLY - AZ ÖTVEN ÉV FELETTI NŐK MUNKAERŐ-PIACI HELYZETÉT MEGHATÁROZÓ FŐBB KÖRÜLMÉNYEK

Absztrakt

A munkaerő-piaci szereplők számos szempont szerint oszthatók különböző csoportokba. Ezen szempontrendszer jellemzően valamely munkavállalói csoport sérülékenységén alapulnak. A nők munkaerő-piaci helyzete évtizedek óta a kutatások és elemzések közép-pontjában áll, azonban ezek a munkák elsősorban a gyermekvállalással, illetve a gyermekneveléssel összefüggő sérülékenységet vizsgálják. Az ötven év feletti nők helyzete nem kevésbé sérülékeny, és nem kevésbé fontos mind társadalmi, mind pedig gazdasági szerepükre tekintettel, ugyanakkor meglepően kevés figyelmet kap a szakmai közbeszédben. E körülményre tekintettel a jelen tanulmány célja megvizsgálni e csoport munkaerő-piaci helyzetét, illetve azokat a körülményeket melyek alapvetően meghatározzák azt. A nyugdíjkorhatár emelése, illetve az előregedő társadalom jelentette kihívások tükrében számolni kell az idősödők arányának emelkedésével a munka világában, így a foglalkoztatás környezetét is felül kell vizsgálni. A tanulmány számos befolyásoló tényező közül a leginkább meghatározó jelentőségű szempontok köré csoportosítva vizsgálja az idősödő nők munkavállalási lehetőségeit. Ezek a szempontok nevezetesen a képzettség, az egészségi állapot és a jogszabályi környezet. A tanulmány korábbi kutatások-elemzések, és statisztikai adatok alapulvételével elsősorban elméleti keretrendszerbe kívánja foglalni a vizsgált csoportba tartozó nők munkavállalását meghatározó körülményeket.

Kulcsszavak: munkaerőpiac; idősödés; munkaaktivitás

Bevezetés

Az ötven év feletti munkavállalók, különösen a nők számos kihívással küzdenek meg, mely kihívásokra sem a társadalom, sem pedig a munkaerőpiac nem reagál kellő érzékenységgel. Ebben a korban a nők már a családalapítás, valamint a gyermeknevelés kihívásain túl vannak, ugyanakkor más családi kötelezettségek jelennek meg az életükben. Ilyenek különösen a hozzátartozók ápolásával és gondozásával összefüggő terhek viselése, valamint szintén megjelenik az unokák jelentette családi kötelezettségek teljesítése. A vizsgált korosztály jelentős szakmai tapasztalat és tudás birtokában van, ugyanakkor más körülmények egyfajta töréspontot jelentenek a karrier útjukon. Mindemelllett a népességügyi kutatások azt mutatják, hogy az egészségi állapotban is az 50. életév jelenti az első töréspontot, azaz a fizikai teljesítőképesség csökkenésének első állomása erre az időpontra tehető (Horkai et. al 2013). Ugyanakkor a nyugdíj szabályokat figyelembe véve munkaerő-piaci aktivitásuk még hosszú időn keresztül szükséges. A munkaaktivitás megőrzésében tehát már az ötvenes évek elejétől mutatkoznak nehézségek melyek kezelést igényelnek a sikeres és hosszú munka életpálya megteremtése érdekében.

A vizsgált csoport munkaerő-piaci karakterisztikájának főbb jellemzői

A gazdasági aktivitás mutatói¹

Figyelembe véve, hogy a legutóbbi népszámlálás 2010-ben volt, a változások trendjének érzékeltetésére a rendelkezésre álló mikrocenzus adatokat használtam 2018-ból. Ezen számok tükrében megállapítható, hogy a gazdaságilag aktívak száma növekvő tendenciát mutat összességében, azonban a nők foglalkoztatottsága a férfiakéhoz viszonyítottan arányában csökkent. 2010-ben ugyanis a gazdaságilag aktív népesség 46,35%-a volt nő, míg 2018-ra ugyanez az arány 45,4%-ra változott (KSH, n.d.- b.). Vagyis a munkaerőpiac bővülése a nőket általánosságban kisebb arányban érintette, mint a férfiakat. Ha a gazdasági aktivitás mutatóit kifejezetten az ötven év felettiiek tekintetében elemezzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a munkaerő-piacon az 50-64 éves népesség jelenléte 2010 és 2018 között növekedést mutatott.

A számok tükrében tehát a gazdasági aktivitás nőtt, vagyis a munkavállalási hajlandóság megvan a vizsgált korosztályban. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az időszak mutatóit azonban nagyban torzítják a válság hatásai (Földházi 2015), és a nyugdíjszabályok változása egyaránt.

A foglalkoztatás mutatói²

2010-ben Magyarországon a KSH adatai szerint az 50-64 év közötti foglalkoztatottak aránya 24,38% volt az összes foglalkoztatotthoz képest, melynek 46,61%-a volt nő. Ugyanezen arány 2018-ra 28,36%-ra emelkedett. (KSH a.) Meg kell azonban jegyezni, hogy a vizsgált időszakban egy jelentős bővülés volt tapasztalható a foglalkoztatásban, és ezzel párhuzamosan jelentkeztek a nyugdíjkorhatár emelésének hatásai. A foglalkoztatás bővülése azonban nem egyenletesen valósult meg, hiszen az 50 év feletti nők csoportja ugyanakkor korántsem tekinthető homogénnek. Az egyik legkézenfekvőbb csoportosítási szempont az életkori alcsoportok kialakítását indikálja. Három életkori csoport kialakítása esetén kirajzolódik, hogy a foglalkoztatás az 55-59 év közötti nők esetében bővült a legintenzívebb mértékben 21,6%-al, míg az 50-54 évesek körében ez az arány 15,6%, és a 60-65 éves korosztály kapcsán pedig 16,9% (KSH, n.d.- a.). Némiképp árnyalja a képet, hogy 2010-ben a nyugdíjkorhatár 62 évről 65 évre emelkedett egy átmeneti lépcsőzetes szabályozással, mely nagymértékben magyarázza a hatvan év feletti foglalkoztatotti arányának emelkedését, azonban a fiatalabb korcsoportok tekintetében feltételezhetően nem volt jelentős a közvetlen hatása.

¹ A gazdaságilag aktívak számát a 14 év feletti és nyugdíjkorhatár alatti foglalkoztatottak, valamint más munkahelyet kereső, illetve első munkahelyet kereső populáció teszi ki.

² A foglalkoztatott az, aki a megfigyelési időszakban akár egy órát is dolgozik bérért, pénz-, vagy természetbeni fizetségért, továbbá akik állásban voltak, de bizonyos okból átmenetileg távol voltak a munkától, de formálisan kapcsolatban voltak a munkahelyükkel. Ide tartoznak továbbá az önfoglalkoztatók akik a megfigyelési időszak alatt pénzért, vagy természetbeni haszonért önálló tevékenységet folytattak, valamint ezek segítő családtagjai.

A munkanélküliség³ mutatói

A 2010 és 2018 közötti időszak vonatkozásában általánosságban elmondható, hogy a munkanélküliség csökkent. Sajnálatos módon azonban az ötven év felettiek körében éppen ellentétes tendencia figyelhető meg. Az ötven év feletti nők munkanélkülisége ebben az időszakban 2,15%-al nőtt (KSH,2019). Ez a növekedés azonban tükrözi a korcsoportba tartozó nők magasabb munkapiaci jelenlétét is, és ezt is figyelembe véve azt lehet mondani, hogy ezen nők körében a munkanélküliség aránya nem rosszabbodott, azonban szemben a fiatalabb korosztályba tartozók kilátásaival nem is javult. Tekintettel arra, hogy az ötven felettiek esetében egy esetleges állásvesztés sokkal nehezebben kezelhető helyzetet eredményez, mint más korcsoportoknál (KSH, 2019) ezt a körülményt preventív eszközökkel kell kezelni.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy jelentős ezen nők aránya a munkaerő-piacon – és a demográfiai trendeket figyelembe véve ez az arány a jövőben csak emelkedni fog. Az is tény, hogy az iskolázottsági mutatók a nők vonatkozásában szintén emelkedő tendenciát mutatnak, és ez kihat a munkavállalási hajlandóságra is. Vagyis nem csupán a jelenben, de a jövő munkaerő-piacán is komoly szerepet fognak játszani az ötven feletti munkavállaló nők. A cél tehát a munka aktivitás megtartásán túl, a munka hatékonyság fenntartásának lehetővé tétele, azaz a munkavállalási életkor hatékony meghosszabbítása. A munkavállalási hajlandóság tehát a számok tükrében vitathatatlan, így a fókusz az eszközökre érdemes helyezni.

A sikeres munkaéletpályát meghatározó körülmények elméleti rendszere

A munkaerő-piacon való sikeres megjelenés, illetve integráció számos körülmény által meghatározott. Ezen körülmények részben külső, részben pedig belső tényezők által meghatározottak.

A hátrányos helyzetet eredményező külső tényezők köre

- A gazdaság működéséből eredő körülmények, melyek egyéni szinten semmilyen módon nem befolyásolhatóak.
- A területi hátrány, mely a térségi jellemzőkből fakad, jelentheti a földrajzi fekvésből fakadó hátrányokat, vagy az infrastrukturális körülmények nem megfelelő voltát (Tésits et al. 2015). Ehhez a típusú hátrányhoz szorosan kapcsolódik az úgynevezett közlekedési hátrány, mely esetben az elérhető álláshely hiányában jelentkezik a probléma.
- A külső okok körébe sorolhatóak még a szolgáltatás hiányából következő hátrányok köre, mely esetekben szintén a munkavállalási készség és hajlandóság megléte ellenére nem tud az álláskereső elhelyezkedni (Vajda, 2014). Ide sorolhatóak jellemzően a kisgyermek napközbeni ellátását biztosító intézmények, illetve a családtag ápolását, felügyeletét átvállaló szolgáltatások hiánya. Az ötven éve feletti

³ Munkanélküli az, aki az adott héten nem dolgozott, és nincs is olyan munkája amelyből átmenetileg hiányzott, a kikérdezést megelőző négy hét folyamán aktívan keresett munkát, két héten belül munkába tudott volna állni, ha talált volna megfelelő állást.

nők elsősorban a házi ápolásban- gondozásban vesznek részt, így számukra kiemelkedően fontos a hozzátartozók ápolását/gondozását segítő intézményi infrastruktúra fejlesztése.

- A diszkriminatív attitűdök köre, mely egyes munkavállalói csoportokkal szembeni negatív sztereotípiákban – előítéletekben jelentkezik. E jelenség hátterében sok esetben előítéletek húzódnak meg, miszerint az idősek tudása elavult, nem rendelkeznek olyan készségekkel mint a számítástechnikában való jártasság, vagy nyelvismeret. Szintén gyakori ellenérv a foglalkoztatásukkal kapcsolatban, hogy nincsenek, vagy rendkívül alacsonyak a tanulási motivációik, valamint, hogy kevésbé terhelhetőek – gyakori körükben a megbetegedés miatti munkakiesés. Annak ellenére, hogy nagy munkatapasztalattal bírnak erősebb a magas bérigény miatti ellenállás a munkáltatói oldalon. Szintén gyakori ellenérv a foglalkoztatásukkal kapcsolatosan a magas fizetett szabadságra jogosultságra hivatkozás (PBKI, 2013), valamint a gyakori betegszabadságok igénybevétele miatti félelem. A foglalkoztatáshoz kapcsolódó negatív attitűdök kezelése állami beavatkozást igényel. Szükséges tehát a munkáltatók érzékenyítése a diszkriminatív magatartások, előítéletek eloszlátása érdekében.

A hátrányos helyzetet eredményező belső tényezők köre

Az elhelyezkedési esélyeket ugyanakkor a személyes adottságok is nagyban befolyásolják (Bakó at al. 2014). Ezek a személyhez kapcsolódó tulajdonságok teszik ki az úgynevezett internális okok csoportját, melybe az alábbi körülmények sorolhatóak:

- A legnagyobb csoportot e körben az életútból fakadó hátrányok köre teszi ki. Elsősorban a kor, illetve a családi állapot jelenti ezekben az esetekben a munkaerő-piaci aktivitás gátját (Adler et al. 2005).
- Személyhez kapcsolódó karakterisztikus tényezőként értékelhetjük az egészségkárosodással élők, látás-, hallás-, mozgáskorlátozottsággal, illetve értelmi fogyatékossgal élő emberek akadályozottságát, illetve általánosságban az egészségromlás jelentette nehézségeket.
- A képzettséghez, illetve a kompetenciák hiányához kapcsolódó elhelyezkedési nehézségek szintén jelentős mértékben akadályozhatják a foglalkoztathatóságot. Sok esetben ez a probléma együtt jár az úgynevezett szocializációs hátránnyal, mely esetben a munkavállalási igény is hiányzik.
- Meg kell még említeni az információs hiány körét, illetve a munkaerő-piaci ismeretek hiányából fakadó hátrányokat is. Ez esetben vagy a kereslet – kínálat egymásra találása akadályozott, vagy maga az álláskereső nincsen tisztában azokkal a lehetőségekkel melyek az elhelyezkedésében segítenék (Csehné, 2011).

A munkaerő-piaci hátrányos helyzet okai természetesen halmozottan is megjelenhetnek, így nem csupán az inaktív személyek lehelyezkedési esélyeire lehetnek halmozottan hátrányos hatással, de az aktivitás megőrzésében is veszélyforrást jelentenek.

Figyelembe véve a hátrányt jelentő körülmények sokszínűségét e tanulmány elsősorban az egészség megőrzésének témakörére, illetve ahhoz kapcsolódóan a képzettségi szint szerepére, valamint a vonatkozó intézményi környezet vizsgálatára fókuszál.

Az egészségi állapot és a munkaaktivitás kapcsolata

Számos hazai tanulmány sikerrel támasztotta alá a fent hivatkozott elméletet, illetve a népegészségügyi kutatások adatai is azt mutatják, hogy a végzett munka jellege az egészségre alapvető hatással van (Tahin et al. 1999.) Ugyanakkor nem szabad elfelejtkezni arról a körülményről sem, hogy önmagában az életkor előrehaladtával az egészségi állapot fokozatosan és folyamatosan romlik, mely romlás kihat a munkavégzési képességre is. Természetesen az előbb elmondottak alapján ez a folyamat jelentős mértékben meghatározott lehet a végzett munka jellegével, annak fizikai vagy egyéb faktorok általi meghatározó jellegével.

Az utóbbi tíz év talán egyik legjelentősebb változását a nyugdíjkorhatár emelése jelentette az idősödők foglalkoztatásában. Az elöregedő társadalom jelentette kihívás átrajzolta a munkaéletpálya korábban megszokott ívét, és szinte sokkolta a magyar társadalmat. Mostanra az is nyilvánvalóvá vált, hogy a további emelések elkerülhetetlenek lesznek a nem is olyan távoli jövőben. Az EU számos tagállamában, mint például Belgiumban, Franciaországban, Németországban, vagy Spanyolországban a nyugdíjkorhatár már most 67 év (Európai Bizottság, n.d.). Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon mindenki számára elérhető lesz-e a munkavégzési képesség megőrzése akár a hetvenes évek elejéig.

A népegészségügyi kutatások és statisztikák egyértelműen kimutatják, hogy az emberi életpályában az egészszromlás első nagy töréspontja az 50 életév. Számos súlyos betegség megjelenésére ettől az életkortól lehet számítani, illetve sok betegség szövődményei, valamint kockázata szintén az 50-es évekkkel kezdődően súlyosbodik jelentősen (Lampe & Rétsági, 2015). Az idősebb 50 év feletti korosztály tagjai sokkal kedvezőtlenebb egészségre és jóllétre vonatkozó mutatókkal rendelkeznek a fiatalabb korcsoportokhoz képest (Salavecz, 2011).

A nők születéskor várható élettartama jelentős mértékben meghaladja a férfiak születéskor várható élettartamát, és hasonlóképpen az egészségben megélt évek száma tekintetében is kedvezőbb a nők helyzete (Boros & Kovács, 2014). Ennek ellenére a nők magasabb arányban számolnak be rossz egészségi állapotról, illetve korlátozottságról, mint a férfiak, vagyis a szubjektív egészségi mutatók a nők tekintetében rosszabbak, mint a férfiak esetében, és rosszabbak, mint azt a helyzetük indokolná (KSH, 2014).

A munkabalesetek kimenetele kapcsán szintén következtethetünk az életkori sérülékenységre. A statisztikák szerint a munkabalesetek számában és súlyosságában az 55 életévet betöltött munkavállalók vonatkozásában tapasztalható kiugró változás. Igaz ugyan, hogy a statisztikák elemzése arra enged következtetni, hogy a munkabalesetek veszélye a tapasztalat mértékének növekedésével párhuzamosan csökken, azonban egy meghatározott életkorban ez a trend megfordulni látszik. Nevezetesen a halálos balesetek terén az összefüggés éppen fordított, vagyis az előfordulás gyakorisága az életkorral párhuzamosan nő a tapasztalatok szerint. Az 55 év feletti munkavállalók esetében a halálos baleset

kockázata 2,8 szerese a 25 év alatti munkavállalókéhoz képest (Európai Bizottság, Foglalkoztatási, Szociális és Esélyegyenlőségi Főigazgatóság, 2012). Figyelembe véve, hogy az európai népesség egyre öregszik, számolni kell azzal, hogy olyan megelőző intézkedések bevezetése hiányában, melyek kifejezetten az idősödő munkavállalók védelmét célozzák, komoly problémákkal lehet szembesülni.

A képzettségi szint és a munkaaktivitás összefüggései

Varga (2018) szerint a foglalkoztathatóság alapját elsősorban az életkor és az iskolázottság határozza meg. A vizsgált korosztályba tartozó nők esetében kijelenthető, hogy alacsonyabb a magasán képzettek aránya a fiatalabb népességcsoportokhoz képest. Az alacsony végzettségű nők aránya szerencsére az elmúlt évtizedekben rohamosan csökkenő tendenciát mutat. Amíg a már hivatkozott mikrocenzus adatai szerint a 65 feletti nők 47,6%-a tartozott ebbe a körbe, addig a legfeljebb alapfokú végzettségű nők aránya az 50-59 éves korosztályban 9,9% volt, míg a 60-64 évesek körében 9,1% volt (KSH, 2016). Ők a munkaerőpiac leginkább kiszolgáltatott szegmensét képviselik. Összességében tehát a folyamat előrejelző, és a nők iskolázottsági szintje fokozatosan emelkedő tendenciát mutat az egyes korcsoportok tekintetében. Ennek azért is van kiemelkedően nagy jelentősége, mert a magasabb iskolázottsági szinthez jellemzően magasabb presztizsű munkavégzés is társul, mely nem csupán a bérezés tekintetében jelent előnyt, hanem az általános életmód, és ezzel összefüggésben az egészségi állapot vonatkozásában is. Ezt az összefüggést számtalan kutatás támasztja alá, melyek közül is kiemelkedő Ross és Wu (1995) ok-sági modellje, mely szerint a magasabb végzettség magasabb életminőséget is jelent, és ezáltal a munkaerő-piaci esélyeket és az egészségben megélt magasabb életkort is elősegíti. Ezt a kijelentést látszik alátámasztani a fentiekben hivatkozott foglalkoztatási mutató, mely a magasabb képzettségűek esetében sokkal magasabb volt az alacsony végzettségű nők esetében. Vagyis a munkavállalási életkor meghosszabbításának egyik leginkább meghatározó eszköze maga a képzés. Meg kell azonban jegyezni, hogy az ötvenedik életév betöltését követően a tanulási hajlandóság általánosságban kifejezetten alacsony, és elsősorban a magasabban képzett személyek tekintetében találkozhatunk tanulási motivációval (Hétfa, 2019). Ebből következőleg az alacsony végzettségűek hátránya az életkor előrehaladtával növekszik, hiszen a kvalifikáció alacsony szintje jellemzően a fizikai munkavégzést teszi lehetővé elsősorban, és a szervezet fokozott igénybevételével járó munka (sok esetben többműszakos munkarendben végezve) az egészségre is negatív hatással jár. Természetesen az összefüggés nem ennyire egyszerű, hiszen a magasabb végzettséghez kapcsolódó munkatevékenységek esetében sokszor megjelenik a stressz faktor, ami szintén komoly egészségromboló hatással jár, azonban az alap összefüggést tekintve a stressz kialakulásában a végzett munka jellegének nagy szerepe van. Egy célzott hazai kutatás eredménye szerint azonban a stressz érdekes módon nem az iskolai végzettség szintjéhez kapcsolódik elsősorban, hanem a különbséget inkább a stresszorok jelentik. Vagyis az ötven év feletti nők esetében a legfőbb stresszor a túlvállalás, a munkahelyi bizonytalanság, valamint a munkatársi támogatás hiánya. Az iskolai végzettséghez ezek közül azonban csak a túlvállalás kapcsolódik szignifikánsan. Ugyanezen kutatás megállapítása szerint az

alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők rosszabb egészségi állapotra, mentális jólétre panaszkodtak, illetve kedvezőtlenebb egészségviselkedési szokásokkal bírnak (Salavec, 2011).

A munkavállalói kompetenciák fejlesztésének azonban nem kizárólag a hagyományos képzési struktúrában lehet tere. Bár az idősödő korosztály tekintetében a képzési hajlandóság meglehetősen alacsony, azonban mentorálási és coaching programok biztosításával elősegíthető a munkapiaci rugalmasság, és ezáltal mindkét oldal szemlélete fejleszthető.

Intézményi környezet kapcsolódási pontjai a munkaaktivitás megőrzése vonatkozásában

A vizsgált csoport munkaerő-piaci karakterisztikáját nagymértékben meghatározza a szabályozási környezete. A nyugdíj szabályok változása láthatóan közvetlenül megmutatkozott a foglalkoztatási mutatókban. Hasonlóképpen a munkáltatók foglalkoztatási hajlandóságát jelentős mértékben határozza meg az adott csoport status védelme, a vonatkozó munkabiztonsági előírások, a rugalmas foglalkoztatás lehetőségei, illetve az esetleges kapcsolódó előnyök és támogatások rendszere - azaz a jogi szabályozási környezet motiváló, vagy demotiváló jellege. A következőkben röviden kitérnék az idősödők munkavégzését leginkább meghatározó szabályok elemzésére, elsősorban a munkaaktivitás megtartásának szempontját szem előtt tartva.

A munkabiztonság – munkavédelem szabályozási környezete

A munkavállaló munkavégzési képességének fenntartását számos munkajogi intézmény támogatja. Ilyenek különösen a munkaidőre és pihenőidőre vonatkozó szabályok, melyek a regenerálódást hivatottak biztosítani. Természetesen a munkabiztonság alapvető forrása a munkavédelmi törvény, illetve az ahhoz kapcsolódó rendelet.

A Munka Törvénykönyve (2012. évi I.tv., a továbbiakban Mt.) mindössze néhány helyen tartalmaz olyan rendelkezést, melyet a vizsgált csoport foglalkoztatása szempontjából specifikusnak tekinthetünk. Az egyik rendelkezés mely a foglalkoztatás általános feltételét szabályozza amikor a törvény megfogalmazása szerint „A munkavállalót csak olyan munkára lehet alkalmazni, amely testi alkatára, fejlettségére, egészségi állapotára tekintettel rá hátrányos következményekkel nem járhat. A munkáltató a munkavállaló egészségi állapotának változására tekintettel köteles a munkafeltételeket, a munkaidő-beosztást megfelelően módosítani.” (2012. évi I. törvény, 51.§.(3)). A Munkavédelmi törvény (továbbiakban Mvt.) e tárgykörben rögzíti a sérülékeny munkavállaló fogalmát, és e körbe sorolja példálózó jelleggel az idősödőket is, azonban életkori meghatározást nem tesz, hanem a munkavállaló testi és lelki adottságaiból fakadó kockázatot jelöli meg a sérülékenység alapjaként (Mvt.49§(1)bek.). Az Mvt. és az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény felhatalmazása alapján a 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet szól a munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről. E rendelet az idősödők vonatkozásában előírja a munkaköri alkalmassági vizsgálat évenkénti megismétlését, azonban ezt a kötelezettséget nem általánosságban, hanem csupán a munkavégzési körülmények jelentette kockázatok tükrében írja elő (33/1998. (VI. 24.) NM rendelet

a munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről, 4§(1), 6§(1)bek). A rendelet egyik legfontosabb előírása szerint a munkáltatónak írásban kell meghatároznia azokat a munkaköröket, amelyekben a sérülékeny munkavállalók - köztük az idősebbek - nem foglalkoztathatók. A szabályozás kidolgozásához a foglalkozás-egészségügyi orvos véleményét is ki kell kérni (33/1998. (VI. 24.) NM rendelet a munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről, 5. § (1) - (2)). Ezek az előírások tehát meglehetősen nagy mozgásteret biztosítanak a munkáltatók számára, így tulajdonképpen csak a veszélyes munkakörök kapcsán találunk szigorú és taxált kötelezettségeket. Figyelembe véve azt a körülményt, miszerint a munkaerő-piac korai elhagyásának egyik legfőbb oka az egészségromlásban keresendő, véleményem szerint a szabályozás nem elég specifikus. Mivel ahogy arra fentebb utaltam az egészségi állapotban egy jelentős törés mutatkozik meg 50-55 éves korban, melynek eredményeképpen a hatvanas évek elejére már magas akadályozási szint jelentkezik a munkavégzésben. Vizsgálatok szerint erre az életkorra már meghaladja a 40%-ot azoknak az aránya, akiket valamilyen betegség, rokkantság gátol a mindennapi tevékenység végzésükben (Szécsi, 2014).

A munkaidő beosztása, a munka és pihenőidő ütemezése szintén jelentős befolyással bír az egészség megőrzés és a regenerálódás, vagyis a munkaerő reprodukciója szempontjából. Ezen jogintézmények semmilyen korlátozást nem tartalmaznak az idősebb munkavállalók magasabb regenerálódási igényeinek biztosítása érdekében a rendes szabadság mértékének számítása jelenti az egyetlen kivételt. A szabadság megállapításának sávos emelkedését elrendelő rendelkezéseket is, melyek alapján a magasabb életkorhoz igazodóan biztosítanak pótszabadságot. Meg kell azonban jegyezni, hogy e körben a negyvenötödik életév jelenti a felső határt – mely tíz nap pótszabadságra jogosít, és ezt követően további emelést nem tartalmaz a jogszabály. (Mt. 117.§.(1)) Figyelembe véve az általános egészségromlás ötven év feletti gyorsulását, ezt a szabályt különösen aggályosnak tekintem. Szintén elgondolkodtató e szabály vonatkozásában, hogy a szabadságra jogosító életkori sávok nem változtak az elmúlt évtizedekben, annak ellenére, hogy a nyugdíjkorhatár a nők vonatkozásában tíz évet emelkedett a 2008-as nyugdíjtörvény módosítás hatályba lépése óta.

Atipikus foglalkoztatási formák alkalmazási lehetőségei

A munkaaktivitás megőrzésének szempontjából hatékony eszközt jelenthetnek az atipikus munkavégzési formák. A rövidebb munkaidő több regenerálódást tesz lehetővé, valamint segíti a családi szerepek és a munka összehangolását egyaránt. Az Mt. azonban csak a kisgyermeket nevelő nőknek teszi lehetővé, hogy egyoldalú kérésükre a munkáltató részmunkaidőssé alakítsa a munkaviszonyukat. Az idősebb nők esetében ez a munkáltatóval való megegyezésen alapulhat. Annak ellenére, hogy a szakirodalom álláspontja szerint ez segítené a munkaaktivitás megőrzését, illetve a munka-magánélet összehangolását (Samu et al.), a tapasztalat azt mutatja, hogy az ötven év feletti nők nem szívesen élnek ezzel a lehetőséggel, elsősorban az azzal járó keresetvesztés miatt, mely kihatással lesz a nyugdíj összegének megállapítására is (Nagy, 2014).

A rugalmasság azonban megjelenhet a munkavégzési hely tekintetében, illetve a munkaidő beosztásában is, például távmunka és annak részleges alkalmazása kapcsán. Ezek terjedése várhatóan fel fog gyorsulni a Covid pandémia alatt kialakult rugalmas foglalkoztatási gyakorlatok remélhetőleg pozitív tapasztalatai alapján. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a munkahely szerinti rugalmasság jellemzően a szellemi munkavégzéshez kapcsolódik, így annak igénybevételi lehetősége nagyban korrelál a képzettségi mutatókkal. Ezáltal jellemzően az alacsony végzettségű, és emiatt kiszolgáltatottabb munkavállalók hátránya pedig tovább nő.

Összefoglalás

Összességében tehát látható, hogy a szabályozási környezet nem nevezhető kifejezetten specifikusnak, azonban meg kell jegyezni ezzel összefüggésben, hogy más munkavállalói csoportok tekintetében sem jellemző az erőteljes direkt beavatkozás. A kisgyermek vállaláshoz kapcsolódó szabályok tekinthetők az egyedüli kivételnek, mely szabályozás elméleti háttérében az a kifejezett társadalmi érdek áll, miszerint a gyermekvállalás elősegítése és támogatása fontos nemzetgazdasági érdek (is). Az erőforrások reprodukciója természetesen alapvető igény, azonban a munkaképesség minél hosszabb ideig való megőrzése nem kevésbé tekinthető annak az eltartási ráták figyelembevételével.

Annak érdekében, hogy az előregedő társadalom jelensége ne veszélyeztesse a gazdaság és a nyugdíjrendszer fenntarthatóságát nem elegendő csupán a nyugdíjkorhatár folyamatos emelése. Preventív szemléletrendszerre is szükség van, mely segít a jövő generációit felkészíteni a hosszabb aktív munkapiaci szerepvállalásra. Ehhez pedig szükség van az egészségi állapot általános szintjének javítását, illetve az egészség – munkaképesség megőrzését fokozottan segíteni. A vizsgált csoport munkavállalási hajlandósága kifejezetten magas, és a megfelelő munkavégzési környezet biztosítása mellett akár a jövőbeni további munkaéletkor emelés sem elképzelhetetlen. Ehhez azonban szükséges a munkavállalók megfelelő felkészítése mind a végzett munka jellege, mind pedig a munkaerő-piaci biztonság kialakítása szempontjából.

Irodalomjegyzék

- Ádler, J., Butt, L., Gyenes, E., & Tímár, Sz. (2005). *Kutatás az idősödő munkavállalók helyzetével kapcsolatban Magyarországon*. IBM Magyarország – GKleNET Internetkutató és Tanácsadó Kft.
- Alpek, B. L. (2017). *Hátrányos helyzetű csoportok munkaerőpiaci-területi esélyei Magyarországon*. PhD értekezés. PTE TTK. Földtudományok Doktori Iskola.
- Bakó, T., Cseres-Gergely, Zs., Kálmán, J., Molnár, Gy., & Szabó, T. (2014). *A munkaerőpiac peremén lévők és a költségvetés*. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutató Központ Közgazdaságtudományi Intézet. <https://www.parlament.hu/documents/126660/133966/MTA+KRTK+KTI+A+munkaer%c5%91piac+perem%c3%a9n+l%c3%a9v%c5%91k+%c3%a9s+a+k%c3%b6lts%c3%a9gvet%c3%a9s+jav%c3%adott.pdf/ba01c982-873e-416c-8b7f-c6684fe55db8> (Letöltés dátuma: 2021.05.02.)
- Boros, J. & Kovács, K. (2018): Egészségi állapot. In Monostori J., Óri, P., & Spéder, Zs. (szerk.), *Demográfiai portré 2018 – Jelentés a magyar népesség helyzetéről* (pp. 103-126). KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Bördös K. & Petróci, A. (2019). *A tartós munkanélküliek, valamint az 50 év feletti és a fiatal álláskeresők munkaerő-piaci integrációjának lehetősége* Hétfá Kutatóintézet és Elemző Központ. https://hetfa.hu/wp-content/uploads/2019/10/HETFFA_zarotanulmany_FINAL_20190830.pdf (Letöltés dátuma: 2021.03.18.)

- Csehné Papp, I. (2011). *Foglalkoztatáspolitikai*. Szent István Egyetem. <https://docplayer.hu/25172691-Foglalkoztatáspolitikai-csehne-dr-papp-imola.html> (Letöltés dátuma: 2021.04.29.)
- Európai Bizottság (dátum nélkül). *Európai Szemeszter – Tematikus tájékoztató. A nyugdíjak megfelelősége és fenntarthatósága.* https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_adequacy-sustainability-pensions_hu.pdf (Letöltés dátuma: 2021.03.17.)
- Európai Bizottság, Foglalkoztatási, Szociális és Esélyegyenlőségi Főigazgatóság (2012). *A munkabalesetek okai és körülményei az EU-ban.* SZOANTI Szolgáltató és Tanácsadó Kft. (ford.). (Eredeti mű publikálása: 2008). <http://www.ommf.gov.hu/nyomtatvanyok/MV.kiadv.amunkabalesetek.okai.pdf> (Letöltés dátuma: 2021.03.22.)
- Földházi, E. (2015). A népesség szerkezete és jövője. In Monostori, J., Óri, P., & Spéder, Zs. (szerk.), *Demográfiai Portré 2015.* www.demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/91-nepesseg-eloreszamitas (Letöltés dátuma:2021.03.12.)
- Horkai, A., Nagy, É., Pálvölgyi, M., & Vingender, I. (2013). *Egészség és társadalom 2013.* Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar. https://mersz.hu/hivatkozas/m816eet_book1 (Letöltés dátuma:2021.04.28.)
- Központi Statisztikai Hivatal (2018). *Nyugdíjak és egyéb ellátások, 2018.* <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/orsz/nyugdij/nyugdij17.pdf> (Letöltés dátuma: 2021.02.26.)
- Központi Statisztikai Hivatal (2019). *Gyorstájékoztató, Munkanélküliség, 2019. június-augusztus.* <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun1908.html> (Letöltés dátuma: 2021.02.26.)
- Központi Statisztikai Hivatal (dátum nélkül-a). *A foglalkoztatottak száma korcsoportok szerint, nemenként (1998–)*.* https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf006.html (letöltés ideje: 2021.02.26.)
- Központi Statisztikai Hivatal (dátum nélkül-b). *A gazdaságilag aktívak száma korcsoportok szerint, nemenként (1998–)*.* https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf013.html (letöltés ideje: 2021.02.25.)
- Központi Statisztikai Hivatal (dátum nélkül-c). *A munkanélküliek száma korcsoportok szerint, nemenként (1998–)*.* https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf010.html (letöltés ideje: 2021.02.24.)
- Központi Statisztikai Hivatal (dátum nélkül-d). *Egészségi állapot önértékelése.* <https://www.ksh.hu/interaktiv/eurostat/womenmen/bloc-1c.html?lang=hu> (Letöltés dátuma: 2021.03.22.)
- Központi Statisztikai Hivatal (dátum nélkül-e). *Foglalkoztatási ráta korcsoportok szerint, nemenként (1998–)*.* https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf016.html (Letöltés dátuma: 2021.02.25.)
- Lampe, K. & Rétság, E. (2015). *Egészséges idősödés – az egészségfejlesztés lehetőségei idős korban.* PTE ETK Fizioterápiás- és Sporttudományi Intézet. <https://www.etk.pte.hu/protected/OktatasiAnyagok/%21Pa-lyazati/sport2/EgeszsegesIdosodes.pdf> (Letöltés dátuma: 2021.03.22.)
- Nagy, I. (2014). A női részmunkaidős foglalkoztatás előnyei és hátrányai. Tények és vélemények Hollandia példáján. In Spéder, Zs. (szerk.), *A család vonzásában - Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére.* Demográfus Könyvtár 2. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara (PBKI, 2013): *Az 50 év feletti álláskereső elhelyezkedését segítő támogatási rendszer Magyarországon, Baranya megyében* https://piacesprofit.hu/kkv_cegblog/maganelet-barat-munkahely-miert-is-ne/ (Letöltés dátuma: 2021.05.01.)
- Ross, C. E. & C. Wu (1995). The Links Between Education and Health, *American Sociological Review* 1995. 719-745.
- Salavecz, Gy. (2011). *A munkahelyi stressz és az egészség összefüggései hazai és nemzetközi viszonylatban.* Doktori értekezés. Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola. http://old.semmelweis.hu/wp-content/phd/phd_live/vedes/export/salaveczgyongyver.d.pdf (Letöltés dátuma:2021.03.23.)
- Samu, F., Scharle, Á. & Csillag, M. (2018). A női foglalkoztatás helyzete az EU-ban és Magyarországon. In Szabó-Morvai, Á. (szerk.), *Középkép: Nők a munkaerőpiacon* (pp. 70-74). MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet. http://real.mtak.hu/88812/1/mt_2017_hun_39-201.pdf (Letöltés dátuma:2021.05.03.)
- Schadt, M. (2011). Esélyegyenlőtlenség a tudományos szférában. In Nagy, I. & Pongrácz, T. (szerk.), *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* (pp.49-67). TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium. www.tarsadalomkutatas.hu. Letöltés dátuma: 2021. 05.01.)

- Szécsi, J. (2014). Az idősödő munkavállalók helyzete a munkaerőpiacon. *Esély 2014* (1), 113-128. http://www.esely.org/kiadvanyok/2014_2/szecsipdf (Letöltés dátuma:2021.05.03.)
- Tahin, T., Jeges, S. & Lampek, K. (2000). Az iskolai végzettség és az egészségi állapot változása követéssel vizsgálat alapján. *Demográfia*, 43(2-3), 305-334. <https://docplayer.hu/19541375-Az-iskolai-vegzettseg-es-az-egeszsegi-allapot-valtozasa-koveteses-vizsgalat-alapjan-1.html> (Letöltés dátuma: 2021.03.20.)
- Tésits, R., Alpek, B. L., & Kun, A. (2015). Az új típusú szociális szövetkezetek területileg eltérő foglalkoztatási szerepe. *Területi Statisztika*, 2015, 55(3), 254-272. (http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2015/03/tesits_alpek.pdf. (Letöltés ideje:2021.05.01.)
- Vajda, R. (2014): Munkaerőpiac, foglalkoztatás, vállalkozónők. A nők teljes értékű munkavállalásának akadályairól és esélyeiről. In Juhász, B. (szerk.), *A nőtlen évek ára* (pp. 99-151). Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség. <https://mek.oszk.hu/14900/14936/14936.pdf> (Letöltés dátuma:2021.05.01.)
- Varga, J. (2018). Nők a munkaerőpiacon, problémafelvetés, szakirodalmi áttekintés In Szabó-Morvai, Á. (2018), *Közlelkép: Nők a munkaerőpiacon* (pp.45.52). MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet. http://real.mtak.hu/88812/1/mt_2017_hun_39-201.pdf (Letöltés dátuma: 2021.05.02.)

Jogszabályok:

1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről.

1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről.

2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről.

33/1998. (VI. 24.) NM rendelet a munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről

Földes Kata – Szederkényi Éva

INTERGENERÁCIÓS KÜLÖNBSÉGEK A HR TERÜLETÉN – COVID-19 ELŐTTI ÉS UTÁNI MINTAVÉTELEK TÜKRÉBEN

Absztrakt

A nemzedékek együttműködése és összefogása számos tudományág vizsgálatának tárgya. Jelen írásukban a kutatók egy alkalmazott diszciplína, az emberi erőforrás menedzsment szemszögéből vizsgálja az együttműködési módokat. Tanulmányukhoz fűződő kutatásuk kvantitatív felmérését 2019 év végén és 2020 év elején, éppen a 2020-as koronavírus-világjárvány beköszöntötte előtt folytatták le, míg a második részét 2021 márciusában, kvalitatív jelleggel végezték. A szerzők arra vállalkoztak, hogy összehasonlítsák több generáció munkakeresési kultúráját. A dolgozat első felében háttérként irodalmi áttekintést, fogalmi meghatározásokat és a generációelméleteket vizsgálták, és a pandémia előtti eredményeket vették szemügyre, míg a második felében már a világválság alatti minta vizsgálati eredményeket elemezték a hipotézisek tükrében, illetve számba vették, és javaslatot tettek a további kutatási irányokra, lehetőségekre. Összefoglalva elmondható, hogy az eredmények alapján az intergenerációs együttműködés területén még sok a tenivaló, a generációs menedzsmentre pedig kiemeltebb területként lehetne tekinteni, elsősorban javaslatunk alapján az érzékenyítés módszerével.

Kulcsszavak: generációs együttműködés; intergenerációs dialógus; HR

Dolgozatunkat szeretettel ajánljuk Dr. Minorics Tündének és Dr. Bokor Bélának születésnapjukon, akik egész életművükben a nemzedékek közötti párbeszéd és együttműködés, valamint a hagyomány nagykövetei voltak és lesznek, határon innen és túl. Isten éltesen Benneteket!

Bevezető

Tanulmányunkhoz fűződő kutatásunk második részét, amelyet 2021 márciusában folytattuk le kvalitatív jelleggel, megelőzte egy kvantitatív felmérés 2019 év végén, és 2020 év elején, éppen a 2020-as koronavírus-világjárvány beköszöntötte előtt, mely hatalmas mértéken megváltoztatta a HR területét. Talán Magyarországon nincs olyan szervezet, cég, munkahely, ahol nem kellett a pandémia végett új stratégiát felállítani, vagy gyökeresen megváltoztatni a személy-és munkaügyi feltételeket. A tanulmány összehasonlítja több generáció munkakeresési kultúráját, valamint feltárja, hogy melyik generáció melyik platformot részesíti előnyben. A tavalyi év elején feltételeztük, hogy a fiatalabb nemzedékek az internetes platformokat részesítik előnyben. Így, egy év távlatából mondhatjuk, hogy a járvány e generációkat segíti, hiszen ebben a speciális helyzetben nélkülözhetetlen az online lét.

A tanulmány első felében szakirodalmi áttekintésre építve fogalmi meghatározásokat gyűjtöttünk, áttekintettük a generációelméleteket, illetve az offline és online platformok lehetőségeit taglaltuk. A dolgozat második felében a vizsgálati eredményeket elemeztük a hipotézisek tükrében, illetve számba vettük és javaslatot tettünk a további kutatási irányokra, lehetőségekre. A harmadik részben a második kutatási témakört – a Covid-19 utáni mintavétel eredményeit vizsgáltuk kvalitatív módszerrel, félig strukturált interjúkkal. A szövegelemzés eseti elemzés volt, kondenzáció és interpretáció által, a kutatási cél és a szöveg függvényében (Schleicher, 2007).

A témaválasztás a kutatók nyomtatott média területén szerzett tapasztalataira, megfigyeléseire épült. Míg egy újságban az idősebb korosztály ad fel hirdetést és keresi magát az újságot is, addig az online felületeken megjelenő álláshirdetések a fiatalabb korosztálynak szólnak inkább. Ezenkívül felvetődött a fő kutatási terület mellett egy mellékesen vizsgált jelenség: míg egy ingyenesen megjelenő hetilapban alacsonyabban kvalifikált, alacsonyabb szakmai képzettséghez kötött álláshirdetéseket találunk, addig az online felületeken akár magasabb, egyetemi végzettséghez kötött, például mérnöki állások között böngészhetünk. Összefoglalva, a kvantitatív felmérés 2019 év végén és 2020 év elején a következő hipotéziseken alapult:

- H1. A fiatalok inkább online keresnek munkát.
- H2. Az idősebb korosztály előnyben részesíti az offline platformokat.

Továbbá célként tűztük ki magunk elé, hogy az életkori megoszlásról képet kapjunk. A primer kutatás hipotéziseihez szorosan kapcsolódó szekunder hipotézisek a következők voltak:

- h1. Az online kérdőívet inkább a fiatal generáció tölti ki.
- h2. A papíralapon kitöltött kérdőívre inkább az idősebb korosztály válaszol.
- h3. Az online kitöltött válaszadók magasabban kvalifikáltak, mint a papíralapon kitöltők.
- h4. A papíralapon kitöltött válaszadók alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint az online kitöltők.

Az eredményeinkre alapozva 2021 márciusában kvalitatív mérést végeztünk a közepvezetők körében, a következő hipotézisekre alapozva:

- H1. A pandémia következtében erősödött az intergenerációs dialógus a generációk között.
- H2. Az idősebb korosztály elkezdte használni az online platformokat a munkakereséshez. Végezetül összegezzük, miként tudnak többet tenni a ma is élő generációk a könnyebb együttélésért, közös munkavégzéséért, illetve hogyan tudnak közös platformokat találni.

Kutatási módszerek

A kutatásban azt vizsgáljuk, hogy egyes korosztályok melyik álláskeresési platformot részesítik előnyben. Kvantitatív kutatásunk Somogy megyére, azon belül is a megyeszékhelyre, Kaposvárra korlátozódott. Az adatgyűjtést párhuzamosan végeztük online és papíralapon. A két kérdőív felépítése teljesen azonos, az online elkészített kérdőívet nyomtattuk ki, majd sokszorosítottuk, hogy fel tudjuk használni, és ki tudjuk tölteni.

A vizsgálatba bevont populációt két platformon értük el:

- Online: Közösségi oldalon, Facebookon megosztottuk hógolyó elv alapján az idővonalon a Google-kérdőívet, melynek bekezdésében kihangsúlyoztuk a munkakereső szót, így még specifikusabban tudtunk szűrni. 58 válasz érkezett.
- Papíralapon: Két hét alatt a 70 db kihelyezett üres kérdőívből 59 kitöltött válasz érkezett, amiből 50 volt értékelhető. A kérdőíveket két helyen helyeztük el: A munkahelyünk szerkesztőségében, ahol álláshirdetéseket és álláskeresési hirdetéseket lehet feladni, és megkértük az ügyfeleket fogadó kollégánőt, hogy töltesse ki a potenciális ügyfelekkel. A másik felét pedig egy álláskeresési tanácsadóként dolgozó ismerősünket kértük meg, hogy töltesse ki. Tőle körülbelül tíz kérdőív jött vissza kitöltötten. Tehát a papíralapú kutatás nagyobb százalékát a munkahelyről visszakapott kérdőívek teszik ki.

Összesen 108 db értékelhető kérdőív képezi a mintát, 50 (hard copy) - 58 (online) arányban. A kutatásnál a populáció és lokáció adatokat a nagyjából arra a térségre vetítettük, ahol élünk. Úgy véljük, hogy bár nem országosan végeztük a felmérést, eredménye vélhetően mégis közelít egy országos lefedettségű, reprezentatív kutatás eredményéhez. A két kérdőív felépítése teljesen azonos volt.

Generációs elméletek és kritikájuk

A következőkben a generáció fogalmi meghatározásával, majd a ma élő generációk felsorakoztatásával foglalkozunk. Annak érdekében, hogy a témáról átfogó képet kapjunk, a szakirodalmi áttekintésbe a HR-témák mellett bevontunk minden kapcsolódó területet, a generációkutatástól a munkapszichológián át, a vezetésmenedzsmentig bezárólag.

Úgy véljük, legelső lépésként a generáció szót, mint fogalmat kell meghatározni. Bár Joó Tibor épp egy századdal előbb élt és alkotott, az 1935-ben, *A nemzedék fogalma* címmel megjelent írása még ma is helytálló, és egyetértünk szavaival, miszerint a generáció fogalma nem egzakt, a definíciót nem lehet tökéletesen meghatározni. „Használjuk tehát továbbra is jó lelkiismerettel, de tisztában léve valódi jelentésével, csakis ott, ahol valóban helyénvaló: ahol öntudatos generációval állunk szemben, és belenyugodva, hogy a terminus technikusokkal sem érhetjük el soha azt az egzaktságot, a megnevezés, a definíció ama teljességét és tökéletességét, amelyet óhajtanánk” (Joó, 1935, p. 399). Tehát más-más tudományág szerint vizsgálva, több definíciója, meghatározása lehet a generációnak. A generációelméletek egyik úttörője a magyar származású Mannheim Károly, aki a XX. század első felében foglalkozott generációelméletekkel. *Az Ideológia és utópia* című kötete alapot adott a témával való foglalkozásra. Mannheim Károly elmélete az volt, hogy van valamilyen mintázat a generációk tagjai között, és bár nem fogalmazta meg nagyon részletesen

a teóriáját, arra jutott, hogy ahhoz, hogy egy társadalmi csoportról azt lehessen mondani, hogy egy generációhoz tartozik, a következő három, „nagyjából” dolog kell: a) egy időben születettek, b) egy történelmi időszak volt rájuk hatással, c) szociokulturálisan egy környezetben nőnek fel (Mannheim, 1996).

A tudósok többsége egyetért azzal, hogy generációk körülbelül 20-25 év után követik egymást. Több, a témában azonos tanulmányt átolvasva, levonhatjuk azt a következtetést, hogy nem teljesen azonos a generációk korbéli meghatározása, a számításoknál van némi eltérés. Úgy véljük, hogy ebben nincs is semmi kivéttnivaló, hiszen ezeket a választóvonalakat nem is lehet élesen meghúzni. Tanulmányunkban elősorban a szociológiai megközelítést vesszük alapul, együtt gondolkodva Vera Sparschuh szociológussal, aki felveti: „az-e a szociológia sürgető feladata, hogy a generációs hovatartozást „implicit tudásként” (Polányi, 1985), „konjunktív tapasztalatként” (Mannheim, 1980) „generációs öntematizálásként” (Matthes, 1985), „értelmezési mintaként” (Sackmann, 1992), „orientációs mintaként” (Bonsack, 1997) vagy „konstrukcióként” (Lüscher-Schultheis, 1993) dolgozza fel?” (Sparschuh, 2007, p. 108). A leginkább elfogadott érvelés Howe és Strauss (2000) szerzőpárostól származik, akik az életkorok alapján különböztetnek meg öt generációt. A Veteránok (1925-45 között születtek) idősebb korukban találkoztak az internettel. A Baby-bumm generáció (1946-64 között születtek), akik felnőtt korukban találkoztak az internettel. Az X generáció (1965-79 között születtek), akik nagykamaszként, ifjúkorban ismerkedtek meg a nettel, s így már az a munkavégzésükbe is beépülhetett. Az Y generáció (1980-95 között születtek) gyerekkorában már jelen volt az internet, így már a játékok világa is beépülhetett az életükbe; valamint a Z generáció (1996-) amely az a nemzedék, akik sosem éltek olyan társadalomban ahol nincsen internet. Ezt a generációs elméletét folytatva, a Z generáció a 2004-es születésűekkel lezáródik, és őket követi az A (alfa) generáció, akik 2005 után születtek.

Népszerű, de kritikákat is megért Marc Prensky (2001) elmélete, aki a társadalmi generációkat két kategóriára bontotta, azaz digitális bevándorlókra és digitális bennszülöttekre. Digitális bennszülötteknek nevezte azokat, akik beleszülettek az információtechnológiák világába. Azokat pedig, akik felnőttkorukban ismerkedtek meg ezekkel az eszközökkel, digitális bevándorlóknak nevezte. A két generáció között jelentős különbségeket feltételezett, miszerint a bennszülöttek szakítottak az addigi hagyományos – inkább a bevándorlókra jellemző – lineáris gondolkodásmóddal, s inkább a hipertextes gondolkodást részesítik előnyben (Szili, 2019). Vagyis a digitális bennszülöttek gondolkodásukban egyik gondolatról ugranak egy másikra, éppúgy, mint az interneten található hipertextes szövegekben a linkek. Ezek a gondolati linkek lehetnek emlékek, tapasztalatok, rövidebb szövegek, egy-egy új információ, melyek a felhasználók figyelmét egy új elemre irányítják. Ezáltal egy olyan átkapcsolás jön létre a bennszülöttek gondolatmentében, amelyet a külső szemlélő nehezebben tud követni, s gyakran figyelmen kívül hagyja (Lénárd, 2015).

A fenti generációs elméleteknek számos kritikája fogalmazódott meg az elmúlt években, melyek főleg azt hangsúlyozták, hogy az egyén internettel való találkozását előszörban a szociokulturális háttere, földrajzi elhelyezkedése, egy adott térség fejlettsége határozza meg, mintsem a születési idő (Lénárd, 2015). Z. Karvalics (2013) szintén elveti

Prensky elméletét, úgy véli, hogy még a „bennszülöttek” számára is szükséges a környezet úgynevezett „beavatási rítusa”, hogy képesek legyenek megfelelni az információs társadalom elvárásainak. Ha a fenti két generációs elméletet összevetjük, akkor a Veteránok, a Baby-bumm-, és az Y generációk a digitális bevándorlók, az 1980 után születettek, az Y, Z és Alfa generációk pedig a digitális bennszülöttek. Ahhoz, hogy a munkakeresés és a generáció IKT preferenciáit megvizsgálhassuk, a munkaerőpiacra kilépő Y generációt tovább vizsgáltuk. Sébastien Soulez, és Chloé Guillot-Soulez négy csoportra osztja az Y generációt (lásd 1. sz. táblázat).

1. táblázat: Az Y generáció tagozódása

Elnevezés	Jellemző	megoszlás
Career minded {karrier orientáltak}	vágyakoznak: magas fizetésre, ranglétra megmászására, színvonalas cégnél dolgozásra	53,5 %
Balance seekers {egyensúlykeresők}	vágnak: a változatosságra, a munka és otthon közelségére, a szabadidő-munka-magánélet egyensúlyára, és a minőségi munkára/munkavégzésre	28,6 %
Security seekers {biztonságot keresők}	alacsonyabban kvalifikáltak, de fontos számukra: a biztos munkaórák, és a pozíció megtartása	12,3 %
Easy going {hanyagok, lezserek}	alacsonyabban kvalifikáltak, rutinfeladatok végeznek, megszokott környezetben, nem vezetői pozícióban helyezkednek el	5,6 %

Forrás: Soulez & Guillot-Soulez (2011) alapján saját szerkesztés

Álláskeresés és fogalmai

A Nemzetközi Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) szerint álláskereső az a személy, aki:

- a munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkezik, és
- oktatási intézmény nappali tagozatán nem folytat tanulmányokat, és
- öregségi nyugdíjra nem jogosult, rehabilitációs járadékban, valamint a megváltozott munkaképességű személyek ellátásaiban nem részesül, és
- az alkalmi foglalkoztatásnak minősülő munkaviszony és a nevelőszülői foglalkoztatási jogviszony kivételével munkaviszonyban nem áll, és egyéb keresőtevékenységet sem folytat, és
- elhelyezkedése érdekében az állami foglalkoztatási szervvel együttműködik, és akit
- az állami foglalkoztatási szerv álláskeresőként nyilván tart. (Kormányablak, Integrált Kormányzati Ügyfélszolgálat, n.d.)

Álláskeresők tehát a fentiekben felsorolt pontokba tartozó személyek. Magyarországon, a legutolsó ksh.hu adatok alapján 2019 decemberében 234.903 fő nyilvántartott álláskereső volt, a pandémia alatt, 2020 decemberében pedig 290 694 (KSH, n.d.). Ők azok, akik regisztráltak a Munkaügyi Központok segítségével álláskeresőként. A valóságban a munkakeresők száma sokkal nagyobb, ők előbb az offline és online kapcsolataik révén próbálnak munkához jutni. A vizsgáltunk tárgyát képező pályakezdő álláskereső az, aki a 25. életévét — felsőfokú végzettségű személy esetén 30. életévét — be nem töltött, a munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkező, az állami foglalkoztatási szerv által nyilvántartott álláskereső, feltéve, ha munkanélküli járadékra a tanulmányainak befejezését követően nem szerzett jogosultságot. (Kormányablak, Integrált Kormányzati Ügyfélszolgálat, n.d.)

Tizenöt-húsz évvel ezelőtt az internetes álláskeresés még nagyon kezdetleges volt Magyarországon, hiszen maga az internetelési-lehetőség sem volt adott minden családnak. Akkoriban az újsághirdetések kínáltak leginkább állásokat, napi és hetilapok, illetve lokalizált helyi lapokban bőszen karikázták az álláskeresők a munkalehetőségeket. Az is előfordult, hogy országos specifikus magazinok, mint például a Rádiótechnika, havonta megjelenő folyóiratban kerestek specifikus munkaerőt, akár elektronikai műszerészt vagy híradás-technikus pozíciót. A technika fejlődésével, és azzal, hogy az internet egyre elérhetővé vált, mára már mondhatjuk, az online álláskeresés teret hódít.

Offline álláskeresés lehetőségeit szemlélve az első, és szerintünk egyik nagyon fontos tényező a személyes kapcsolatok megléte. Minél nagyobb a kapcsolati hálónk, és minél több általunk ismert embernek mondjuk el álláskeresési szándékunkat, annál nagyobb sikerrel és gyorsasággal találunk munkát. A szervezetek is szívesen alkalmazzák az úgynevezett „rejtett állást”, hiszen ez számukra is a legolcsóbb megoldás. Nem kell meghirdetni a munkalehetőséget, így nem növelik a marketingköltségeiket, hanem a kapcsolati hálóik révén betöltik a keresett munkakört. A munkáltatók közvetlen megkeresése, a direkt álláskeresés is egy eredményes lehetőség lehet, bár nem biztosíthat azonnali munkakezdetet. Egy nagyobb cégnél, ahol nagyobb a fluktuáció, adatbázisban gyűjtik a munkakeresőket is, így, ha a munkakereső leadja önéletrajzát, és később sürgősen be kell tölteni egy pozíciót, rögtön kéznél van, időt és energiát megspórolva a munkakereső szervezetnek. Az egyik leggyakoribb lehetőség szervezeti és egyéni szinten is az újságban feladott és keresett álláshirdetés. Nagyobb cégek, akiknek anyagi keretük is engedi, gyártathatnak szórólapokat és hirdetőtáblákra helyezhetnek ki felhívásokat. Az offline lehetőségekhez hozzátartoznak még a személyzeti tanácsadók, közvetítőcégek, munkaerő-kölcsönzők, és magasabb kvalifikáltsághoz kötött fejvadász cégek és vezető kiválasztók is. A munkaügyi központokon keresztül is viszonylag sok állás talál gazdára, ahol segítséget is nyújtanak az esetleges felmerülő kérdésekben. Egyre több lehetőség nyílik akár európai uniós támogatás által is rendezett állásbörzékre, karrierrendezvényekre. Ezekben az eseményeken megteremtődik a vállalatok és a potenciális munkavállalók között a lehetőség, hogy megismerjék egymás igényeit. A HR szakemberek fajlagosan olcsón, rengeteg potenciális jelölttel találkozhatnak és válogathatnak. Több egyetemnek is vannak már karrier irodái, amik nemcsak a végzős hallgatóknak segítenek tanácsadással és információszolgáltatással a munkaerőpiacon való eligazodásban.

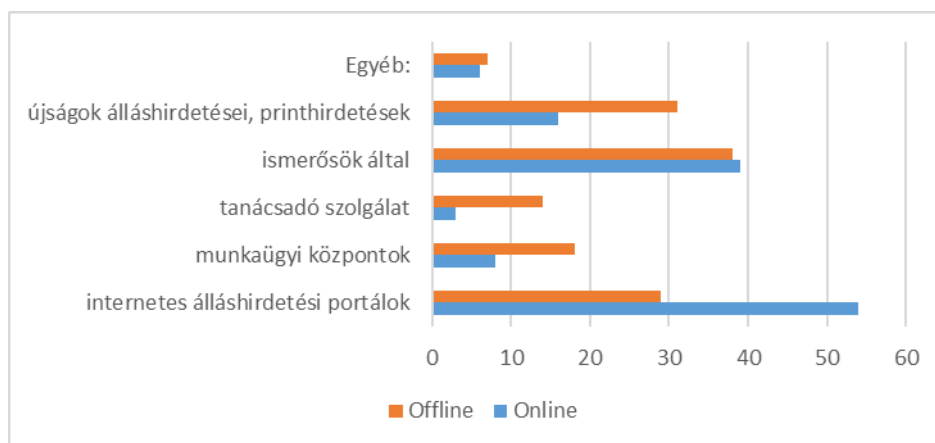
Az online álláskeresés lehetőségei különösen a pandémia alatti időszakban, jelentősen megnövekedtek. A kvantitatív módszerű kutatásunkat azonban még a világjárvány előtt végeztük, és vizsgálatunk megállapította, hogy a szervezetek saját weboldalukon hirdetik meg a legkönnyebben a pozíciókat, ahol közvetlenül értesíthetik a potenciális jelöltet. Nagyobb cégek, szervezetek tartanak fenn külön vállalati karrieroldalt, karrierportált, ahol az álláspályázatokért felelős kontaktszemély elérhetősége is szerepel, így könnyebben, és gyorsabban el lehet juttatni az önéletrajzot és motivációs levelet. A közösségi médiát is egyre jobban használják a munkáltatók az állásaik meghirdetéseire. A Facebook az a közösségi oldal, amit Magyarországon szívesen használnak még álláskeresésre és találásra egyaránt. A LinkedIn egy kifejezetten olyan oldal, ahol nagyobb cégek, szervezetek HR-es szakemberei folyamatosan keresnek a profilok között, és hirdetik is az álláslehetőségeiket. Az itt található hirdetések megbízhatóak, így ajánlatos álláskeresőként regisztrálni. Az interneten számtalan állásportál és karrierportál található, amik csak az állásokra lettek specializálódva. Rengeteg funkciót tartalmaznak, sok szűrővel rendelkeznek, és kritérium beállításokra adnak lehetőséget. Ilyen weboldalak például Magyarországon a teljesség igénye nélkül: www.profession.hu, www.workania.hu, www.jobinfo.hu, www.jobline.hu, www.whc.hu, www.dreamjo.bs/hu, www.allasportal.hu, www.cvhunter.hu, www.allasportal.hu, www.allasstart.hu, www.frisssdiplomas.hu, www.hu.jobrapido.com. Bármely oldalon is álljon a kereső személy – akár munkakereső, akár munkaadó – ezek az ingyenes, vagy részben ingyenes weboldalak segítségére lehetnek. Ha az adott személy nem is ismeri pontosan a weblap-címeiket, egy egyszerű Google-kereséssel pillanatok alatt ott lehet bármelyik weboldalon. Vannak a magyar kormány által üzemeltetett weboldalak, ahol kifejezetten csak a közszféra dolgozói számára ajánlanak állásokat. Ilyen a www.munka.hu, vagy a www.kozsigallas.gov.hu.

Vizsgálati eredmények

Az alábbiakban a felállított hipotézisek kiértékelésére törekszünk, a primer és szekunder sorrendet figyelembe véve.

- primer hipotézis: A fiatalok inkább online keresnek munkát. A kérdőív 2. 12. 14. 15. 16. és 17. kérdése, és annak elemzése adott közvetetten vagy közvetlenül választ, mely alapján elmondható, hogy az 1. hipotézis beigazolódott.
- primer kutatás: az idősebb korosztály előnyben részesíti az offline platformokat. Az a feltételezés az első hipotézisből következett, és az ismeretségi körünk álláskeresési szokásaiból, illetve a munkahelyünkön tapasztalt álláshirdetésekből adódott. A feltevésre a kérdőív 2. 10. 15. és 17. kérdése, és ezekre adott válaszok elemzése adott választ. Az 1. sz. ábrán jól látszik az idősebb generáció elkülönülése a fiatalabbtól. Megmutatja, hogy az idősebbek az offline platformokon keresnek inkább munkát, mint például a munkaügyi központok, a tanácsadói szolgálatok és az újság és printhirdetések.

1. ábra: Ön milyen eszközökkel próbál állást találni?

Forrás: saját forrás

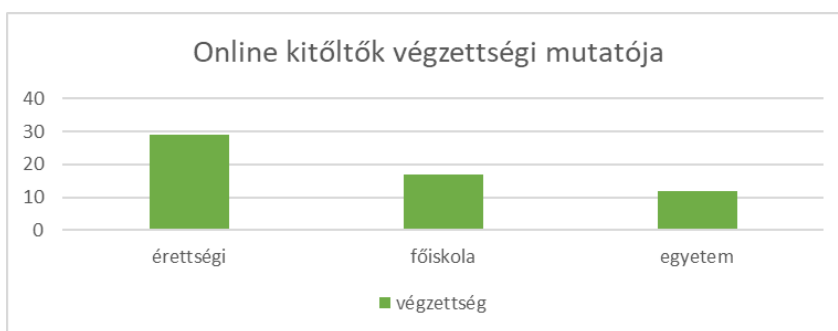
Több olyan idősebb ember volt a kitöltők közül, akik szóban jelezték, elmondták, hogy a hirdető-állványokon kihelyezett lehetőségeket nézik meg legszívesebben, és azt találják a legjobbnak, amin van telefonszám, elérhetőség, és le tudják tépni azt. A kérdésekre adott válaszok alapján a második primer hipotézis is beigazolódott.

- 1. szekunder hipotézis: Az online kérdőívet inkább a fiatal generáció tölti ki. A primer kutatás szorosan összekapcsolódva, másodlagos jelleggel vizsgáltuk a generációk eloszlását a két platformon. Mivel a primer kutatásban feltevés volt, hogy a fiatalabb generációk inkább online keresnek munkát, így másodsorban ki szeretnénk volna arra térni, hogy a közösségi média felületen megosztott kérdőívet milyen korosztály töltötte ki. A kérdőívben a 2. 6. 14. és 15. kérdés volt segítségünkre, illetve, a két platformon való kitöltők életkorának összevetése. Véleményünk szerint ez a hipotézis bebizonyosodott, miszerint: az online kitöltők jóval több mint a fele, 67,2 %-a 21 és 35 év között van.
- 2. szekunder hipotézis: A papíralapon kitöltött kérdőívre inkább az idősebb korosztály válaszolt. A kérdőívben a 2. 6. 14. és 15. kérdés volt segítségünkre, illetve, a két platformon való kitöltők életkorának összevetése. Ha csak az offline, azaz a papíralapon kitöltők életkorát vesszük alapul, akkor a következő számszerűsíthető adatot kapjuk: az offline kitöltők majdnem a fele, 42%-a volt 36-50 év között, a második legtöbb számú kitöltő, 26% 51-69 év között volt. Tehát 68%-a az összes offline kitöltőnek biztos, hogy 35 év felett volt. Ezen adatok alapján kijelenthetjük, hogy ez a hipotézis is bebizonyosodott.
- 3. szekunder hipotézis: az online kitöltött válaszadók magasabban kvalifikáltak, mint a papíralapon kitöltők. Saját feltevésünk szerint az internethasználók, azon belül is a közösségi média, a Facebook felhasználók azon része tölti ki a kérdőívet, aki egy kicsit is motivált a tudásra, a segítségre, és érdeklődik a tudományok, a kutatások iránt. Ezt a fajta tudásszomjat és segíteni akarást, illetve a tudományok iránti érdeklődést a felsőoktatásban és az egyetemen sajátítja el az ember, ahol nem egy adott szakterületre koncentrál az oktatás, hanem világszerte, magasabb tudást követelve. Feltételezésünk szerint, azt, aki alacsonyabban kvalifikált, nem

érik olyan tudományos ingerek, egyszerűen tovább pörgetik a kitöltésre felhívó posztunkat. A 2. és 3. ábra, a kvalifikáltságra vonatkozó diagrammok mutatják meg jól a válaszadók végzettségi körképét. A hipotézist nem sikerült bebizonyítani. Bár az elején úgy tűnt, hiszen az online kitöltők között csak három, magas képzettségi szint volt jelen, de doktori fokozat nem. Így a papíralapon vizsgált kérdőíveknél ugyan volt alacsonyabb fokozatú iskolai végzettség, mint a szakmunkás bizonyítvány, sőt 8 általános iskolai végzettségű is volt 2 fő képviselővel, mégis akadt 3 doktori fokozattal rendelkező válaszadó. Ezáltal a 3. szekunder hipotézis nem nyert bizonyítást.

- 4. szekunder hipotézis: a papíralapon kitöltött válaszadók alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint az online kitöltők. Ennél a hipotézisnél ugyanúgy jártunk el, mint az előzőnél. A szekunder hipotézis nem igazolódott be. A 2. és 3. sz. ábrák jó mutatják kvalifikáltsági megoszlást.

2. ábra: Online kitöltők végzettségi mutatója

Forrás: saját forrás

A papíralapon kitöltött kérdőívek esetében a kvalifikáltsági megoszlás az alábbiak szerint alakult: 39% szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezik, érettségizettek aránya 22%, a főiskolai végzettségűek pedig 20%.

3. ábra: Papíralapon kitöltöttek kvalifikáltsági megoszlása

Forrás: saját forrás

Összefoglalva, az 1. primer hipotézis beigazolódott, azaz a fiatalok inkább online keresnek munkát, a 2. primer kutatás szintén beigazolódott, vagyis az idősebb korosztály előnyben részesíti az offline platformokat.

További vizsgálatainkhoz feltételeztük, hogy a pandémia hatására, bár a 2. primer hipotézis validnak bizonyult, a dinamikus átrendeződés az élet minden területén magával hozta a reziliencia igényét, azaz a rugalmas alkalmazkodását. Ezért mintavételünkben először HR szakembereket kérdeztünk meg arról, hogy miként látják az intergenerációs együttműködés lehetőségeit a munkahelyen és a toborzás során. A továbbiakban a 2021 márciusában lebonyolított félig strukturált interjúkat elemezzük.

A COVID-19 második hullámának vizsgálata a generációmenedzsment szempontjából

A pandémia időszaka az emberi erőforrás menedzsment területen is óriási kihívásokat hozott. Mindezek olyan feladatokat jelentenek, amelyeknek makrogazdasági és szociálpolitikai szinten, valamint az egyes vállalatok mikrokozmoszában is meg kell felelniük. Két szempontból tükröződnek a munka világában: egyrészt a HR-menedzserek körének összetettségében és változatosságában, másrészt a számukra elérhető, ugyanolyan sokszínű lehetőségekben (Troger, 2021, p. 91). A világjárvány hatására a munkavállalói létszám csökkentésén túl, munkaköri megszűnésekre, megszüntetésekre is sor került (Poór et al, 2020, p. 35). A második hullám után fókuszba került a munkatársak lelki egészségvédelmére tett intézkedések jelentősége. Az első hullámhoz képest a toborzási, kiválasztási, beillesztési rendszerek növekvő szerepe is megfigyelhető a 2. hullámban (Poór et al, 2021, p. 51), de számunkra meglepő volt, hogy a válság következtében potenciálisan fejlődő, erősödő HR területeknél az első és második fázis alatt egyértelműen csökkent a generációmenedzsment fontossága a vizsgált reprezentatív, 1041 céget 2020. augusztus 1. és november 15. között lekérdezett mintán. Az első fázisban 13. helyen szerepelt a generációs menedzsment, a válaszadók 11,3 százaléka gondolta fontos területnek, míg a második fázisban a potenciálisan fejlődő területek közül a 15. helyre szorul vissza a generációmenedzsment (Poór et al, 2021, p. 50).

Empirikus kutatásunk alanyaitól arra kerestük a választ a kvantitatív mérések fenti eredményeinek figyelembevételével, hogy miként tudnak többet tenni a ma is élő generációk a könnyebb együttélésért, közös munkavégzéséért, illetve hogyan tudnak közös platformokat találni. Az eredményeinkre alapozva 2021 márciusában kvalitatív mérést végeztünk középvezetők körében, a következő hipotézisekre alapozva:

- H1. A pandémia következtében erősödött az intergenerációs dialógus a generációk között.
- H2. A toborzásnál a szervezetek elkezdtek használni az online platformokat.

A kutatás e részének célja, hogy a vélemények figyelembevételével új módszereket alkosson a generációs közötti párbeszéd elősegítésére a munkahelyeken, különös tekintettel a COVID-19 következtében kialakult helyzetre. A mintavétel helyszíne az EPALE – az Európai Felnőttkori Tanulás Elektronikus Platformjának HR tanácsadó szakmai csoportja

volt. Kilenc interjúalannyal készítettünk félig strukturált interjút. Nyolc nő és egy férfi szerepelt a válaszadók között. Életkori megoszlás szerint hárman 18-35, ketten 36-45, hárman 46-55 közöttiek. Lakóhelyük alapján ketten községet, ketten várost, négyen megyei jogú várost és egy fő a fővárost jelölte meg. Munkaköri beosztásuk szerint két HR tanácsadó interjúalany (A1, A2), három HR szakreferens (A3, A4, A5), egy járási hivatalvezető (A6), kettő HR generalista (A7, A8) és egy megbízott HR tanácsadó (A9) szerepelt. Ötödik kérdésünkre, hogy a válság következtében potenciálisan fejlődő, erősödő HR területek közül mennyire volt jellemző a generációmenedzsment (eltérő korosztályú munkavállalók sikeres együtt-foglalkoztatása), 70%-ban úgy nyilatkoztak, hogy nem volt jellemző. A járási hivatalvezető jelezte, hogy „mindig is eltérő életkorú személyek dolgoztak együtt a közigazgatásban, ez számunkra állandó feladat, ami az emberi erőforrás menedzsmentet illeti”. Arra a kérdésünkre, hogy amennyiben igen, melyek voltak ennek a generációmenedzsmentnek a jellemzői (pl. infokommunikációs tudásátadás, konfliktuskezelés, szemléletváltás), a két HR tanácsadó interjú alany közül az egyik (A1) szerint infokommunikáció tudásátadás előtérbe került, a másik alany (A2) szerint ez szintén fontos elem volt, de „a munkaköri feladatok átstrukturálása, az otthoni munkavégzésre való átállás hihetetlen tempót diktált, s bár láttuk a fontosságát, nem tudtunk elég figyelmet fordítani a feladatra”. Az A6 alany szerint is voltak e téren kihívásaik, bár „vannak tapasztaltabb kollégák, ún. mentorok, akik egy új kolléga szakmai beilleszkedését segítik.” – számolt be egy pozitív lehetőségről, hozzátéve, hogy a közigazgatásban az új dolgozók sokszor nem fiatalok, hanem akár 40-es, 50-es korosztályból kerülnek ki. Az A4-es alany inkább a szemléletváltás fontosságát helyezte előtérbe. Hetedikként megkérdeztük, hogy milyen kihívásokkal találkozott a Baby Boomerek (1946 – 1964. között születtek) és az X generáció (1965 – 1979), valamint az Y generáció (1980 – 1994 között születtek) a pandémia következtében kialakult megnövekedett online eszközhasználat igényével kapcsolatban. A válaszok közül a hipotéziseinkkel összhangban a A7 szerint a Baby Boomer és az X generáció nehezebben sajátította el az új szoftvereket, míg az Y generációnak semmi nehézsége nem volt, míg A5 szerint „az 1965-től 1994 közötti generációról van tapasztalatom. Úgy vélem, hogy ezek a személyek, a kezdeti nehézségek ellenére elég hamar felvették a tempót a témában jártasabb társaikkal, illetve segítséget is kaptak ehhez”.

Érdekes kiegészítést tett A2, aki szerint munkahelyén, egy termelő ágazatban jelentős ellentétek vannak, az idősebb generáció alig vagy egyáltalán nem alkalmazza az online oktatás eszközeit, az X generáció használja, de nincs tisztában az egyes felületek kezelhetőségével, míg az Y generáció fogékonyabb a weboldalak/segédoldalak alkalmazására, több funkciót használ a munkája során. Nyolcadik kérdésünk alapján, amennyiben voltak kihívások, a munkahelyek szerveztek-e online eszközhasználatra felkészítő tanfolyamokat, képzéseket, kilenc alany közül csak egy jelezte (A1), hogy a home office-ra való átállással kapcsolatban a szervezet HR osztálya és rendszergazdája közösen oldotta meg a munkatársak támogatását, külön célzott tanfolyamok nem voltak, míg a többi nyilatkozó szerint egyáltalán nem szerveztek képzéseket a digitális átállás megkönnyítésére.

Így arra a kérdésünkre, hogy mennyire voltak hatékonyak, csak A1 alany adott validálható választ. Arra a kérdésünkre, hogy változtattak-e a toborzás módszerén (pl. online hirdetések felé elmozdulás) a pandémia hatására, A5 és A7 adott igen választ, míg A1, A2, A3 szerint eddig is az online térben zajlott, A4, A6, A8 és A9 is úgy véli, hogy nem változtattak a toborzás módszerén.

Összefoglalás

Tanulmányunkban összehasonlítottunk több generáció munkakeresési kultúráját, továbbá felmértük, hogy melyik generáció melyik platformot részesíti előnyben. 2020 januárjában feltételeztük, hogy a fiatalabb generációk az internetes platformokat részesítik előnyben. Így, egy év távlatából mondhatjuk, hogy a járvány e generációkat segíti, hiszen ebben a speciális helyzetben nélkülözhetetlen az online lét. A kvalifikációs viszonyok vizsgálata egy izgalmas, ám korántsem könnyű kutatási területe lehetne az intergenerációs problémák további elemzésének. Az olvasási és álláskeresési szokásokat tovább lehetne vizsgálni a kvalifikációs tükrében.

A tanulmány második részében a második kutatási témakört, a Covid-19 utáni mintavétel eredményeit vizsgáltuk kvalitatív módszerrel, 2021 márciusában felvett interjúkra építve. Az interjúk elemzése alapján elmondható, hogy H1 hipotézisünk, mely szerint erősödött az intergenerációs dialógus a generációk között a pandémia hatására, csak részben nyert bizonyítást, míg a H2 feltevésünk, azaz, hogy a toborzásnál a szervezetek elkezdtek használni az online platformokat, nem nyert bizonyítást. A kutatás eredményei alapján az intergenerációs együttműködés területén még sok a tennivaló, a generációs menedzsmentre pedig kiemeltebb területként kellene tekinteni, amihez az érzékenyítés módszerét javasoljuk.

Irodalomjegyzék

- Howe, N., & Strauss, W. (2000). *Millennials Rising: The Next Great Generation*. Random House.
- Joó, T. (1935). A nemzedék fogalmáról. *Kalangya*, 5, 321–400. [http://dda.vmmi.org/szamok/1935_05.pdf\(p.392-400\)](http://dda.vmmi.org/szamok/1935_05.pdf(p.392-400)) (Letöltés dátuma: 2021.04.08.)
- Komár, Z. (2017). Generációelméletek. *Új köznevelés. Digitális jövőkép*. 73 (8-9), 14-16. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-kozneveles/lapszamok/2017-8-9>. (Letöltés dátuma: 2020.04.29.)
- Kormányablak, Integrált Kormányzati Ügyfélszolgálat (dátum nélkül). *Álláskeresők nyilvántartásba vétele iránti kérelem*. <http://kormanyablak.hu/hu/feladatok/16/MUNKP00060>. (Letöltés dátuma: 2021.06.15.)
- KSH (dátum nélkül). 2.1.2.1. *A 15–74 éves népesség gazdasági aktivitása nemenként**. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qlf001.html. (Letöltés dátuma: 2021.06.15.)
- Lénárd, A. (2015). A digitális kor gyermekei. *Gyermeknevelés*. 3 (1), 74-83.
- Mannheim, K. (1996). *Ideológia és utópia*. Atlantisz.
- Mccrindle, M., & Wolfinger, E. (2010). Az XYZ ábécéje. A nemzedékek meghatározása. *Korunk*, 3 (21) 11. http://korunk.org/letoltlapok/Z_RKorunk2010november.pdf (Letöltés dátuma: 2021.03.08.)
- Poór, J., Balogh, G., Dajnoki, K., Karoliny, M., Kun, A. I., & Szabó, Sz. (szerk.). (2020). *Koronavírus-válság kihívások és HR válaszok: Magyarország 2020* (A kutatás első fázisának kiértékelése): Kutatási jelentés. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Menedzsment és HR Kutató Központ. https://mkik.hu/ckfinder/files/KoronaHR_kutata%CC%81si-jelente%CC%81s.pdf (Letöltés dátuma: 2021.04.08.)

- Poór, J., Dajnoki, K., Pató Gáborné Szűcs, B., & Szabó Sz. (szerk.), (2021). *Koronavírus-válság kihívások és HR válaszok: Magyarország (Első és második fázis összehasonlítása): Kutatási jelentés*. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Menedzsment és HR Kutató Központ. https://uni-mate.hu/sites/default/files/koronahr_kutatasi_jelentes_-_osszehasonlitas_v04.pdf (Letöltés dátuma: 2021.04.08.)
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants Part 1, *On the Horizon*, 9 (5), 1-6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424816> (Letöltés dátuma: 2021.04.08.)
- Schleicher N. (2007). *Kvalitatív kutatási módszerek a társadalomtudományokban*. BKF jegyzet. Századvég.
- Soulez, S., & Guillot-Soulez, C. (2011). Recruitment Marketing and Generational Segmentation: A Critical Analysis Based on a Sub-Segment of Generation Y. *Recherche et Applications En Marketing (English Edition)*, 26(1), 39–55. <https://doi.org/10.1177/205157071102600104> (Letöltés dátuma: 2021.04.08.)
- Szili, K. (2019). *Az IKT alkalmazása a gyógypedagógiában*. [Jegyzet, tankönyv]. Juhász Gyula Pedagógusképző Kar. <https://eta.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1655> (Letöltés dátuma: 2021.02.28.)
- Troger, H. (2021). *Human Resource Management in a Post COVID-19 World. New Distribution of Power, Individualization, Digitalization and Demographic Developments*. Springer. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-67470-0> (Letöltés dátuma: 2021.04.26.)
- Sparschuh V. (2007). Mannheim Károly tanulmánya a generációk problémájáról – műtörténeti és elméleti dimenziók. *Világosság*, 7-8, 107-122. <http://www.vilagosság.hu/pdf/20071109195918.pdf> (Letöltés dátuma: 2021.04.08.)
- Z. Karvalics L. (2013). Mangelány mondja: közeledik a „digitális beavatottak” ideje. In Lévai D. (szerk.), *Digitális nemzedék konferencia 2013. Konferenciakötet*. (pp.19–23). <http://digitalisnemzedek.hu/wp-content/uploads/2013/03/digitalisnemzedek-konferencia-2013.pdf> (Letöltés dátuma: 2021.04.11.)

Mellékletek

1. számú melléklet: Kérdőív, „Intergenerációs különbségek a HR viszonylatában” című kutatás, 2020

1. Az Ön neme:

- Férfi
- Nő

2. Az Ön életkora:

- 6-20
- 21-35
- 36-50
- 51-69
- 70+

3. Ön milyen jellegű településen él?

- falu
- kisváros
- megyei jogú város
- főváros
-

4. Ön milyen jellegű településen dolgozik?

- falu
- kisváros
- megyei jogú város
- főváros

5. Önnek mi a legmagasabb iskolai végzettsége?

- 8 általános
- érettségi
- szakmunkás bizonyítvány
- főiskola
- egyetem
- doktori fokozat

6. Ön tisztában van az „X” „Y” „Z” Generáció jelentésével?

- nem hallottam róla
- igen
- részben, hallottam róla, de pontos életkori besorolást nem tudnék mondani

7. Ön érzelte valaha munkahelyén a generációk közötti ellentéteket??

- igen
- nem

8. Ha az előbbi kérdésre Ön igennel válaszolt, kérem, pár szóban írja le a problémát:
Probléma: _____

9. Ön szerint szükség van-e egy olyan programra, ami hidat képez a fiatalabb és az idősebb munkavállaló között?

- felesleges
- hasznosnak találnám
- mindképpen fontos lenne

10. Előfordult Önnel, vagy a közvetlen ismeretségi körében, hogy az életkora miatt hátrányosan ítélték meg állásinterjún?

- igen
- nem

11. Ha Önt hátrányosan ítélték meg, mi volt az ön reakciója, hogyan érintette?

Saját válasz: _____

12. HR-esek munkáját vizsgálva Ön szerint mennyire diszkriminatív a nem és életkor kikötése az álláshirdetésekből?

1 2 3 4 5 (jelölőnégyzet)

13. HR-esek munkáját vizsgálva, Ön szerint mennyire veszik figyelembe a korhoz kötött tapasztalatot, gyakorlatot?

-

- egyáltalán nem viszek figyelembe
- figyelembe kellene venniük

14. Mennyire tartja Ön fontosnak, hogy az állásinterjún a HR-es szakemberek szűrjék az IT eszközökhöz való értést/tudást? (bármely munka viszonyában)

- egyáltalán nem fontos
- nagyon fontos, hiszen manapság már minden számítógépen történik
- részben, de ne legyen ez feltétel

15. Ön melyik platformot használja álláskeresésre?

- x online
- x offline, mint a print hirdetések, plakátok, szórólapok
- x mindkettőt egyen arányban

16. Ön szerint kijelenthető egyértelműen, hogy a fiatalok csak online keresnek munkát?

- x igen
- x nem

17. Ön milyen eszközökkel próbál állást találni? (több is jelölhető)

- internetes álláshirdetési portálok
- munkaügyi központok
- tanácsadó szolgálat
- ismerősök által
- újságok álláshirdetése, printhirdetések
- Egyéb: _____

2. számú melléklet: Interjúkérdések, „Intergenerációs együttműködés a pandémia alatt” című kutatás, 2021

1. Az Ön neve:

- Férfi
- Nő

2. Az Ön életkora:

- 6-20
- 21-35
- 36-50
- 51-69
- 70+

3. Ön milyen jellegű településen él?

- falu
- kisváros
- megyei jogú város
- főváros
- egyéb

4. Munkahelyi beosztása?

5. A válság következtében potenciálisan fejlődő, erősödő HR területek közül mennyire volt jellemző Önöknél a generációmenedzsment (eltérő korosztályú munkavállalók sikeres együtt-foglalkoztatása)?

6. Amennyiben igen, melyek voltak ennek a generációmenedzsmentnek a jellemzői (pl. infokommunikációs tudásátadás, konfliktuskezelés, szemléletváltás)?

7. Milyen kihívásokkal találkozott a Baby Boomerek (1946 – 1964. között születtek) és az X generáció (1965 – 1979), valamint az Y generáció (1980 – 1994 között születtek) a pandémia következtében kialakult megnövekedett online eszközhasználat igényével kapcsolatban?
8. Amennyiben voltak kihívások, a munkahelyek szerveztek-e online eszközhasználatra felkészítő tanfolyamokat, képzéseket?
9. Amennyiben szerveztek, mennyire voltak ezek hatékonyak?
10. Változtattak-e a toborzás módszerén (pl. online hirdetések felé elmozdulás) a pandémia hatására?

Ásványi Zsófia – Riedelmayer Bernadett
ISKOLAPADBÓL A MUNKAERŐPIACRA –
A FIATALOK MUNKAERŐPIACI INTEGRÁCIÓJÁT ÖSZTÖNZŐ
MUNKAVÉGZÉSI FORMÁK

Absztrakt

A munka és foglalkoztatás világában óriási jelentősége van annak, hogy az új, fiatal és szakképzett munkaerő mikor és milyen módon tud ténylegesen belépni a munkaerő-piacra. A fiatalok gördülékeny és gyors munkaerőpiaci integrációját alapvetően segíti, ha már az iskola ideje alatt munkatapasztalatot szereznek. Jelen tanulmány a nappali képzésben résztvevő tanulók foglalkoztatási lehetőségeire fókuszál. A téma két eset elhatárolásával kerül bemutatásra, először a fiatalok tanulmányoktól független munkavégzési alapeseteit ismertetjük, majd a képzés részeként történő munka szabályait foglaljuk össze. A képzéstől független foglalkoztatási formák esetében a fiatal munkavállalók elsődleges célja a pénzkereset, a szabadidő értelmes kitöltése és munkatapasztalat elsajátítása. A tanulmányok részeként történő munkavégzés a diákok szemszögéből előnyös, hiszen az elméleti ismereteik mellé speciális szakmai gyakorlati tudást szerezhhetnek; a munkaadói szempontból pedig egeszesen elemi érdek lehet motivált, gyakorlatorientált, és megfelelő elméleti tudással rendelkező fiatalok foglalkoztatása. Mind a tanulmányoktól független, mind annak részeként történő foglalkoztatásra vonatkozóan speciális szabályok alkalmazandók, melyeket a tanulmány részletesen bemutat. A szerzők felhívják a figyelmet a szakképzési törvényben bekövetkezett változásokra az iskolarendszer és a szakmajegyzék tekintetében, valamint részletesen ismertetik a szakképzési munkaszerződés jellegzetességeit, amelyek mind a foglalkoztatók, mind a tanulók szempontjából új feltételrendszert teremtenek a középszintű szakmai gyakorlatok megszervezéséhez.

Kulcsszavak: tanulói munkavégzés; szakmai gyakorlat; szakképzési munkaszerződés

Problémafelvetés

Magyarország munkaerőpiaci helyzetét vizsgálva látható, hogy az elmúlt években nagyszámú korosztályok vonultak és vonulnak nyugdíjba, akik helyére egyre kevesebben lépnek. Bár a nyugdíjkorhatár mindkét nemre egységesen hatvanöt évre nőtt és a kormányzat számos intézkedéssel igyekszik a korhatár elérése előtti nyugdíjba vonulás lehetőségét korlátozni, de azzal, hogy a munkaerőpiacra belépő generáció feleannyira népes, mint a kivonulók (Fazekas & Köllő, 2017), komoly kihívás előtt állnak a munkaadók.

A kedvezőtlen demográfiai trendet erősíti a 2010-es évektől a magyarok külföldi munkavállalási volumenének növekedése. Számos tényező nehezíti annak meghatározását, hogy ténylegesen hány magyar munkavállaló és melyik országban dolgozik külföldön, de az irányvonalak látszanak. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet adatai szerint a hagyományos célországok – Németország és Ausztria – mellé az Egyesült Királyság, Írország, Hollandia, Spanyolország és Olaszország is felzárkózott

(Blaskó & Gödri, 2014). Noha visszavándorlás is van, az európai országokban tartózkodó magyar állampolgárok száma évről évre nő (Monostori et al., 2015). Értelemszerűen az elvándorlás növekvő volumene és annak a fiatal korcsoportokban magas aránya Magyarországon (Gödri, 2016), további munkaerőpiaci kihívásokat generál.

Jelen tanulmánynak nem célja a munkaerőhiány okainak részletes vizsgálata, de a fenti jelenségek a fiatalok munkavállalásának szükségességét, mértékének növelését és munkaerőpiaci tapasztalatok mielőbbi biztosításának igényét feltétlenül igazolják. A tanulmányban a szerzők a hatályos jogszabályi környezet elemzésével feltárják azon szerződéses formákat, amelyek keretében a fiatalok, elsősorban a nappali tagozatos tanulók jogszerűen munkát vállalhatnak Magyarországon. A téma vizsgálatának időszerűségét a fenti (kedvezőtlen) munkaerőpiaci helyzet mellett az is indokolja, hogy 2020. január 1-től megújult rendszerben működik a szakképzés és az ehhez kapcsolódó tanulói munkavégzés.

Nappali rendszerű képzésben részt vevő tanulók foglalkoztatása nagyon változatos formákban történhet. Ez a változatosság nem csak abból ered, hogy a fiatalok munkavégzésének eleve számos módja létezik, de abból is, hogy az ő esetükben a tanulmányaiktól függően az is előfordul, hogy a képzés részeként dolgoznak. A témát a továbbiakban e két eset elkülönítése mentén tárgyaljuk.

Az eltérő szabályok ismertetését megelőzően azonban fontosnak tartjuk kiemelni azt a szempontot, amely valamennyi lehetséges foglalkoztatási módon átívelő, valamennyire kötelező érvénnyel alkalmazandó, egységes elvárás. Ez a szempont a munkavédelmi szempont. Azaz a munkavédelmi törvény (1993. évi XCIII. törvény, továbbiakban Mvt.) szabályait alkalmazni kell minden szervezett munkavégzésre, függetlenül attól, hogy az milyen szervezeti vagy tulajdoni formában történik [Mvt. 9. § (1) bekezdés].

Képzéstől független foglalkoztatási formák

Ebben az alfejezetben azokról a munkavégzési formákról lesz szó, ahol a fiatalok pénzkereset, a szabadidő értelmes eltöltése és munkatapasztalat szerzés céljából dolgoznak, függetlenül képzésük tartalmától és követelményrendszerétől, a szervezetek pedig munkaerő-biztosítási stratégiájuktól függően alkalmazzák őket. A lehetséges megoldások számosságának okán, az egyes formák lényegi összefoglalására törekszünk.

Munkaviszony

Az első és kézenfekvő, bár költséges és meglehetősen rugalmatlan módja a fiatalok foglalkoztatásának a munkaviszony létesítése. A munkaviszonyban foglalkoztatott tizennyolc év alatti fiatalokra – akiket a törvény összefoglalóan „fiatal munkavállalóként” nevesít – a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (továbbiakban: Mt.) rendelkezései irányadók. Az Mt. alkalmazása körében fiatal munkavállaló a tizennyolcadik életévét be nem töltött munkavállaló [Mt. 294. § (1) bekezdés, Mt. 114. § (1)-(3) bekezdések].

Az Mt. főszabálya szerint munkavállalóként az létesíthet munkaviszonyt, aki a tizenhatodik életévét betöltötte. A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény 45. § (3) bekezdése értelmében a tankötelezettség a tanuló tizenhatodik életének betöltéséig tart. (A sajátos nevelési igényű tanuló tankötelezettsége meghosszabbítható annak a tanítási évnek a végéig, amelyben a tanuló a huszonharmadik életévét betölti.)

Ugyanakkor a jogalkotó az iskolai szünet időtartama alatt annak a tizenötödik életévét betöltött tanulónak is engedélyezi a foglalkoztatását, aki nappali rendszerű képzés keretében folytatja tanulmányait. További kivételként említhető, hogy a gyámhatóság engedélye alapján a jogszabályban meghatározott kulturális, művészeti, sport-, hirdetési tevékenység keretében a tizenhatodik életévét be nem töltött gyermek is foglalkoztatható (Mt. 34. §). Adózási szempontból ugyanazok a szabályok vonatkoznak rájuk, mint a felnőtt munkavállalókra: a munkáltató az általános szabályok szerint köteles levonni és megfizetni a munkabért terhelő adókat és járulékokat.

Munkaviszony létesítésekor azonban érdemes tekintettel lenni a fiatal esetlegesen fennálló tanulói (vagy hallgatói) jogviszonyára. Egészen pontosan, ha a fiatal tanulmányai mellett dolgozik, a munkaviszony tipikus formája technikailag nehezen kivitelezhető, de a részmunkaidős foglalkoztatás (Barakonyi & Ásványi, 2010), a munkakör megosztás, az otthoni munkavégzés (Barakonyi & Ásványi, 2010) vagy a határozott idejű munkaviszony (például nyári szünet alatt) lehetőséget ad a párhuzamos jogviszonyok működtetésére (Bankó & Ferencz, 2015; Bankó, 2016). Természetesen ezen atipikus munkajogviszonyok egyedi kombinációja még inkább lehetővé teszi a munkáltató elvárásainak és a fiatal lehetőségeinek illesztését.

A fiatal munkavállaló díjazására a többi munkavállalóra érvényes jogszabályok, kollektív szerződés és belső szabályzatok alkalmazandók.

A fiatal munkavállalókra, mint sérülékeny munkavállalói csoportra vonatkozó, őket fokozottan védő munkajogi szabályokat az alábbiak szerint lehet összefoglalni:

- A fiatal munkavállaló számára éjszakai munka, és rendkívüli idő nem rendelhető el.
- A fiatal munkavállaló napi munkaideje legfeljebb nyolc óra lehet és a több munkaviszony keretében történő munkavégzés munkaidejét össze kell számítani.
- A fiatal munkavállaló számára legfeljebb egy heti munkaidőkeretet lehet elrendelni.
- Négy és fél órát meghaladó beosztás szerinti napi munkaidő esetén, legalább harminc perc, hat órát meghaladó beosztás szerinti napi munkaidő esetén, legalább negyvenöt perc munkaközi szünetet, legalább tizenkét óra tartamú napi pihenőidőt kell biztosítani számára.
- A fiatal munkavállaló esetében a heti pihenőnap és a heti pihenőidő egyenlőtlenül nem osztható be.
- A fiatal munkavállalónak évenként öt munkanap pótszabadság jár, utoljára abban az évben, amelyben a tizennyolcadik életévét betölti.

A nagykorú munkavállalókra természetesen az Mt. általános szabályai irányadók a munkaviszony létesítése, fenntartása (munka-, és pihenőidő, munka díjazása, kárfelelősség, stb.) vonatkozásában.

Munkaerő-kölcsönzés (munkaviszony)

A munkaviszony rugalmatlanságát orvosolhatja, ha a munkaadó a fiatal munkavállalót nem saját, hanem munkaerő-kölcsönzésre irányuló munkaviszonyban foglalkoztatja. Ebben a három-pólusú jogviszonyban a munkavállaló a kölcsönbeadó munkáltatónál létesít kölcsönzésre irányuló munkaviszonyt, míg ténylegesen a kölcsönvevő munkáltató foglalkoztatja (Nemeskéri et al. 2012). A munkáltató oldalán időszakosan felmerülő kapacitásigény kielégítésére tökéletesen megfelelő konstrukció alkalmazása során – lévén munkaviszony – fentiekkel megegyező életkori szabályok érvényesülnek, és nem csorbulnak a fiatalokat megillető jogok, kedvezmények sem. Természetesen a (kölcsönvevő) munkáltató oldalán felmerülő rugalmas foglalkoztatás igénye a munkaviszony kiszámítható jellegét, hosszú-távú perspektíváját elveszi, így a fiatal lojalitásának és elköteleződésének kialakítását eleve megakadályozza (Ferencz, 2015).

A munkaerő-kölcsönzés különös szabályait az Mt. 214–221. §-a rendezi. Ezekben belül is az Mt. 219. §-a igen lényeges garanciális szabályt biztosít a kölcsönzött munkavállalók számára: a kikölcsönzés teljes időtartama alatt a munkavállaló számára biztosítani kell a kölcsönbe vevővel munkaviszonyban álló munkavállalókra irányadó alapvető munka- és foglalkoztatási (így a díjazásra vonatkozó) feltételeket is, azaz, ha a munkavállaló fiatal munkavállalónak minősül, úgy a kölcsönzés ideje alatt rá a munkaviszonnyal azonos (előző pontban ismertetett) védelmi szabályok vonatkoznak.

Egyszerűsített foglalkoztatás

A diákok egyszerűsített foglalkoztatás vagy alkalmi munka formájában is dolgozhatnak az egyszerűsített foglalkoztatásról szóló 2010. évi LXXV. törvény (továbbiakban: Efo. tv.) rendelkezései szerint, amely egyébként nem tartalmaz rájuk nézve speciális szabályokat. A nevéhez híven a munkaviszonyhoz képest egyszerűbb adminisztrációval és alacsonyabb közteherrel járó foglalkoztatási forma típusai a következők:

- mezőgazdasági vagy turisztika idénymunka feltéve, hogy azonos felek között a határozott időre szóló munkaviszony időtartama nem haladja meg egy naptári éven belül a százhusz napot,
- alkalmi munka, mely gyakorlatilag bármi lehet, azonban összesen legfeljebb öt egymást követő naptári napig, valamint egy naptári hónapon belül összesen legfeljebb tizenöt naptári napig, továbbá egy naptári éven belül összesen legfeljebb kilencven naptári napig létesíthető, határozott időre szóló munkaviszony,
- filmipari statisztálás mint az alkalmi munka speciális változata.

Az egyszerűsített foglalkoztatásra irányuló jogviszony a felek szóbeli megállapodása alapján vagy írásos szerződés megkötésével létesíthető, azonban mindkét esetben a munkaviszony a munkáltató bejelentési kötelezettségének teljesítésével keletkezik.

Egyszerűsített foglalkoztatásban alapbérként, illetve teljesítménybérként legalább a kötelező legkisebb munkabér 85 százaléka, garantált bérminimum esetén 87 százaléka jár [Efo. tv. 4. § (1a) bekezdés]. A filmipari statisztika alkalmi munkából származó napi nettó

jövedelme nem haladhatja meg a 12.000 forintot. Ebben a konstrukcióban a foglalkoztatással kapcsolatos közterhet a munkáltató fizeti, a munkavállaló diákot adó és járulékfizetési kötelezettség nem terheli.

Iskolaszövetkezeti foglalkoztatás

A tanulók legnagyobb része ma iskolaszövetkezeten keresztül vállal munkát. Ez a fiatalok számára jogilag biztonságos megoldás, a munkáltatók számára a munkaviszonyhoz képest egyszerűbb és olcsóbb foglalkoztatást tesz lehetővé. Csak a ténylegesen elvégzett munkát kell megfizetni, így a munkáltató mentesül a munkajogviszonyt megelőző toborzási-, kiválasztási-, valamint a munkaviszony megszüntetéséhez kapcsolódó felmondási feladatoktól és költségektől. Tekintettel arra, hogy nem beszélhetünk munkajogviszonyról, annak minden kockázatától és kötöttségétől is mentesül a szolgáltatást igénybe vevő munkáltató: nincs bejelentési-, és adófizetési kötelezettsége, csupán az iskolaszövetkezet számára kell megfizetni a szolgáltatási díjat [lásd: az iskolaszövetkezetek és a közérdekű nyugdíjas szövetkezetek számára fizetendő minimális szolgáltatási díjról szóló 274/2017. (IX. 21.) Korm. rendelet].

Az iskolaszövetkezetek által szervezett diákmunka egy speciális, háromoldalú jogviszony az iskolaszövetkezet, a diák, illetve az igénybe vevő vállalkozás között, melynek keretében a szövetkezet a diákot egyedi megállapodás alapján „kiközvetíti” a szövetkezet szolgáltatásait igénybe vevő céghez (a szolgáltatás fogadójához).

Míg a korábban hatályos szabályozás alapján a szövetkezet és tag között az Mt.-ben szabályozott speciális munkaviszonyt kellett létesíteni, addig 2016. szeptemberétől a szövetkezeti törvény [a szövetkezetektől szóló 2006. évi X. törvény (a továbbiakban: Szöv. tv.)] tartalmazza az összes vonatkozó szabályt.

Eszerint a szolgáltatás fogadója részére történő munkavégzést a diák, mint az iskolaszövetkezet tagja személyes közreműködése részeként végzi. Erre vonatkozóan pedig a diák és a szövetkezet között ún. tagi megállapodás jön létre, melyre már nem a munkaviszony, hanem a szövetkezeti törvény speciális szabályait, illetve – amennyiben valamely kérdést az nem rendez – a Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) megbízási szerződésre vonatkozó előírásait kell alkalmazni.

Ezek alapján, ha az iskolaszövetkezet nappali tagozatos tanuló tagja részére, ha a feladatteljesítés tartama a napi hat órát meghaladja, napi húsz, ha a napi kilenc órát meghaladja, további napi huszonöt perc munkaközi szünetet kell biztosítani. Az iskolaszövetkezet nappali tagozatos tanuló tagja részére, ha két egymást követő napon végzi feladatát, a napi munka befejezése és a következő napi munka megkezdése között legalább tizenegy óra pihenőidőt kell biztosítani [Szöv.tv. 10/B. § (4) bekezdés].

Ha az iskolaszövetkezet tagja a tizennyolcadik életévét még nem töltötte be (fiatal munkavállaló), az iskolaszövetkezet üzletszerű gazdasági tevékenységében személyes közreműködésére (munkaviszony, polgári jogi jogviszony keretében történő munkavégzés) – az Mt.-ben foglalt, a fiatal munkavállalók munkajogi védelmére vonatkozó rendelkezések figyelembevételével kerülhet sor.

2017.01.01. óta az iskolaszövetkezetben dolgozó nappali tagozatos diák számára fizetett szabadság nem jár.

A diákok iskolaszövetkezeten keresztül történő foglalkoztatása a bérköltségek szempontjából is előnyös megoldás. A 15 százalékos személyi jövedelemadó megfizetésén túl – melyet a szövetkezet von le a diák díjazásából, a diák pedig következő év május 20-ig bevall –, a szövetkezettől kapott jövedelmet egyéni járulékfizetési kötelezettség nem terheli (hiszen nem minősül biztosítottnak az iskolaszövetkezet nappali rendszerű oktatás keretében tanulmányokat folytató tanuló, hallgató tagja).

Garanciális szabály viszont, hogy a szolgáltatás fogadójánál történő feladatteljesítés tartamára járó, az egyes feladatokhoz kapcsolódó díj nem lehet alacsonyabb, mint a minimálbér/garantált bérminimum [Szöv. tv. 10/B. § (6) bekezdés], ugyanakkor a munkabér védelmére vonatkozó szabályokat a Szöv. tv. nem rendeli alkalmazni, ahogyan a napi munkavégzési idő maximumára, a heti pihenőnapokra, vasárnapi, munkaszüneti napon történő munkavégzésre bérpótlékokra vonatkozó rendelkezéseket sem. Mindez a munkavállalókhöz képest a diákok számára hátrányos helyzetet eredményezhet.

Amennyiben az iskolaszövetkezet olyan diákkal létesít munkaviszonyt a nyári szünetben, aki befejezte az általános iskolai tanulmányait, vagy érettségi vizsgát tett, illetve a felsőfokú tanulmányai lezárásaként oklevelet szerzett, akkor ezekben az esetekben is a fent ismertetett, kedvezőbb szabályok alkalmazhatóak, hiszen a tanuló diákigazolványra való jogosultsága a tanév lejártát követő október 31. napjáig fennáll.

Önkéntes munka

Céljait tekintve az önkéntes munka ugyan eltér a felsorolásban szereplő többi munkavégzési formától, a jelenség a fiatalok körében – ha nem is számottevően – de növekvő tendenciát mutat. Az önkéntes munkának több típusa létezik. Az önkéntesek túlnyomó többsége közvetlenül segít ingyenes munkájával rászoruló személyeket, családtagokat (informális önkéntesek), és jóval kisebb hányaduk, mintegy 3,3 százalék (KSH, 2016) szervezeten keresztül vagy szervezet javára végzett ilyen tevékenységet (formális önkéntesek). De önkéntes munka a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény (a továbbiakban: Nkt.) 6. § (4) bekezdés] szerint kötelezően teljesítendő közösségi szolgálat is.

A közérdekű önkéntes tevékenységről szóló törvény (2005. évi LXXXVIII. törvény, továbbiakban: Köt. tv.) kifejezetten a Köt. tv.-ben meghatározott szervezeteken keresztül vagy szervezet javára végzett közérdekű önkéntes munka szabályait rendezi [Köt. tv. 3. § (1) bekezdés]. A tevékenység önkéntes jogviszony keretében végezhető, amely a fogadó szervezet és az önkéntes között megkötött önkéntes szerződéssel (szóban, vagy egyes esetekben írásban) jön létre. A korlátozottan cselekvőképes kiskorú személy és a cselekvőképeségében a közérdekű önkéntes tevékenység tekintetében részlegesen korlátozott nagykorú személy önkéntes szerződést csak a törvényes képviselő beleegyezésével köthet. Kiskorúsága miatt cselekvőképtelen önkéntes esetén az önkéntes jogviszonnyal kapcsolatos jognyilatkozatokat a törvényes képviselő teszi meg, de az önkéntes szerződés megkötéséhez és módosításához az önkéntes beleegyezése szükséges [Köt. tv. 6. § (3) bekezdés].

Az önkéntes meghatározása kapcsán a törvény az Mt.-hez képest jóval megengedőbb: önkéntes az lehet, aki tizedik életévét betöltötte (Köt. tv. 4. §), bár a tizennyolcadik életévét be nem töltött önkénteseket számos további szabály védi (lásd: Köt. tv. 5. §).

Az az önkéntes, aki pedig a tizenhatodik életévét nem töltötte be közérdekű önkéntes tevékenységet külföldön nem végezhet, valamint esetében a közérdekű önkéntes tevékenységre fordítható idő korlátozott.

Bár az önkéntes munka után díjazás nem jár, szükség esetén a foglalkoztató szervezet a bizonyos ellenszolgáltatásokat (utazás, szállás, étkezés, munkaruházat, védőfelszerelés) köteles biztosítani az önkéntes számára [részetesebben lásd: Köt. tv. 2. § (3) bekezdés].

Háztartási alkalmazott

Mivel a versenyszférában ez a foglalkoztatási forma nem releváns, e helyen csak utalnék arra, hogy ezen munkavégzési forma szabályairól amelyről az egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények megalkotásáról, illetve módosításáról szóló 2010. évi XC. törvény rendelkezik. Háztartási munkának minősül: a kizárólag a természetes személy és háztartásában vele együtt élő személyek, továbbá közeli hozzátartozói mindennapi életéhez szükséges feltételek biztosítását szolgáló következő tevékenységek: lakás takarítása, főzés, mosás, vasalás, gyermekek felügyelete, házi tanítása, otthoni gondozás és ápolás, házvezetés, kertgondozás [2010. évi XC. tv. 1. § (2) bekezdés 1. pont].

Munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony

A cselekvőképes diák által végzett munka történhet munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony keretében is, így megbízási szerződés formájában. A Ptk. 6:272 §-a szerint a megbízási szerződés alapján a megbízott a megbízó által rábízott feladat ellátására, a megbízó a megbízási díj megfizetésére köteles. A megbízási szerződés akár ingyenes is lehet, de ebben az esetben a megbízó köteles a megbízott felmerülő költségeit megtéríteni (Ptk. 6:280. §).

A megbízási szerződés alapján kapott díjazás önálló tevékenységből származó jövedelemként lesz adóköteles. A munkaviszonyból származó jövedelemmel ellentétben, a megbízási szerződés esetében széles körű költségelszámolás lehetséges. Ennek kétféle módja van: a tételes-, illetve a 10 százalékos bizonylat nélküli költségelszámolás, a diák választása szerint, amely a megbízási díj kifizetésekor esedékes.

A megbízási jogviszony keretében foglalkoztatott diákok nem lesznek automatikusan biztosítottak. Ilyenkor a biztosítottá válás törvényben előírt feltétele, hogy a diák havi díjazása elérje a tárgyhónap első napján érvényes minimálbér összegének 30 százalékát, illetve naptári napokra nézve annak 30-ad részét. Ha a biztosítási jogviszony létrejön, a tanuló díjazása után a foglalkoztató vállalja be és fizeti meg nyugdíjjárulékot, valamint egészségbiztosítási járulékot (a diáknak ezzel kapcsolatban kötelezettsége nincs), illetve erről minden esetben igazolást köteles kiadni.

Munkavégzés a képzés részeként

A szakmai gyakorlat mind az oktatási intézmény, mind a diákok számára hasznos. Olyan szakma-specifikus gyakorlati tudást szerezhetnek a fiatalok ennek révén, amely az oktatás elméleti keretein belül egyáltalán nem, vagy csak korlátozottan volna lehetséges. Egyre több munkaadó érzi előnyét annak, hogy elméleti ismeretekkel már rendelkező, de a gyakorlati tudásra szomjas, motivált fiatalokat foglalkoztasson. Sok szervezet ebben a foglalkoztatási formában olyan hatékony toborzási és kiválasztási eszközt is lát, amely során drága és kockázatos állásinterjúk és további kiválasztási eljárások helyett „munka-

közelből” próbálhatja ki a potenciális munkavállalók rátermettségét. A jogviszony határozott időre jön létre, tehát nem ró a felekre hosszú-távú kötelezettséget és ezzel járó munkajogi kockázatot. Ráadásul, ha a fiatal megfelel a munkáltató elvárásainak, akkor a szakmai gyakorlat és a végzést követően létesíthető vele Mt. szerinti munkaviszony.

A megújult szakképzés

A 2020. január 1-jén hatályba lépett 2019. évi LXXX. törvény a szakképzésről (továbbiakban Szkt.), és a szakképzésről szóló törvény végrehajtásáról szóló 12/2020 (II. 7.) Kormányrendelet (továbbiakban: Szkr.) alapvetően alakítja át a magyar szakképzés rendszerét.

Az Szkt. szakít az rendszerváltás óta intézményesülő struktúrával és teljesen kivonja az iskolai rendszerű szakképzést a köznevelésről szóló törvény hatálya alól, valamint valamennyi ide vonatkozó kérdést (iskola alapítása, működése, tanulói jogviszony) külön törvényben szabályoz.

Az eddigi tanuló szerződést felváltja a szakképzési munkaszerződés és változnak a hozzá kapcsolódó adó- és járulékszabályok is. A tanuló szerződés és a szakképzési munkaszerződés alapvető különbségeit az 1. számú táblázat mutatja.

1. táblázat: A tanuló szerződés és a szakképzési munkaszerződés lényegesebb eltérései

Tanuló szerződés	Szakképzési munkaszerződés
Régi Sztv.	új Sztv., amely az Mt. hatálya alá utalja (kivételszabályokkal)
Tanulói jogviszony	Tanulói jogviszony + munkaviszony
Tanulói pénzbeli juttatás	Munkabér
Adható juttatások	Kötelező juttatások
Kamarai nyilvántartás	Feltöltés a regisztrációs és tanulmányi rendszerbe
Már 9. évfolyamon is	Csak 10. évfolyamtól
14 éves kortól	15 éves kortól
Pihenőnap & szünet	Szabadság & mentesülés

Forrás: Klész, 2020. január 14. alapján saját szerkesztés

Az Országos Képzési Jegyzékben (OKJ) szereplő szakképesítéseket helyét a szakképzési törvény végrehajtási rendeletében megjelent Szakmajegyzék váltja fel. Az új Szakmajegyzék, amelyben 25 ágazathoz tartozó 174 szakma szerepel, tartalmazza a képzés idejét, az egyes szakmákhoz tartozó, a tanulók által választható szakmairányokat, valamint megmutatja a szakmák közötti átjárhatóságot ágazaton belül. Az úgynevezett alapszakmákat kizárólag iskolai rendszerben lehet majd tanulni szakképző iskolákban vagy technikumokban.

A 2020. szeptember 1-én kezdődő tanévben a szakképzésbe belépő tanulók már az új jogi szabályozás alapján kezdik meg tanulmányaikat. Azok a tanulók, akik 9. évfolyamon 2020. szeptember 1-jén kezdik meg tanulmányaikat, ágazati alapoktatásban vesznek részt, velük szakképzési munkaszerződés még nem köthető. Erre első alkalommal szakképző iskolában tanulók esetén a 2021/2022-es tanévben, technikumban tanulók esetében a 2022/2023-as tanévtől lesz lehetőség.

A tanulószerveződés, valamint az eddigi Együttműködési megállapodás alapján folyó gyakorlati képzés megszűnik. Lényeges, hogy a 2020. szeptember 1. előtt indult szakképzések a régi szakképzésről szóló 2011. évi CLXXXVII. törvény (továbbiakban: régi Szkt.) szerint zajlanak, vagyis az eddig megkötött tanulószerveződések és együttműködési megállapodások kifutó jelleggel érvényesek, rájuk az előző törvény szabályozásai vonatkoznak, ahogy az ezzel kapcsolatos juttatások és elszámolási szabályok is 2021. január 1-ig.

A szakképző intézmények új típusairól röviden: a technikum és a szakképző iskola

A szakképző intézményeknek két fő típusát eredményezi az új jogszabályi környezet: az öt-, vagy hat éves érettségire és szakmai vizsgára felkészítő technikum és a három éves, szakmára felkészítő szakképző iskola.

Az új szakképzési rendszerben a képzés első időszakában a rokonszakmákban közös ágazati alapismereteket lehet majd elsajátítani. Az alapozó képzés után, szakképző iskolában a 9. osztály, technikumban pedig a 10. osztály végén, egy ágazati alapvizsga letételét követően kell a tanulóknak választaniuk a tanulható rokonszakmák közül, ahol megkezdődik a szakirányú oktatás.

A technikumban zajló öt-, néhány esetben hatéves képzés egyesíti a gimnázium és a szakmatanulás előnyeit. Az öt vagy hat év elvégzése után egyszerre kapnak a diákok érettségi bizonyítványt és technikus oklevelet. Ha valaki gimnáziumban szerzett érettségi után szeretne szakmát tanulni, akkor az érettségi után a technikumi képzés utolsó két évére jelentkezhet.

A szakképző iskola hároméves, célja a szakmára való felkészítés. Az ágazati ismereteket adó első év és ágazati alapvizsga után, a 9. osztály végén történik a szakmaválasztás. A következő két évben duális képzés formájában vállalatoknál, vállalkozóknál tudják a tanulók elsajátítani a szakmai ismereteket. A tanulmányok végén szakmai vizsgát téve szakmát szereznek. A szakképző iskolában a szakmai vizsga után további két év alatt esti tagozaton lehet érettségizni.

A szakirányú oktatás fontosabb szabályai

A szakirányú oktatásban való részvétel kötelező eleme a képzésnek. A szakirányú oktatás célja, hogy a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy számára biztosítsa a szakma keretében ellátandó munkatevékenységekhez szükséges ismeretek és készségek elsajátítását, képessé tegye azok gyakorlatban történő alkalmazására és a tanulót, illetve a képzésben részt vevő személyt a szakmai vizsgára felkészítse.

A szakirányú oktatás alapvető szabályait az Szkt. 75-82. §-ok és az Szkr. 224-245. §-ok részletekbe menően szabályozzák, amelyet célszerű minden duális képzőhelynek alaposan áttanulmányoznia. Jelen összefoglaló a lényegi elemek összefoglalására törekszik.

A szakirányú oktatás lehetséges helyszínei (Szkt. 76. §)

A tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy a szakirányú oktatásban a szakképző intézményben vagy szakképzési munkaszerződéssel a duális képzőhelyen vehet részt. (Szakképző intézményben a szakirányú oktatás csak akkor teljesíthető, ha a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy duális képzőhelyen való részvétele a szakirányú oktatásban a gazdasági kamara közreműködése mellett sem biztosítható.) Ha a szakmai oktatás célját szolgálja, a szakirányú oktatás teljesíthető külföldön is, amelynek időtartama nem haladhatja meg a szakirányú oktatás időtartamának egynegyedét.

A szakirányú oktatást tanteremben, tanműhelyben vagy munkahelyi körülmények között kell megszervezni. A tanműhely lehet iskolai tanműhely vagy duális képzőhely által működtetett tanműhely. A duális képzőhely által működtetett tanműhellyel kapcsolatos tárgyi és személyi feltételeket az Szkr. 238. § (4)-(5) bekezdései szabályozzák.

Munkahelyi körülmények között szakirányú oktatás akkor folytatható, ha a munkahely felszereltsége, a munkahelyen folytatott szakmai tevékenység tartalma és jellege, valamint az oktatási időtartamát kitöltő munka lehetővé teszi a képzési és kimeneti követelményekre való felkészülést. A munkahelynek meg kell felelnie a tűz-, baleset-, munka- és környezetvédelmi előírásoknak. Ha a gazdálkodó szervezet több tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy szakirányú oktatását szervezi meg munkahelyi körülmények között, köteles felelős személyt megbízni a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy szakirányú oktatásának figyelemmel kísérésére, aki ezt a tevékenységet munkája mellett is elláthatja [Szkr. 239. §].

A duális képzőhelyekkel kapcsolatos további elvárások és a nyilvántartásba vétel alapvető szabályai az Szkt. 82. §-ban és az Szkr. 241-245. §-okban találhatók.

A szakirányú oktatás szerződése: a szakképzési munkaszerződés

2020. szeptember 1-től tehát a szakképzésben tanuló és a duális képzőhely között a szakirányú oktatás megvalósítására szakképzési szerződéssel, munkaviszony jön létre. A továbbiakban ennek az új típusú munkaszerződésnek a jellegzetességeit tekintjük át, melyet az Szkt. 83-90. §-ok, valamint az Szkr. 246-254. §-ok szabályoznak.

Az Szkr. rendelkezései szerint a duális képzőhely a szakképzési munkaszerződés megkötését megelőzően a tanulók, illetve a képzésben részt vevő személyek számára az Mt. adatkezelési szabályainak megtartásával – kiválasztási eljárást folytathat le. A kiválasztási folyamat nem kötelező, de alkalmazását a törvény nem zárja ki (Szkr. 246. §).

Szakképzési munkaszerződés azzal a tanulóval, illetve a képzésben részt vevő személlyel köthető, aki a szakmára előírt egészségügyi feltételeknek és pályaalkalmassági követelményeknek megfelel.

A szakképzési munkaszerződés természete és alanyai (Szkt. 83. §)

Ahogy azt már az elnevezés is sugallja, a szakképzési munkaszerződésre főszabályként az Mt.-nek a munkaszerződésre vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni azzal, hogy munkáltató alatt a duális képzőhelyet, munkavállaló alatt a tanulót, illetve a képzésben részt vevő személyt kell érteni.

A szakképzési munkaszerződéssel a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy és a duális képzőhely között tehát munkaviszony jön létre, amely a szakirányú oktatás kezdő napjával kezdődő hatályú és a szakirányú oktatás egészére kiterjedő határozott időtartamra szól.

A tanuló illetve a képzésben részt vevő személy egyidejűleg csak egy szakképzési munkaszerződéssel rendelkezhet.

A szakirányú oktatásban szakképzési munkaszerződéssel való részvétel esetén főszabályként a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy oktatására a duális képzőhelynél az Szkr-ben meghatározott végzettséggel és szakképesítéssel vagy szakképzettséggel és gyakorlattal rendelkező személy gyakorolja az oktató Szkt-ben meghatározott jogait és teljesíti kötelezettségeit.

A munkaszerződéssel megegyezően, a szakképzési munkaszerződést, annak módosítását és felmondását írásba kell foglalni és annak tartalmát a felek közös megegyezéssel módosíthatják.

Lényeges specialitás a munkaviszonyhoz képest, hogy a szakképzési munkaszerződés alanya munkavállalóként a tizenötödik életévét betöltött tanuló is lehet.

Amennyiben a duális képzőhely a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy szakirányú oktatásához közreműködőt vesz igénybe (például azért, mert bizonyos szakmai kompetenciák hiányoznak a szervezetnél), a munkáltatónál történő foglalkoztatás nem minősül munkaerő-kölcsönzésnek. A munkaerő-kölcsönzésre speciális szabályok vonatkoznak, amelyet ráadásul az Szkt. ki is zár. Erre az esetre a munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás Mt.-ben meghatározott szabályait (Mt. 53. §) - vagyis más munkakörben, munkahelyen vagy más munkáltatónál történő átmeneti foglalkoztatás - kell alkalmazni. Az átmeneti jelleg az Mt. 53. § (2) bekezdése alapján naptári évenként összesen legfeljebb negyvennégy beosztás szerinti munkanap lehet, amit arányosan kell alkalmazni, ha a munkaviszony évközben kezdődött, határozott időre jött létre.

Mivel a törvény nem zárja ki, a szakképzési munkaszerződés megkötésekor a felek próbaidőt is kiköthetnek (Mt. 45. §). A próbaidő legfeljebb három hónap. Ennél rövidebb próbaidő kikötése esetén a felek a próbaidőt - legfeljebb egy alkalommal - meghosszabbíthatják. A próbaidő tartama a meghosszabbítása esetén sem haladhatja meg a három hónapot.

Eltérések a munkaviszonyhoz képest (Szkt. 83. § (6) bekezdés)

A szakképzési munkaszerződés alapján foglalkoztatott tanuló, illetve képzésben részt vevő személy esetében az Mt. alábbi szabályai nem alkalmazhatók:

- hátrányos jogkövetkezmény megállapítása a munkaviszonyból származó kötelezettség vétkes megszegése esetére (Mt. 56. §);
- munkavégzés behívás alapján (Mt. 193. §);
- munkakör megosztása (Mt. 194. §);
- több munkáltató által létesített munkaviszony (Mt. 195. §);
- távmunkavégzés (Mt. 195-197. §);
- bedolgozói munkaviszony (Mt. 198-200. §);
- egyszerűsített foglalkoztatásra vagy alkalmi munkára irányuló munkaviszony (Mt. 201-203. §);

- köztulajdonban álló munkáltatóval fennálló munkaviszony (Mt. 204-207. §);
- vezető állású munkavállalóra vonatkozó szabályok (Mt. 208-211. §);
- cselekvőképtelen munkavállalóra vonatkozó szabályok (Mt. 212. §);
- a munkaerő-kölcsönzés szabályai (Mt. 214-222. §);
- versenytilalmi megállapodás (Mt. 228. §);
- tanulmányi szerződés (Mt. 229. §).

A tételes jogi eltérések mellett lényeges kiemelni két rendszerépítő szabály kapcsán alkalmazandó eltérést is.

Az Mt. 277. § (2) bekezdés alapján kollektív szerződés – eltérő rendelkezés hiányában – az Mt. Második és a Harmadik Részében foglaltaktól eltérhet. Az eltérés a munkavállaló javára és hátrányára egyaránt történhet, amely szabályt a munkajog diszpozitivitásként ismeri.

Mt. 279. § (3) bekezdés szerint a kollektív szerződés munkaviszonyra vonatkozó rendelkezésének hatálya a munkáltatóval munkaviszonyban álló valamennyi munkavállalóra kiterjed.

Az Szkt. 83. § (3) bekezdése alapján viszont ezen szabályokat szakképzési szerződés esetében azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy a tanulóra, illetve a képzésben részt vevő személyre a munkáltatónál érvényben lévő kollektív szerződésnek csak az Mt.-ben, az Szktv.-ben és az Szktv. végrehajtási rendeleteiben foglaltaknál kedvezőbb feltételeket meghatározó rendelkezéseinek a hatálya terjedhet ki.

Ezt a rendelkezést kell alkalmazni a munkáltatónál az Mt. 268. §-a szerint érvényben lévő üzemi megállapodásra is.

A szakképzési munkaszerződés alapján járó munkabér és juttatások (Szkt. 85. §, Szkr. 253. §)

A szakképzési munkaszerződés alapján kifizetett munkabér havi mértékének összege – a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy és a duális képzőhely megállapodása alapján – a tárgyév első hónapjának első napján érvényes kötelező legkisebb havi munkabér legalább hatvan százaléka, de legfeljebb a tárgyév első hónapjának első napján érvényes kötelező legkisebb havi munkabér összege. A tényleges összeg megállapításánál figyelembe kell venni a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy szakmai felkészültségét, tanulmányi eredményeit és az ágazati készségtanács által az adott szakmára vonatkozó javaslatában meghatározott mértéket.

A munkabért a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy fizetési számlájára utólag, a tárgyév első hónap tizedik napjáig történő átutalással kell teljesíteni.

A tanulót, illetve a képzésben részt vevő személyt egyéb juttatásként megilletik a duális képzőhelyen a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy által választott szakmához szükséges szakképzettséggel betöltött munkakörben foglalkoztatottak részére biztosított juttatások, azzal azonos mértékben, de legfeljebb a tárgyév első hónapjának első napján érvényes kötelező legkisebb havi munkabér mértékéig. Az egyéb juttatásra a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy az általa ledolgozott napokra tekintettel arányosan jogosult.

A juttatások mértékét a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy igazolatlan mulasztásával arányosan csökkenteni kell.

A munkabér és juttatások a szakképzési munkaszerződés hatálybalépésének napjától, teljes hónapra járnak. Ha a szakképzési munkaszerződés a tanév megkezdése után, hónap közben jön létre vagy szűnik meg, a tanulót, illetve a képzésben részt vevő személyt a munkabér és juttatások időarányos része illeti meg.

A tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy a szakképzési munkaszerződés időtartama alatt a társadalombiztosítás ellátásaira való jogosultság szempontjából munkaviszonyban foglalkoztatottnak minősül, a munkaviszony időtartama nyugellátásra jogosító szolgálati időnek, munkabére nyugdíjalapot képező jövedelemnek számít.

A szakképzési munkaszerződés megszüntetése (Szkt. 88. §)

A szakképzési munkaszerződés megszüntethető:

- közös megegyezéssel a közös megegyezésben megjelölt nappal,
- felmondással a felmondás közlésétől számított tizenötödik nappal,
- azonnali hatályú felmondással az azonnali hatályú felmondás közlésének napjával.

A szakképzési munkaszerződést azonnali hatályú felmondással bármelyik fél megszüntetheti, ha a másik fél

- a szakképzési munkaszerződésben vállalt lényeges kötelezettségét szándékosan vagy súlyos gondatlansággal jelentős mértékben megszegi vagy
- egyébként olyan magatartást tanúsít, amely a szakképzési munkaszerződés fenntartását lehetetlenné teszi, és

emiattnak lehetetlenné válik vagy jelentős akadályba ütközik a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy szakmai vizsgára történő felkészülése vagy a szakirányú oktatás további biztosítása a tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy részére.

A tanuló, illetve a képzésben részt vevő személy a szakképzési munkaszerződést jogszabálysértésre hivatkozva a jogszabálysértés pontos megjelölésével azonnali hatályú felmondással felmondhatja.

A duális képzőhely azonnali hatályú felmondással abban az esetben is megszüntetheti a szakképzési munkaszerződést, ha a szakképző intézmény a tanulót, illetve a képzésben részt vevő személyt elégtelen tanulmányi eredmény miatt a szakirányú oktatás időtartama alatt másodszor kötelezte évfolyamisméltésre.

A duális képzőhely a felmondást és az azonnali hatályú felmondást indokolni köteles. Az indokolásból a felmondás okának világosan ki kell tűnnie. Vita esetén a felmondás és az azonnali hatályú felmondás indokának valódiságát és okszerűségét a duális képzőhelynek kell bizonyítania.

A felek a felmondással és az azonnali hatályú felmondással szemben a felmondás közlésétől számított tizenöt napon belül bírósághoz fordulhatnak. A keresetnek a felmondás és az azonnali hatályú felmondás végrehajtására nincs halasztó hatálya. A munkaviszony jogellenes megszüntetésének jogkövetkezményére az Mt. 82. §-át és 84. §-át kell alkalmazni azzal, hogy nincs helye a munkaviszony helyreállításának.

Összefoglalás

A tanulmány megírását több, a munkaerőpiacon egyidőben jelenlevő tényező indokolta. Az Európában általánosan megfigyelhető népességfogyási trendek és az ezzel járó idősödő társadalom jelensége a munkaerőpiac és a munkáltatók számára jelentős kihívást hordoz magában. A nyugdíjba vonuló, több évtizedes munka- és szervezeti tapasztalattal rendelkező munkavállalók pótlása nehéz és időigényes folyamat, amely hosszú betanulást igényel. Ráadásul a munkapiacra lépő új generáció számossága nemcsak azért alacsony, mert a születésszám csökken, de a Magyarországot érintő munkaerő-vándorlási mutatók is kedvezőtlenek. A szakképzett munkaerő elvándorlása az országból évek óta tartó folyamat, amely elsősorban a fiatal, pályájuk elején álló munkavállalókat érinti. A KSH által végzett vizsgálatok eredményei szerint a 18-24 évesek 46 százaléka tervezi elhagyni az országot, míg a 35-40 éveseknek kevesebb, mint egynegyede (Gödri, 2016). A fiatalok nagyobb mértékű migrációs szándékát az is magyarázza, hogy esetükben nagyobb a migrációs beruházás várható megtérülése, továbbá nagyobb fokú elégedetlenség, több kalandvágy, ugyanakkor kevesebb családi kötöttség jellemzi őket. Az eredményekből az is látszik, hogy amíg a 2000-es évek közepétől a gimnáziumot végzettek körében mértek az átlagnál magasabb migrációs hajlandóságot, addig a 2013-ban külföldön élő magyarok körében a hazai népességhez viszonyítva szignifikánsan nagyobb volt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya (Blaskó & Gödri, 2014). A kivándorlással szemben a Magyarországra történő bevándorlás európai összehasonlításban továbbra is szerénynek mondható: mind a bevándorlók számát, mind az ezer lakosra számított arányát tekintve messze elmarad a legtöbb nyugat-európai országtól.

A gazdasági okokon túl lényeges, hogy az iskolából a munka világába történő átmenet (school-to-work transition) zökkenőmentes megvalósulása a hosszú-távú társadalmi beilleszkedés egyik legfontosabb feltétele. Ahhoz, hogy ez sikeresen megvalósuljon kiemelten fontos, hogy a fiatalok tanulmányaik során megszerzett ismeretei és tapasztalatai összhangban legyenek a munkaadók elvárásaival és összességében szakmailag és mentálisan felkészülten jelenjenek meg munkaerőpiacon. Ennek egyik kulcsa a gyakorlatban az, amikor a tanulók (és a felsőoktatásban részt vevő hallgatók) már tanulmányiak során dolgozni kezdenek.

Végül, a megváltozott körülmények sorában szükséges megemlíteni a jogszabályi környezet változását is, amely elsősorban a témához kapcsolódó új szakképzési törvényt jelenti. A jogszabályváltozás alapvetően új koncepcionális változás eredményezett: a szakképzésben tanuló fiatalok szakmai gyakorlatát a jogalkotó immár jogszabályok szintjén is „közelítette” a munka világához. A munkáltatók számára a szakképzett utánpótlás rendszerének működtetéséhez elengedhetetlen ezen új keretrendszer ismerete. Ráadásul az új szakképzési törvény által szabályozott rendszerben megújult az iskolarendszer (létrejött a technikum és szakképző iskola) és a szakmajegyzék is. Azzal pedig, hogy a szakképzési munkaszerződés is az Mt. hatálya alá kerül, egységessé válik a középfokú-, és a felsőfokú oktatás gyakorlat-orientált része: mindkettőt munkaviszony keretében lehet ellátni: középfokon szakképzési munkaszerződéssel, felsőfokon hallgatói munkaszerződéssel.

A problémafelvetést követően a tanulmány kettéválasztja a képzéstől független és annak részeként végzett munkát, bemutatja azon szerződéses formákat, amelyek révén a

nappali tagozatos tanulók jogszerűen dolgozhatnak Magyarországon, ez ezzel együtt pénzt és értékes szakmai tapasztalatot szerezhetnek iskolaéveik alatt. A témakör sokszínűsége okán, a tanulmány az egyes konstrukciók lényegi elemeinek bemutatására törekedett, fókuszba helyezve a fiatalokra (18 év alatt személyekre) vonatkozó szabályokat.

Irodalomjegyzék

- Bankó, Z., & Ferencz, J. (2015). *Atipikus munkajogviszonyok*. Wolters Kluwer.
- Bankó, Z. (2016). *Adalékok az atipikus munkajogviszonyok jogtörténetéhez*. Publikon.
- Barakonyi, E., & Ásványi, Zs. (2010). Why part time jobs are so unpopular in Hungary? In Benedek, Gy., Cseh, M., & Nemeskéri, Zs. (szerk.), *Human Resource Development in the Era of Global Mobility: Abstracts from the 11th International Conference on Human Resource Development Research and Practice across Europe*.
- Barakonyi, E., & Ásványi, Zs. (2010). Teleworking in Hungary: a Practical Approach. In Benedek, Gy., Cseh, M., & Nemeskéri, Zs. (szerk.), *Human Resource Development in the Era of Global Mobility: Abstracts from the 11th International Conference on Human Resource Development Research and Practice across Europe*.
- Blaskó, Zs., & Gödri, I. (2014). Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57(4), 271–307.
- Fazekas, K., & Köllő, I. (szerk.). (2017). *Munkaerőpiaci tükrök 2016*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Ferencz, J. (2015). *Atipikus foglalkoztatási formák*. Dialóg Campus.
- Gödri, I. (2016). *Elvándorlási szándékok – álmok és konkrét tervek között. A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon*. Kutatási Jelentések 98., KSH Népeség-tudományi Kutatóintézet.
- KSH (2016). *Az önkéntes munka jellemzői*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/onkentes.pdf> (Letöltés dátuma: 2021.06.13.)
- Klész, T. (2020. január 14.). A szakképzési törvény változása, és ennek hatása a külső gyakorlati képzőhelyek tanulóképzésére. Előadás. TMKIK, Szekszárd.
- Monostori, J., Óri, P., & Spéder, Zs. (szerk.). (2015). *Demográfiai Portré 2015 – Jelentés a magyar népesség helyzetéről*, KSH Népeség-tudományi Kutatóintézet.
- Nemeskéri, Zs., Ásványi, Zs., Bankó, Z., Barakonyi, E., Egerszegi, Z., Kártyás, G., & László, Gy. (2012). A munkaerő-kölcsönzés alakulása, hatása a foglalkoztatásra és a gazdasági folyamatokra. In Tamás, I., Borbély-Pecze, T., Borsos, J., Zagyiné Honti, É., & Munkácsy, F. (szerk.), *Kutatási évkönyv. Összefoglalók a TÁMOP 1.3.1. kiemelt projekt keretében 2009 és 2011 között befejezett egyes kutatásokról* (pp. 257-275). Foglalkoztatási Hivatal.

Jogsabályok:

2012. évi törvény a munka törvénykönyvéről

2019. évi LXXX. törvény a szakképzésről

12/2020. (II. 7.) Korm. rendelet a szakképzésről szóló törvény végrehajtásáról

A szakképzésről szóló 2019. évi LXXX. törvény hatálybalépésével összefüggő módosító és hatályon kívül helyező rendelkezésekről szóló 2019. évi CXII. törvény.

Gonda Tibor

TANULÁS, UTAZÁS, BOLDOGSÁG – AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG ÉS AZ UTAZÁS ÉLETMINŐSÉGRE ÉS SZUBJEKTÍV BOLDOGSÁGÉRZETRE GYAKOROLT HATÁSÁNAK AZ ÖSSZEFÜGGÉSEI

Absztrakt

2018. április-májusában 1085 fős online megkérdezést végeztünk abból a célból, hogy a magyar lakosság turizmussal kapcsolatos beállítódását vizsgáljuk, generációs vetületben. A megkérdezés reprezentatív a 15-74 éves magyar lakosságra nem, korcsoportok (10 éves intervallumok) és a lakóhely régiója alapján.¹ Az elemzésbe öt változót vontunk be: nem, generációk, lakóhely településtípusa, iskolai végzettség foka, jövedelmi helyzet szubjektív megítélése. Jelen tanulmány a kutatás azon eredményeit elemzi, amelyek a turizmus életminőségre gyakorolt hatásaira vonatkoznak. Olyan fontos kérdésekre keresünk a választ, hogy korunk rendkívül fontos társadalmi jelenségét, a turizmust, mennyire tekintik a fogyasztók az életminőségüket jelentősen befolyásoló tényezőnek, és milyen mértékben jelenti számukra a boldogság forrását. Az elemzés során statisztikai módszerekkel vizsgáljuk, hogy az iskolai végzettség fokához, illetve a jövedelmi helyzet szubjektív megítélése alapján a különböző fogyasztói csoportoknak az egyes kérdésekre adott válaszaiban vannak-e statisztikailag igazolható eltérések. Az eredmények hasznos információkat szolgáltatnak a turizmusmarketing és a turisztikai termékfejlesztés területén dolgozók számára.

Kulcsszavak: turizmus; boldogság; iskolai végzettség; jövedelmi helyzet

Tündének és Bélának szeretettel!

Az elmúlt évtizedek során számos nagyszerű közös utazásban volt részünk. Tünde és Béla műveltsége, humora, színes egyénisége még nagyszerűbbé tette ezeket az utazási élményeket. Éppen ezért kézenfekvő volt számomra, hogy a kettejük tiszteletére készülő jubileumi kötetben is az utazás és boldogság kérdéskörrel foglalkozzak. A téma pontosítása során véletlenül került újra a látókörömbe egy 2018-as kutatásunk néhány olyan rész-eredménye, amely az iskolai végzettség és a turizmus életminőségre gyakorolt hatása közötti összefüggést igazolja. Nagyon megörültem annak, hogy ez a téma ismét felmerült, hiszen ez újabb kapcsolódást jelentett Tünde és Béla irányába. Ők ugyanis a „lifelong learning” elkötelezett képviselői, és remélem, hogy a tanulmányommal, egy új aspektussal is alá tudom támasztani az életem át tartó tanulás és az életem át tartó utazás fontosságát.

¹ A kutatás az EFOP-3.6.1-16-2016-00004 „Átfogó fejlesztések a Pécsi Tudományegyetemen az intelligens szakosodás megvalósítása érdekében” c. pályázat keretében valósult meg.

Ha az utazás jókedélyű, inspiratív közösségben, netán barátok társaságában zajlik, vélhetően maximális élményt (melyet személyesen meg is tapasztalhattunk) jelenthet a résztvevőknek.

Lássuk hát, miben áll az utazás és a boldogság szoros kapcsolata!

Bevezetés

A 20. század második felében a turizmus globális társadalmi jelenséggé vált. Évről évre hatalmas dinamizmussal nő a turizmusban résztvevők köre. Napjainkban a fejlett országok lakosainak túlnyomó része számára a turisztikai tevékenység szinte már az alapszükséglet része lett. A turizmus a szabadidő eltöltésének egyik meghatározó formájává vált. Az utazásnak számos pozitív hatása van az emberre: gyarapíthatja ismereteit, bővítheti társadalmi kapcsolatait, kiteljesítheti képességeit, elősegíti a jó közérzet kialakulását és hozzájárul a személyiség fejlődéséhez. Logikus tehát, hogy felvetődik a kérdés, hogy milyen hatása van a turizmusnak az emberek életminőségére és boldogságára. Ennek a kérdéskörnek a komplex vizsgálata az ezredfordulót követő évtizedben Magyarországon a turizmuskutató fő sodrához tartozott és jelentős szakmai érdeklődés kísérte. Ehhez az időszakhoz visszanyúlva és az elért kutatási eredményekre építve, mintegy annak szerves folytatásaként vettük elő magunk is újra ezt a kérdést. Az életminőség alakulása az emberiség egyik legfontosabb kérdése. Nyilvánvaló, hogy fontos az életminőséget befolyásoló tényezőknek a vizsgálata is. Valamennyi fejlett országban a közpolitika legfontosabb törekvései közé tartozik az, hogy jobb életminőséget biztosítsanak a lakosság számára. Az 1960-as évekig elsősorban a filozófusokat érdekelte ez a kérdés, de az évtized elején bemelték a kategóriát a politikai diskurzusból, és gyakran használt fogalommá vált (Kopp & Kovács, 2006). A fogyasztói szokások vizsgálatára irányuló reprezentatív kutatás keretében lehetőségünk volt felmérni a magyar lakosság turisztikai fogyasztásának jellegzetességeit, a turizmus egyes kérdéseivel kapcsolatos percepcióit. A kutatás eredményeinek gyors elemzése megtörtént (Csapó et al., 2018). Az elmúlt években a kutatás részletes és mély elemzésével a kutatócsoport tagjai számos kérdést tudtak pontosítani, új megvilágításba helyezni. Ezekhez a fontos vizsgált területekhez tartozott többek között az utazás és biztonság kérdésköre (Csapó & Törőcsik, 2020), az utazás és környezettudatosság kérdésköre (Raffay, 2019; Horváth & Raffay, 2020) és az utazást akadályozó tényezők feltárása (Farkas & Petykó, 2020). Ugyanakkor a mély és tartalmas kutatás további részleteinek a vizsgálata folyamatos munkát jelent még napjainkban is. Ennek a munkafolyamatnak a részekén íródott meg ez a tanulmány, melyben a fő hangsúly az iskolai végzettség foka, valamint a jövedelmi helyzet és a turizmus boldogságra gyakorolt hatása közötti összefüggések vizsgálatára helyeződik.

Irodalmi összefoglaló

Az életminőség-vizsgálatok már az 1960-as, 70-es években megindultak, de ekkor még nem történt meg a turizmus szerepének és jelentőségének bevonása a vizsgálati körbe (Michalkó, 2010), pedig a nemzetközi turisztikai érkezések száma már akkor is 100 milliós nagyságrendű volt, és folyamatos, dinamikus bővülése előre vetítette ennek növekvő

társadalmi jelentőségét. Ha turizmus és az életminőség, illetve a boldogság kapcsolatát kívánjuk vizsgálni akkor az elején rögzítsük, hogy mit is értünk ezeken a kategóriákon. A számos közelítési mód és definíció közül témánk szempontjából jó alapot jelenthet Veenhoven (1996) definíciója, mely szerint az életminőség fogalmának két jelentése van: egyfelől azon feltételek megléte, amelyeket szükségesnek tartunk a jó élethez, másfelől a jó élet, mint gyakorlat. Tartalmát tekintve nagyban hasonlít ehhez Michalkó életminőségmodellje, melyben az életminőséget objektív és szubjektív pillérekre osztja (Michalkó, 2010). Az objektív pillérhez tartozik a jólét (Welfare) 3 meghatározó tényezője: az életszínvonal, az életmód, és az életkörülmények. A másik pillérhez pedig a jóllét (well-being) 3 meghatározó eleme tartozik: az elégedettség, a boldogság és a közérzet. A boldogság vizsgálatával kapcsolatban is számos nemzetközileg ismert kutatás zajlott (Csíkszentmihályi, 2001; Veenhoven, 2003). Számos definíció is született a boldogság leírására. Vizsgálati témánk szempontjából megfelelő Nordenfelt (1993) meglehetősen egyszerű definíciója, mely szerint az ember olyan mértékben érzi magát boldognak amilyen mértékben az élete úgy alakul, ahogyan azt szeretné. Egy tartalmát tekintve hasonló megközelítés szerint a boldogság az adott személy addigi élete során megélt pozitív és negatív tényezők mérlegelése utáni eredmény (Michalkó, 2010). Csíkszentmihályi (2001) szerint életünk javításához élményeinket kell jobbá tennünk. Könnyen belátható, hogy a turizmus mint élményforrás, hozzá tud járulni ahhoz, hogy a szubjektív mérlegelés során a pozitív tényezők kerüljenek túlsúlyba, azaz a minél több kellemes élmény révén elégedettebbek és boldogabbak legyünk. Osztja ezt a véleményt Veenhoven is (2003), aki szerint az utazás és az utazás által nyert élmény a boldogság tudatosulásához vezet. Szerinte a szubjektív életminőséget az egyének boldogság faktorával lehet mérni, így arra kell rákérdezni, hogy az adott személy mennyire elégedett az életével. Tehát a boldogság nem más, mint az étellel való általános elégedettség, és szerinte ez egyben a jólét szinonimája. A nemzetközi szakirodalomban az 1990-es években kezdenek megjelenni a turizmus és a szubjektív életminőség közötti kapcsolattal foglalkozó munkák (Dobos & Jeffres, 1993; Richards, 1999). Az életminőség és az egészség közötti kapcsolat vizsgálatának jelentős hagyománya és széles szakirodalma van hazánkban (Kopp, 2008; Kopp & Kovács, 2006), a turizmus és életminőség kapcsolata viszont egy-két esettől, kutatási programtól eltekintve a hazai turizmus-kutatáson belül kezdetben kevés figyelmet kapott. Annak ellenére, hogy számos kutatás és tanulmány született az életminőség kérdéskörében, és a szerzők igyekeztek átfogóan értelmezni és megközelíteni a fogalmat, a turizmus életminőségre gyakorolt pozitív hatása elkerülte a kutatók figyelmét (Michalkó, 2010). A magyarországi szakirodalomban Utasi eredményeiben (2006) jelent először meg az a megállapítás, hogy a szubjektív jólét számos eleme kapcsolatban áll a turizmussal. A környezetváltozásnak a regenerációra, valamint a különböző emberi szükségletek kielégítésére tett pozitív hatását vizsgálták már korábban is, és a turizmustudomány kellő mélységben fel is tárta (Puczkó & Rátz, 1998; Michalkó, 2007). Az ezredfordulót követő kutatásokból kiemelkedik és megkerülhetetlen a téma szempontjából a Michalkó Gábor által vezetett OTKA kutatási program (Michalkó, 2010), valamint korábbi, a témához kisebb vagy erősebb mértékben kötődő kutatásai (Michalkó, 2005, 2007; Michalkó & Lőrincz, 2007; Michalkó et al., 2009; Kovács et al., 2006). A turizmus és életminőség közötti összefüggés tevékenységük által a politikai

döntéshozók látókörébe került. A 2005-ben elfogadott Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia egyik fontos célkitűzése lett a turizmus életminőségre gyakorolt hatásainak az optimalizálása (Turizmus Bulletin 2005 különszám; 1100/2005 (X.7.) Kormányhatározat). Nagy valószínűséggel ennek köszönhető, hogy 2007-ben 11500 fős mintán alapuló reprezentatív kutatást valósított meg a Központi Statisztikai Hivatal, együttműködve az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Turisztikai Szakállamtitkárságával, a Magyar Turizmus Zrt.-vel és az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet képviselőivel (Michalkó, 2010). A kutatás az utazás boldogságra gyakorolt hatását (vagyis az utazást mint boldogságforrást) és az utazási tevékenységek életminőségre gyakorolt hatását vizsgálta. Innovatív kezdeményezésként kidolgozták a turizmus életminőségre gyakorolt hatásának mérését szolgáló „BUDAPEST-modell” elméleti keretét is. Ezek a kutatások nemzetközi figyelmet is kiváltottak, amely rangos nemzetközi kiadók érdeklődésében is megnyilvánult (Puckó & Smith, 2011; Rátz & Michalkó, 2013). Életminőséggel kapcsolatos vizsgálatok korábban is folytak, és az ezzel kapcsolatos hazai szakirodalom is széleskörű (Sebestyén, 2005; Ágoston, 2007; Utasi, 2006), de célzottan a turizmus és életminőség vizsgálatában a korábban említett 2007-es Központi Statisztikai Hivatal által lebonyolított kutatás, valamint az ezzel párhuzamosan zajló fentebb már említett, Michalkó professzor által vezetett kutatási program úttörő munkának számított. Napjainkban az élmény és a turizmus szoros kapcsolata a szakemberek számára egyértelmű, hiszen a modern turizmus-definíció szerint a turizmus élményszerzéssel párosuló környezetváltozás (Michalkó, 2007). Ezzel a gondolattal már el is jutottunk a turizmus és a boldogság közötti közvetlen kapcsolathoz. Csíkszentmihályi munkájában a boldog pillanatokot áramlat (flow) élményként írja le, és maga is turisztikai példát, a síelést említi meg ennek illusztrálására (Csíkszentmihályi, 2001). Azt gondoljuk, hogy valamennyi gyakorlott utazó tudna saját tapasztalataiból a boldogságot erősítő szép példákat hozni. Éppen ezért tartom magam is fontosnak annak vizsgálatát, hogy az utazási tevékenységben való aktív részvétel, azaz a „turista-lét” mennyire növeli a résztvevő boldogságát, hatással van-e az életminőségére, és e tekintetben van-e a generációk között eltérés. Ennek vizsgálata a politikai döntéshozók számára sem lehet közömbös, mivel a lakosság életminőségének folyamatos javítása, minőségi fejlesztése a modern kormányzati munka egyik kiemelt fontosságú feladata (Bianchi, 2007). A turizmus és életminőség vizsgálatokban nemzetközi téren már nemcsak az utazásban résztvevőkre, hanem a helyi lakosokra és a turizmus szolgáltatóira is kiterjed a figyelem (Andereck et al., 2007). Ennek ellenére hazánkban az elmúlt években kikerült a téma a turizmus kutatás fő sodrából. Pedig „az a társadalom, amelyben boldog emberek élnek, sokkal nyitottabb a világra, érzékenyebb a környezeti kérdések iránt.” (Michalkó, 2010, p. 108) Ezért is tartottam fontosnak, hogy a közelmúltban megvalósított kutatásunkba, a turizmus és életminőség, a turizmus és boldogság kapcsolatát egy attitűd vizsgálat keretében újra előtérbe helyezzük. A kérdéskörhöz igazodva vizsgáljuk a turizmushoz kötődő impulzusváltásban megnyilvánuló fogyasztói szokásokat. A turisztikai termékfejlesztés elméletéből tudjuk (Gonda, 2016), hogy élethelyzettől függően ugyanaz a személy egyaránt preferálhat lassú vagy gyors turisztikai termékeket, és ez hatással van a konkrét célpont kiválasztására is (Harsányi & Hledik, 2020). A turizmus ismert trendjeit megerős-

sítve (Töröcsik & Csapó, 2018) kutatásunk eredménye is alátámasztotta azt, hogy a turisztikai tevékenység már nem alapvetően az édes semmittevésről szól, mert a fizikai aktivitás és a dinamikus fogyasztói magatartás jellemző az utazók jelentős részénél (Hege-dűs et al., 2020; Csóka, 2020).

Módszertan

A kutatás eredményeit három módszer alkalmazásával nyertük, egy személyes és egy online módon végzett, országosan reprezentatív minta megkérdezésével, valamint három fókuszcsoportos vita lefolytatásával. 1085 fős online megkérdezést végeztünk 2018 áprilisában és májusában abból a célból, hogy a magyar lakosság turizmussal kapcsolatos beállítódását vizsgáljuk, generációs vetületben. A vizsgálat során természetesen tisztázásra került a belföldi és külföldi utazási gyakoriság, de ezen túlmenően részletesen feltártuk a turizmusból való kimaradás okait is (Csapó et al., 2019). A megkérdezés reprezentatív a 15-74 éves magyar lakosságra nem, korcsoportok (10 éves intervallumok) és a lakóhely régiója alapján. Az eredmények feldolgozását két részben végezzük el: először az elsődleges (gyakorisági) elemzéseket végeztük el, és ez alapján levontuk az általános következtetéseket a magyar lakosság utazási szokásaival kapcsolatban. Ezt a munkát követte egy demográfiai háttérelmzés. Ennek során SPSS program segítségével, statisztikai módszerekkel vizsgáltuk, hogy az egyes demográfiai csoportoknak az egyes kérdésekre adott válaszaiban vannak-e statisztikailag igazolható eltérések. Az elemzésbe a következő 5 változót vontuk be: nem, generáció, lakóhely településtípusa, iskolai végzettség foka, jövedelmi helyzet szubjektív megítélése. Jelen tanulmányban azokat az eredményeket fogjuk elsősorban bemutatni, amikor az iskolai végzettség foka és az életminőséggel és boldogsággal kapcsolatos kérdésekre adott válaszok között egyértelmű szignifikáns kapcsolat mutatható ki. A turizmus és életminőség kapcsolatának vizsgálata során 7 kijelentést/állítást kellett elolvasni a válaszadóknak, és abban kellett dönteniük, hogy milyen mértékben értenek egyet az adott kijelentéssel, és ezt 5 fokozatú Likert-skála segítségével számszerűsíteniük is kellett. Az egyes skálaértéket választók határozottan, míg a kettést választók kis mértékben elutasították az állítást, azaz nem értettek egyet vele. A négyes skálaértéket választók kis mértékben (inkább egyetért), míg az ötös skálaértéket választók teljes mértékben egyetértettek a válasszal. Problémás a hármas skálaértéket választók személyes attitűdjének az értelmezése. Azt egyértelműen állíthatjuk, hogy nem utasították el, viszont az elfogadás mellett sem foglaltak állást. Hogy a dilemma azt jelenti-e, hogy egy kicsit az elutasítás, vagy inkább egy kicsit az elfogadás felé közelít a válaszuk, megtudhatjuk a kérdőívre kapott válaszok mélyebb elemzéséből, a szubjektív Likert-skála módszertanának a segítségével. Erre azonban csak a kutatás következő szakaszában kerül sor.

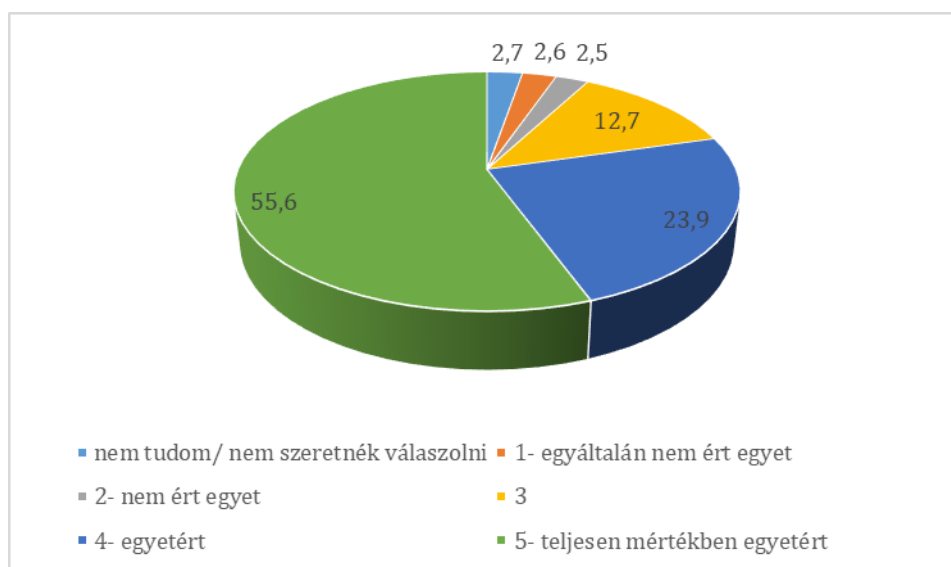
A fenti kutatáson kívül 2001 fős személyes megkérdezést végeztünk 2018 áprilisában és májusában abból a célból, hogy a magyar lakosság magatartását és véleményét több témakörrel kapcsolatban is vizsgáljuk. Ezek a témakörök: ageing, egészségügyi innovációk, turizmus, étkezési szokások, kulturális időtöltés, életstílus. A megkérdezés reprezentatív a 15-74 éves magyar lakosságra nem, korcsoportok (10 éves intervallumok) és a lakóhely régiója alapján. Ebbe a felmérésbe a turizmus csak kis mértékben került bele, de

ezen eredményeket is tartalmi elemzés alá vetettük, és hasznos háttérinformációként figyelembe vettük a helyes következtetések levonásához.

Eredmények

Számos turisztikai terméktípus esetében egyértelmű az életminőséggel a kapcsolat. Gondoljunk csak az egészségturizmusra, ahol a fő motiváció a jó egészségi állapot megőrzése (wellness turizmus) vagy a betegség fokának a csökkentése, illetve a rehabilitáció (gyógyturizmus). Ugyancsak jó közérzetet és ez által javuló életminőséget eredményez a kulturális turizmus révén szerezhető esztétikai és intellektuális élmény. Jelen kutatásunkban a konkrét turisztikai termékektől elvonatkoztatva arra kerestük a választ, hogy az emberek hogyan értékelik a turizmusnak az életminőségükre és a boldogságukra gyakorolt hatását. Az első kérdésben arra voltunk kíváncsiak, hogy a lakosság hogyan ítéli meg a turizmus fontosságát a saját életében. Teljesebbé teszi az emberek életét, vagy nem érznek ilyen szoros összefüggést a turizmus és az életminőség között. Azzal a konkrét kijelentéssel, hogy az utazás/nyaralás teljesebbé teszi az életet a válaszadók 50,9%-a teljes mértékben, 21,4%-uk pedig az inkább egyetért (4-es skála érték). A kérdőívet kitöltők közel háromnegyede (72,3%) választotta a 4-es és 5-ös skálát, tehát egyetértnek abban, hogy a turizmus fontos részét képezi az életüknek és jelentős alakítója az életminőségüknek. A kérdés elutasítottságának igen alacsony volta is jelzi, hogy általában a válaszadók a turizmust az életük teljesebbé tétele szempontjából fontos társadalmi jelenségnek tartják. Az állítással mindössze 3,6% nem értett egyáltalán egyet, és 4,4% választotta az inkább nem ért egyet kategóriát. Együttesen tehát az elutasítás mindösszesen 8%-ot ért el. A kérdésre kapott konkrét válaszok százalékos formában az 1. számú ábrán láthatók.

1. ábra: Az utazás/nyaralás teljesebbé teszi az életemet kérdésre adott válaszok megoszlása

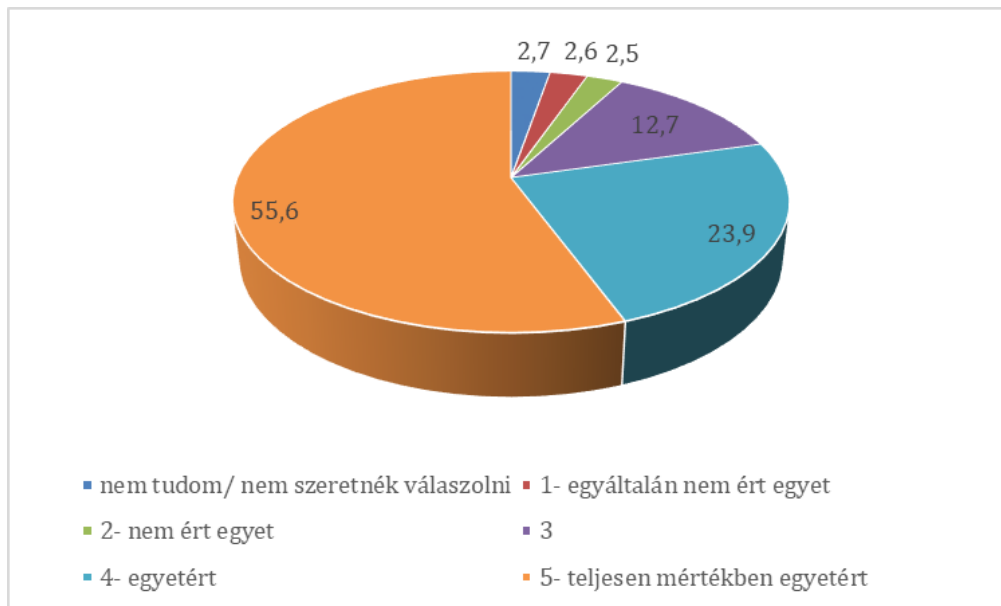

Forrás: saját szerkesztés

A második kérdéssel már a boldogság és a turizmus kapcsolatának szubjektív megítélésére voltunk kíváncsiak. Mint ahogyan azt az elméleti összefoglalóban már bemutattuk

a boldogság és a turizmus kapcsolatának vizsgálata nem új keletű, és a már korábban feltárt szoros kapcsolatot kutatásunk is újra megerősítette. A válaszadók közel 80%-a vélekedik úgy, hogy az utazás/nyaralás élményétől boldogabb lesz (teljes mértékben egyetértett 55,6% és inkább egyetértett 23,9%). Ennek megfelelően az állítás elutasítottsága is igen alacsony (2. sz. ábra), mindössze 5,1% gondolja úgy, hogy az utazás nincsen hatással a boldogságra (2,6% határozottan, míg 2,5% kis mértékben elutasítja az állítást).

2. ábra: Az utazás/nyaralás élményétől boldogabb leszek kérdésre adott válaszok megoszlása

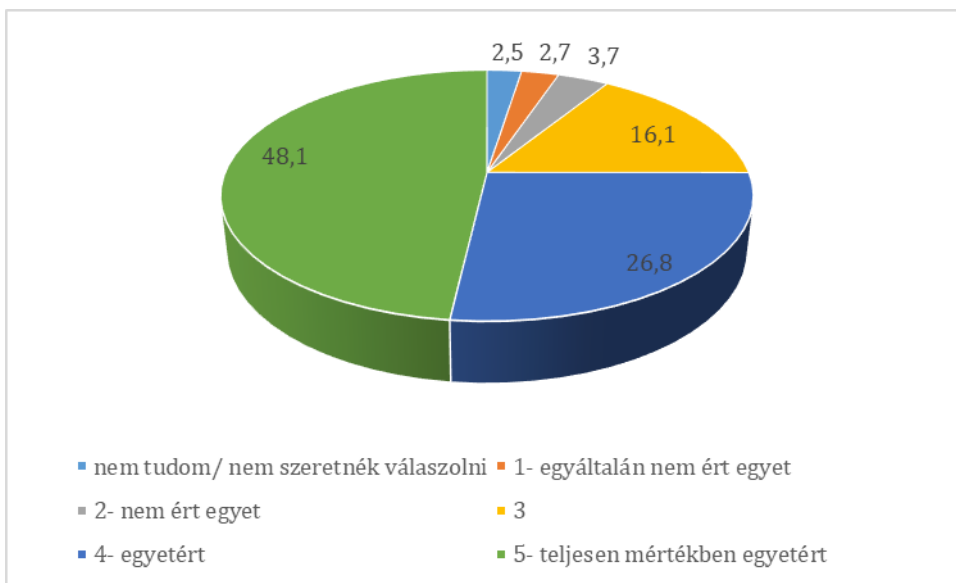

Forrás: saját szerkesztés

Miután az előző két kérdésben megtudtuk, hogy a hazai lakosság igen nagy része vélekedik úgy, hogy a turizmus teljesebbé és boldogabbá teszi az életet, a harmadik kérdéssel azt vizsgáltuk, hogy milyen mértékben válik az ember életének részévé az utazás /nyaralás. Sajnos, a válaszadók 9.2%-a nagy valószínűséggel kimarad a turizmus aktív igénybevételének a lehetőségéből, mivel az állítást teljes mértékben elutasította. További 11,1% választotta a 2. skálaértéket, azaz szintén nem értett egyet azzal az állítással, hogy a turizmus része az életének. Ha az előző két kérdés eredményeit összevetjük a mostanival, akkor levonható az a következtetés, hogy még azon válaszadók többsége, akik életének egyáltalán nem része az utazás és a nyaralás, elfogadják, hogy a turizmus révén teljesebbé válhat az emberek élete, és hozzájárulhat a boldogságérzet növeléséhez. A válaszadók több mint fele vélekedik úgy, hogy kisebb (18,9% 4-es skálaérték) vagy nagyobb (36,9% 5-ös skálaérték) mértékben az utazás/nyaralás már az életük részévé vált.

A vizsgálat visszaigazolta azt is, hogy a hétköznapi megszokott rutinszerű életéből kilépve, a turisták ettől teljesen eltérő élményre vágnak az utazásaik során. Csak 6,4%-uk nem vélekedik erről így (2,7% és 3,7%). Közel felük (48,1%) viszont ezzel az állítással teljes mértékben, további 26,8% pedig kis mértékben egyet ért a kijelentéssel (3. sz. ábra).

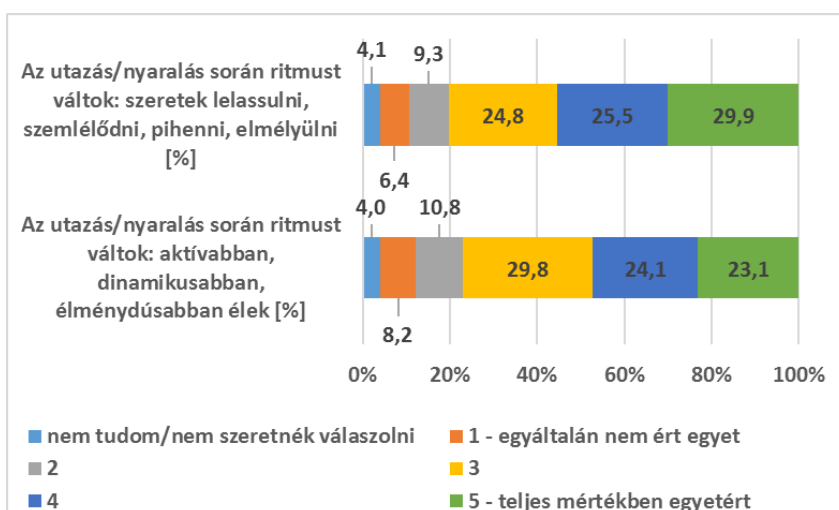
3. ábra: A hétköznapotól teljesen eltérő élményekre vágyom az utazás során állítással kapcsolatos válaszok megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

A turizmus gyakorlatát vizsgálva a kutatók számára szembeűnővé vált a fogyasztók impulzusváltási szándéka. Sok esetben az utazás/nyaralás során a résztvevők ritmust váltanak: a túlhajszolt hétköznapokat követően a szabadság alatt lelassulnak, szemlélődnek, élvezik a semmittevés lehetőségének az örömét, az unalmas irodai munkát követően pedig fizikai aktivitásra, kalandra, eseménydús napokra vágnak. Élethelyzettől függően ugyanazon személy esetében is kialakulhatnak a különböző típusú tevékenységekre motiváló szükségletek. Ezt támasztja alá a következő két kérdés kiértékelése is (4. sz. ábra).

4. ábra: Az utazás/nyaralás során ritmust váltok: szeretnék lelassulni, szemlélődni, pihenni, elmélyülni, illetve aktívabban dinamikusabban élménydúsabban élek állításokra adott válaszok megoszlása

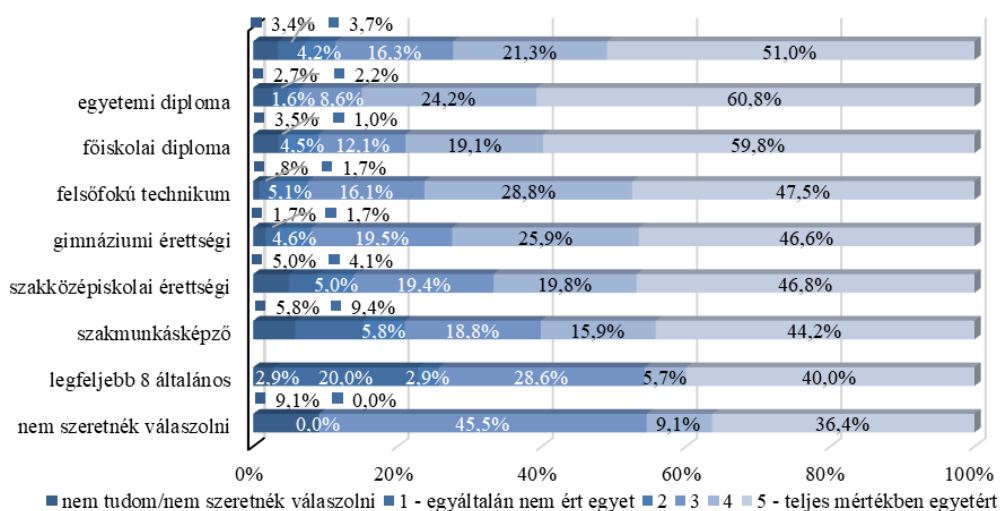
Forrás: saját szerkesztés

A fenti diagramból látszik, hogy valamivel többen választják a lelassulás lehetőségét az utazásuk/nyaralásuk során (55,4%), mint az aktivitás fokozását (47,2%). Ugyanakkor ezen adat birtokában az is megállapítható, hogy a szabadidő turisztikai célú felhasználása napjainkban már nem csak az édes semmittevésről szól. Ugyan a válaszadók 19%-a nem ért egyet azzal, hogy az utazása során felgyorsul, dinamikusá válik, de közel fele esetenként az aktivitás növelését, a felpörgést választja a turisztikai tevékenysége során. Kimondhatjuk azt is, hogy azért az aktivitás növekvő trendje mellett a turizmushoz mégis csak szorosabban kötődik a pihenés, lelassulás, szemlélődés, és ennek megfelelően ennek az elutasítása meglehetősen alacsony arányú (15,7% az 1. és 2. skálaértékre adott válasz együttes értéke).

A turizmus és életminőség, turizmus és boldogság kapcsolatát vizsgáló kérdéscsoport háttérelmzése

Az IBM SPSS statisztikai szoftver alkalmazásával lehetőségünk van annak vizsgálatára is, hogy a megkérdezett személyek válaszai szignifikáns kapcsolatban állnak-e az iskolai végzettség fokával. Az első három kérdés esetében („Az utazás teljesebb teszi az életet”; „Az utazás növeli a boldogságot”; „Az utazás része az életnek”) nagyon erős korreláció figyelhető meg az iskolai végzettség és a kérdésre adott válaszok között. Vizsgálatunk megmutatta, hogy minél magasabb az iskolai végzettség és minél jobb az anyagi helyzet, annál nagyobb az állítással egyértelműen egyetértők aránya. Azzal az állítással, hogy az utazás teljessé teszi az életet, a 8 általános iskolát végzetek 40%-a értett egyértelműen egyet, míg az egyetemi végzettségűek 60,8%-a, tehát közülük több mint másfélszer anynyian választották az 5-ös skálaértéket (5. sz. ábra).

5. ábra: „Az utazás/nyaralás teljesebb teszi az életemet” állításra adott válaszok megoszlása (%) az iskolázottság tekintetében

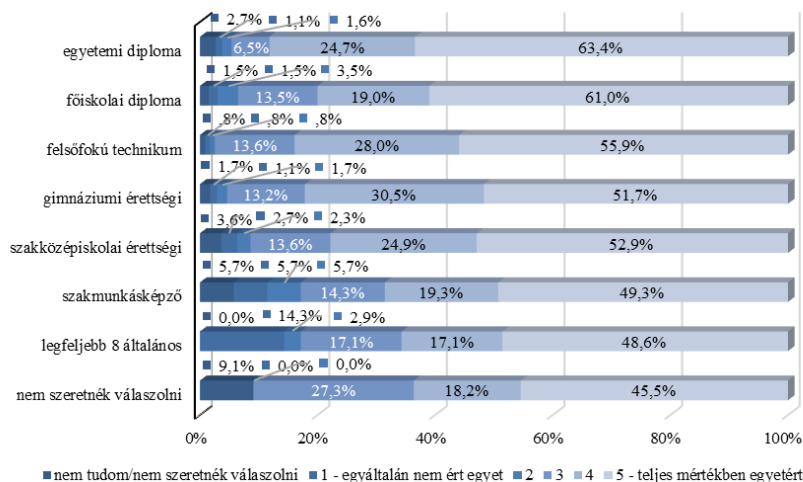

Forrás: saját szerkesztés

Ugyancsak az iskolai képzettség/műveltség növekedésével egyre többen vallják azt, hogy az utazás/nyaralás élményétől boldogabbak lesznek. A 8 általános iskolai végzettségűek 40%-a értett egyértelműen egyet, míg az egyetemi végzettségűek 60,8%-a, tehát közülük több mint másfélszer anynyian választották az 5-ös skálaértéket.

esetén 48,6%, főiskolai és egyetemi végzettség esetén egyaránt több mint 60% (61,7% és 63,4%) választotta az 5-ös skálaértéket (6. sz. ábra).

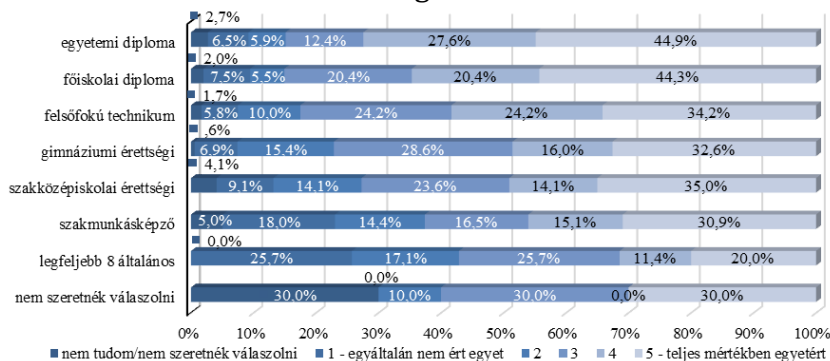
6. ábra: „Az utazás/nyaralás élményétől boldogabb leszek” állításra adott válaszok megoszlása (%) az iskolázottság tekintetében

Forrás: saját szerkesztés

Még nagyobb különbség figyelhető meg „Az utazás része az életnek” állítás értékelésében (7. ábra). A 8 általános iskolát végzett válaszadók 20%-a értett határozottan egyet, míg a főiskolát és egyetemet végzettek körébe ennek több mint kétszerese volt az eredmény (44,3% és 44,9%).

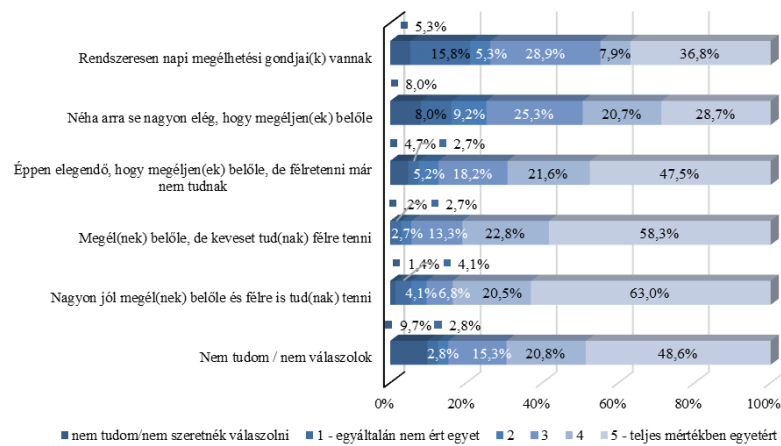
7. ábra: „Az utazás/nyaralás része az életnek” állításra adott válaszok megoszlása (%) az iskolázottság tekintetében

Forrás: saját szerkesztés

Még erőteljesebb az összefüggés a kérdések megítélése során az anyagi helyzettel. Egyértelmű és erős szignifikáns kapcsolat áll fenn a vagyoni helyzet és a turizmus életmódra gyakorolt hatása között (8. sz. ábra). A nagyon jó módúak közel kétharmada érzi úgy, hogy a turizmus teljesebbé teszi az életét, míg a megélhetési problémákkal rendelkezőknél ez az arány még az egyharmadot sem éri el.

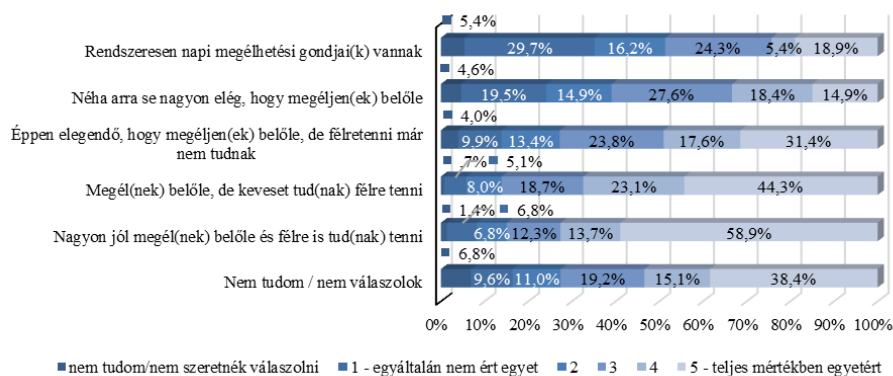
8. ábra: „Az utazás/nyaralás teljesebbé teszi az életemet” állításra adott válaszok megoszlása (%) az anyagi helyzet (megélhetés) tekintetében

Forrás: saját szerkesztés

Hasonló arányokat kaptunk a turizmus boldogságra gyakorolt hatásának vizsgálata során. Az öt vagyoni helyzet szerinti csoportból, a két legjobb helyzetűnél 2/3 körüli az aránya azoknak, akik egyértelműen úgy gondolják, hogy a turizmus boldogabbá teszi az életüket, míg a két anyagi gondokkal küzdő csoport tagjainál csak 1/3. Ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül ezen eredmény mellett sem, hiszen a turisztikai tevékenység megszerzésére és társadalmi jelentőségére erősít rá az a tény is, hogy még az anyagi szempontból legkiszolgáltatottabbak esetében is több mint egyharmaduk úgy vélekedik, hogy a turizmus boldogabbá teszi az ember életét. Az azonban, hogy mennyire tud az ember életének részévé válni a turizmus, egyértelműen az anyagi helyzet által determinált. A legkisebb arány (napi megélhetési gondokkal küzdők) és a legnagyobb arány (nagyon jól élnek) között csaknem négyszeres különbség (14,9%-58,9%) figyelhető meg (9. ábra).

9. ábra: „Az utazás/nyaralás része az életnek” állításra adott válaszok megoszlása (%) az anyagi helyzet (megélhetés) tekintetében

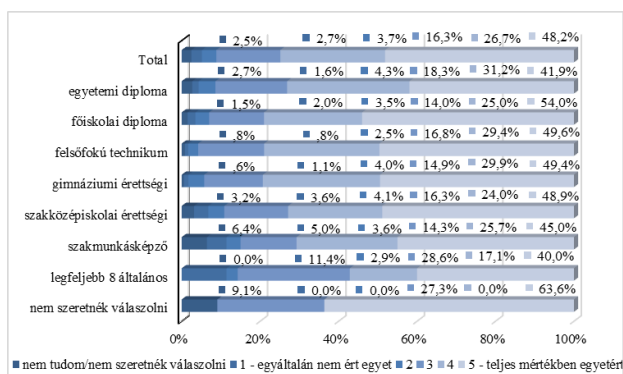

Forrás: saját szerkesztés

A következő négy kérdéssel a turisztikai attitűd jellemző vonásait próbáltuk kideríteni az elvárt élmény, a komfort, az aktivitás, illetve a pihenés vonatkozásában. Ezeknél a kér-

déseknél nem volt minden esetben egyértelműen szignifikáns kapcsolat az iskolai végzettség és az anyagi helyzet vonatkozásában. Annál a kérdésnél például, hogy „Az utazás során a hétköznapiól eltérő élményekre vágyom”, nagyjából azonos arányban választották az 5-ös skálaértéket a 8 általános iskolát végzettek (40%) és az egyetemi diplomával rendelkezők (41%). A 48,2%-os átlag mellett a legnagyobb egyetértést a főiskolát végzettek mutatták (54%). Árnyaltabb némileg a kép, ha a kisebb mértékű egyetértést jelentő 4-es skálaértékre adott válaszokat is bevonjuk az elemzésbe (10. sz. ábra). Ebben az esetben a 8 általános iskolát végzettek már kilógnak a sorból (57%), mivel az összes többi iskolai csoporthoz tartozó összesített 4-es és 5-ös eredmények aránya meghaladja a 70%-ot.

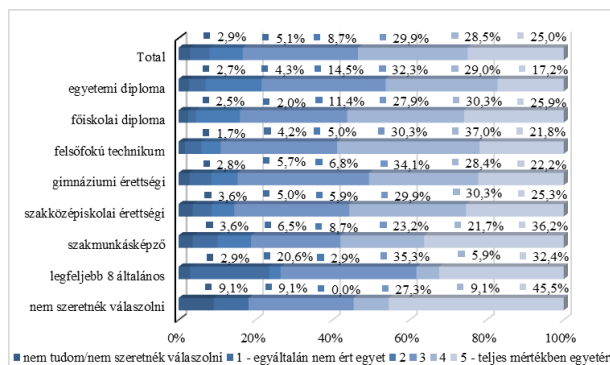
10. ábra: „A hétköznapioktól teljesen eltérő élményre vágyom az utazás során” állításra adott válaszok megoszlása (%) az iskolázottság tekintetében

Forrás: saját szerkesztés

Az utazás során a komforttal és az ellátással kapcsolatban az alacsonyabb iskolai végzettségűek jóval nagyobb mértékben gondolják úgy, hogy „legyen olyan, mint a hazai”. Míg a 8 általános iskolai végzettségűek 32,4%-a és a szakmunkások 36,2%-a tartja a fenti állítást kiemelten fontosnak, addig innentől kezdve a megkérdezettek a növekvő iskolázottság mellett egyre inkább csökkenő mértékben értenek ezzel az állítással teljes mértékben egyet. Az egyetemi végzettségűek esetében már csak 17,2% az arányuk. A kérdés megítélését az anyagi helyzet nem befolyásolta, közel azonos válaszokat adtak a különböző anyagi helyzetű válaszadók (11. sz. ábra).

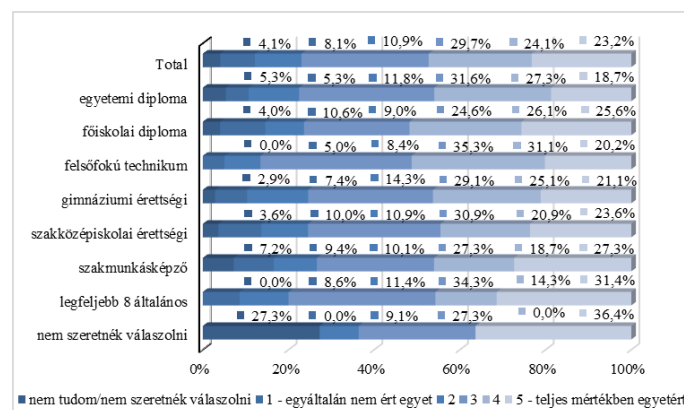
11. ábra: „Az utazás során a komfort és az ellátás legyen olyan, mint az otthoni” állításra adott válaszok megoszlása (%) az iskolázottság tekintetében

Forrás: saját szerkesztés

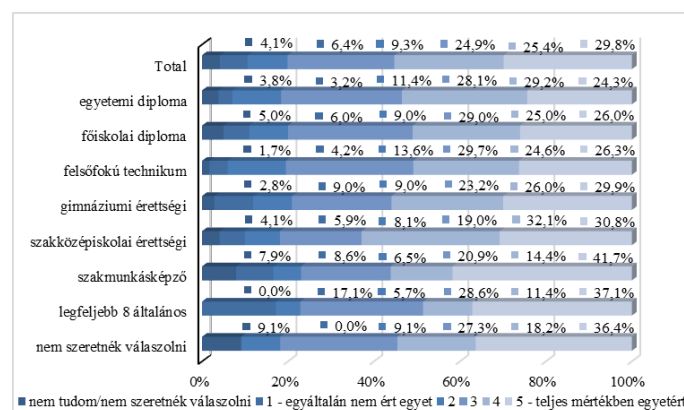
A turisztikai tevékenység sok esetben együtt jár a ritmusváltással. Vannak, akik aktívabban, dinamikusabban és élménydúsabban szeretnék a nyaralásukat eltölteni, vannak, akik viszont lelassulnának, szemlélődnének, pihennének. Mindkét kérdés esetében az a meglepő eredmény figyelhető meg, hogy a kevésbé képzettek (8 általános iskolai végzettségűek és a szakmunkások) mindkét irányú ritmusváltásra nyitottabbak. Az aktivitás irányába 31,4%-uk nyitott, míg az egyetemi végzettségűeknek csak 18%-a. Lelassulással, pihenéssel, szemlélődéssel a 8 általános iskolai végzettségűek 37,1%-a, a szakmunkások 41,7%-a ért egyet, de az egyetemi végzettségűeknek csak 24,3%-a (12. és 13. sz. ábra). Ennek az eredménynek a magyarázata további mélyebb elemzést igényel. Érdekes az is, hogy az ezen állítások megítélését sem befolyásolta szignifikánsan az anyagi helyzet.

12. ábra: „Az utazás/nyaralás során ritmust váltok: aktívabban, dinamikusabban, élménydúsabban élek” állításra adott válaszok megoszlása (%) az iskolázottság tekintetében

Forrás: saját szerkesztés

13. ábra: „Az utazás/nyaralás során ritmust váltok: szeretek lelassulni, szemlélődni, pihenni, elmélyülni” állításra adott válaszok megoszlása (%) az iskolázottság tekintetében

Forrás: saját szerkesztés

Konklúzió

Napjainkban a turizmus nemcsak az egyik legfontosabb gazdasági ágazat, hanem olyan társadalmi jelenség, amely hatással van az emberek életminőségére, szubjektív boldogságérzetére. A fogyasztók döntési motivációinak és a turizmus különböző kérdéseivel kapcsolatos attitűdjének a vizsgálata mind a turizmusmarketing, mind pedig a turisztikai termékfejlesztés számára kiemelten fontos. A 2018-ban a PTE KTK Marketing és Turizmus intézete által lefolytatott országos, reprezentatív kutatás számos új ismerettel tudta gazdagítani a hazai lakosság turisztikai fogyasztásával kapcsolatos közös tudást. Ezek közül jelen tanulmányunkban az iskolai végzettség foka és a turizmus életminőségre gyakorolt hatása került bemutatásra. Egy-két kérdéskörnél a szubjektív jövedelmi helyzettel kapcsolatos szignifikáns eredmények is ismertetésre kerültek. Az összefüggések egyértelműek: minél iskolázottabb valaki és minél jobb az anyagi helyzetének a szubjektív megítélése, annál fontosabb számára a turizmusban való aktív részvétel, annál erősebb a boldogságára, életminőségére gyakorolt hatása. Látva azonban azt, hogy a kis jövedelműek megítélése szerint is mennyire fontos a turizmus szerepe az életminőség alakításában, a szolidaritás és a méltányosság jegyében mindent meg kell tenni azért, hogy egzisztenciális okokból lehetőleg ne maradjon ki senki a turizmus által nyújtott nagyszerű élményekből. Az iskolázottság az élethosszig tartó tanulással kiegészíthető, a műveltség gyarapítható. Ennek egyik hatékony eszköze maga az utazás is, hiszen a saját tapasztaláson alapuló és élményszerzéssel párosuló ismeretszerzés a tanulás egyik leghatékonyabb formája lehet. Ezért a „lifelong learning” hatékony kiegészítésére javasoljuk a „lifelong travelling” népszerűsítését is.

Irodalomjegyzék

- Andereck, K., & Valentine, K., & Vogt, K. & Knopl, R. (2007). A Cross-cultural Analysis of Tourism and Quality of Life Perceptions. *Journal of Sustainable Tourism* 15(5), 482-502
- Ágoston, L. (szerk.). (2017). *Az életminőség fogalmán túl: elméletek, módszerek és gondolatok az életminőség kapcsán*. DEMOS Magyarországi Alapítvány.
- Bianchi, M. (2007). If happiness is so important, why do we know so little about it? In *Bruni, L., & Porta, P. (eds.), Handbook on the Economics of happiness*. (pp 127-150). Edward Elgar, Cheltenham.
- Csapó, J., & Törőcsik, M. (2020). The evaluation of the role and importance of safety and risks in the travel attitudes of the Hungarian tourists. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 5(1), 71-81.
- Csapó, J., & Törőcsik, M. & Nagy, Á. (2019). Nemturizmus és életstílus. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 4 (2), 5-18.
- Csapó, J., & Gerdesics, V., & Gonda, T., & Raffay, Z., & Törőcsik, M. (2018). *A magyar lakosság turizmussal kapcsolatos beállítódása generációs szemléletű vizsgálattal – országosan reprezentatív személyes (n=2001) és online (n=1085) megkérdezés, fókuszcsoportos viták eredményei*. Pécs, PTE KTK.
- Csóka, L. (2020). A motivációk és az életstílus hatása a sportfogyasztás területeire *Marketing & Menedzsment*, 54 (Különszám 3), 7-16.
- Csikszentmihályi, M. (2001). *Flow: az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémiai Kiadó.
- Dobos, J., & Jeffres, L. (1993). Perceptions of leisure opportunities and the quality of life in a metropolitan area. *Journal of Leisure Research*. 25. (2), 203-217.
- Farkas, J.; Petykó, Cs. (2020). A fogyatékoság, az akadálymentesség és a mobilitás, mint egzisztenciális alapulajdonság. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 5 (4), 43-55.
- Gonda, T. (2016). *A Turisztikai termékfejlesztés elméleti alapjai*. PTE KPVK.

- Harsányi, D., & Hlédik, E. (2020). Utazási célpontok kiválasztásának szempontjai a hazai borturizmusban. *Marketing & Menedzsment* 54 (4), 89-101.
- Hegedűs, R., & Csóka, L., & Töröcsik, M. (2020). Sportcélú utazások ageing vetületben. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 5 (2), 55-68.
- Hegedűs, R. (2020). Az 50+ korosztály fogyasztói magatartásváltozásai - egy mélyinterjú kutatás eredményei. *Marketing & Menedzsment* 54 (4), 51-61.
- Horváth, A., & Raffay, Z. (2020). A turisztikai szolgáltatók környezettudatossága a Dél-Dunántúlon = Environmental responsibility by the tourism service providers of South Transdanubia. In Aubert, A., & Mókuskó, Pálfi A., & Nod, G. (szerk.), *Esettanulmányok a Dél-Dunántúli Turisztikai Régióból* (pp 39-51). PTE TTK FFI Turizmus Tanszék.
- Kopp, M., & Kovács, M. (szerk.). (2006). *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó.
- Kopp, M. (szerk.). (2008). *Magyar lelkiállapot 2008: esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Semmelweis Kiadó.
- Kovács, B., & Horkay, N., & Michalkó, G. (2006). A turizmussal összefüggő életminőség-index kidolgozásának alapjai. *Turizmus Bulletin*. 10 (2), 19-26.
- Kovács, B. (2007). Életminőség-boldogság-stratégiai tervezés. In *Polgári Szemle* 3 (2) 14-29.
- Michalkó, G. (2005). *Turizmusföldrajz és humánökológia: fejezetek a természet, a társadalom és az ember turizmushoz fűződő viszonyáról*. MTA FKI – Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár
- Michalkó, G. (2007). *A turizmuselmélet alapjai*. Kodolányi János Főiskola.
- Michalkó, G., & Lőrincz, K. (2007). A turizmus és az életminőség kapcsolatának nagyvárosi vetületei Magyarországon. *Földrajzi Közlemények*. 55 (3), 157-169.
- Michalkó, G., & Rácz, T., & Irimiás, A. (2009). Health tourism and quality of life in Hungary: some aspects of a complex relationship. In De Santis G. (a cura di): *Salute e lavoro. Atti del Nono Seminario Internazionale di Geografia Medica* (pp. 79-90). Edizioni RUX,
- Michalkó, G. (2010). *Boldogító utazás (a turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásai)*. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet.
- Nordenfelt, L. (1993). *Quality of Life, Health and Happiness*. Avevory.
- Puczko, L., & Smith, M. (2011). Tourism-Specific Quality-of-Life Index: The Budapest Model. In Budruk, M., & Phillips, R. (eds.), *Quality-of-Life Community Indicators for Parks, Recreation and Tourism Management. Social Indicators Research Series Volume 43* (pp. 163-183). Springer.
- Puczko, L., & Rácz, T. (1998). *A turizmus hatásai*. Aula – Kodolányi János Főiskola.
- Rácz, T., & Michalkó, G. (2013). *Travel as a Factor of Happiness in Hungary*. In Filep, S.–Pearce, P. (eds.), *Tourist Experience and Fulfillment: Insights from Positive Psychology* (pp. 54-71). Routledge.
- Raffay, Z. (2019). A magyar lakosság környezettudatossága utazásai során: generációs és egyéb különbségek. In Veres, Zoltán; Sasné, Grósz Annamária; Liska, Fanny (szerk.), *Ismerjük a vevőt?: A vásárlás pszichológiája: Az Egyesület a Marketingoktatásért és Kutatásért XXV. Országos konferenciájának előadásai* (pp. 538-552). Pannon Egyetem.
- Richards, G. (1999). Vacations and the quality of life. *Journal of Business Research*. 44 (3), 189-198.
- Sebestyén, T. (2005). *Életminőség és boldogság magyar trendje globális összehasonlításban. (A globális megítélésünk és helyezésünk trendjei című kutatás 2. résztanulmánya)* Eutrend Kutató.
- Utasi, Á. (2006). A minőségi élet feltételei és forrásai. In Utasi Á. (szerk.), *A szubjektív életminőség forrásai: biztonság és kapcsolatok* (pp. 13-49). MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Töröcsik, M., & Csapó, J. (2018). Fogyasztói trendek hatása a turizmusra. In Csapó, J., & Gerdesics, V., & Töröcsik, M. (szerk.), *Generációk a turizmusban. I. Nemzetközi Turizmusmarketing Konferencia Tanulmánykötet* (pp. 8-22). PTE KTK.
- Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. In: Saris et al. (szerk.), *A comparative study of satisfaction with life in Europe* (pp. 11-48). Eötvös University Press.
- Veenhoven, R. (2003). Hedonism and Happiness. *Journal of Happiness Studies* 4 (4), 437-457.

Kultúratudomány

Bray Ágnes – Kovács Teréz

*NEMZETI ÉS REGIONÁLIS IDENTITÁSOK VÁLTOZÁSAI A VAJDASÁGI
MAGYAROK KÖRÉBEN*

Absztrakt

A vajdasági magyar közösség – mint különálló nemzeti kisebbség – 1920 óta létezik. A tanulmány e kisebbségnek nemzeti és a regionális identitásainak egy évszázadon keresztüli változását mutatja be szakirodalmi források másodelemzésére, összegzésére, valamint szociológiai és pszichológiai szempontú magyarázatára alapozva. A tanulmány azokból az elméletekből (Smith, 1991; Pataki, 2001) indul ki, amelyek szerint a kisebbségi sorsban lévők nemzeti identitásának megértéséhez külön kell annak két – a politikai-állampolgári és a kulturális-történeti – összetevőjét vizsgálni. A vajdasági magyarokat az első világháborús békediktátum következtében bár egy új államhoz csatolták, de ezzel a kulturális-történeti identitásukban még nem történt változás. Ugyanakkor elveszítették addigi magyar állampolgári-politikai identitásukat és egy új állam – a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság – állampolgárai lettek, de nem tudtak azzal azonnal azonosulni. Ehelyett kialakult náluk egy regionális identitás a Vajdasághoz, amely területét tekintve az új államnak csak egy kisebb része volt. A délszláv államhatalom részéről 1945-től nagy nyomással elkezdődött a jugoszláv politikai-állampolgári identitás építése, bár az mérséklődött idővel, de 1989-re már megnyomorította a magyar kulturális-történeti identitást. 1990-ben Jugoszláviában polgárháború kezdődött, amibe az ott élő magyarok is belesodródtak és azt traumaként élték meg. Napjainkban tanúi vagyunk a nemzeti-történeti és a politikai-állampolgári identitás új alapokra való építésének.

Kulcsszavak: kulturális-történeti identitás; állampolgári-politikai identitás; regionális identitás

E folyóirat különszáma Bokor Béla 70., illetve Minorics Tünde 60. születésnapja alkalmából készült. Tanulmányunkban arra törekedtünk, hogy az ünnepeltek munkásságának egyik nagyon fontos részét képező témáról, a határon túli magyarokról írjunk. Az elmúlt évtizedekben Béla a Határon Túli Magyarorságot Alapítvány kuratóriumi elnökeként, Tünde pedig Béla első számú segítőjeként és támogatójaként rengeteg munkát fektetett abba, hogy a kárpát-medencei magyarok legkülönbözőbb szervezeteit, egyesületeit, alkotó és kulturális egyéniségeit elhívják Pécsre a Pannon Házba, hogy azok itt bemutassák közösségeiket, kultúrájukat, hagyományaikat, irodalmukat és művészetüket gazdagítva ezzel a téma iránt fogékony egyre nagyobb számú pécsi közönséget. A munka, amit végeznek, számunkra nagyon fontos és köszönet érte. Születésnapjukat köszöntve kívánunk nekik jóegészséget, további munkájukhoz pedig sok erőt és sikert.

Bevezetés

A nemzetközi szakirodalomban Anthony D. Smith (1991) szerint négy fő kollektív/ közösségi/társadalmi, identitásunk van, ezek a nemzeti, a vallási, a területi (földrajzi, regionális), és a társadalmi osztály (réteg) hovatartozásunk. Megfogalmazása szerint a nemzet: „Egy olyan megnevezett emberi népesség, amelynek tagjai közös történelmi területet, legendákat és történelmi emlékeket, tömeg kultúrát, gazdaságot, jogokat és kötelességeket osztanak meg egymással.” (Smith, 1991, p.14). A tanulmány – a nemzeti identitás vonatkozásában – leginkább Pataki Ferencnek arra a megállapítására összpontosít, mely szerint az egy olyan kollektív identitás, amely két – politikai-állampolgári és kulturális-történelmi – összetevőből áll (Pataki, 2001). Tegyük hozzá, a nemzeti államok állampolgárai esetében ezek az egyének tudatában egybeesnek, viszont nemzeti kisebbségek esetén szétválnak. Ha azt mondjuk valakire, hogy „francia”, akkor nemzetállami beidegződés szerint gondolhattuk arra, hogy az illető francia állampolgár, de arra is, hogy a francia nemzet tagja. A szakirodalomban ezzel szemben fogalmazódott meg a kultúrnemzet, amit először Friedrich Meinecke német történész használt, a 20. század elején nyelvi és etnokulturális alapon a németekre vonatkoztatva, függetlenül attól, hogy azok mely államban éltek (Győri Szabó, 2006). A kultúrnemzet fogalom kiindulópontként terjedt el napjainkban is a kárpát-medencei magyar (Csepeli, 1992; Veres, 2005, Zakariás, 2008), de hazai nemzeti kisebbségek (Bindorffer, 2001) elemzése során is. Veres megállapítása szerint „Közép- és Kelet-Európában a többségi nemzethez tartozó személyek esetén ugyanazon nemzet az államalkotó is, a nemzeti kisebbségek esetében eltérő a kultúrnemzet az államalkotó nemzetől. A két összetevő rendszerint disszonánsan viszonyul egymáshoz még többségi helyzetben is, de lehetőség van arra, hogy ezeket egyeztessék az egyének tudatában, ha ebben az állam is érdekelt és ezt ideológiailag hajlandó megalapozni.” (Veres, 2005, p.86). Ez a megállapítás egybevág Patakinak azzal a nézetével, miszerint elvben a kisebbségi lét is lehet elviselhető, ha a nemzeti identitás politikai-állampolgári és a kulturális-történelmi mozzanatai nemcsak, hogy összekapcsolódnak, hanem „egyik nem válik a másik tagadásává, veszélyeztetőjévé” (Pataki, 2001, p.419). Vagyis kisebbségi sorsban élők esetében az egyén nemzeti identitásában a politikai-állampolgári és kulturális-történelmi összetevőket össze kell egyeztetni, ami nem könnyű feladat. Mindezek „makroszinten függenek az anyaország és az állampolgárnemzet identitáspolitikájától, mikroszinten pedig az egyén beállítottságától, erőfeszítésének, értékrendjének és érdekeinek alakulásától” (Kovács, 2016, p.106; Bögre, 2007).

Smith szerint a nemzeti mellett a területi, vagy regionális identitás a másik kollektív vagyis társadalmi identitás. A nemzeti nehezen, a regionális identitás pedig könnyen változik Smith szerint. Ez utóbbira példaként a migrációt említette. Olyan sajátos esetekre, mint a határon túli magyarokra – ahol nem volt migráció, csak a határ változott meg, a szerző nem tért ki. Gereben (1999), valamint Fekete és Gereben (2010) kutatásaiból viszont tudjuk, hogy a határon túli magyaroknak elsősorban nem az országhoz, hanem a „szűkebb pátriához” – Erdélyhez, Kárpátaljához, Felvidékhez, Vajdasághoz – kapcsolódó haza tudatuk van. Ezért a nemzeti mellett fontosnak tartottuk az ő regionális identitásuknak a vizsgálatát is.

A téma kiváló nemzetközi ismerője szerint a regionális közösséggel való azonosulás „két szintre osztható a 1. tényleges és a 2. szellemi azonosulás” (Paasi, 1989, p.77). A tényleges regionális identitás alatt a szerző az ott élő egyének közötti viszonyoknak azt a részét érti, amelybe gyakran „olyan emberek kapcsolódnak be, akik ugyanazt a nyelvet (vagy dialektust) beszélik, vagy ugyanazok az elvárásaik a tér és idő szerveződésének vonatkozásában. A mindennapi közösség szerepe nyilvánvalóvá válik a migráció esetében, amikor a bevándoroltak összeütközésbe kerülnek az új régió elvárási struktúrájával, amely megköveteli az új kultúrához való alkalmazkodást” (Paasi, 1989, p.77). A szellemi azonosulás alatt a szerző azt az „azonosulási képet” érti, amelyet a régió tömegkommunikációs eszközei közvetítenek az egyén felé tükrözve a régió eszmei azonosságát. Ilyen értelemben beszél az „írott identitásról” mint szellemi azonosulásról, szemben a tényleges identitással, amely nincs ugyan leírva, de működik az ott élők kapcsolati rendszerében.

A területi identitás témával foglalkozó szerzők kiemelik, hogy az egyén ez esetben a személyes kapcsolatnál tágabb földrajzi térségekhez (pl. település, néprajzi táj, régió) köthető közösség tagjaként érzi magát (Stankovicsné Szendi, 2020). Nárai (2009) Blotevogel és szerzőtársaira hivatkozva a területi identitás kiépülésének három fokozatát különbözteti meg, amelyek az alábbiakban foglalhatók össze: A első fokon megtörténik a térség régióként való észlelése, érzékelése az emberek tudatában. A második az egyén énképének integráns részévé válik a területi (régiós) hovatartozás és a harmadik fokon a régió az ott élők mi-tudatának szerves alkotóelemévé válik.

A tanulmány a hazai területi identitáskutatás terén még Bugovics Zoltán megállapításaihoz nyúl vissza, aki kiemeli, hogy ez esetben nem az egyén identitása játssza a fő szerepet, hanem az egyén és a különféle tér-egységek közötti kapcsolat. „Lényeges a tudati térkép kérdése, az imázs és identitás elkülönítése, de ugyanilyen fontosságú az otthontemtés megfogalmazása is” (Bugovics, 2007, p.35).

Nemes Nagy József szerint, nem minden térség régió, miközben minden régió térség, majd így folytatta: „egy térségből akkor válik régió, ha a két folyamat a társadalmi-gazdasági reálszerveződésben jelentkező regionalizálódás, illetve a tudati kulturális, valamint szervezeti-intézményi-politikai szférában jelentkező regionalizmus kettősége bizonyítottan jelen van egy adott térségben” (Nemes Nagy, 2007, p.42). A szerző által ilyen értelemben használt regionalizmus fogalmat tanulmányunk regionális identitásnak tekintheti. Nemes Nagy szerint a történelmi Magyarország öt nagy olyan térség volt, – a Dunántúl, az Alföld, a Felvidék, a Délvidék és Erdély – amely az akkori társadalmi körülmények között, viszonylag jól megközelítették ezt a duálisan meghatározott régió fogalmat.

A tanulmányunk a vajdasági magyar kisebbségi közösség példáján keresztül a kollektív/közösségi identitás két fő csoportjáról a nemzeti és a regionális identitásról szól. A nemzeti identitásnál külön tárgyaljuk annak politikai-állampolgári és kulturális-történeti összetevőit. A nemzeti és a regionális identitásoknak egy évszázadon keresztüli változását a szakirodalmi források másodelemzésére, összegzésére és pszichológiai és szociológiai szempontú magyarázatára alapozva mutatjuk be.

A nemzeti identitás változásának bemutatása szempontjából a tanulmányunknak az a kérdése, hogy hogyan tudtak a vajdasági/délvidéki kisebbségi sorsban élő magyar közösség tagjai, az elmúlt évszázad alatt, jó jugoszláv/szerb állampolgárok lenni és megőrizni a magyar identitásukat.

A regionális identitás szempontjából a kérdés úgy fogalmazható meg, hogy az elmúlt száz évben, hogyan változott a vajdasági/délvidéki magyar identitás.

Vajdaság és Délvidék fogalmak

A tanulmány témájában szereplő Vajdaság és Délvidék fogalmak értelmezése azért fontos, mert ezeket a fogalmakat a különböző korokban és a különböző tudományterületek eltérően értelmezték, illetve értelmezik még ma is.

A Vajdaság megjelölést először 1848-ban az akkori magyarországi szerbek használták, miután Ferenc József császár a szabadságharc leverése után Bács-Bodrog, Torontál, Temes-Krassó megyékből és Szerém megye két kerületéből külön közigazgatási területet szervezett, melyet Temesi Bánság és Szerb Vajdaság néven 1848 – 1860 közt Bécsből kormányzott. A közigazgatási terület megszűnése után a szerbek a Vajdaság (szerbül Vojvodina) nevet a közbeszédben továbbra is megtartották. A magyar nyelvben e fogalom azonban csak 1945 után honosodott meg, először Jugoszláviában, majd Magyarországon is.

A Délvidék területét különbözőképpen határozzák meg az egyes tudományterületek. A földrajztudomány mapjainkban a fenti 1848-as Vajdasághoz képest nagyobb térséget ért Délvidék alatt. „A Nagyalföld tájegységen belül a Tisza és a Maros folyók összefolyásának tágabb környezetében Temesvár, Szeged és Arad központokkal a XIX. század végén kezdett átalakulni funkcionális térré, azaz ekkor kezdett formálódni egy régió, amelyet Délvidéknek neveznek. A történelmi Magyarország vármegyéit tekintve e régió kiterjedt Bács-Bodrog, Temes, Torontál, Krassó-Szörény vármegyékre, valamint Csongrád, Arad és Csanád vármegyék déli részére (Kókai, 2010, p.15). A tanulmányban említett Nemes Nagy József is hasonlóan értelmezte a Délvidéket. A szocializmusban született néprajzi megfogalmazás szerint a Délvidék a 18-19. században Bácskát és Bánságot jelentette. „1918 után a Magyarországtól Jugoszláviához csatolt részeket nevezték Délvidéknek. Ma eltűnőben lévő tájnév, szerepét átveszi – Vajdaság elnevezés” (Kósa & Filep, 1975, p.82). Napjainkban vannak olyan szerzők, akik a délvidéki alatt a délszláv utódállamokban (Szerbiában, Horvátországban és Szlovéniában) élő magyar nemzeti közösségeket¹ értik (Sebők, 2000). E tanulmány szerzői egyetértenek azokkal, akik ma már a Vajdaságot és Délvidéket szinonim fogalmaknak tekintik (Bálint, 2011) és akár felváltva használják (Papp, 2005).

Ki kell azonban emelni, hogy e két fogalom – Délvidék és Vajdaság – területe nem esik teljesen egybe, hiszen a Vajdaság 1945 után Bácska és Bánát mellett magába foglalta a Szerémséget is. (Szerémség 1920 előtt a Horvát-Szlavónország része volt.) A vajdasági magyar köz- és hivatalos beszédben a Bánát elnevezés alatt „azt a területet jelöli, amit a

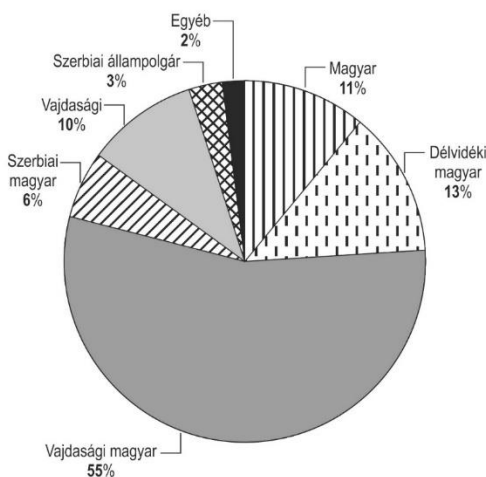
¹ Itt szeretnénk kiemelni, hogy a legutóbbi (2011-es) népszámlálások alkalmával a három posztjugoszláv országban élő magyarok száma a következőképpen alakult: a Vajdaság 251 ezer, Észak-Baranya 8219, Muravidék 4800 fő (Stankovicsné Szendi, 2020). Akik Vajdaságban magyarnak vallották magukat, azoknak 1991-ben 75,6 százaléka a Bácskában 22,6 százaléka a Bánátban és 1,8 százaléka Szerémségben élt.

Szerb-Horvát-Szlovén Királyság kapott, a trianoni szerződés értelmében a Bánságból” (Kókai, 2006, p.16)

Mindez arra hívja fel a figyelmünket, hogy annak a területnek az elnevezése, ahol ma a vajdasági /délvidéki magyarok élnek, a történelem során változott.

Fontosnak tartottuk megnézni azt is, hogy maguknak az érintetteknek, a délvidéki magyaroknak milyen a nemzeti önbesorolásuk. Már több mint egy évtizede Magyarországra és a határon túli nemzetrészekre vonatkozóan egyidőben megismétlik azokat a felméréseket, amelynek egyes kérdései a nemzeti identitásra is vonatkoznak. Az ilyen közös felmérések közül az egyik, a Kárpát Panel 2007 szerint „Az önbesorolás alapján a Vajdaságban élő magyarok, a korábbi kutatásoknak megfelelően, 2007-ben is vajdasági magyaroknak vallották magukat (49%). Az elsődleges meghatározáskor második helyen van a vajdasági (24%), majd az, hogy magyar vagyok (16%)” (Gabrity- Molnár, 2008, p. 308). Bár a tanulmány címe „A délvidéki identitás nyomában” ezúttal az önbesorolásban még nem szerepelt a „délvidéki magyar” jelző. Erre sem kellett sokat várni, mert 2008-ban a zentai Identitás Kisebbségkutató Műhely és ennek keretén belül Döme Zsolt egy online kérdőíves felmérést végzett 15-30 év közötti fiatalok körében² és amint az az 1. ábrán látható, már találkozott a „délvidéki magyar” identitással is.

1. ábra: Az önminősítő kategoriális besorolás megoszlása (N=405)

Forrás: Döme, 2010, p.75

Tehát a Délvidék megnevezés a 21. században nem tűnt el, mint ahogy azt Kósa László és Filep Antal 1975-ben megírták, hanem ismét használatossá válik elsősorban Magyarországon, de már egyre elterjedtebb a Vajdaságban is. Erről Papp Richárd a PhD dolgozatában a következőket írta: „Terepmunkám helyszínén kutatásaim megkezdésekor 1999-ben a Vajdaság elnevezés volt elterjedtebb. Azonban később egyre többen a Délvidék elnevezést használták kiemelve ezzel a régió magyar nemzetéhez való tartozását és elutasítva a régiónak az 1848-1860-ban, az osztrák abszolutizmus idején Szerb Vajdaságként

² Az iwiw.hu és a poznanici.com közösségi oldalakon regisztráltak közül azoknak küldte el a kérdőíveket, akiknek az adatlapján anyanyelvüként a magyar volt megjelölve. A 3375 kérdőív közül 405 jött vissza.

ismert elnevezését. Délvidék elnevezés ebben az összefüggésben a vajdasági magyarság nemzetrészként való megjelölése értendő.” (Papp, 2005a, p.13)

A fentiekből következik, hogy a Vajdaság és a Délvidék most már szinonim fogalmak és felváltva használhatók, azért, mert köztük csupán a hangsúlyban van különbség. A délvidéki magyar azt jelenti, hogy ő nemzetrészben gondolkodik. Bár a „vajdasági magyar” megnevezés az elterjedtebb, mivel az hosszú múltra tekint vissza és használata erősen berögződött. Ez nemcsak nemzeti, hanem területi identitás is. Az ott élő magyaroknak a Vajdaság a szűkebb pátria (Gereben, 2000), amelyhez kiépült a területi kötődés mindhárom Nárai által jelzett fokozata. Ahhoz a területhez megvan a tényleges és szellemi azonosulásuk (Paasi, 1989) és az otthonteremtési képességük (Bugovics, 2010). Ez a regionális identitás is fontos, hiszen a Vajdaság rohamosan veszíti soknemzetiségű jellegét és válik egyre jobban szerb területté. Jó az, ha az ottélő magyarok ragaszkodnak Vajdasághoz.

Az első világháború utáni nemzedék nemzeti identitása

A trianoni békeszerződés értelmében a nem szláv lakosságnak biztosították az opciót, amelynek határideje 1922. január 22-én járt le. E rendelet alapján negyvenezer, főleg a kisebbség vezetésére hivatott középosztálybeli és értelmiségi magyart telepítettek át, vagy önként mentek át Magyarországra. 1922-ben csak azok a magyarok válhattak a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság állampolgáraivá, akik 1910-ben is e területen éltek (Mészáros, 1981). A szerb-horvát-szlovén állampolgárság megszerzésével minden egyes délvidéki magyar „állampolitikailag elszakadt a nemzettől mely, számára anyanemzetté vált, létének és sorsának alakulását a továbbiakban nem csupán hozzá, hanem a többségi néphez és államhoz, valamint az ugyancsak kisebbségi sorsot élő más etnikumokhoz fűződő kapcsolatai határozták meg” (Gáll, 1991, p.186). A meghúzott új államhatár az elcsatolt területek magyarjainak nemzeti identitásának történelmi-kulturális összetevőiben változást nem okozott. A továbbiakban az új állam (egész) területéhez még nem tudtak kötődni, de annak egy kisebb Magyarországtól elcsatolt részéhez, az ő szülőföldjükhöz – amelyet ekkor hivatalosan már Vajdaságnak neveztek és saját településükhöz – viszont elkezdtek az eddigieknél jobban kötődni, s ezzel „bezárkóztak” a régióba, ez lett a „hazájuk” (Gereben, 1999). Mint fentebb láttuk, ez a nemzeti és regionális azonosulás is tartósan nemzedékeken keresztül átöröklődött, a mai napig megmaradt.

Az új államhatalom az opció lejárta előtt államosította a magyar érdekeltségű ipari-pénzügyi vállalatokat és végrehajtotta az agrárreformot, amelyből a magyarokat kizárták, mondván, még nem tudni, ki megy, ki marad. Tehát nemcsak az elmenekült, hanem a helyben maradt magyarok is súlyos vagyonszétést szenvedtek. „A szerb kormány mindent megtett, hogy a délvidéki magyarságot vagyonából kiforgassa, jogaiból megfosza, kultúráját elszorítsa. [...] 1918-ban a Délvidéken mintegy hétszáz magyar iskola működött. Két év alatt a szám a negyedére csökkent.” (Hódi, 2008, pp.9-10) Bevezették a névelemzést, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy ha akár csak egyik nagyszülő vezetékneve szláv hangzású volt, akkor az a gyerek csak szerb tannyelvű osztályba járhatott.

Végezetül összegezhető, hogy a két világháború közötti nemzedéknek megmaradt a stabil kulturális-történelmi nemzettudata. E nemzedékben, bár az országhatár elválasztotta

Magyarországtól, a délszláv állampolgári identitás nem alakulhatott ki ilyen rövid idő alatt, viszont, részben ennek a pótlására egy regionális identitás – a vajdasági magyar azonosulás – már formálódott.

A szocializmus nemzedékének nemzeti identitása

1941-ben Bácska, Dél-Baranya és a Muravidék magyar fennhatóság alá került. A második nemzedék élete talán még nehezebben indult, mint a Trianon után színre lépettekké. A térségben 1942-ben és 1944/45-ben két véres leszámolás történt. Az áldozatok az előbbi esetben jórészt a szerb, az utóbbiban a magyar polgári lakosság köreiből kerültek ki. Az előbbivel Magyarországon és Jugoszláviában is sokat foglalkoztak. A tragédia bekerült a tankönyvekbe, Újvidéken a Dunaparton szobrot emeltek az áldozatoknak, Cseres Tibor³ pedig megírta a Hideg napok című regényét, amiből film is készült. Az 1944/45-ös magyar áldozatokról sem Magyarországon, sem a Vajdaságban 1990-ig nem volt szabad beszélni.

A Párizsi Békeszerződéssel Magyarország és a második Jugoszlávia között visszaállították a trianoni országhatárokat. 1945-től a jugoszláv kommunista államhatalom részéről nagy erővel folyt a bosszú, a vajdasági magyarok átnevelése, nemzeti identitásuk megváltoztatási törekvése. Az elkövetkező fél évszázadban állandósulhatott egy fölé- és alárendeltségi helyzet, ahol fent a telepések, vagyis a délszláv partizánok, a „felszabadítók” álltak, akik a győztes hatalom pozíciójából következően erősebbek, előrelátóbbak, magabiztosabbak voltak, és ezért a vezetésre lettek hivatottak. Az itteni magyaroknak a társadalomban és a gazdaságban lent volt a helyük, bűnbánatot kellett érezniük két szempontból is, egyrészt a Horthy-kori Magyarország háborús bűneiért, másrészt azért, mert nem volt forradalmi múltjuk (Vajda, 2006).

Az új ország államformája előbb népköztársaság, majd Jugoszláv Szövetségi Köztársaság lett, amely egy egypártrendszerű etatista kommunista állam volt, a háború alatt és azt követően 1948-ig szoros barátságot ápolt a Szovjetunióval és a magyarországi kommunistákkal is.

1948-ban a Josip Broz Tito⁴ jugoszláv pártvezér sajátutas politikája miatt, Sztálin kezdeményezésére Jugoszláviát kizárták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájából. Az előállt helyzetben Rákosi Mátyás és az egész korabeli magyar pártállam különösen ellenségesen viszonyult a jugoszlávokhoz, beleértve a Magyarországon élő délszlávokat és jugoszláviai magyarokat is. A határokat teljesen lezárták, azok mentén háborús feszültségek uralkodtak.

Azzal, hogy Tito szakított a Szovjetunióval, nagy nemzetközi tekintélyt vívott ki magának. A belpolitikában azonban a sztálinizmus tovább élt, a beszolgáltatás, a kulákküldözések terén megmaradtak az ismert módszereknél, illetve a kultúrpolitikában a szocialista realizmusnál. Majd 1953-tól enyhült a sztálinizmus és engedélyezték, hogy a parasztok kilépjenek a szövetkezetekből. Azok a családok, akik kizárólag mezőgazdaságból éltek

³ Cseres Tibor regénye megjelent angolul, bolgárul, csehül, franciául, lengyelül, németül, oroszul, románul, szerbül is.

⁴ Josip Broz Tito (1892-1980) a második világháború alatt a jugoszláv partizánok, majd a háború végétől haláláig Jugoszlávia első számú párt- és állami vezetője volt.

maximum tíz, ha az egyik házastársnak állami munkaviszonya volt, akkor pedig maximum három hektár földet birtokolhattak és azon magángazdálkodást folytathattak. Ha valaki ipari vállalkozó volt, akkor saját családtagjain kívül még maximum öt főt alkalmazhatott. Tehát a jugoszláv kommunista rendszer korlátozta, de a szovjet blokk országaitól eltérően nem szüntette meg a magántulajdont. A magyarok nagy része különösen a háború utáni évtizedekben döntően mezőgazdaságból élt vagy kisiparos volt, így a titói-rendszer sokkal jobban megfelelt nekik, mint a magyarországi szovjet mintára kiépült gazdaságpolitika, amely többek között megszüntette még a kisipart is és kollektivizálta az egész mezőgazdaságot. (Kovács, 2010, 2018). A korlátozott magántulajdon engedélyezése után már nem volt kétséges, hogy ezen a téren a vajdasági magyarok nem a magyar kommunistákkal (Bögre, 2010), hanem Tito politikájával rokonszenveznek. Itt kezdődött meg a jugoszláv politikai-állampolgári azonosulásuk építése. 1961-ben, Belgrádban megalakult az el nem kötelezett mozgalom, amelynek az egyik alapítója a jugoszláv állam- és pártvezér Tito lett. Céljuk az volt, hogy a soraikba tömörülő fejletlen országokat kivonják a nyugati és keleti tömbök között folyó hidegháborúból. Ez a külpolitika abban a korban ugyancsak elismerést vívott ki a nyugati világban és a helyi magyarok körében is, ami tovább erősítette az ő jugoszláv politikai-állampolgári identitásukat.

Fontos kiemelni, hogy a két világháború közötti revizionista politikával szöges ellentétben nemcsak a Rákosi, hanem a Kádár-korszakban is a mindenkori hatalom a proletár internacionalizmust vallotta, amelybe sehogyan sem illett bele a határon túli magyarokra való odafigyelés. Ennek a politikának a lenyomata megjelent az oktatásban, következésképpen az 1945 után született nemzedékek úgy nőttek fel Magyarországon, hogy nem tudták, hogy a határokon túl élnek nagyobb magyar közösségek és ez az ideológia előbb-utóbb áthatotta szinte az egész társadalmat. A délvidéki magyarok az 1960-as évektől rokon látogatásra vagy éppen turistaként bármikor szabadon beutazhattak Magyarországra, ahol szembesülhettek azzal, hogy ők az anyaország polgárai szemében nem is magyarok, hanem jugoszlávok, vagy egyszerűen csak „jugók”, akik mellékesen beszélnek magyarul is. „A társadalmi identitás főképpen annak megfelelően alakul ki az ontogenezis során, hogy a „mások”, a környezet tagjai miképpen ragadják meg a szóban forgó egyént, miként reagálnak rá e szó legszélesebb értelmében” (Pataki, 2001, p.4). Mindeközben Jugoszláviában, amely egy soknemzetiségű ország volt, nagyon is számon tartották az emberek nemzetiségi hovatartozását, többek között a magyarokét is (egyidőben még a személybe is beírták a nemzetiségi hovatartozást és nemzeti kvóták voltak egyes tisztségek betöltésénél). A vajdasági magyarok úgy mentek Magyarországra, hogy alig várták, hogy olyan helyen legyenek, ahol mindenki magyar, de mivel ott őket nem tartották magyaroknak, ez rosszul esett nekik és elkezdtek távolodni Magyarországtól, az ott élő magyaroktól. Ekkor a vajdasági magyar önbesorolás már ezt az eltávolodást jelentette.

A munkanélküliség egyik megoldásaként Jugoszláviában a szocializmusban engedélyezték a külföldi munkavállalást, vagyis a kivándorlást. „A vendégmunkások között a magyarság a szerbekhez viszonyítva 25-35 %-kal felülreprezentálta magát. A nagyszámú vendégmunkási státusz a 60-as és 70-es évektől megalapozta a későbbi kitelepedést és az utólagos (mostani) kivándorlási hullámokat is a rokonok, ismerősök részéről. Telepések jöttek létre a vajdasági magyarok külföldi csoportjaiból Ausztráliában és Kanadában is.”

(Mirnics, 2016, p. 62) A jugoszláv állampolgároknak a világ majdnem összes államába érvényes útleveleik voltak. Talán ezek és a magyarországi szintet meghaladó életszínvonal okán nemcsak a magyarországi kisember, de az értelmiség jelentős része is úgy gondolta, hogy az a paradox helyzet állt elő, hogy a jugoszláviai magyaroknak jobb a helyzetük, mint a magyarországiaké (Bálint, 2011).

Nem ilyen pozitív a kép, ha a vajdasági magyarok társadalmi-gazdasági helyzetének alakulását Jugoszlávián belül nézzük. 1968-ban Belgrádban a Szerb Kommunista Szövetség Központi Bizottsága zártkörű értekezletén elhangzott felszólalásában Varga László (1970), mint a helyi kommunista pártelit egyik magyar tagja kiemelte, hogy a vajdasági magyarok társadalmi-foglalkozási átrétegződése annyira lelassult, hogy tőlük már csak az albánok vannak rosszabb helyzetben. A közép-, de főleg a felsőfokú iskolai végzettség tekintetében lemaradtak nem csak a szerbek mögött, hanem a többi nemzet és nemzeti kisebbségtől is. Következésképpen a magyarok az igazán jó munkahelyeken (államigazgatási-, állambiztonsági-, vagyon-, ingatlan- és pénzforgalmi, gazdasági csúcsvezetői állásokban) nem jelentek meg, – még a többségében magyarok által lakott településeken sem – viszont túl voltak reprezentálva a mezőgazdaságban és a kisiparban. Az egyéni szabadság szempontjából, azonban a legjobb helyzetben éppen ezek az önálló megélhetéssel rendelkező kisiparosok és parasztok voltak főleg, ha még falun is éltek, mert nekik nem kellett a hivatalos hatalomhoz alkalmazkodniuk. Az ő gyerekeik már rendszerint nem folytatták a szülők foglalkozását és más pályát választottak, állami alkalmazottak lettek. Ők és sokan mások is két párhuzamos életet éltek: egyrészt megtartották a tradicionális értékeket, amelyek a családban tovább hagyományozódtak és amit Papp Richárd (2002) „éjszakai kultúrának” nevez. Másrészt ugyanazok az emberek a munkahelyükön, továbbá bárhol, ahol erre szükség volt, az állami szocializáció „előírásai szerint” cselekedtek, ez volt a „nappali kultúra”. Tegyük hozzá, tudatosan cselekedtek így, mert megélhetési kérdéssé vált a politikai rendszerhez való alkalmazkodás. Voltak olyanok, akik áldozatok voltak, mert csak így tudták folytatni a munkájukat, míg mások számára ez természetes dolog volt és nem foglalkoztak vele, de akár még együtt is működtek a hatalommal.

A két világháború közötti helyzethez viszonyulva, lényeges előrelépés történt a magyar oktatás, közművelődés, kultúra, a könyvkiadás és sajtó területén, amit a pártállam finanszírozott. Következésképpen, nem egy szabad sajtóról, kultúráról és magyar közéletéről volt szó, mert a „szerb hatalom a délvidéki magyaroktól teljes politikai azonosulást és maximális lojalitást várt el” (Hódi, 2008, p.12). Vagyis, a jugoszláv szocializmust bírálni tilos volt. Ez egyéni és közösségi szinten úgy alakult, hogy a délvidéki magyarokban az 1944/45-ös magyar tömegmészárlástól kezdődően 1990-ig bezárólag, kialakult és berögződött az öncenzúra; minden állami alkalmazásban lévő, de különösen az írók, az újságírók, a kutatók ebből kifolyólag tudták, hogy mit szabad megírni, elmondani, de akik véletlenül ezt „elfelejtették”, azokat megbüntették, egzisztenciálisan ellehetetlenítették.

Tehát az 1945 után előállt új környezetben folytatódott a két világháború között elkezdődött vajdasági magyar identitás építése, ezt a második világháború végén még a megfélemlítés gerjesztette, de később, annak csökkenésével a javuló életszínvonal tartotta önmozgásban. A Vajdaságban élő magyarok, leszámítva azokat, akik önálló, tehát az államtól független megélhetéssel rendelkeztek, kettős életre rendezkedtek be: otthon a családban

őrizték a hagyományokat, de a munkahelyen alkalmazkodtak a politikai rendszer elvárásaihoz. Miközben kiépült a jugoszláv politikai-állampolgári identitás, az emberek igyekeztek az egyéni érvényesülés mentén szerveződni és ezért a közösség szellemi ereje megtört. A kulturális-történeti identitás a magyar közösségen belül az egyes rétegek, illetve az egyének tudatában eltérő módon, de kisebb nagyobb részben széttöredezett. Ennek a folyamatnak egy nemkívánatos „mellékterméke” volt az asszimiláció, melynek során a délvideki magyarok közül sokan teljesen elveszítették kulturális-történeti identitásukat és szerb vagy jugoszláv identitásúak lettek.

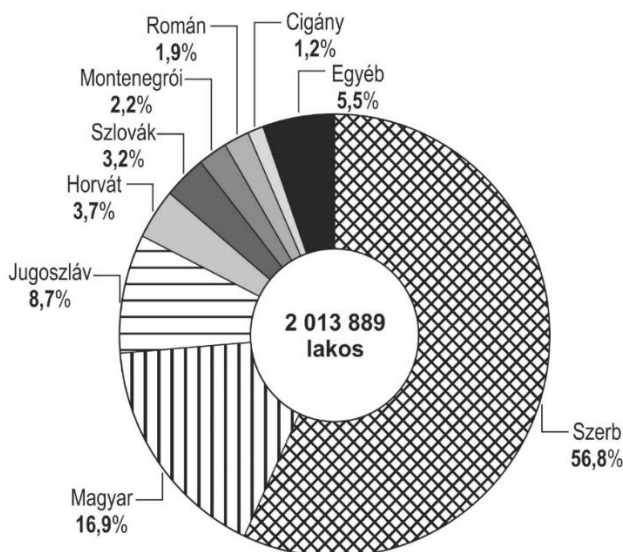
A magyarok számszerű csökkenéseinek okai

Témánk bemutatásakor fontos kiemelnünk azt is, hogy a többi kárpát-medencei magyar kisebbséggel szemben itt nem két – szerb és magyar – nemzet együttéléséről van szó, hanem velük együtt élnek még szlovákok, bunyevácok, sokácok, horvátok, zsidók, románok, ruszinok, cigányok és még sokan mások.

A Trianoni békediktátum alapján a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz a történelmi Magyarországból, Horvát-Szlavónia mellett, 20 000 négyzetkilométert és 1,5 millió főt csatoltak, ennek 30,3%-a magyar nemzetiségű volt (Romsics, 2001), így ők alkották az új délszláv állam 12 millió lakosságának 3,36 százalékát (Mészáros, 1981). Ezeknek a magyaroknak megközelítőleg 85%-a a Vajdaságban élt. Leegyszerűsítve az akkori vajdasági a népesség 2/5-ét délszlávok (főleg szerbek és bunyevácok) alkották. Az 1920-as évek elején a színmagyar települések határából kihalítottak egy-egy részt, ahol új falvakat hoztak létre és oda a szoluniki fronton harcoló önkénteseket (dobrovoljacokat), illetve Amerikából, Magyarországról és Romániából áttelepült szerbeket hoztak be és ők lettek a földosztás kedvezményezettjei is (Kalmár, 2006). 1945-ben 200 ezer németet kitelepítettek és helyükre ismét szerbeket telepítettek be, az ország távoli elmaradott részeiből. A szerbek betelepítése azóta – beleértve az 1990-es évek polgárháborúját – is folyamatos.

A második világháború utáni első népszámlálás alkalmával Vajdaság összlakossága 1,6 millió fő volt és ebből 428 000 fő magyarnak vallotta magát, ami a Vajdaság 25,7%-át jelentette, ugyanakkor a szerbek aránya 50,5%-ot tett ki. A magukat magyarnak vallók száma természetes szaporulat révén utoljára az 1950-es években nőtt, majd ettől kezdve folyamatosan csökkent és az 1980-as években már mínusz 8,1 ezrelék lett (Sebők, 2003). Köszönhetően az 1950-es évtized 4,3 ezrelékes természetes szaporulatának az 1961-es népszámlálás alkalmával Jugoszlávia egész területén 504 000 magyar élt, ami az ország összlakosságának 2,7%-át tette ki. Ebben az időpontban volt a valaha mért legmagasabb létszám, amit a jugoszláviai magyar közösség elért. Ennek a félmillió magyarnak 87,7%-a – 442 000 fő – a Vajdaságban, 8%-a a mai Horvátországban, 2%-a a mai Szlovéniában élt és a fennmaradó 3% Jugoszlávia többi köztársaságában lakott (Varga, 1970). 1991-ben Jugoszlávia lakossága 23 millióra nőtt, akik közül két millióan a Vajdaságban éltek és ezen belül a magyarok száma 339 000-re csökkent, így 1948-hoz képest a relatív arányuk 8,6%-kal kevesebb lett (2.ábra).

2. ábra: Vajdaság nemzetiségi összetétele 1991-ben

Forrás: Szerb Köztársasági Statisztikai Hivatal, 1991 alapján saját szerkesztés

A vajdasági magyarok számának csökkenését az 1960-as évektől a természetes szaporulat, illetve fogyás alakulásán túl az asszimiláció és a kivándorlás is növelte.

Többnemzetiségű környezetben jellemző a nemzetiségileg vegyes házasságok megjelenése, így van ez a Vajdaságban is. 1990-ben a 4500 házasságra lépett magyar nemzetiségűek negyede (a férfiaknak 24, a nőknek 27%-ka) vegyes házasságot kötött. A vegyes házasságok aránya szorosan összefügg az adott település, térség nemzetiségi összetételével. Minél kisebb arányban élnek a magyarok egy településen, annál nagyobb az esély a vegyes házasságra. Mirnics számításai alapján 1956-1996-os időszakban, tehát harminc év alatt a magyarok 72 400 vegyes házasságot kötöttek és ezen belül 54 300 fő a közvetlen asszimilációs veszteség. Vagyis négy vegyes házasságból egy esetben a leszármazottaknak megmarad a magyar kulturális-történelmi identitásuk, de az háromban az elveszik. „A magyarok által kötött vegyes házasságokban átlagosan 68%-ban szerb nemzetiségű a partner. [...] A délvidéki magyarság tehát a többségi nemzet tagjai mellett jelentős arányban köt vegyes házasságot a többi kisebbség tagjaival is” (Ladancsik, 2019, p.136).

A magyar népességfogyás harmadik oka a kivándorlás. A délszláv háború alkalmával, az 1990-es évek elején a legmobilabb tőkével és konvertálható tudással rendelkező magyar elit és értelmiségi hagyta el szülőföldjét (Mirnics, 2016). Jelentős demográfiai veszteséget jelentett, hogy az elvándorlók között felül reprezentáltak a fiatalok és a diplomások is (Badis, 2012). Ez a folyamat tovább erősítette a magyar népesség csökkenését. A következő 2002-es népszámlálás alkalmával a Vajdaságban a jugoszlávok aránya, az előző népszámláláshoz viszonyítva jelentősen, 8,7-ről 2,4 százalékra csökkent, de csökkent a magyaroké is, 290 ezer főre. A szakértők a magyaroknál még nagyobb csökkenésre számítottak, és hogy ez nem következett be, az annak is köszönhető, hogy egyes „jugoszláv magyarok” áttértek ismét magyar nemzetiségűekre (Sebők, 2003), tehát hamar megsza-

badultak a jugoszláv nemzeti identitásuktól (Hódi, 2003). A legutolsó 2011-es népszámlálásra a magyarok száma 250 ezerre csökkent és ekkor a Vajdaságban a szerbek aránya 66.8%-ra nőtt, a magyaroké pedig 13%-ra csökkent (Szerb Köztársasági Statisztikai Hivatal, 2011). A két népszámlálás között ez volt a vajdasági magyarok a valaha mért legdrasztikusabb népességcsökkenése.

A politikai rendszerváltás utáni nemzedék nemzeti identitása

1989-től kezdődően a szovjet-blokk országaiban békés körülmények között, mély geopolitikai, gazdasági, társadalmi változások történtek. Jugoszláviában mindez véres etnikai háború közepette zajlott, amelybe a délvidéki magyarok is belesodrótak. A balkáni fegyveres háború 1990-2000-ig tartott. A vajdasági magyarokra traumaként hatottak a háborúval járó borzalmak: a katonai behívók, a harctérről érkező halotti jelentések, a félelem, továbbá az életszínvonal drasztikus csökkenése. A katonaköteles korú férfiak életének közvetlen fenyegetettsége mellett a vajdasági magyarok közössége megtapasztalhatta azt, hogy mit jelent magyarnak lenni, ugyanakkor más nemzet hazájáért meghalni.

1991-2008 között a történelmi Jugoszláv Szövetségi Köztársaság szétesett és hét utódállamra bomlott. Ezzel az ott élő magyarok is elvesztették a jugoszláv politikai-állampolgári identitásukat. Az új állampolgári identifikáció megszerzésében a magyaroknak nem volt választási lehetőségük és szerb állampolgárok lettek. Háború volt és abban a helyzetben a hatalom nem tartotta jó állampolgároknak a magyarokat és agresszív kisebbségellenes közhangulat uralkodott, ami áthatotta a társadalmi élet minden területét. Főleg a fiatal katonaköteles férfiak, de egész családok is menekültek a Vajdaságból, döntően Magyarországra. A többség azonban maradt és megerősödött a kisebbségi öntudat. Következésképpen a délvidéki magyarok összezártak és önvédelemből elkezdődtek megerősödni a tradicionális értékek, a hagyományok, a vallási értékek, de a közösségi identitás iránti ragaszkodás is. A magyar identitás nagyon hamar politikai nézetként is artikulálódott, minthogy – 1990-ben – megalakult a magyar párt, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) azzal a céllal, hogy a demokratikus jogokért való kiállás mellett felvállalják a kisebbség sorskérdések politikai artikulációját is. Első lépésként követelték a háború leállítást, az 1944/45-ös magyar megtorlások kivizsgálását, és a vajdasági magyarok kulturális autonómiájának az engedélyezését. Kezdetben a párt a többségi társadalom részéről ellenséges politikai légkörben tevékenykedett, viszont a magyar közösség számarányával, azonos szavazattal bejuttatta őket az országos, a vajdasági és a helyi képviselőhelyekbe, ahol megjeleníthették a magyar kisebbségi érdekeket. 1994-ben a pártpolitikai csatározások szétfeszítették az egységet. A pártcsatából az eredetitől eltérő új magyar párt Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) került ki győztesen. A színre lépett új politikai elit később (2014-től) már kedvezőbb politikai légkörben harcolhatott a kisebbségi jogokért. Mindeközben az önállóvá vált, de az ősi, történelmi területét, Koszovót elveszítő szerb állam kormányába a szerb szavazók – a délszláv háborúért leginkább felelős személyeket magába foglaló pártból kivált – mérsékeltebb csoportból alakult pártnak szavaztak

parlamentari többséget. Az új kormányfő⁵ külpolitikai beállítottságot is változtatott: orosz-pártiból nyugat-párti lett és megtapasztalta, hogy az Európai Unióba a legrövidebb út Budapesten keresztül vezet. Ebben a folyamatban közvetítő szerep jutott a VMSZ-nek és cserébe pedig mérsékelt kisebbségi kulturális autonómiát biztosítottak a magyar közösségnek és az érzékeny történelmi kérdések megtárgyalásának lehetőségét is hagyták kibontakozni.

2009-ben létrejött a Magyar Nemzeti Tanács (MNT), amelynek jogköre a magyar nyelvű művelődés, tájékoztatás, nyelvhasználat és oktatás területére terjed ki és összességében a kulturális autonómia megvalósításának egyik formáját jelenti, és ezzel együtt közvetve ez is a nemzeti identitás kulturális-történelmi összetevőjének a megőrzését szolgálja. A MNT fontos szerepet vállal abban, hogy a szórványterületekben megszervezi a gyerekeknek a legközelebbi településen lévő magyar iskolákba való napi szállítását és odafigyel a kislétszámú magyar osztályok életben tartására. Miután a MNT kidolgozta az oktatásfejlesztési stratégiát, Újvidéken megépült az Európa Kollégium, ahol az ott tanulni szándékozóknak, még a felvételi előtt, a szerb nyelvtudásuk tökéletesítése céljából ingyenes hatékony szerb nyelvű tanfolyamokat szerveznek és jelentős részüknek a tanulmányaik folytatásához ösztöndíjakat adnak. Mint köztudott, a tömbben élő magyar diákok nagy része a középiskolás korban sem sajátítja el megfelelően a szerb nyelvet. Ezért a tehetősebbek elmennek Magyarországra tanulni, a kevésbé tehetősek pedig nem lépnek be a felsőoktatásba. Ezt a folyamatot szeretnék megállítani azzal, hogy minden olyan fiatalnak segíteni szándékoznak, aki szeretne továbbtanulni és felsőoktatási tanulmányai befejezése után a szülőföldjén maradni.

Mint arról a bevezetőben is szó volt, a határon túli magyarok nemzeti identitásának alakulásában nagy szerepe van az anyaország identitáspolitikájának. Láttuk, hogy a Rákosi- és a Kádár-korszakra jellemző anyaországi identitáspolitika miként hatott egyebek mellett arra is, hogy a vajdasági magyarok eltávolodtak Magyarországtól. Közben a délszláv testvérháború évei alatt Magyarország sok segítséget nyújtott a jugoszláviai háborús menekülteknek, amit leginkább az ott élő magyarok tudtak igénybe venni. Ezt a pozitív gesztust megtörte a 2004. december 5-i, a határon túl élő magyarok kettős állampolgárságára vonatkozó, eredménytelenül végződő magyarországi népszavazás⁶. Mintha, ismét a Kádár-rendszer éledt volna fel. „December 5-e a nemzethez való tartozás „otthonlét érzését” a saját kisebbségi kultúra tágabb biztonságos háttérének érzetét törte meg, felerősítve ezzel a Magyarországgal szemben korábban is megfogalmazódó és személyes tapasztalatokból, sérelmekből is táplálkozó „idegenlét” érzését” (Papp, 2005b, p.312). 2010-ben azonban elégtételként a magyar parlament nagy többsége megszavazta határon túli magyarok kettős állampolgárságáról szóló törvényt.

Mindeközben a magyar kormány a határon túli magyaroknak, beleértve a vajdaságiakat is, már nemcsak kulturális és oktatási, hanem gazdasági támogatásokkal is segíti a szülőföldön maradásukat és identitásuk megőrzését.

⁶ „Bár az igen szavazatok száma 3 százalékkal több volt, mint a nem szavazatoké, a szavazás eredménytelen volt, mivel a résztvevők száma nem haladta meg a szavazásra jogosult lakosság 25 százalékát” (Papp, 2005b, p.297)

Amikor vége lett a háborúnak és a vajdasági magyarok azt hitték, hogy most már minden jobb lesz, rá kellett döbenniük és kénytelenek voltak szembenézni azzal, hogy a negyven éven keresztül adaptációs mechanizmusok eltérő értékrendeket, törésvonalakat alakítottak ki a helyi társadalmon belül. Mégis, a délvidéki identitás éppen ebben a zűrzavaros helyzetben jelent meg újra, ami a magyarországi magyarokkal való összetartozást jelenti, és csak bízni lehet abban, hogy ez terjed egyre szélesebb körökben Magyarországon és a Délvidéken is. A délvidéki magyar identitás azt a törekvést jelenti, hogy nemzetrészként hozzákapcsolódik a magyar nemzethez. Ennek alapja döntően a nyelv, a hagyomány és a vallás, valamint ezek elválaszthatatlan egysége. A vallásnak, a határon túli magyarok esetében a szakrális szerep mellett nemzeti identitás megőrző szerepe is van; de csak abban az esetben, ha a szertartás magyar nyelven folyik. Ha viszont az nem magyar nyelven folyik, akkor éppen ellenkezőleg, az asszimilációt segíti. Tehát a saját egyház védi, integrálja és egybetartja a nemzeti tradíciót, kultúrát és identitás értékeit. A hagyományos értékek, a politikai lehetőségek megteremtésével, nem automatikusan éledtek újra, hanem csak olyan körökben, családokban, kis közösségekben, ahol a szocializmus alatt nem szakadtak el teljesen az alapoktól. Erre pedig a tömbmagyarságnak sokkal nagyobb esélye volt/van, mint a szórványnak.

E napjainkban is tartó korszak lezárásaként egy gondolattal visszatérünk még a területi identitáshoz. A vajdasági Temerinben a 2012-ben azonos évfolyamon tanuló szerb és magyar középiskolai diákok körében végzett kutatásból kiderült, hogy míg a vajdasági identitás a szerb diákok körében nem, addig a magyarok körében fellelhető. A szerzők szerint napjainkban mindezt leginkább a kisebbségi paradoxonnal (azaz szerb állampolgárok, de magyar nemzetiségűek) magyarázható: "a Vajdaság az a közös halmaz, amelybe mind a szerb állampolgári lét, mind a magyar nemzethez való tartozás (amelynek történelmi területi kerete magába foglalta a Vajdaságot) belefér" (Ristić, Nagy & Kicošev, 2013, p.168). Egyetértve a fenti szerzőkkel, és tovább gondolva, úgy fogalmazunk, hogy a temerini magyar diákoknak van (szerb) politikai-állampolgári és (magyar) kulturális-történelmi identitásuk és az a hely, ahol ez a kettő összeér, az a Vajdaság. Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy ez a terület, egykor a történelemben a magyar államhoz tartozott, de a magyar állami fennhatóság Trianonnal megszűnt, viszont itt maradt a kultúra és a történelem, amit azok tartanak fenn, akik megtartják a magyar nyelvet és kultúrát, illetve ismerik a történelmet. Ha a politikai-államhatalom ezt nem nyomja el, hanem engedi, sőt még segíti is, hogy fennmaradjon és fejlődjön (Veres, 2005), akkor az ottélő magyarok úgy érzik, hogy (a Vajdaságban) jó magyarnak lenni. Vajdaság pedig a szerb állam része. Ez az a helyzet, amiben egy magyar, kisebbségi sorsban, tud jó (szerb) állampolgár lenni, de ugyanakkor megtartja (magyar) kulturális-történelmi identitását is. A vajdasági magyar identitás, pedig nem csak nemzeti, hanem területi identitás is, amiben mind a kettő – politikai-állampolgári és kulturális-történelmi lét – benne van, és a megkérdezett kihangsúlyozza, hogy ő ott él (mert élhetne máshol is a Kárpát-medencében) és az ottani magyarokhoz tartozik. Aki magát a vajdaságiakhoz sorolja, az ugyanezt gondolja, de nem hangsúlyozza ki, hogy ő az összmagyar nemzethez tartozik. Viszont, köztudott (gondolja ő), hogy a Vajdaság egy többnemzetiségű terület, amelyen belül létszámukat tekintve a magyar a második legnagyobb nemzeti közösség.

Összegzés

Az egyéni és a közösségi identitás is változik, különösen igaz ez a nemzeti kisebbségek tagjai esetében. A tanulmányunkban azt próbáltuk bemutatni, hogy az elmúlt száz évben, hogyan változott a vajdasági/ délvidéki magyarok nemzeti és regionális identitása. Abból indultunk ki, hogy mivel nemzeti kisebbségekről van szó, Pataki nyomán, külön kell vizsgálni a nemzeti identitásnak a politikai-állampolgári és a kulturális-történeti összetevőjét. Ez, megközelítésünk szerint, nem jelenti azt, hogy a vajdasági/délvidéki magyaroknak kettős identitása van (Bindorffer, 2001), de azt igen, hogy többes kötődésük van (Papp, 2005a) és azt is, hogy nekik a nemzeti identitásukban össze kell illeszteni a (szerb) politikai-állampolgári és a (magyar) kulturális-történeti identitásokat. Ez egy nehéz feladat, amiben nekik segítséget nyújthat az anyanemzet és a politikai nemzetállam is.

Megállapítottuk, hogy a Trianonban meghúzott új államhatár az elcsatolt délvidéki magyarok nemzeti identitásának történelmi-kulturális összetevőiben változást nem okozott. Az állam megváltozott, de ezzel az új délszláv állam (egész) területéhez még nem tudtak kötődni. Tegyük hozzá nem is akartak, mert azt hitték, hogy az, ami velük történt csak egy átmeneti állapot lesz. Viszont már akkor elkezdtek jobban azonosulni a lakhelyükkel és azzal a területtel, ami Magyarországtól a délszláv államhoz került, aminek neve attól kezdve Vajdaság lett.

A Rákosi- és a Kádár-korszakban a hatalom a proletár internacionalizmust vallotta, amibe sehogyan sem illett bele a határon túli magyarokra való odafigyelés. Ezért az 1945 után született nemzedékek tagjainak nagy többsége úgy nőtt fel Magyarországon, hogy nem tudta, hogy a határokon túl élnek nagyobb magyar közösségek. A délvidéki magyarok ezzel a tévhittel találkoztak amikor Magyarországra jöttek, ami rosszul estt nekik. A szerbekkel való hosszú együttélés során megtapasztalták, hogy a pozitív gondolkodás, a barátság, és leginkább az összetartozás sokkal jellemzőbb rájuk, mint a magyarokra, ami jól esett nekik. Ez, valamint a jobb életszínvonal együttesen hozzájárult ahhoz, hogy a vajdasági magyar identitás – ami a magyarországitól való eltérést jelentette – megerősödött, de szélsőséges esetben „átváltott” szerb-, vagy jugoszláv identitásra. Következésképpen 1989-re megszilárdult a jugoszláv politikai-állampolgári és széttöredezett a magyar kulturális-történeti identitás.

1990-ben megkezdődött a balkáni fegyveres polgárháború, amibe az ott élő magyarok is belesodródtek és azt traumaként élték meg. Jugoszlávia területén hét új állam keletkezett, a magyarok szerb állampolgárok lettek. A hatalom nem tartotta jó állampolgároknak őket és ismét agresszív kisebbségellenes közhangulat uralkodott, ami áthatotta a társadalmi élet minden területét. 2014-től az uralkodó szerb politikai elit politikai identitást váltott: orospártiból nyugat-párti lett és megtapasztalta, hogy az Európai Unióba a leg-rövidebb út Budapesten keresztül vezet. Cserébe mérsékelt kisebbségi kulturális autonómiát biztosított a területén élő magyar közösségnek. Mindeközben a vajdasági magyar identitás is változott. Már nem egyértelműen a magyarországitól eltérő, hanem a Vajdasághoz, ahhoz a területhez való tartozást jelenti, ahol élnek, ahol van az ő otthonuk. Ez nemzeti és regionális identitás is. A regionális identitás is fontos, hiszen Vajdaság rohamosan veszíti el a soknemzetiségű jellegét és válik egyre jobban szerb területté. Jó az, ha a magyarok ragaszkodnak a Vajdasághoz. A délvidéki identitás éppen ebben a zűrzavaros

helyzetben jelent meg újra. Ami a magyarországi magyarokkal való összetartozást jelenti, csak bízni lehet abban, hogy ez egyre szélesebb körökben terjed Magyarországon és a Délvidéken is.

Irodalomjegyzék

- Badis, R. (2012). Elfogyóban? A vajdasági magyarok demográfiai helyzete a 21. század elején. *Kommentár, 2013* (3), 35-48. <http://kommentar.info.hu/uploads/2012/3/1589369345.pdf>. (Letöltés dátuma: 2021.06.13.)
- Bálint, I. (2011). *Van-e vajdasági-délvidéki magyar identitás? A Magyar Regionális Tudományi Társaság IX. vándorgyűlése*. Révkomárom, 2011.november 24-25. <http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2011/2/balint.pdf> (Letöltés dátuma: 2021.03.23.)
- Bindorffer, Gy. (2001). *Kettős identitás Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Új Mandátum Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Bögre, Zs. (2007). Religion and identity. In Blasko, A., Dobko, T., Van Duc, P., & Pattery, G. (eds.), *Globalization and identity*. Council for Research in Values and Philosophy.. 180-191.
- Bögre, Zs. (2010). Kulákdözs és egyházüldözés Besenyőtelken. Mikrotörténeti megközelítés. In Soós, V. A., Szabó, Cs., Szigeti, L. (szerk.), *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban* (pp. 306-329). Szent István Társulat, Luther Kiadó.
- Bugovics, Z. (2007). *Társadalom, identitás és területfejlesztés*. L'Harmattan Kiadó.
- Csepeli, Gy. (1992). *Nemzet által homályosan*. Századvég.
- Cseres, T. (1964). *Hideg napok*. Magvető Kiadó.
- Döme, Zs. (2010). A délvidéki magyar fiatalok nemzeti identitása és politikai kultúrája. In Fábri, I., & Kötél, E. (szerk.), *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig* (pp. 68-99). Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Fekete, A., & Gereben, F. (2010). Adalékok a térbeli és állampolgári azonosságtudathoz. In Rosta, G., & Tomka, M. (szerk.), *Mit értékelnek a magyarok?* (pp. 273-296). OCIFE Magyarország – Faludi Ferenc.
- Gabrity-Molnár, I. (2008) A délvidéki identitás nyomában. In Papp, R. & Szarka L. (szerk.), *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat kulturális emlékezet*. (307–318). Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- Gáll, E. (1991). A romániai magyarság identitásának változásai. In Ujvári, Z., Eperjessy, E., & Krupa, A. (szerk.) *Nemzetiség – Identitás. IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia* (pp. 186-188). Ethica.
- Gereben, F. (1999). *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris Kiadó.
- Györi Szabó, R. (2006). *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó.
- Hódi, S. (2003). *Nemzeti önkép: régió kutatás*. Logos Grafikai Műhely.
- Hódi, S. (2008). *Déli végeken*. Fórum Kiadó.
- Kalmár, Z. (2006). *Tanyák, parasz gazdaságok Magyarokanizsa vidékén (1900-2000)*. Kiss Lajos Néprajzi Társaság.
- Kósa, L., & Filep, A. (1975). *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó.
- Kovács, T. (2010). *Paraszti gazdálkodás és társadalom kialakulása*. L'Harmattan Kiadó.
- Kovács, T. (2016). A Kárpát-medencei magyar kisebbségek nemzeti identitása és haza fogalma. *Kisebbség-kutatás, 25* (4), 77-119.
- Kókai, S. (2010). *A Bánság történeti földrajza (1718-1918)*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete.
- Ladancsik, T. (2019). Asszimilációs viták a vegyes házasságokról. In Kovács, T., & Molnár, G. (szerk.), *Fiatalok a Kárpát-Medencében a 21. század elején* (pp. 129-138). Nemzetstratégiai Intézet.
- Mészáros, S. (1981). *Položaj Mađara u Vojvodini 1918-1929*. Filozofski fakultat.
- Mirnic, K. (2016). A vajdasági magyarok felgyorsult kivándorlásának jelensége (A MTT kutatási feladatai) In Gabrity Molnár, I. (szerk.), *Kutatások sodrásában. MTT Könyvtár 16*. (pp. 61-66). Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Nárai, M. (2009). Gondolatok a regionális identitásról – identitáselméletek a Nyugat-dunántúli régióban. *Tér és Társadalom, 23* (4), 137-159.

- Nemes Nagy, J. (1997). Javaslat a hazai nagytérégi térfelosztásra: Nyugat–Központ–Kelet. *Comitatus*, (7) január, 42-47.
- Paasi, A. (1989). A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása. *Tér és Társadalom*, 3(3), 70-79.
- Papp, R. (2002). Kisebbség, kultúra, tradíció városon és falun: Életképek a Vajdaságból. *Kisebbségkutatás*. 2(13), 505-515.
- Papp, R. (2005a). Vallásosság és etnicitás a Vajdasági magyarok körében. *PhD értekezés. Multidiszciplináris Bölcsész tudományok Doktori Iskolája Néprajz és Kulturális Antropológiai Tudományok Programja. Debreceni Egyetem.*
- Papp, R. (2005b). A „déli végek” népe. Nemzettudat és többes kötődések a vajdaságban élő magyarok körében a december 5-e tükrében. In Kovács, N., Osvát A., & Szarka, L. (szerk.), *Etnikai Identitás, politikai lojalitás* (pp. 296–317). Balassi Kiadó.
- Pataki, F. (2001). *Élettörténetek és identitás*. Osiris Kiadó.
- Ristić, D., Nagy, I., & Kicošev, S. (2013). „Hely” és identitás. Egy temerini középiskolások körében végzett vizsgálat tanulságai. *Tér és Társadalom* 27(2), 159–170.
- Romsics, I. (2001). *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó.
- Vajda, G. (2006) *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténet (1945-1972)*. Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Szerb Köztársasági Statisztikai Hivatal (1991). (Republički zavod za statistiku 1991). *Népszámlálás 1991. (Popis stanovništva 1991)* <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/popis>. (Letöltés dátuma: 2021.04.01)
- Szerb Köztársasági Statisztikai Hivatal (2011). (Republički zavod za statistiku 2011). *Popis stanovništva, domaćinstva i stanovi. Nacionalna pripadnost u republici Srbiji 2011*. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/popis-2011/>. (Letöltés dátuma: 2021.05.06.)
- Sebők, L. (2001). Trianon hatása a jugoszláviai magyar kisebbség demográfiai alakulására. In Őry, P. (szerk.), *Történeti Demográfiai Évkönyv 2001* (pp. 371-388). KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/tortenetidemografiaievkonyvek/article/view/943>. (Letöltés dátuma: 2021. június 10.)
- Sebők, L. (2003). A 2002-es népszámlálás kérdőjelei, különösen a vajdaság vonatkozásában. In Gyurgyik, L., & Sebők L. (szerk.), *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. (pp. 118-134). Teleki Alapítvány.
- Smith, D. A. (1991). *National Identity*. Penguin Books of London.
- Stankovicsné Szendi, A. (2020). *A muravidéki magyar szórványközösség területi identitása. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola.*
- Vajda, G. (2006). *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténet (1945-1972)* 1. Magyarságkutató Tudományos Társaság,
- Varga, L. (1970). *A jugoszláviai magyarság társadalmi politikai helyzete*. http://adattar.vmmi.org/cikkek/9891/hid_1970_10-11_14.pdf (2021.03.13.)
- Veres, V. (2005). *Nemzeti identitás Erdélyben – Szociológiai olvasatban*. Akadémiai Kiadó.
- Zakariás, I. (2008). Identifikációs narratívák Magyarországra áttelepült erdélyi diplomások élettörténetében. *Regio*. 3 (19), 135-167.

Husz Mária

*SZÖVETVILÁG. ÉRTELMEZÉSI PRÓBÁK PÁPAI LÍVIA
TEXTILMŰVÉSZ MUNKÁIHOZ*

Absztrakt

Univerzumunk szövetszerű, hálózatos működésének elgondolása, ennek tudományos, történeti és teoretikus vizsgálata nem újdonság. Az e-társadalom gondolkodását a kép, a szövet, és a hálózat rendszerei hatják át. A digitális képfeldolgozó és képmegjelenítő eszközök fejlődésével és elterjedésével összefüggésben az 1990-es évektől a szövegekről ismét a képekre terelődött a figyelem. A textus – szövet, fonat –, görögül logosz, tört részt, viszonyt, arányt, szabályt jelent, amelyet az egy és a sok, az egy és a végtelen meghatározásai, a határ és a határtalanság értelmezései egészítenek ki. Egy-egy művészi életmű értékét az dönti el, hogy kvalitása önmagában rejlik-e, azaz a világ, a művészet és az ember lényegéről tesz-e új kijelentéseket. Pápai Lívia textilművész korai munkáinak feltáró szándéka és analitikus technikai gyakorlata a szövetség fogalmának egy integráltabb átéléséhez, majd a szövetszerűség, mint egyetemes alapelv értelmezési kísérleteihez vezetett. Művészi fejlődésének alkotói periódusait teoretikus gondolatmenetek, publikációk kísérték. Pápai meggyőződése, hogy „a textil a világ ökológikus működési alapelveihez tartozik. Azokhoz az alapelvekhez, amelyek a stabilitást az átalakítható, átrendezhető, átépíthető anyagi és szellemi létezőkhöz csatolják, azok által feltételezik”. (Pápai, 2013).

A most bemutatott tanulmány célja a művész életműéből kiragadott példákon nyomon követni a szövetség gondolatának általánosítását és a szövetség felismert világ lényegének leképezését. Ez a paradigma a breviárium sodrásokkal tetőzött. A kutatás módszere az alkotások és publikációk tanulmányozása, és jelentős forrás a művésszel folytatott beszélgetéssorozat..

Kulcsszavak: textilművészet; szövetség és világszerűség; Pápai Lívia

Hálózatosság és szövetség

Az utóbbi négy évtized egyetemes történetében egyre fontosabb szerepet kap a természeti, fizikai, biológiai, társadalmi hálózatok felfedezése, kutatása, kiépítése, tudatos használata, a hálózatosság filozófiája és tudománya. A háló, a szövedék megjelenése mindenütt folyamatos, a skála-független hálókat néhány nagy csomópont tartja össze. (Barabási, 2008). Az univerzum egésze hálózatszerűen viselkedik. Az élő szervezetben, a csontszövetben, a fehérjehálóban, kémiai jelenségekben és számos szinten játszik meghatározó szerepet. A sejtjeinken belüli háló négy milliárd éves. Csomópontok és huzalok építik fel a sokféle hálót, amelyeknek a felépítése közös, de semmi közük sincsen egymáshoz. A valódi háló növekvő, mindig újabb csomópontok keletkeznek. A szövet, szövedék fizikai szerveződési módjai az anyagok mikro szerkezeteiben, a kémia vagy biológia reproduktív vagy reprezentációs elveiben is érvényesek, mint az ideghártya modell. A hálózatosság

elve hangsúlyosan megjelenik az elektronikai és optikai eszközökkel megépített számítógépek mellett az orvostudományok, a természettudomány, a társadalom és humántudományok területén is (Nagy, 2020). A tömeg és a hatalom globális felülete a hálózat, hiszen a virtuális tér ugyanolyan erősen kötődik a képhez és az illúziókhoz, mint a valósághoz, és a reális térhez. Az internet hálózat infrastruktúrája nélkül jelenünk már elképzelhetetlen.

Az alkotóművészet területén a hálózatosság mostanában szerepet kap a művészek életútjának alakulásában, stílusfejlődésük vizsgálatában, karrierjük elemzésekor. Azonban a művészeti ágak eltérő eszköz- és anyaghasználata bizonyos műfajokat kitüntetetten kapcsolhat a pókok, és a takácsok tevékenységéhez, szövedékek, szövetek, hálók előállításához. Pápai Livia világlátása, alkotásmódja kitüntetett módon reagál a világ szövetszerűségére és emeli munkáiban a szövést, és – kifinomult áttételeken keresztül – a szövött műalkotást ebben az értelemben is világszerűvé.

A képek szövete

Pápai Livia (1955-) textilművész pályakezdésétől jelentős szerepet játszott a kárpitművészet a neoavantgárd korszak utáni reintegrációjában, gobelinjeivel a posztmodern korszakon át megújította a kárpit kifejezési lehetőségeit, ősi világgépek szövött emlékeit kutatva a „szövet” mikro- és makro világát a végtelen fogalma felé tágította. Eközben érzékenyen reagált a textil történetére, elméletére, a világot egyre jobban átszövő hálózatok, a szövetesség megjelenésére a fizikai, társadalmi és mentális mezőkben. Az európai kárpittörténet kibogozatlan szellemtörténeti szövetének, szakrális szálainak felgöngyölytásával világított rá a műfaj rejtőzködő szubsztanciájára. Előbb matematikai algoritmusok alkalmazásával, majd digitális eszközökkel kapcsolta össze a lágy anyagokban rejlő kifejezőerő, a primer személyesség, és az érintés varázslatát, megérzékítve az emberi kultúra egyetemes jelenségeit. Művészi fejlődésének alkotói periódusait teoretikus gondolatmenetek, publikációk kísérték. A textil szerkezetek funkcióját a burkolat fogalomkörében, de nem az épület falazatán vagy burkolatain keresztül, hanem az emberi test és lélek eredendő kapcsolatában közelíti meg.

Korai munkáinak feltáró szándéka és analitikus technikai gyakorlata Pápaikat a szövetesség fogalmának egy integráltabb átéléséhez, majd a szövetszerűség, mint egyetemes alapelv értelmezési kísérleteihez vezette. Az 1980-as évtizedben szövet és a fotó-eljárások elveinek integrációjával a textilszerkezeti és fotó-grafikai raszterek viselkedését vizsgálta. Gondolkodásmódjának a halmazelmélettel való érintkezése történeti és metafizikus dimenziók felé tágította a minimál art-ban és a fotórealizmusban gyökerező kiindulását. Paradox viszonyáról a szövéshez és egyszersmind a képzőművészethez 2000-ben a következőképpen vélekedik: „én ma már nem mondom, hogy kárpitművész vagyok, csak azt tudom, hogy művész vagyok. Az összes technika közül, amit megismertem, a legbonyolultabbnak, a legtöbb kérdőjelet felvetőnek tartom: a nehéz emberek kategóriájába sorolom én ma már a gobelint”. (Jankovich, 2000, p. 50).

A kép – szerkezet – anyag – tér problémájára vonatkozó vizsgálódásai megerősítették azt a felismerését, hogy a szövött kárpit létrejöttét nem tektonikus funkciók indokolják, ahogyan azt a használatban lévő kézikönyvek tárgyalják. Az első gazdagon mintázott kár-

pitok valójában öltözékek voltak, amelyeket hétköznapi értelemben sohasem viseltek. Rituis szokások és halotti kultuszok tartozékaiként az örökkévalóság szimbolikájához kötődtek. Az inkák ragyogó öltözékeit a súlyuk arányban kifejezhető értékénél is többre becsülték (Stone-Miller, 1991). A szövés archaikus távlatú metaforája legalább annyira a narratíva szövése, mint a szövés narratívája. A latin *texere* sem csak szövést, fonást vagy felvetést jelent, hanem metaforikus átviteleket a szövés, a költészet és a filozófia művelétei között – összeillesztést, konstrukciót, építkezést és végül komponálást. A művészi önreflexió együtt jár a szövegszerűséggel.

Elsők között a kisméretű fénykép után tervezett, *A következő dimenzió*, 1984 című gyapjúkárpit kivitelezése közben merült fel a fotografikus pont-raszter és az algoritmikus elv problémája. Egy ejtőernyős lebegő földetérését látjuk a puhán felkavarodó hóban. Az elkészült kárpiton a második és harmadik dimenzió kontrasztját erősíti a bűgőcsiga, amely motívum egyik korai kárpitján is szerepel. Itt a labilitást, a nehézségi erőt és a gyermekes rácsodálkozás érzeteit növeli az átlós kompozíció általában nem hangsúlyos helyén.

1. ábra: Pápai Livia: *A következő dimenzió* (1984) 127x135cm, 5/cm, haute-lisse, gyapjú

Forrás: Pápai Livia archívuma

Messze vezető probléma abból adódott, hogy a klasszikus gobelin technika nem tudta rögzíteni a fotográfia által közvetített aprólékos látványt. A kép adott tónusértékeit visszaadó szövési eljárás a digitális elvű képstruktúra és szövetszerkezet pont-raszteres megjelenésével párosulva sávoalagos algoritmikus szövsmódhoz vezetett, amely lehetővé tette a fotográfia konkrét tónusértékeinek megfelelő megoldásokat. A szövetszerkezet jellegzetes átjárhatósága és rétegezett kialakítása a hálózatosság elvét mutatja.

A kilencvenes években Pápai kiállítóként és nemzetközi szimpóziumok előadójaként kapcsolatba került a nemzetközi textilművészeti áramlatokkal, a digitális képfeldolgozás

és az algoritmikus szövetszerkezetek összefüggéseit kutató művész-szövő generációval. Három mentális módszert és ezekhez tartozó technikát dolgozott ki. A sík, képkalkotó, feszült, strukturált kárpitszövést, amelyet, másodrészt a fotografikus eljárás szintén zárt, de invenciózus szerkezetű raszter-rendszerével kombinált, harmadrészt mindezt kiszámított matematikai algoritmusok struktúrájával tette egyedivé. A monokronitás fegyelmező gesztusa a kontrasztosság hatásának kiaknázásával sejtelmesen metafizikai jelentéseket kölcsönzött textiljeinek (Hajdu, 2000, p. 131). A digitális kultúrával szoros összefüggésben kibontakozó kortárs textilművészet képviselőjeként a kárpitszövés immanens kérdéseinek a művészi gyakorlatban történő megismerésére törekedett. Alapvető szándéka lett a szövet ontológiájának, szerkezetének, előállításának, anyagának összeegyeztetése a képszerűséggel.

Minden elgondolás, minden új mű sajátos megoldásokat követelt. A *Laterna Magica*, 1990-1991 című, algoritmikus struktúrával szőtt munka sikeresen valósította meg az ikonológia és a technológia egységét. Pápai rendszeresen nyúl témáival kultúrtörténeti toposzokhoz. A reneszánsz eredetű *laterna magica* (bűvös lámpás) a modern diavetítő őse, egy olajlámpa és egy lencse segítségével üveglapokra festett képeket vetített vászonra. Segítségével lehetséges volt rajzolt képeket úgy kivetíteni, hogy azok a mozgás illúzióját keltsek. A falon megjelenő árnyképek az ókori kínaiak, és a Távols-keleti népek rituális drámáinak előadását is szolgálták, mitológiai és filozófiai szerepük is jelentős. Az érzéki csalódások összefonódásának folytatása ezen az alkotáson a másik felidézett toposz, a Möbius-szalag, ez a józan észnek ellenszegülő, egy oldalú és egy élű karika, amely mára a változásra való fogékonyság, a különösség, az új utak és a megújulás szimbóluma lett. Általa az illúzió és a valóság egybemosódhat, a látszólag különmű tér és idő is lehet ugyanannak a téridőnek a megnyilvánulási formája. A Möbius módszerrel készült szalag, hol az első hol pedig a hátoldalról szöve, egymást váltó, meghökkentő képeivel ragadja meg a végtelen fogalmát az örök újjászületés gondolatában. A kárpit bravúros technikával bontja ki az élet és a halál költőien profán allegóriavilágát (Herman, 1992). A szövés módokban rejlő virtuozitás és üzenet elsősorban a szakmai közönség hozzáértését szólítja meg, a mű szimbolikus jelentésrétegeinek felfejtése intenzívebb befogadói elmélyülést kíván. A reneszánsz *carrelage* és a *Nautilus-kagyló*, a felületen ritmikusan bujkáló, a relatív érzékelés és a szúrás taktilis élményét adó, pálcával átszúrt, vékony felhőmotívum mellett a textilség egyetemességére utaló vetélő, gyapjuszál, a Párkák láncfonalának megjelenése teszi komplexsége a mű világszerűségét.

2. ábra: Pápai Livia: Laterna magica (1990–1992)
154x184cm, 5/cm, haute-lisse, gyapjú, hernyóselyem, fémszál

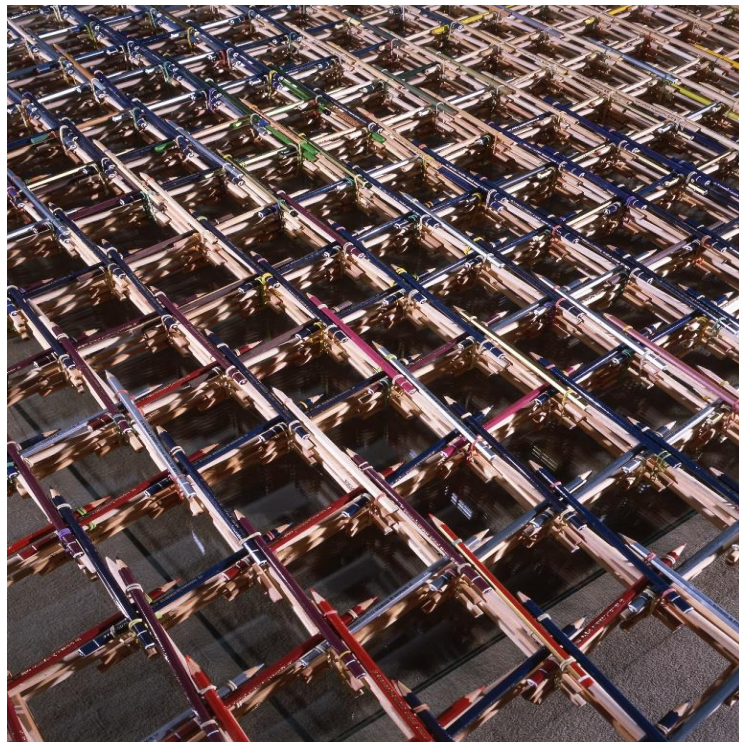
Forrás: Pápai Livia archívuma

Vizuális gondolkodásának ebben a szakaszában Pápai Líviát a digitális tervezés és a grand art kölcsönhatásai foglalkoztatták. Algoritmikus raszter-rendszereket figyelt meg és rögzített egy komputer program modellezése során. A technikai jellegű eredmények megtermékenyítően hatottak a pálya következő időszakára. Azonban életművében folyamatosan jelentős szerepet kap a textil kultúrtörténeti eredete, a szimbolikus létezés és ábrázolás jelentősége az időszámításunk előtti ötödik évezred humán reprezentációitól kezdve. Felismerte az Európán kívüli textilkultúrák egyetemes jelentőségét, így a korai közép- és kelet-ázsiai szövések európai textilművészetre gyakorolt hatását és a prekolumbián szövőkultúra világot leképező, metaforikus szövetszervezési elvét, ahol a valóságnak mágikus struktúrát kölcsönzött az identitást alakító szimbolikus létezők megalkotásának gyakorlata. Döbbenetes benyomást tett rá a chilei hétezer éves Chinchora-i mesterséges múmiák kidolgozása beiktatott szálak anyagokkal, szövással az élet és a halál találkozását jelentő halottkultusz kellékeiként (Pápai, 2005, p. 20). Ugyanakkor a szerves és a szervetlen valóság biológiai és matematikai modellezéséből eredő megfigyelései is beépültek a textúra, a szövés, a szövet egyedi értelmezésű, tartalmi-technikai gyakorlatába.

Munkái – bár nem szakadnak el a képtől – nem a látvány akár perspektivikus megjelenítései, hanem valóságos struktúrák, a mikro és makro világ szuverén és szemléletes modellálásai. A felület és a tér problémája mutatkozik meg a háló könnyebb, levegősebb, szabadabb, bekerítő jellegzetességeinek és a szövet sűrítő, elkülönítő, lezáró karakterének

ütköztetésében. A szövet lényegi megközelítése, az összetettség és a réteggazdagság kekedik felül a *Mutatis mutandis*, 1991 című experimentális textilalkotásban. Megfelelő alapmodul a színes ceruzák tömege, amely az atomok világát és az idegrendszert modeláló rugalmas textúrává válik. Az archetipikus grafitceruzák a logikai absztrakció és a művészi absztrakció kereszteződési pontjában erőteljes érzelmi kohéziót keltenek az érintés közvetlen érzéki élménye és a valós világ között. A kétezer darab színes ceruza hajlékony kapcsolatát gumigyűrűk biztosítják. A szilárd elemekből felépített rugalmas architektúra – a meghökkentő méretre felnagyított szövetstruktúra átélésén keresztül – létrehozza a textilség virtuális érzetét azzal, hogy térben állítja elénk a szövetek világának elemi felépítését.

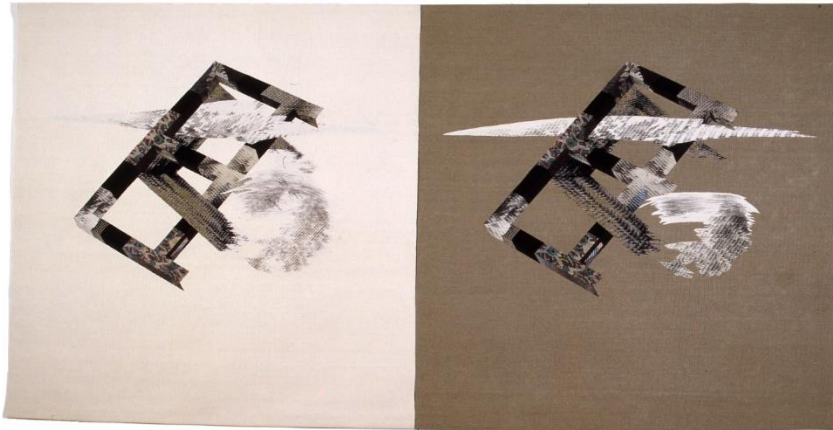
3. ábra: Pápai Livia: *Mutatis mutandis* (1991) 200x200x8cm
2000 db „Lyra-Rembrandt-polycolor” és „Schwan-Stabilo” színes ceruza

Forrás: Pápai Livia archívuma

Mindez spirituális aktusokkal folytatódott. Kifinomult rafinériával épültek Pápai szöveibe kultikus-ezoterikus- transzcendens anyagrészek, előtérbe állítva különböző – szövetszerűen kezelt – anyagok taktilis és jelentésképző képességét. A korábban modellezett kockavázról szerzett tapasztalatok trompe l'oeil-részletekkel egészültek ki az *Interakció I-II*, 1992–1994 című kárpiton. A világos háttérű változatba rejtett, könnyed virtuozitással szőtt finom rajzú portré a klasszikus gobelin-hagyományokat idézi.

4. ábra: Pápai Livia: Interakció I–II. (1992–1994)
187x176cm, 5/cm haute-lisse, gyapjú, hernyóselyem, fémszál

Forrás: Pápai Livia archívuma

Domináns elem a pseudo-tér megjelenése, amely nem spontán látványélményből ered, hanem a virtuális töredékek viszonyából, s egyben az idő dimenzióját is megidézi. Jelentés gazdag anyagrészek – len, hernyóselyem, pamut, réz – bujkálnak ebben a munkában, jelezve a metaforikus gondolkodásmód felerősödését.

Az Ezotéria/Aranydoboz, 1996 kárpit fordított perspektívában játszik a néző köznapi látásával, és a faktúrára, a strukturált szövésből előtörő dinamikus érzéki tapasztalatokra fókuszálja a figyelmet. Egy lehetetlen létezővel állunk szemben, amely intenzíven taktilis mivoltával megrendítő hatást kelt. Már nem idézi a teret, hanem kijelenti.

5. ábra: Pápai Livia: Ezotéria/Aranydoboz (1996)
184x184cm, 5/cm, haute-lisse, Gyapjú, len, pamut, hernyóselyem, fémszál

Forrás: Pápai Livia archívuma

A színekből, szálakból létrejövő világszerű szövet maga a robusztus-szakrális mágia. A mű ugyanúgy jelenti az antik álomi édenkertet, mindazt a kultúrtörténeti metaforát, amelyet elemzői felfedeztek a nőiségtől és a Frigyládától kezdve a tabernákulumon át az arany összes szimbolikus-történeti jelentéséig (Jóry, 1996). Egyszersmind jelenti magát az élő szövetet, a felkavaró diagonális aranystráfokat. És elénk állítja az egymás mellé fogott fonalak hűvösségét, keménységét és az algoritmikus szövés mód szín- és fonákoldali változásából eredő, ránk zúduló anyagi teljességet. Az eredeti szövés módok, ritmusok, anyaghatások összhangzattanának, s magából a szövésből, a bravúros technikák egybeépüléséből, a kultikus hagyományokat interiorizáló szövetszerűségéből eredő esztétikum világszerűségének iskolapéldája ez a mű.

Gondolatok szövedékei

Az ezredforduló környékén a művészt mentális működések, alkotás-lélektani kérdések foglalkoztatták. A szövetesség alapelveinek, a szövés kulturális-történeti előzményeinek, a szövet és az ikon érintkezési felületeinek keresése közben az anyagok jelentésképző képességének megjelenítése új irányt vett.

A Bölcsőd az, s majdan sírod is... / „Fiókok” / Hommage à Petőfi címeken szereplő három részes kárpitmunka 1997–99 között készült. Három biedermeier asztalfiát jelenít meg Petőfi korát idézve. A szövés kollázs felületébe „textilidegen” anyagok kerültek. Az egymásra omló három dimenziós képmások társaságát megszakítja az erőteljes vizuális és taktilis érzeteket keltő, absztrakt, minimalista közjáték az agyonhasznált ceruzával, tollhegygel és függőónnal. Caroline Boot a Kárpit nemzetközi kiállításon bemutatott művel kapcsolatban kiemelte, hogy szövött kép helyett koncepciókkal dolgozik, azt teszi anyagba, „mégpedig igen sikeresen”. (András, 2001, p. 40). Valóban a papír és rézdrót textilként simul a szövetbe. A középső fiók világos sávjainak csontszíne és borzoltsága egy felszabdalt és fonallá alakított papi imakönyv, breviárium lapjaiból szeletelt, és kézzel sodort papírfonalé. Ezek materiális és spirituális eredete a következő tíz év munkáinak alaphangja lett. Megnyílt a breviáriumszövetek sora.

6. ábra: Pápai Lívia: Bölcsőd az, s majdan sírod is... (1999)

Len, hernyóselyem, ón és vörösréz drót, függőn, ceruza, breviárium papír, haute-lisse, háromrészese mű, részenként 50x145 cm

Forrás: Pápai Lívia archívuma

A szövet, mint olyan problémája a pálya elején merült fel, a kétezres évtizedben az anyagot, a létrehozást és a jelentést azonosító „breviárium sodrásokban” kulminált, lassan beépült az érett művek kódkészletébe és Pápai egyetemi előadásainak mondanivalójában rendszereződött.

Ezeknek a műveknek a megértéséhez érdemes tudni, hogy az alapjukként szolgáló Breviarium Romanum szerzetesi imakönyv, – a kora keresztény mártírártákból készült liturgikus kalendárium – a keresztény szertartásrend szöveggyűjteménye. Az egyes versek és énekek származása az 1300-as évekig vezethető vissza, de bizonyítottan őriznek kultúr-történeti rokonságot a római beszélek bölcsességeivel és tartalmazzák az őskereszténység humánus hitvallását, morális kánonjait is. Ez a máig élő szellemi matéria, – ahogy Dobszay László zsolozsmatörténeti rádióelőadásából Pápai Lívia is megismerte – a kereszténység eredeti verseit és énekeit átörökítette az első dolgozó szerzetesrendek szinte egész nap tartó kántálásából a mai ember sokszor csak alkalmi liturgiába (Jankovich, 2000, p. 50). A négykötetes breviárium – évszakok szerint hiemalis, verna, aestiva, autumnalis – az év minden napjára, hétköznapokra és ünnepnapokra egyaránt, sőt a nap minden órájára adott imádkoznivalót. A Római Breviáriumok bibliofil papírra nyomtatott 1930–40-es latin nyelvű kiadásai hatalmas tömegben, 20–30 ezres példányszámban jelentek meg. Az egyházközösségek 1970 óta saját nyelvükön miséznek, a breviáriumok elvesztették mindennapos jelentőségüket

Pápai az évek során több tucatnyi latin breviárium kötetet gyűjtött össze. Az imakönyvek hajszálvékony, könnyű lapjait hárommilliméteres sávokra szeletelte, ezeket hosszú, szinte meditatív munkával, az ujjai között, szeletenként szálakká sodorta. A bibliofil papírlapokból vágás, sodrás, préselés szerszámaival és magas tisztaságú papírrestaurátor anyagok felhasználásával készítette textil-grafikai lapjait. A megejtően törekeny küllemű

anyag, a szép, szinte áttetsző, nyers, leheletfinom papírlapok kiváló szilárdsága magas rongytartalmukból ered. Az ujjak között szálakká sodorgatott kis papírcsíkok elég erőseknek bizonyultak a textilszerű megmunkáláshoz. Emellett az eredeti funkcióból való kiemelés megszüntetve megőrizte, láthatatlanul megtartotta a lapozgató szerzetesi kezek nyomait, és a szövegek szentségét, amelyhez hozzájárult a textilművésznek az új művet létrehívó intenciója, az alkotás közben átélt improvizáció és a hosszú ideig tartó, monoton tevékenység közben az esetleges ihletett sugallatok elfogadása, továbbalakítása.

A rongy második színeváltozása után a befogadó harmadik mimézise újabb értelemmel ruházza fel a művet. Az irodalomelmélet analógiáját idézve: „A filozófia gyötrelme hermeneutikai nézőpontból az elidegenedett értelem elevenné tételének, újra elsajátításának, Gadamer szavaival: a szöttes újra és újra való felfejtésének és újraszövésének kínja.” (Fehér, 2008, p. 165).

7. ábra: Pápai Livia: Századvégi zsolozsma I., 2000,
bibliofil papír, sodrás, gőzölés, 120x120 cm

Forrás: Pápai Livia archívuma

Pápai Livia művészi alkotómunkájában, és annak tapasztalataira támaszkodó tanári gyakorlatában is a késő antikvitás, a kora középkori művészet, a korai modernizmus és a posztmodern művészet jellegzetes témakörei játszanak szerepet. A breviáriumokból készített munkáinak alapjául a szövés művészetének több évtizedes tapasztalata szolgált, ezt megerősítették a 2004-ben Rómában és a Harvard Egyetem Pre-columbian szakkönyvtárában folytatott kutatásai. Ekkor vált számára nyilvánvalóvá az a jelentős felismerés, hogy jelen kultúránk szövet- és képfogalma egyedülálló párhuzamokat mutat a prekolumbián textilművekkel, s a kora keresztény kulturális integrációs törekvésekkel,

annak ellenére, hogy a szövött textilmintázatok technikai és műfaji fejlődéstörténetének korai folyamatai földrajzilag egymástól elszigetelt területeken zajlottak.

Spirituális aktusok, kultikus, ezoterikus, transzcendens asszociációk, metafizikus források a breviárium-világban

A kora keresztény források itáliai tanulmányozása során a breviárium-átdolgozások invenciójához Pápai Líviát a Misztikus Malom ikonográfiának analógiája, az élet és a természet körforgásának ez a kevésbé ismert, de jellegzetesen ökológikus utalásokat rejtő metaforája vezette. A Bad Doberan-i cisztercita kolostorhoz tartozó 15. századi képeken a magot, Isten ígését az evangélisták öntik a garatba, a malmot a 12 apostol hajtja és az egyházatyák ciboriummal fogadják az ostyákat, „a testté vált ígét.” A toposz más megjelenése az evangélisták mondatszalogokat dobna a malomba, amelyeken Krisztusra és az oltáriszentségre vonatkozó bibliai idézetek olvashatók. A Misztikus Malom ikonográfiájának megértését pontosabbá teszi egy hasonló eucharisztikus utalásokat tartalmazó motívum, ami több reneszánsz kárpiton is megjelenik, de legkifejezőbb módon talán a Metropolitan Museum of Art tulajdonában lévő, 1500 körüli brüsszeli kárpiton látható. A szokatlanul kisméretű kárpiton az eucharisztia témakörébe tartozó ikonográfiai motívumok között a Misztikus Malom párja, a Misztikus Szőlőprés tűnik fel. Ide kapcsolódnak az Orsós Madonna és a Kalászos Mária ábrázolások is (Pápai, 2019).

A művész a breviárium sodrások elkészítéséhez, installálásához a francia területeken az 1300-as években meghonosodott szentségmutató monstranciákat tanulmányozta és filozófiai művekből is meghatározóan inspirálódott. Alkotói invencióit megerősítették Semper, Figal és Bryson gondolatai, miszerint a szövetek létezése az anyagok, a textusok végességének, töredékességének a beismerése. A textilek ténylegesen is megjelenítik az anyag összeszövési-fonási technikáit, és egyszerre utalnak a végtelen folyamatosságra, valamint az áldozathozatal aktusára (Semper, 1980). „Az írást és a kalligráfus által megalkotott keretet egy olyan elem vágja át, mely azt képviseli, ami körbezárt terükön kívülre esik. ... A képet a kereten túli erők lebegtetik.” (Bryson, 2004, p. 50). Figal (2009) így fogalmaz: „Az eredeti az ittlét és a messze lét közötti pillanatnyi szakadás, amely közöttiként tartja össze mindazt, ami a maga ellentétességében nem lehet összekötött. Eredeti nincs differenciáltság, strukturáltság, és a maga összefüggésében nincs lebegtetés és nyitottság nélkül sem.”

A Századvégi zsolozsma, 2000 négy táblája a szálak tömegéből a breviárium kötetek kronológiája szerint formálódott úgy, hogy a művész a szálakat lazán szétszórva vagy sorokba rendezve lepréste. A lapok akarva-akaratlanul valamilyen elrendeződést mutattak. A szétszórt, sodort szálakra vízpermetet fújva a szárazon felcsavart szálak visszacsavarodtak, a szálvégek kibomlottak és jellegzetes sorokat alkotva hajlottak el. A jelenséget az 1930 előtti kiadások enyvtartalma okozta, mivel a szálak az enyvet kissé kiengedték magukból, száradás után pedig az új formában összetapadtak, invenciózus módon alakultak és formálódtak áttört papírmezőkké, papírtengerekké, áttűnő papírtekercekké, kenderű csipkeanyagokká. Véletlen, ugyanakkor rendszerszerű hálózatok, spontán alakuló szövedékek keletkeztek.

A sodrott, préselt eljárással készülő textilmunkák plasztikai megnyilvánulását az anyag magas szilárdsága melletti könnyűsége okozza, amely lehetővé tette a legtöbb klasszikus eljárás – gyűrítés, hajtás, festés, gőzölés – alkalmazását szabadon és egy időben. A plasztikák szilárdítására híg cellulóz pépen kívül egyéb idegen anyagot nem használt (Pápai, 2005, p. 48). Az anyagok és metódusok speciális tulajdonságainak tradicionális szerepkörükből való kiemelése vagy a látszólag idegen műfajokban bevált technikai fogások spontán alkalmazása új minőséget hozott létre a szövetszerűség terén.

A befogadó számára a zsolozsma-táblák összesodrott papírcsíkjai működhettek meditációs objektumként (várakozás a megvilágosodásra), vagy mantra ismételtetés misztériumaként. Idézhetnek egyszerűen organikus (fű, széna) felületet, melyen a barnás színvilágot át- meg áttörik a halvány rózsaszínek (Szakolczay, 2000). Mögötte derenghet a csipkeverőnők, a kolostorok apácáinak végtelenül monoton, időn kívüli, áhítatos munkálkodása a cérnákkal, hengerekkel valami megszállott, transzcendens cél elérésére, vagy az abban való feloldódásra, eltűnésre.

Textúra, összetettség és réteggazdagság, diszkordancia és szépség

A textus – szövet, fonat –, görögül logosz, tört részt, viszonyt, arányt, szabályt jelent, amelyet az egy és a sok, az egy és a végtelen meghatározásai, a határ és a határtalanság értelmezései egészítenek ki. A plexilapok között áttetszően installált művekben ott van az átváltozás-átlépés az anyagi és a szellemi dimenzió között, a minőség és a mennyiség fogalmi között, a precizitás és az önfeledt spontaneitás között. Tapintható az a vezérlő gondolat, amelyet Pápai DLA dolgozatában, – amely az Iparművészeti Múzeum kiállítási katalógusaként jelent meg 2005-ben – a végtelen individuális érintéseként fogalmaz meg. „A szövetek világa a határfelületek világa a külső és belső, az anyagi és a szellemi, a valóságos és a képzeletbeli között”. (Pápai, 2005, p. 50).

2007-ben készült egy kisfilm Diegézis címmel, Sulyok Gabriella rendezésében, ahol Rényi András beszélget Pápai Líviával (Sulyok, 2007). A breviárium sodrások azt jelentik, hogy földarabol egy könyvet, és ami mögötte föltárul, az nem a könyvre vonatkozik, hanem a szövetszerűsége. Rényi szerint ennek van egy a hittel kapcsolatos kontextusa, s ebben valami végtelenül személytelen, aszketikus elem. Nem a tárgya az, amiből van, hanem az eszköze, és ez ugyanaz. Észreveszi a befogadó, hogy mögötte munka van, a látványt folyamattá alakítja. És nem szűnik, – amíg a mű a vonzásában tartja – az az érzés, tudás, hogy ebben benne van a zsolozsmás könyv meghalása és feltámadása. Nem az elkészült tárgy a döntő, itt az időről van szó. Elindul, elgondolja, próbálkozik. Ha elkészül, ha befejeződött, akkor a lezártág státuszába kerül, holott azt kellene sugallnia, hogy végtelenül folytatható. Érzelmileg nem affektált, éppen ellenkezőleg. A szövő önként vállalt elvonultsága, távolságtartása a feltétele egy szó szerinti nővéri közelkerülésnek. A beavatásnak ez a módja nem egy „rátekintés-szerű” ismeretszerzés, inkább a szerkezet invenciózus megismerését jelenti.

A szövetben a cselekvésre épülés egyszerű fizikai realitása adott. A reprezentáció féken tartása, a visszaszorítás vagy elszigetelés technikájával szerzett belső látás szab vékony határokat. Erről az alkotás-lélektani jelenségről, tudós tudatlanságról (docta ignorantia),

a transzcendentális megismerésről, – amikor érzelmi világunk és értelmünk, tudományunk mind kevésnek bizonyul – Szent Ágoston is elmélkedett. Ennek az állapotnak a megélése, amely hasonlatos a tudatnak egy szándékosan kiüresített, földtől szabaduló, elhagyatott állapotára, Pápai Líviát szoros alkotói önreflexióra indította.

A „szöveg” ekkoriban a hermeneutikai érdeklődés homlokterében állt. Éppen a szöveg szövet-mivolta kerül előtérbe, amikor Pápai a breviárium szöveg szövetét egy másik szövetbe lényegíti, miközben önreflexivitása felerősödik. Nagy hatást tett rá Alfred North Whitehead filozófiája, aki a görögök és az indiaiak nyomán a végtelenség, a folyamatosan megújuló teremtés kapcsolatának kifejezésére előszeretettel alkalmazza a szöveg metaforáját (Pápai, 2019). Az alkotó folyamat, mint minőség megragadható a modern fizika idő-tér – tér-idő fogalmával, a whiteheadi „extenzív kontinuummal” vagy a bergsoni „tartammal” is. Ezzel kapcsolatban Árik Zsófia, Útban egy folyamatteológia felé című dolgozatában például a belsőre, a teremtés helyére úgy hivatkozik, mint „termékeny ürességre.” A fény teológiájáról 2005. december 13-án a Symposion Társaságnál tartott előadásában a bensőt, mint a teremtés helyét a mátrix fogalmával jellemezte, háló, anyaméh, hálózat jelentésében. Ezt az erőteret a befogadó teremtéssel hozta összefüggésbe, és mint a káoszhoz igen közeli tartományt, csillaghálót, szertartásrendet, és égi törvényt írta le (Árik, 2005).

8. ábra: Pápai Lívia: Fehér mező, 2000

Breviarium Romanum szeletelt, sodort, préselt, festett lapjai, 130x130 cm

Forrás: Pápai Lívia archívuma

A Fehér mező, 2000 táblán háromdimenziós hálózatban az egykori szerzetesi imakönyv metamorfózisa, az univerzum szervező elvének gondolt diszkordancia és a fehérnek az összes szimbolikus jelentése is működik. A kinyíló végű papírfonalak érett búzaka-lászként hullámszerűen a levágott gabona misztériumára emlékeztetve. Ezeknek a félig-meddig grafikai jellegű lapoknak a létrejöttében jelentős szerepet kapott a kiszámíthatatlan, a véletlen, az esetleges és a szándékosan roncsolt karakter. A breviárium sodrás, a zsolozsmázás és a meditáció gyakorlata nagyon hasonló. Gondolatok nélküli állapot. Be-

felé fordulás, kilépés a mindennapi valóságból, önmagunk mélyebb megismerése. Esztétika, művészet, transzcendencia találkozik valami játékosággal. Arról szól, ami valamikor ott volt, de már nincs. Varázslatos utóélete mágikus hatású posztmodern allúzió.

A szellemi inspirációkat kereső Pápai a breviárium-munkák készítése idején átélt alkotói élményeiben táplálták például a Whitehead Társaság fiatal filozófusának, Tóth Mihálynak gondolatai is. Tóth a diszkordancia kifejezést a latin discordia szóból származtatja, ami szó szerint a concordia, azaz a szívbéli közösség, az egyetértés távollétét, sérülését jelenti, a megegyezés és a harmónia hiányát, az egyenetlenséget: „A diszkordancia a szükséges kapcsolódás hiányát jelzi. Az esztétikai értéktelítettség – a fokozás, komplexitás, variabilitás és az intenzitás – kiindulását a diszkordancia discord tapasztalata jelenti. ... A kaland, vagyis az új tökéletességek keresése mindennek a lényege – fejtegeti Tóth. A szép, illetve a szépség ennek megfelelően az .egymáshoz tartozó és egymásra utalt komponensek viszonyulási módjaként fogható fel. A szép fogalmát Whitehead nem korlátozza az érzéki észlelésre, hanem a tapasztalat sokkal tágabb fogalmára vezeti vissza. A tapasztalat e felfogás szerint ráadásul a valóság oly általános vonása, hogy nem is kötődik valamiféle tudathoz vagy tudatossághoz. Következésképpen a „szép” sem olyan kategória, mely a szubjektivitás vagy a tudat bármilyen formáját feltételezi, hanem olyasvalami, ami a valóságos dolgok belső természetéhez tartozik.” (Tóth, 2005, p. 33).

9. ábra: Pápai Livia: Hálóban, 2004–2009

Breviarium Romanum szeletelt, sodort, préselt, festett lapjai, 115x115 cm

Forrás: Pápai Livia archívuma

A breviárium sodrások másik jellegzetes csoportja a szeletelt bibliofil papírlapokból sodort szálak hálósövetre emlékeztető elrendezése. Pápai a cellulózban áztatott nedves papírszálakból négyzetes lapocskákat készített fólia és monotípiya henger segítségével. A megszáradt íveket terpentiben oldott méhviasszal kezelte. Az első (2000 körüli) újra felhasznált, átalakított breviárium lapok lazább hálószerkezete így később szorosabb, intenzívebb elrendezésekben újra megjelenik. Szinte aszkétikus munka gyümölcsének látszik

a sűrű, feszes hálózat, ez adja esztétikumát, ahogyan valóságos dolgok belső természeteként nyilatkozik meg.

A kézműves tevékenységhez ragaszkodás visszavezeti a művészt a textil szakrális eredetéhez, a kísérleti munkák tapasztalataival felvértezve érdeklődése lassan újra a szövés felé kanyarodik.

Archetipikus gondolkodás

Pápai Livia gondolkodását és munkáit az ezredfordulóig elkísérte a szövés matematikája. Jóry Judit említi Győrffy Miklós gondolatait a gondolkodás, az írás és a szövés menetének, létrejöttének hasonlóságáról, ezek matematikai alapjairól. Felületszerű, texturális jellegről, a mozaikos szerkesztés olyan szétszórtságáról van szó, amelynek tartalmi jelentése van. Szövött kárpit esetében szerkesztési vázként koordinátarendszer tűzhető ki, függőségi viszonyok hálója szövődik és a kialakuló szövet maga a jelentés. (Szövött himnuszok, 1996). A vonatkozási háló létrejöttében lényeges szerepet játszik az idődimenzió.

Pápai életművének alakulásában a kép, a szerkezet, az anyag és a tér minőségeinek elgondolása, érzékelése után az ezredforduló után az idő jelentősége erősödött fel. A mimézis helyét elfoglalta művészetében az archetipikus gondolkodás. Belsővé tette a szövés gyakorlatából következő alapvető elvi felismerések egyetemes kulturális „előzményeit”. Közben breviárium-lapokból sodort szálakból zsolozsma szötteket készített, az élő szövetről szóló ontológiai elgondolásait a szövedék átfogó elméletévé fejlesztette. Eredményeit Az élő szövet – XXI. századi textúra tanulmány, avagy a végtelen individuális érintése című doktori értekezése (Pápai, 2005) foglalja össze, amelyben elsősorban szövet és az ikon érintkezési felületeit keresi. Művészi munkájával és doktori kutatásaival a művészet technikai meghatározottságain túl a textil és a szövött kárpit szellemi értékeit kívánta artikulálni.

Pápai Livia DLA mestermunkája a *Mysterium Fontis* (2005), amelynek laza papírszövetében a sorok között átszűrődő fény a tényleges szöveg. Az anyagok érintkezésének ez a különös módja teremti meg a szövetben végül a „kötést,” az érzéki ragaszkodást.

10. ábra: Pápai Livia: *Mysterium Fontis*, 2005
Breviarium Romanum szeletelt, sodort lapjai, hernyóselyem, vörösréz drót
10x167x10 cm, 5/cm haute-lisse, módosított felvetés

Forrás: Pápai Livia archívuma

A „misztikus forrás” bibliofil imakönyv-lapokból sodort szálakkal, algoritmikusan szőtt, hajtogatott dobozából oxidált vörösréz láncfonalak hullnak, csordulnak, fröccsennek, éteri hangulatot keltve. A hosszú tartóban, mint áldozati kehelyben a szövés kellékei kuporognak: fonal, drót, breviárium-lap, személyes holmik. A születés, létezés és halál archetípusáról van szó, – mint Pápai életművében annyiszor – a világ és az ember sorsáról, amely a halandók számára örök titok. Mint a teremtés, a test létezése, a test szentsége, esendősége. Az ima csodája és a világ hiúsága. A fons, fontis forrásvizet jelent. A halál és feltámadás mitológiai toposza, a csodálatos forrás, Ozirisz kultusza mind megjelenik, felidéződik.

A breviáriumsodrások multidiszciplináris megoldásai kérdéseket vetettek fel fenomenológiai hovatartozásukat illetően, nemzetközi textilművészeti fórumokon is. Pápai az experimentalizmus évtizedet felölelő termékeny bizonytalanságából lassan ismét klasszikusabb megoldások felé törekedett. A kárpit képi illúziója és a tényleges struktúra kinyilvánítása közötti megoldás született az *Érintkező felületek*, 2007 című munkán.

11. ábra: Pápai Livia: *Érintkező felületek*, 2007 részlet
Breviarium Romanum szeletelt, sodort lapjai, kender zsineg,
140x200 cm, 5/cm haute-lisse, módosított felvetés

Forrás: Pápai Livia archívuma

A sajátos, súlyosan testes kárpit algoritmikus szövésstruktúra fonákját futtatja végig a színoldalon. Az apró, lebegő breviárium papírszálakból kialakuló, a nyomtatott könyv-lapok valódi hosszúságát követő ritmus a tömött kalászkok sűrű sorait idézi fel, amely bibliai szimbólum, és valóságos élmény egyszerre. Ugyanakkor az esetlegesen bekezdett papírszálak a vetéssorok szabálytalan rendjét is követik. Így keveredik a szövés reális és a látvány képzeletbeli dimenziója.

Pápai Livia ars poétikája szerint a textilműfajon belül a szövött szerkezet bármilyen kiemelése csak akkor állja meg a helyét, ha legalábbis valamilyen relációba tud kerülni a képalkotással. Kiindulása tehát nem technikai, hanem az emberi intellektus képalkotó mivoltára hivatkozik és annak a szövött kárpiton belül lehetséges megjelenési formáit

igyekszik megvalósítani. „Napjaink globális szemlélete a középkori textilművészet valóban monumentális fizikai dimenziói fölött álló, egyetemes elvek működését feltételezi. Ebben a megközelítésben az ornamentáció egyben orientációt is jelent a ritmus és a mérték lineáris időbeliségén vagy a szövet megerősítő és a szőnyeg térbeli kiterjesztő jelentés-tartalmain túl a háló összekapcsoló, integráló, multi-dimenzionális, és multi-kulturális mintázataiban. Ebben az értelemben a térbeliség nem elsősorban a faragás szobrászati elve és nem is a kitöltés plasztikai, vagy „víz” elve, hanem a hálózat eredendően megerősítő, védelmező és kiterjesztő elve. Ezzel a paradigmaváltással összefüggésben az ornamentika problémakörét a nyelv, az írás és a kép kulturális emlékezetének, valamint a textil materiális és technológiai közegének metszőpontjaiban vizsgálva találtam saját megoldásaimra” – fogalmaz (Pápai, 2019).

Újabb munkái a digitális tervezést integrálva kultúrtörténeti és metafizikai inspirációkból, holisztikus szisztémákkal építkeznek, a textilszerű anyagokkal szinte atavisztikus viszonyba lépve. A textil szubsztanciáját a Fekete dobozok, 2004-2010 sorozatán térben kialakuló hálózat képviseli. A szövet általában közelebb áll a felület vagy a felszín gondolatához, itt azonban a mozgékonyabb, instabil, térbeli háló szerepel. A papírpéppel bevont vörösrézdrót foszlányok fekete rétegein helyenként áttűnik a világos papírpépbe merített hálózat roncsolt váza. A térben megjelenő keskeny dobozok rengeteg asszociációra adnak alkalmat. Pusztulás, deformáció, a fekete miniatűr drámája. Égés utáni maradványok. Háborús pusztítás. Leletek, sírmaradványok, koporsók. A természet eróziós munkája, idő. A háló, a hálózat és a textilség esszenciája: összetartó erő, a rendetlenségből rend, a káosz-ból forma.

12. ábra: Pápai Lívia: Fekete dobozok, 2004-2010 részlet
Breviárium Romanum szeletelt, sodort lapjai, vörösréz huzal, papírpép

Forrás: Pápai Lívia archívuma

Pápai Lívia 2020 táján újra szó. Digitálisan tervezett kárpitjai ma is a létezés univerzális kérdéseit boncolgatják. A net-korszak törvényszerűségeit megértve, azt involválva, nem

kevesebb alázattal, pontossággal és kitartással fordul a világegyetem organikus rendjéhez, a régi kultúrák holisztikus világképben gyökerező kézműves technikáihoz. Ugyanakkor részt vesz a művészettudomány kortárs diskurzusaiban. Művei az univerzum szövet-szerűségén elmélkedve előállítják a szövet világszerűségét, túllépnek az esztétikai szempontokon és élvezeten, mentális folyamatok beindulását inspirálják, a világ lényegéről meghatározó tapasztalati tudást közvetítenek.

Irodalomjegyzék

- András, E. (2001). Kézművesség az elektronika korában. *Új Művészet*, XII. (3), 4-7.
- Árik, Zs. (2005). Útban egy folyamatteológia felé. In Péter, Á. (szerk.). *Symposion* (pp. 26–29). Symposion Alapítvány. http://symposion.hu/wp-content/uploads/Symposion-Tarsasag_Symposion-evkonyv-2005.pdf (Letöltés dátuma: 2021. március 31.)
- Barabási, A. L. (2008). *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Helikon.
- Belting, H. (2009). *A hiteles kép. Képviták, mint hitviták*. Atlantisz Könyvkiadó.
- Bryson, N. (2004). A tekintet a kiterjesztett mezőben. *Enigma* 11(41), 48-60.
- Fehér M. I. (2008). *Irodalom és filozófia. Irodalmi szöveg és filozófiai szöveg*. ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet <http://real.mtak.hu/4841/1/1127514.pdf> (Letöltés dátuma: 2019.09.21.)
- Figal, G. (2009). *Tárgyiság*. Kijárat.
- Hajdú, I. (2000). *Magyar képzőművészet az ezredfordulón: A Raiffeisen Gyűjtemény*. (Bezúr, Gy., szerk.). Athenum.
- Herman, L. E. (1992). 3. *International Textile Competition, Kyoto*. Kiállítási katalógus.
- Jankovich, J. (2000). Kubinyi Anna és Pápai Livia szövött kárpitjai. *Új Művészet*, 7 (3) 48-50.
- Jóry, J. (1994). Át az íriszen. In Pápai, L.: *Interakció. Az íriszen túl. Kiállítási katalógus*. Vigadó Galéria
- Jóry J. (1996). *Gobelinművészek kiállítása a budai Sándor Palotában*. Kárpitművészeti Alapítvány.
- Nagy, P. T. (2020). Hálózatosság a társadalom és humántudományokban. In Forrai, J. & Pók, A. (szerk.), *Hálózatok a tudományok, a technika és az orvoslás körében. A Magyar Természettudományi Társulat tudománytörténeti kötetei (4)* (pp.77-100). Magyar Természettudományi Társulat.
- Pápai, L. (2005). *Az élő szövet. Pápai Livia textilművész kiállítása. DLA értekezés átdolgozott kiadása*. Iparművészeti Múzeum.
- Pápai, L. (2012). *Átalakulás I.II.III. (2012-2013) ceruza-installáció bevezetője*.
- Pápai, L. (2019). Személyes közlés. 2019. február 6.
- Semper, G. (1980). *Tudomány, ipar és művészet, valamint egyéb írások az építészetéről, az iparművészetéről és a művészeti oktatásról*. Corvina.
- Stone-Miller, R. (1991). *The Weaver for the Sun, Ancient Andean Textiles*. Thames & Hudson.
- Sulyok, G. (2007). *Diegézis. Pápai Livia műtermében*. Rényi András beszélget Pápai Livia textilművésszel. Művészvideo.-Pápai Livia archívuma.
- Szokolczay, L. (dátum nélkül). István király intelmei. Textilművészeti kiállítás Kecskeméten. In *Kortárs* <http://home.hu.inter.net/kortars/0008/szokol.htm> (Letöltés dátuma: 2020.01.21.)
- Tóth, M. (2005). Harmónia és diszkordancia. In Péter, Á. (szerk.), *Symposion* (pp. 30–34). Symposion Alapítvány. http://symposion.hu/wp-content/uploads/Symposion-Tarsasag_Symposion-evkonyv-2005.pdf. (Letöltés dátuma: 2021. március 31.)

Huszár Zoltán

PILLANTÁS A DUNAI GŐZHAJÓZÁS KEZDETEIBE ÉS A DGT CSÚCSIDŐSZAKÁBA

Absztrakt

A dolgozat a gőzhajózás amerikai előzményeitől a dunai gőzhajózás 19. század 20-as éveinek Bernhard Antal (Anton Bernhard) nevéhez köthető eredményeinek bemutatásával igyekszik rávilágítani az ipari forradalom magyarországi kezdeteinek időszakára, illetve arra a nem könnyű helyzetre, ami az akkori feltalálók és vállalkozók életét jellemezte. Mindent összevetve Bernhard tevékenysége úttörő jellegű és egyben példaértékű is; ugyanis azt bizonyította, hogy makacs kitartással, feltalálói innovációval a Dunán is lehetséges (lenne) korszerű folyami közlekedést megvalósítani. Ehhez azonban elengedhetetlennek tűnt a megfelelő tőkeerő és a politikai támogatás. E két tényező egyesítésére legjobb példa az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság (DGT) / (Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft /DDSG/) története, amely 1829. évi bécsi alapítása után háromnegyed évszázaddal nemcsak a Duna-medence legnagyobb hajózási vállalata, hanem a világ legnagyobb belvízi hajózási társasága is lett, sok vonatkozásban meghatározva a Duna-medence, különösen Dél-Dunántúl történetét. E fejlődés szimbólumának is tekinthető a DGT luxusgőzöse, a Sophie.

Kulcsszavak: gőzhajózás a Dunán; Anton Bernard; DGT; Sophie

A jelen dolgozattal sok szeretettel köszöntöm Minorics Tünde és Bokor Béla kollégáimat, barátaimat, akik a Duna-mentérről indultak az életbe és akik 2021-ben „kerek” születésnapot ünnepelnek. Több évtizedes ismeretség, szakmai együttműködés után kívánok nekik további jó egészséget, sikereket egyetemi oktató és kutató munkájukhoz, újabb eredményeket a kultúraközvetítés területén és persze boldog hétköznapiakat.

Bevezetés

A 18-19. század ipari forradalmában az erőforrások területén a gőzgépeknek, a közlekedésben a gőzhajózásnak és a vasútnak meghatározó szerep jutott. Mindezek számára az energiaforrás, a fűtőanyag a szén volt.

A gőzhajózásra vonatkozó első hitelesnek tekinthető adatok Észak-Amerikából származnak és John Fitch hajóira vonatkoznak, amelyek 1787-ben Philadelphia és Trenton között közlekedtek (Pallas VII. k., 1897; Tóth, 1963.; Jankó, 1967). Fitch vállalkozása azonban tönkrement, és a világ a gőzhajó feltalálójának Robert Fultont tekinti, aki 1807. október 7-én indult „Clermont” nevű lapátkerekes hajójával – amelyet a Boulton, Watt & Co.

(Grössing, Funk, Sauer & Binder) által készített 20 lóerős gőzgép hajtott – és a Hudson folyón a New York és Albany közötti 240 km-es távolságot 32 óra alatt tette meg (Pallas VII. k., 1897; Tóth, 1963).

A gőzhajózás kezdetei Magyarországon

Magyarországon a 18. század végén Bécs és Pest között, a korabeli közlekedési viszonyokhoz képest, élénk volt a dunai forgalom, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy hente rendszeresen indultak iparcikkkel megrakott hajók Magyarországra. A nyugati áruk elosztóhelye Pest volt. Ennek mintegy ellentételezéseként jelentős gabonaszállítások történtek az ország délkeleti részéből északnyugati irányba. A magyar Dunán évenként mintegy 3 millió mérő¹ gabonát szállítottak Győr felé, a Száván pedig kb. egy millió mérőt. (Pallas XII. k., 1896) A hajók a folyókon lefelé úsztak, azaz ereszkedtek, felfelé pedig a fáradtságos, partról történő vontatással mozgatták a hajókat (Jankó, 1967). Éppen ezért II. József olyan uralkodói rendeletet bocsátott ki, amely többek között a vontató utak rendben tartásáról is szólt. A vontatás nagyrészt állati erővel – lovakkal, néha ökrökkel – történt, de gyakran emberi erőt, büntetésként rabokat is alkalmaztak e kegyetlen munkára. A császári büntetőtörvénykönyv például az egyik legsúlyosabb büntetésként írta elő a hajóvontatást. (Petrović, 1982) E szállítás azonban nagyon körülményes, nehezen kiszámítható, lassú és nem utolsó sorban időigényes, költséges tevékenység volt. Pesttől Bécsig hajón az utazás általában 20, de néha 25 napig is eltartott (Gonda, 1894).

A magyarországi gőzhajózás meghonosításával már a 18. század végén többen próbálkoztak, de eredményt kevesen értek el. Megemlítendő gróf Batthyány Tivadar, aki „1793-ban 20 lóerőre szóló szabadalmat nyert, egy 'Stromaufwärts Fahrzeug'-ra, ami azután a 'Neuen Kgl. Privilegierten Schiffbau und Schiffahrts Compagnie' alapítására vezetett.” (Tóth, 1963, p. 15). A kiváltságlevél nyomán készített, titokzatos módon mozgatott hajóját 1797-ben Bécsben be is mutatta, de a korabeli források a gőzhajtást egyértelműen nem támasztották alá és a későbbi szakirodalom is ezt erősíti meg (Dezsényi & Hernády, 1967).

A gőzhajózás, amely az Egyesült Államokban, Angliában és ezt követően Nyugat-Európa folyóin is gyorsan elterjedt, a Dunán az 1810-es években mutatkozott be. Az Udvari Kamara a „Wiener Zeitung” 1813. évi július 27-i számában közleményt jelentetett meg, amelyben szabadalmat helyez kilátásba annak, aki „áruval terhelt hajóknak vontató állatok felhasználása nélkül, vízfolyás ellen való vontatásának találmányával jelentkezik” (Jankó, 1967, p. 6). A közleményt a magyar Helytartótanács 1813. szeptember 6-án Magyarországon is közzétette. Vélhetően az érdeklődők alacsony száma vagy hiánya miatt ezt követően a „Wiener Zeitung” 1817. évi november 17-i számában újabb 12 pontból álló felhívás látott napvilágot, amely részletesen körülírta a szabadalom elnyerésének feltételeit. A Helytartótanács 1817. december 17-én megküldte az anyagot a megyéknek kihirdetés céljából. „Minekutána az 1813 júliusnak 7-ik napján Ófelségének kegyelmes parancsolatja szerint közrebocsájtott tudósítás, hogy annak, aki oly leleményt, melynek segítségével a terhes hajókat vontató barmok nélkül a víznek folyása ellen felfelé lehessen vinni, bejelent és haszonra való fordítását próbatétel által megmutatja, e leleményre egy

¹ 1 (pozsonyi) mérő = 62,39 l; Bán (szerk.) II. k. p. 35.

hozzászabott és kizárólagos privilégium fog adatni...” (Jankó, 1967, p. 6). Mindezt az uralkodó azért tartotta fontosnak, mert „... a más országokban már foganatosan szokásba vett gőzhajók az ausztriai Monarchiában még gyakorlatba nem hozattak...” (Jankó, 1967, p. 6). A közlemény részletesen meghatározta a gőzhajózási privilégium közlekedési, műszaki, jogi feltételrendszerét, amely egyben 15 esztendőre szóló kiváltságot is jelent a sikeres pályázó számára. A privilégiumot elnyert vállalkozó jogosítványai „...a gőzhajózásra, a kizáró privilégiumnak az ausztriai Monarchia nem egész környékére, hanem csak a különös főfolyók és ezeknek mellékvizei szerint, vagy a tengeri hajózásnak határozott arányai szerint a Monarchiának egyik pontjától a másikkig adatnak.” (Jankó, 1967, p. 6)

A felhívás közzététele után a dunai gőzhajózás egy amerikai mérnök érdeklődését is felkeltette. Israel I. Richartson Baltimore-ban 1818. augusztus 25-én kelt, Metternich herceghez szóló levelében az iránt érdeklődött, hogy a herceg szabadalmaztatná-e „Tökéletesített Rotációs Rendszerű Gőzgépét” (engine-jét), és kinevezné-e őt, mármint Richartsont az Osztrák Folyami Hajózás főfelügyelőjévé. Bár az amerikai szakember ajánlatát nem fogadták el, megállapításai érdekes jellemzést adtak a dunai folyami hajózásról. „Ausztriában nagyon erősen megpróbálják bevezetni a gőzhajózást, amelyhez a kormány minden lehetséges bátorítást garantál, bár abból, amit az erőfeszítéseikből láttam, összevetve ennek az országnak a gőzhajóival, úgy tűnik számomra, hogy rengeteg pénzt és időt fognak még a kísérletezésre szánni, mint ahogy az a nagy vállalkozásoknál mindig lenni szokott, mire elérik azt a tökéletességet, amely a mi országunkban (mármint az Egyesült Államokban H. Z.) jellemzőnek számít. ... Ha lennének szívesek példaként venni a Dunát, amely Ulmtól a Fekete-tengerig hajózható, ami 2.000 angol mérföldes szakaszt jelent, mi csoda előnyös lenne bevezetni azon tartományok terményeinek gyors és olcsó szállítását, amelyeket Európa első folyója öntöz. Milyen kereskedelmi és katonai előnyökkel járna Ausztria számára, ha bevezetnék a gőzhajót, amely 3 ½ vagy 4 nap alatt megtenné Semlintől (Zimonytól H. Z.) Bécsig az utat, majd Bécsből Ulmig 2 ½ vagy 3 nap alatt, ahogy azt az Egyesült Államokban a gőzhajók teszik, ami óránként 3 angol mérföldet jelent a Duna folyásával szemben” (Hajnal, 1920, pp. 122-123). Források nem ismernek arra vonatkozóan, hogy reagált-e a bécsi kormányzat az amerikai szakember megállapításaira, és ha igen, miként.

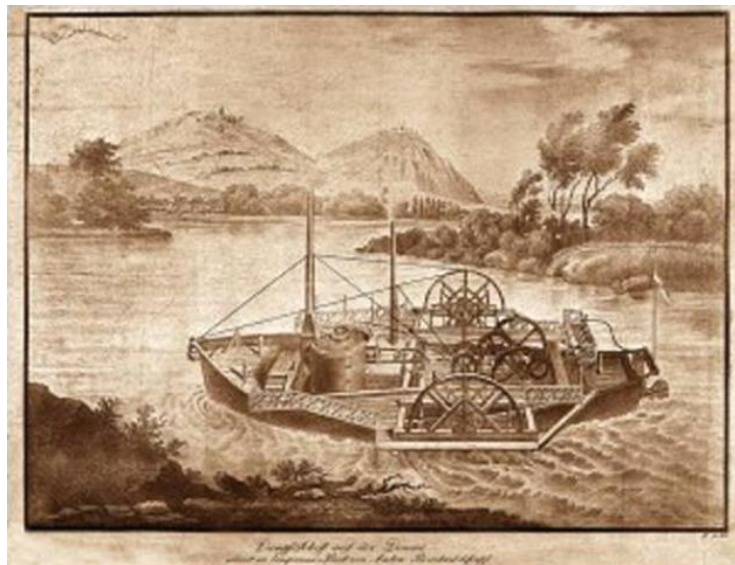
A felhívás hatására Bernhard Antal (Anton Bernhard) pécsi lakos, az eszéki hídvám bérlője a Dráva melletti sellyei uradalomban megkezdte gőzhajója építését. Az épülő hajóról Berks M. Péter pécsi bányaigazgató a Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 1817. január 23-i számában tudósított (Jankó, 1967). A „Tudományos Gyűjtemények” 1817. évi januárjában megjelent I. kötetében is beszámoltak a készülő gőzhajóról. „Egy ily gőzhajónak felállítására hazánkban is Pécsen egy társaság állott össze Bernhard Antal neve alatt (Bernhard und Comp.) ... Bécs városát fogja Magyarországgal a Duna vizén először egyesíteni. ... Az evégre szükséges gőz a vasasi kőszénből fejtetik ki.” (Jankó, 1967, pp. 8-9). Az 1817. március 21-én vízrebocsátott hajó május 2-án mutatkozott be Bécsben, egyértelmű sikert aratva. Az uralkodó feleségéről elnevezett „Carolina” gőzös főbb adatai a következők voltak. Jankó Béla teljes terjedelmében közli a hajó 1818. január 3-i hatósági műszaki vizsgálatának anyagát, amelyből az alábbiakat emeltem ki (Jankó, 1967, pp. 8-9):

hosszúság:	42 bécsi láb (13,27 m)
szélesség:	10 bécsi láb (3,16 m)
oldalmagasság:	3 bécsi láb (1,1 m)
víz kiszorítás:	826 bécsi mázsa (426 q) (1 bécsi mázsa = 56 kg)
gépereje:	24 LE
géptípus:	egyhengeres dugattyús, álló gőzgép

A ráhelyezett Stampel-gőzgép egyes részeinek súlya bécsi mázsában:

kazán	72 bécsi mázsa (40,30 q)
6 db réz gőzcső	4 bécsi mázsa (224 kg)
víz készlete az egész gőzfejlesztő szerkezetnek	30 bécsi mázsa (16,8 q)
kerekek	30 bécsi mázsa (16,8 q)
lendítőkerekek	14 bécsi mázsa (7,8 q)
irányító görbecsapok	73 bécsi mázsa (48,8 q)
kazán falazása	150 bécsi mázsa (84 q)
üres hajó	180 bécsi mázsa (100,8 q)
összesen:	516 bécsi mázsa (289 q)

1. kép: A Carolina gőzhajó

Forrás: Cultura & MTI, 2013. szeptember 7.

„Ha az összes súlyt levonjuk, úgy 273 bécsi mázsa (153 q) marad fenn, amelyet a gép saját magán, a hajóban lévő szénen, a csőrendszer felesleges falazatán kívül, mint ballasztot vagy rakományt haladás közben magával vihet. A gőzhajó egy mögéje akasztott teherhajóval, amelyben 350 bécsi mázsa (156 q) rakomány volt, hegymenetben percenként 30 öl (56,8 m) átlagos sebességgel haladt, és lefelé 150 ölet (284 m) tett meg. Az utána akasztott hajóval mind fel-, mind lefelé megállás nélkül fordult meg, úgyhogy a gőzhajózás nehéz feladata a Dunán megoldottnak tekinthető, amihez Bernhard Antal úr mind a gőzfejlesztésnél, mind a lapátkerekek mechanizmusánál bevezetett újításával és találmányaival, valamint egy különleges készülékével a hajó használati módjához jelentősen hozzájárult.”

(Jankó, 1967, pp. 10-12). Bernhard még több próbaúttal bizonyította hajója alkalmasságát a privilégium megszerzésére. Az osztrák hatóságok azonban csak további próbautak és nem kis bürokratikus nehézségeket támasztva adták meg Bernhard számára 1819. január 11-én a gőzhajózási privilégiumot. (Jankó, 1967). Ezzel párhuzamosan egy Chevalier de St. Leon nevű vállalkozó is kapott dunai hajózási engedélyt, azonban osztrák szerzők mindkét hajózási privilégium kiadását 1818. december 31-ére teszik (Grössing, Funk, Sauer & Binder, 1979). Chevalier de St. Leon azonban – hamarosan világossá vált – nem tudott megfelelni az engedély kritériumainak. 1818. évi vállalkozása részben szervezési, részben személyi vonatkozásban közvetlen kapcsolatba hozható egy későbbi, 1823-ban működési engedélyt kapott hajózási társasággal. Ezt a feltételezést látszik igazolni az udvari kamara azon intézkedése, miszerint rövidebb idővel azután, hogy a DGT-t megalapító két angol, John Andrews és Joseph Pritchard számára a dunai gőzhajózási privilégiumát kiadták (Grössing, Funk, Sauer & Binder, 1979), megszűntnek nyilvánították St. Leon engedélyt. Hivatalos levélváltás útján az udvari kamara tájékozódott az 1823-as társaság akkoriban Varsóban tevékenykedő képviselőinél. Bécsben a vállalkozás korábbi vezetője elismerte, hogy már hosszú ideje nincs kapcsolata a társasággal. A részvénytársaság egyik alapító tagja, Jacob von Löwentahl, aki alapító tagja lett az 1829-es DGT-nek is, írásban közölte, hogy az általuk használt gőzhajót, az „I. Ferenc”-et (ami nem azonos a DGT 1830-ban vízre bocsátott, ugyancsak I. Ferencről elnevezett gőzösével) „eladták, és a privilégium folytatása ügyében semmit sem kezdeményeztek” (Grössing, Funk, Sauer & Binder, 1979, p. 16). A Bécsi Kereskedelmi és Váltóügyi Bíróság (Wiener Merkantil- und Wechselgericht) ezért a céget megszűntnek nyilvánította, az udvari kamara pedig 1829. október 26-án a társaság privilégiumát bevonta (Grössing, Funk, Sauer & Binder, 1979).

Bernhard hajójával az engedély megszerzése, 1819. január 11-e után dunai folyami szállításokat végzett, illetve 1820-ban Pest és Óbuda között folyami átkelő feladatokat is ellátott. A töretlen akaraterejű Bernhard 1821. július 15-én hajózási vállalatot alapított (Jankó, 1967) amely azonban hosszú távon, tőkehiány miatt nem lehetett sikeres. 1821. november 25-én I. Ferenc től újabb gőzhajózási kiváltságlevelet nyert (Tóth, 1963), amelyet alapvetően egy újfajta kerék gőzzel történő meghajtása miatt kapott.

Mindent összevetve Bernhard tevékenysége úttörő jellegű és egyben példaértékű is; ugyanis azt bizonyította, hogy a Duna-medencében is lehetséges (lenne) korszerű folyami közlekedést megvalósítani. Ehhez azonban elengedhetetlennek tűnt a megfelelő tőkeerő és a politikai támogatás. E két tényező egyesítésére jó példa az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság története, amely Bernhard után háromnegyed évszázaddal nemcsak a Duna-medence legnagyobb hajózási vállalata, hanem a világ legnagyobb belvízi hajózási társasága is lett.

A DGT és a „Sopie”

Az 1829-ben Bécsben Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság /DGT/ (Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft /DDSG) (a továbbiakban DGT, vagy Társaság) a 19. század második felétől a 20. század közepéig az egykori Osztrák-Magyar Monarchia, ill. a két világháború közötti Magyarország, valamint Ausztria egyik legjelentősebb ipari nagyvállalatának, egyben a dél-dunántúli térség gazdasági „zászlóshajójának” is számított (Grössing, Funk, Sauer & Binder, 1979). Mindez pedig alapvetően annak köszönhető, hogy az értékes mecseki feketekőszén a DGT által indított nagyipari bányászat korszerű formában kapcsolta be az említett időszak gazdasági vérkeringésébe, s ezzel megalapozta a több, mint két évszázados múltra visszatekintő pécsi szénbányászat európai rangját és ismertségét.

A DGT a Kárpát-medence, ezen belül különösen a Duna hajózását igyekezett – vertikálisan és horizontálisan egyaránt – átfogni. A 19-20. század fordulóján, ereje teljében több mint száz hajózási állomása volt a Duna-medencében. Ez a magyarázata annak is, hogy szénbányákat vásárolt a Mecsekben, hajóépítő és javító üzemeket működtetett – Korneuburgban, Galatzban, a legjelentősebbet Óbudán – valamint a szén szállítását is a saját fenntartása alatt álló vasút, a Mohács-Pécsi Vasút megépítésével (1854-1857) kívánta megoldani. A jó fűtőértékű mecseki feketeszen, amelynek bányái viszonylag közel estek a Dunához, a mohácsi kikötőhöz, arra készítette a vállalatot, hogy szilárdan megvesse a lábát a pécsi szénmedencében (Huszár, 1998).

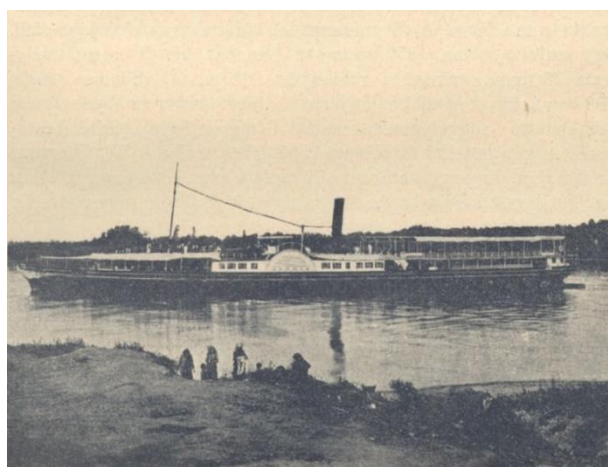
1852 és 1923 között az összes Pécs környéki bánya vétel vagy bérlet útján a DGT fenntartása alá került. Ezzel a mecseki kőszénbányászatban elkezdődött egy tőkeerős, a termelés műszaki feltételeit a kor színvonalához igazító, kiterjedt gazdasági, kereskedelmi és nem utolsósorban politikai kapcsolatokkal rendelkező nagyvállalat működése. A DGT jelentős gazdasági ereje, a Monarchia, majd az I. világháború után az osztrák és a magyar politikai élet legfelső köreihez fűződő kapcsolatai komoly befolyást gyakoroltak közel egy évszázadon át Pécs és Délkelet-Dunántúl életére (Huszár, 1995).

A téma osztrák szakértői formálisan az 1894. évet tekintik a DGT „csúcs” évének. Természetesen, ha egy tágabb periódust nézünk, akkor a DGT vállalati életében a 19-20. század fordulója jelentette a „csúcsidezőszakot”, amikor a Társaság a világ legnagyobb belvízi hajózási vállalatának számított (Grössing, Funk, Sauer & Binder, 1979).

Annak ellenére, hogy a jelen dolgozat elsősorban nem DGT-témájú, fontosnak tartom, hogy a DGT hajózási szempontból legjelentősebb időszakának legnagyobb személyszállító gőzösét bemutassam. E rövid ismertetés Gonda Béla (1899) műve alapján bepillantást enged a korabeli folyami közlekedés legelőkelőbbek számára biztosított viszonyaiba. Az első világháború előtt szolgálatba állított legnagyobb DGT hajó a „Sophie” volt, amelyet külön társaságok vagy fejedelmi személyek szállítására is használtak. Hossza 69,19 m, szélessége 7,92 m (a kerékszekrényeknél 10,15 m), magassága 2,74 m. Az első osztály fedélzetén volt az első osztályú étterem, közvetlenül mellette egy kisebb terem, nemdohányzó utasok részére. E kettő közötti válaszfal úgy volt megszerkesztve, hogy szükség esetén könnyen leszerelhető legyen, így a két terem egy helyiséggé lehetett alakítani. A gőzös fedélzetén volt még ezen kívül I. osztályú dohányzóterem, II. osztályú terem és a III. osztályú utasoknak fenntartott fedélzet, és természetesen meg kell említeni a hajóstisztek

fülkét, a konyhát, az éléskamrát, a pincérek lakrészeit és az illemhelyeket is. Ezen kívül volt a hajón még négy elegáns, kényelmesen berendezett külön utasfülke olyan utasok részére, akik az utazóközönség többi tagjától elkülönítve akartak étkezni, aludni és tartózkodni. Az étkezőterem falait selyemszövettel vonták be és tükrökkel díszítették. A gőzös összes helyiségében este és éjszaka villanyvilágítás működött. A fedélzet alatt voltak a rugós vaságyakkal, mosdókkal és általában minden kényelemmel felszerelt I. osztályú hálótermek, külön a férfiak és külön a hölgyek számára. A II. osztályú helyeken nem volt külön hálószoba, a II. osztályú terem padjait bőrrel átvont matracokkal látták el, amelyeket napal ülésre, éjszaka alvásra használtak. A fedélzeti felépítmények fölött volt az ún. „sétafedélzet”, amely az utazóközönség kényelmére padokkal, táborigényezékekkel volt berendezve, így kedvező időben az utasok kellemes és kedvelt tartózkodási helye volt. Itt napellenző ponyvák védtek a napsugarak ellen. A gőzöson természetesen mentőcsónakok és egyéb mentőeszközök is voltak. A „Sophie” rendes körülmények között anélkül, hogy zsúfolt lett volna, 1.050 személyt tudott kényelmesen befogadni. A gőzös mélyjárata, azaz legnagyobb merülése 25 tonna szénnel berakodva 1,16 m volt. A hajó – Goda szerint – 1858-ban épült a DGT Óbudai Hajógyárában². 563 LE teljesítményű gőzgépét az Escher és Wyss zürichi cég építette. A gőzt két kerek, kettős kazán szolgáltatta, amelyek túlhevítővel is el voltak látva. A hajót két Morgan típusú kerék hajtotta. Egy-egy keréken 15 lapát volt (Gonda, 1899, pp. 125-126).

2. kép: Sophie DGT /DDSG gőzös

Forrás: OSZK MEK, 2012. április 12.

A „Sophie” ugyan a korabeli csúcstechnikát képviselte, de ha a többi DGT hajót is hasonlóan megvizsgálánk, legtöbbjük nem sokkal maradna el tőle, legfeljebb kényelmi felszereltségük volt alacsonyabb szintű.

Tekintettel arra, hogy a DGT vagyontárgyainak nagy része Magyarországon volt, a Társaság igyekezett a mindenkori magyar kormányjal jó viszonyt kialakítani, illetve fenntartani. Ennek külsőségeiben is megnyilvánuló formája volt, hogy hajóit a magyar határok között 1908-ig magyar zászló alatt közlekedtette, sőt a budapesti helyi közlekedésű hajói,

² Mayer és Winkler (1989) 1845-re teszi a „Sophie” építését és 680 LE-re a teljesítményét.

amelyek üzemeltetésére a DGT a Budapest fővárosi közmunka tanácstól évi 200.000 korona támogatást kapott, 1916. október 31-ig használták a magyar nemzeti lobogót (Jankó, 1968). Érdemes megjegyezni, hogy a DGT hajók egyébként – Magyarországon kívül – soha sem a fekete-sárga, hanem a cs. kir. haditengerészetével azonos, piros-fehér-piros lobogót használták, amely a Társulat hivatalos színeinek számított (Dezsényi & Hernády, 1967). Nem véletlen, hogy a „Rot-Weis-Rot auf blauen Wellen” / „Piros-fehér-piros a kék hullámon” jelmondat adta a DGT 150 éves jubileumi kötetének a címét 1979-ben.

Reményeim szerint a dunai gőzhajózás kezdeteiről és legfejlettebb időszakáról szóló vázlatos történeti áttekintésem kedvet csinál az olvasónak ahhoz, hogy dunai hajózás további irodalmában is elmerüljön.

Irodalomjegyzék

- Bán, P. (1989). *Magyar Történelmi Fogalomgyűjtemény*. Gondolat Kiadó.
- Cultura & MTI (2013. szeptember 7.). *Carolina, az első dunai gőzhajó*. Cultura. <https://cultura.hu/aktualis/carolina-az-elso-dunai-gozhajo/>. (Letöltés dátuma: 2021.06.15.)
- Dezsényi, M. & Hernády, F. (1967). *A magyar hajózás története*. Műszaki Könyvkiadó.
- Gonda, B. (1899). *A magyar hajózás*. Műszaki, Irodalmi és Nyomdai Vállalat.
- Grössing, H., Funk, E. U., Sauer, M., & Binder, J. (1979). *Rot-Weis-Rot auf blauen Wellen. 150 Jahre DDSG*. Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft.
- Hajnal, H. (1920). *The Danube. Its Historical, Political, and Economic Importance*. Martinus Nijhoff.
- Huszár, Z. (1995). Az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság szerepe a pécsi bányászatban és városfejlődésben a dualizmus időszakában. In V. Fodor, Zs. (szerk.), *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában* (pp. 149-159). Laczkó Dezső Múzeum.
- Huszár, Z. (1998). Pécs és a Dunagőzhajózási Társaság. *Pécsi Szemle (1) ősz-tél*, 69-84.
- Jankó, B. (1967). *A gőzhajózás kezdete a Dunán, „Carolina”, az első gőzhajó*. A Közlekedési Múzeum Füzetei 2.
- Jankó, B. (1968). *A magyar dunai gőzhajózás története 1817-1947*. Hajózástudományi Együttműködési Bizottság. Műszaki Történeti Sorozat 9. Gépipari Tudományos Egyesület.
- Mayer, H. F., & Winkler, D. (1989). *Auf Donauwellen durch Österreich-Ungarn*. Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei.
- OSZK MEK (2012. április 12.). A Sophie személyszállító gőzös. Fénykép. DKA-033732. <https://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=033732#>. (Letöltés dátuma: 2021.06.15.)
- Pallas Nagy Lexikona V. k. (1893). Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
- Pallas Nagy Lexikona VII. k. (1897). Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
- Pallas Nagy Lexikona XII. k. (1896). Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
- Petrović, N. (1982). *Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében a merkantilizmus korában. A Duna-Tisza csatorna építése és fáradozások a Közép-Duna-medence és az Adriai-tenger összekötésére a XVIII. század végén*. Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia Történelmi Intézet.
- Tóth, L. (1963). *145 éves a magyar gőzhajózás (Dokumentációs tanulmány)*. Hajózástudományi Együttműködési Bizottság. Műszaki Történeti Sorozat 3. Gépipari Tudományos Egyesület.

Ferkov Jakab

DUNAPARTI ANZIKSZ, MOSÓNŐK A DUNÁN

Absztrakt

Az emberiség mindig felhasználta a folyókban, valamint folyópartokban rejlő lehetőségeket és előnyöket, ezért gyakran számos település a folyók mellett jött létre. Ilyen település Mohács is, amelynek lakói messzemenően kihasználták a Duna által nyújtott előnyöket. Ezek a lehetőségek a történelmi eseményekkel, a technikai fejlődéssel párhuzamosan és a társadalmi elvárásoknak megfelelően idővel megváltoztak, és ezzel együtt átalakult a város folyópartja is.

Kutatásom célja a mohácsi folyópart panorámájára vonatkozóan bemutatni ezt a változást, valamint egy olyan tevékenységet, amelyet a város lakói, de főleg asszonyai, felhasználva a Duna lágy vizét még a 20. század második felében is gyakoroltak.

Eredményeim egyrészt a már korábban megjelent helytörténeti kutatásokra, másrészt orális forrásokra támaszkodnak, illetve válogattam a mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum fotógyűjteményének anyagából is.

A lehetőségek sorában kihasználták a víziközlekedést és az ezzel együtt járó kereskedelmet, a folyón való átkelést, a halászatot és a víz energiájának segítségével az úszó vízimalmokban való őrlést. A városnak egykor két kikötője és két átkelőhelye is volt, és a sorban később helyet kapott a vízisport is, míg a dunai mosás szinte mindvégig jelen volt. A folyóban való mosásnak más módja volt nyáron és más télen. Továbbá partszakasztól függően volt egy felső és egy alsó mosóhelye. Bár a folyóban való mosás szokása a 20. század utolsó harmadára már megszűnt, a 21. század elején mohácsi sokác hagyományként ismét felelevenítették.

Talán ez is rámutat arra, hogy ha a folyóban rejlő előnyöket hozzáigazítjuk a mai társadalmi elvárásokhoz, továbbra is sok előnye származhat ennek a Duna-parti városnak.

Kulcsszavak: Duna; Mohács; mosás.

A Duna, amely Európa szívében ered és keleti, illetve délkeleti irányba haladva átszeli kontinensünket, számos mellékfolyójának vizét összegyűjtve a Fekete-tengerbe ömlik. Természetföldrajzi szerepe és kultúrtörténeti jelentősége óriási (Visy, 2003). Európa második leghosszabb folyójaként (2850 km) Közép-Európa és a Balkán 10 államát (Németország, Ausztria, Szlovákia, Magyarország, Horvátország, Szerbia, Románia, Bulgária, Ukrajna, Moldávia) köti össze. Amint az ókorban és a középkorban, úgy napjainkban is a legfontosabb a Kárpát-medence vízi útjai közül és Európa „országútját” jelenti (Font, 2003).

Mohács kialakulását a hajdani dunai limesszel párhuzamosan futó, Pannoniát Moesia provinciával összekötő, a középkorban is nagy forgalmú hadiút közelsége mellett, a Duna és annak víziútja is befolyásolta. A város ott jött létre, ahol a teraszszint és a Duna között a legkeskenyebbre szűkül az ártér területe. A folyó Fekete-tengeri torkolatától 1446,8 km-

re, a Fekete-erdei forrásától pedig 1443,2 km-re van, tehát a folyó hosszát tekintve nagyjából középen (Erdősi & Lehmann, 1974, p. 51). Ha a mai mohácsi Duna-szakaszt magasból szemléljük, egy nyugat felé kidomboruló kiflihez hasonlít. Ez fokozatosan alakult ki, és a városi partszakaszán a mohácsiak mindig is különféle tevékenységet folytattak, illetve folytatnak ma is. A Cigány-zátony előtt a legszélesebb, 775 m, és a városi és szigeti rév között a legkeskenyebb, 270 m. Kikötőjének forgalma a 19. század első felében Pest, Buda, Pozsony és Komárom után következett, messze megelőzve a többi Duna menti települést. Az 1840-es években nyersterményt évente 400 hajó rakodott a mohácsi kikötőben. Kiemelkedő jelentősége volt az 1721-től 1891-ig fennálló Duna-parti állami sóház forgalmának is (Erdősi & Lehmann, 1974).

A város lakói számos munkalehetőséget találtak a folyónak köszönhetően. Sokan éltek a halászatból, azonban a helyi halászok csak 1847-ban kaptak privilégiumot és 1872-ben alakultak ipartársulattá. A vízimolnárok céhe valamivel korábban, 1830-ban alakult meg és a 19. század végén már 27 hajómalom dolgozott a mohácsi Dunán (Nagy, 1993).

Munkát biztosított a Dunán történő átkelés, hajóközlekedés és teherszállítás is. A révészek, hajósok foglalkozása gyakran apáról fiúra szállt. Mohácsnak egykor két kikötője és két révátkelési helye volt. A gőzhajózás megindulása után az osztrák DDSG, magyarul Dunagőzhajózási Társaság (DGT) kikötőjét 1831-ben nyitották meg. A gőzhajók itt vették fel a szenet, amelyet kezdetben lovaskocsikon, majd 1856-tól vasúton szállítottak Pécsről a kikötőbe. 1878-ban a pécsi szén 76 %-a érkezett Mohácsra (Erdősi & Lehmann, 1974). A Magyar Folyam és Tengerhajózási Részvénytársaság (MFTR) az 1890-es években nyitotta meg szabad-kikötőjét, amelynek a sokac rév felé eső oldalát a tutajosok, az alsót pedig a mohácsi korsósok dereglyéi foglalták el. Ma már ezeket hiába keresnénk, helyettük a motorcsónakok pontonjai sorakoznak, és az egykori DGT kikötőjére is csak romok emlékeztetnek, illetve kisebb részén, a vasútállomás alatt kapott helyet a Nemzeti Közlekedési Hatóság Hajózási Hatósági épülete és pontonja. Tovább haladva a partszakaszon déli irányba, találjuk a Mohácsi Városgazdálkodási és Révhajózási Vállalat hajójavitó műhelyét és a Sokac rév lejáróját. Az elnevezés onnan jött, hogy a város sokac lakossága egykor saját átkelőt tartott itt fenn, amelyen fennállása alatt mindvégig dereglyékkel biztosították a folyón való átkelést. Bár funkciója már rég megszűnt, de neve őrzi az emléket mindmáig. A déli részen lévő városi átkelőben, vagy ahogy a mohácsiak hívták, a Sepácz révben, viszont már 1894-től a Dunagőzhajózási Társaságtól (DGT) bérelt gőzkomppal közlekedtek, majd ezt néhány hónap után egy csavargőzös által vontatott városi komp váltotta fel (Nagy, 1993). Ma már önjáró komp és motorhajó biztosítja a folyón való átkelést.

Egykori kikötői helyett jelenleg már csak az egykori Magyar Hajózási Részvénytársaság (MAHART) jogutódjának a hajókikötője és az Európai Unió schengeni határ-, illetve vámkikötője található Mohácsnál. Van viszont hajórakodója az északi partszakaszon a Bólyi Mezőgazdasági Rt-nak, a vámkikötő alatti magtárnál a Hlm Hungary Kft-nek és a túlparton a városi révátkelő alatt a Margitta Mg. Zrt-nek. Ezekon kívül a két rév közötti szakaszon a Mohácsi Városgazdálkodási és Révhajózási Vállalat tart fenn két nagyobb méretű pontont, amelyek az üdülőhajók kikötésére is alkalmasak, valamint itt található a mohácsi vízisportolók csónakháza is, míg a városi révátkelő alatti part-, illetve folyószakaszon a vízirendőrség épülete és pontonja található.

A Sokac révtől délre haladva egészen a korábbi TEMA FORG Textilhasznosító Vállalat gyáráig, amely az egykori Alt Gyula-féle bőrgyárból fejlődött ki, betonfal védi a várost a Duna áradásaitól. Az első betonfalat 1896-ban adták át (Nagy, 1993). Felső szakasza, amely a Sokac révtől a csónakházig terjed, két párhuzamosan futó falból áll, míg az alsó csak egy falból áll, és az 1980-as évek végére megmagasították, valamint kandalláberekkel látták el. Ennek folytatásaként a város déli partszakaszán töltés húzódik, amelyet az 1965-ös nyári, igen magas vízállás (989 cm) után jócskán megszélesítettek és magasítottak (Erdősi & Lehmann, 1974). A betonfal tövében a 2010-es években egy sétányt alakítottak ki, és Mohács egykori híres festőművészeről, Kolbe Mihályról nevezték el.

A folyót és városi partszakaszát azonban nemcsak kikötésre, rakodásra és átkelésre használták, hanem a nagymosások is általában a Dunán történtek. A mohácsi Duna városi oldalán két helyen mostak a folyóban. Volt egy felső mosóhely és egy alsó. A felső a két rév közötti partszakaszon, míg a másik a városi révtől délre, az egykori sóház helyén épült selyemgyár alatti partszakaszon volt, és egészen a Cigány-zátonyig terjedt, tehát jóval hosszabb volt, mint a felső. A nép az előbbit Sokac révi, az utóbbit pedig Sepácz révi mosóhelynek hívta. A sokacok általában a Sokac rév közelében mostak, de a két mosóhely megoszlásában szoros nemzetiségi elkülönülés nem volt. Mindenki a házához közelebbi mosóhelyre járt mosni.

A város, Dunától távolabb lakó, valamint a város tisztviselői, hivatalnokai és szellemi foglalkozású lakói, többnyire otthon mostak vagy mosattak. Azonban náluk is dunai vízben történt ez, mert a folyó vize sokkal lágyabb volt és „szebben mosott” mint a kúti víz. Számukra hordókban vitték a Dunáról a vizet. Az utolsó ilyen dunai vízhordó fuvaros „Braun bácsi” volt, aki egylovas kocsiján egy három hl-es hordóban hordta és „vödrönként 8-10 fillérért” árulta. Az 1950-es években még hajmosáshoz is tőle vette a helyi Fodrász Ktsz a Duna lágy vizét.

Nagymosásokat általában a nagyobb mezőgazdasági munkák után, illetve között tartottak, valamint tavasz elején. Másként mostak nyáron, és másként télen. A téli mosás inkább késő ősszel vagy tél elején történt. Abban is különbözött a nyáritól, hogy egyrészt ritkább volt, másrészt pedig a mosandó ruha előzőleg egy lúgos áztatást kapott, és az ezt követő dunai mosás viszonylag rövidebb volt. A nyári mosáskor viszont nem volt szükség lúgos áztatásra, és sokkal gyakrabban mostak, nem ritkán kevesebb ruhával egy-egy kisebb mosásra is lementek a folyóra.

Ha nem volt sok mosandó, akkor általában az asszonyok, lányok vagy gyerekek vitték le a szennyest a Dunához. Többnyire oly módon, hogy a mosószéket megfordítva helyezték a fejükre, és a felfelé álló lábak közé helyezték a szennyest, de vihették kosárban vagy lavórban is. A mosószappant a mosandó kelmébe csavarták, és amíg egyik kezükkel egyensúlyban tartották a mosószéket vagy kosarat, a másikban a *prátyák*, azaz a mosófa volt. Ha viszont már több volt a mosandó, akkor az *obramenica*, azaz vízhordóvállfa két végére helyezve (akasztva, vagy rátekerve) vitték a szennyest. Ilyenkor a mosópad a hónuk alatt, a mosófa pedig a kezükben volt. Amikor meg nagyon sok volt a mosnivaló, akkor tragacson vagy kétkerekű kiskocsin vitték a folyóhoz a ruhát. A mosószappant szappanfőzőktől szereztek be. Mohácson két szappanfőzde volt: a „Nájzer szappanfőző” és Khón

Manó szappanfőzdéje. Ez utóbbi műhelyből nőtt ki az 1920-as évekre a hírneves „Junó szappangyár”, amely még az államosítás után is működött, az 1960-as évekig.

Nyári mosáskor az asszonyok vagy lányok csak bokáig, legfeljebb térdig álltak be a folyóba, és a mosópadot mindig úgy helyezték, hogy a folyó felé lejtjen. Így a ruhából kicsapkodott szennyves víz nem a mosó felé folyt, hanem a folyóba. A ruhát először belemártogatták a vízbe, majd *hurkába* tekerték és a mosópadon a mosófával jól kicsapkodták belőle a vizet. A szennyeződéstől függően ezt kétszer-háromszor, vagy akár többször is megismételheték. Az „előmosás után” újra beáztatták, de ezután már kitergetve helyezték a mosópadra és szappannal jól átdörzsölték, *megzőcskölték*. Ezután újra összehajtogatták és vigyázva arra, hogy az állandóan „hurkában maradjon”, a mosófa élével kicsapkodták belőle a szappanos vizet. Mindezt addig ismételték, amíg már csak tiszta víz folyt belőle. Ha már elég tisztának találták, akkor az öblítés következett, de ekkor már a mosófának nem az élével, hanem a lapjával csapkodták ki a vizet. Az így megmosott és kiöblített ruhát gyakorta még ki is csavarták, és a parti kövekre terítve szárították. Mire a mosás végére értek, az elsőnek mosott ruhák általában már meg is száradtak. Nyári mosáskor gyakran a gyerekek is jelen voltak. A kisebbek fürödtek, a nagyobbak horgásztak vagy a szállításban, teregetésben segédkeztek. Nyári nagymosásokra általában aratás után, szénahordás előtt, vagyis leginkább augusztusban került sor.

A téli mosás már sokkal bonyolultabb és nehezebb volt, részben ezért is volt ritkább. Csak akkor mostak, ha megfelelő mennyiségű mosandó jött össze, mert kevesebb ruhával nem volt értelme lemenni a folyóra. Télen, a folyóban való mosást megelőzően, először előáztatták a mosandót. Az áztatás két-három napig is tarthatott. Ezután beszappanozták, és rétegesen elhelyezték egy fakádba, az ún. *lúgzóba* vagy *szapullóba*, majd az újabb áztatás következett. Ez viszont már fahamuból készített *lúg* hozzáadásával történt. A lúgot úgy állították elő, hogy a tiszta fahamut berakták egy kb. 30 l-es *mosósajtárba*, mégpedig olyan mennyiségben, amilyen erősségű lúgot akartak nyerni. Ezután a fahamut forró, lobogó vízzel leforrázták és alaposan átkeverték, hogy ne legyen csomós, majd hagyták leülepedni.

A lúgelőállításnak volt egy másik módja is: a fahamut lepedőbe vagy hamuruhába, szütyőbe, hamuzsákba tették, és egy, az üstön vagy vasfazékon keresztbe fektetett fáról belógatták a forró vízbe, mégpedig úgy, hogy ne érjen az üst vagy fazék aljához, illetve oldalához. Mintegy egyórányt főzték így, majd a fahamut kivették, és ülepedni hagyták.

Miután az előáztatott és beszappanozott ruhát elhelyezték a lúgzóba, ráöntötték a már leülepedett lúgot. Az erősen szennyezett és zsíros textíliát általában a lúgzó aljába rakták, mert „ott ette a legjobban a lúg”. A lúgzó legaljára mindig egy durván szótt, míg legfelülre egy lenből vagy pamutból finoman szótt lepedőt tettek. Ha a lúg már feloldott minden szennyeződést, amihez általában egy éjszaka elég volt, a lúgzót tragacson vagy szekéren levitték a folyóhoz. Itt a mosás ugyanúgy történt, mint nyáron, de már nem vízben, hanem fapadlón állva végezték, és mivel már előzőleg alaposan kiázott a ruha, sokkal rövidebb ideig tartott. Amennyiben be volt fagyva a folyó, léket vágtak és a jégre szalmát szórtak, hogy biztosabban álljon rajta a padló, illetve ne csúszkáljanak. A téli mosáskor gyakran többen is összeálltak és a lúgzót a ruhával közösen szállították a folyóhoz. Ilyenkor egy üstöt is felállítottak a parton, amelyben vizet melegítettek. Ez azonban nem a mosásra

szolgált, hanem ha már nagyon fázott a kezük, ebben a vízben melegítették fel. Nem hiányozhatott a pálinka és bor sem, amely szintén a felmelegedést szolgáltatta. A kimosott ruhát hazaszállították, majd otthon kitergetve *fagyasztották*, azaz szárították.

A dunai mosás a korszerű mosógépek és az egyre hatékonyabb mosószerek elterjedésével, az 1970-es évektől megszűnt, ám ha ritkán is, de nyaranta még mindig előfordul, hogy például szőnyeget vagy más textilféleséget mosnak a folyóban. Talán egy ilyen mosás alkalmával vetődött fel egy mohácsi sokac asszonyban, hogy fel kellene eleveníteni ezt a dunai tevékenységet. Az ötletet a Mohácsi Sokac Olvasókör vezetősége is átvette, és 2009-ben megrendezték az első hagyományos sokac „Pranjet” azaz a helyi sokacok dunai mosását. Bár a mosás már csak szimbolikus, de a köréje épített kulturális és gasztronómiai programmal együtt nagyon sikeres lett. Különösen nagy lendületet adott a rendezvénynek, hogy az indulás utáni harmadik évben erre az időpontra helyezték a Duna Menti Népek Nemzetközi Fesztiválját, és a két rendezvényt összevonták. Ettől kezdve a „pránye”, minden év júliusának első szombatján az egykori felső mosóhelyen, a Duna sokac révi partszakaszán már önálló rendezvényként van megtartva, és bár tavaly a vírushelyzet miatt elmaradt, de remélhetőleg 2021-ben ismét sor kerül rá.

Irodalomjegyzék

- Erdősi, F., & Lehmann, A. (1974). *Mohács földrajza*. Mohács Városi Tanács V.B. Művelődési Osztály.
- Font, M. (2003). Zarándokok, keresztsekés kereskedők a Duna mentén a 11-13. században. In Huszár, Z., Vándor, A., & Walterné Müller, Judit. (szerk.), *2000 év a Duna mentén. A közös múltból a közös EU-jövőbe: A "Fejezetek a Duna-medence történetéből" című nemzetközi tudományos konferencia előadásainak/tanulmányainak és pódiumbeszélgetésének szerkesztett anyaga, Pécs, 2002. május 16-19.* (pp. 39-46). Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága Janus Pannonius Múzeum.
- Nagy, I. G. (1993). Az újránepesült város (Népesség, társadalom, igazgatás Mohácson 1918-ig). In Ódor, I. (szerk). *Tanulmányok Mohács történetéből: A település fennállásának 900. évfordulójára* (pp.129-176). Mohácsi Városvédő Egyesület.
- Visy, Z. (2003). A Duna szerepe és jelentősége a római kori Kárpát-medencében. In Huszár, Z., Vándor, A., & Walterné Müller, J. (szerk.), *2000 év a Duna mentén. A közös múltból a közös EU-jövőbe: A "Fejezetek a Duna-medence történetéből" című nemzetközi tudományos konferencia előadásainak/tanulmányainak és pódiumbeszélgetésének szerkesztett anyaga, Pécs, 2002. május 16-19.* (pp. 27-33). Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága Janus Pannonius Múzeum.

Adatközlők:

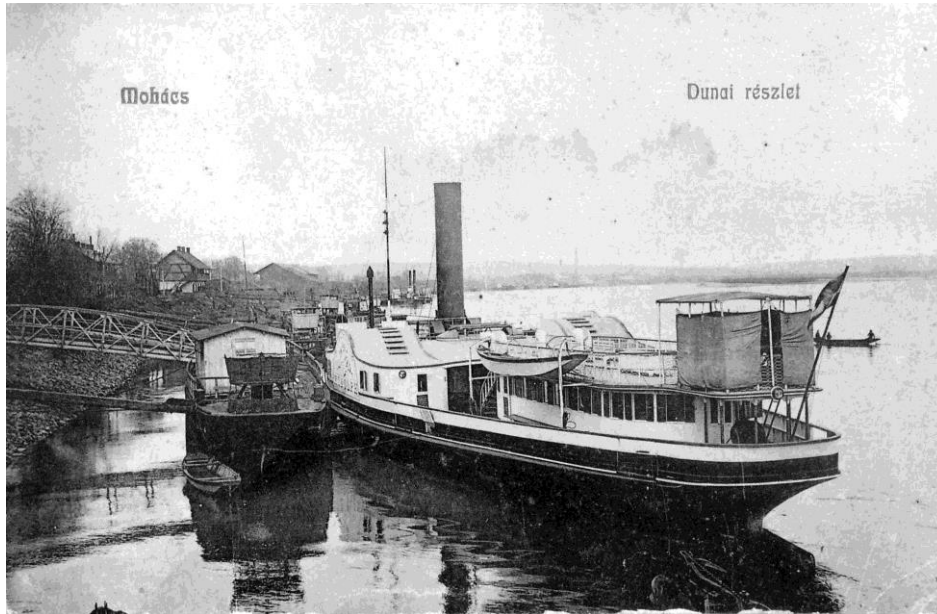
- Bőszné Tamási Mirjana, 1972, Mohács
 Jaksics György, 1952, Mohács
 Lauerné Pávkovics Ágnes, 1955, Mohács
 Orosz Lászlóné (Kővári Ágnes), 1946, Mohács
 Pávkovics Györgyné (Kalkán Mária), 1934, Mohács
 Sárkics György, 1937, Mohács
 Szűcs József, 1924, Mohács
 Timatityné Kunovszki Ágnes, 1954, Mohács
 Verbán Jánosné, 1936, Mohács

A képek forrása:

Kanizsai Dorottya Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény; fotógyűjtemény

Mellékletek

1. kép: A Magyar Folyam és Tengerhajózási Részvénytársaság egykori kikötője, Mohács

Forrás: Kanizsai Dorottya Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény

2.kép: A mohácsi városi rév még vontatott komppal és „Braun bácsi” a lajtos kocsi

Forrás: Kanizsai Dorottya Múzeum, fotógyűjtemény

3. kép: Mosás a Sokac révnél, Mohács

Forrás: Kanizsai Dorottya Múzeum, fotógyűjtemény

4. kép: Mosás a mohácsi alsó mosóhelyen. A napozós álló kisleány: Minorics Tünde

Forrás: Kanizsai Dorottya Múzeum, fotógyűjtemény, az eredeti kép Minorics Tünde magántulajdona

Erdős Zoltán

HONISMERET ÉS HELYTÖRTÉNETÍRÁS A BARANYAI MŰVELŐDÉS HASÁBJAIN

Absztrakt

A Baranya megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Bizottsága 1954-ben indította útjára az Iskoláink – Nevelőink című folyóiratot, mely később Baranyai Népművelés, Művelődési Tájékoztató, majd 1958-tól Baranyai Művelődés címmel jelent meg. A lap három és fél évtizeden keresztül meghatározó szereplője volt a megye oktatásügyi, közművelődési és honismereti diskurzusának.

A tanulmány bemutatja a folyóirat könyvészeti sajátosságait, történetét, tematikájának, rovatszerkezetének és szakmai tartalmának alakulását, valamint a szerkesztői és szerzői kör összetételét. Ennek nyomán láthatóvá válik egyfelől a honismeret tudományrendszer-tani helye, intézményi beágyazottsága, és a rokon szakmákhoz való kapcsolódási pontjai. Másfelől annak nyomai is kitapinthatóvá válnak, hogy a megyei művelődési igazgatás – mint a kultúrpolitika helyi reprezentánsa – milyen szerepet tulajdonított és szánt a honismereti kutató- és gyűjtőmunkának.

A Baranyai Művelődés története lényegi mozzanatokkal járul hozzá ahhoz, hogy megértsük a honismeret mint diszciplína és mint gyakorlati tevékenység módszertani és szervezeti fejlődését, jelenlegi helyzetének és társadalmi szerepének kialakulását.

Kulcsszavak: megyei folyóiratok; helytörténeti kutatás; közművelődés

Csaknem másfél évtizede ismerem Minorics Tündét és Bokor Bélát; ez idő alatt, beosztottként, munkatársként, és – talán nem túlzás – barátként sokat tanulhattam tőlük és sokat tapasztalhattam mellettük. Béla bácsi első igazi munkahelyem, a Baranya Megyei Kulturális és Idegenforgalmi Központ igazgatójaként tanúja és segítője volt annak, ahogyan – friss diplomásként, tanult mesterségem mellett – a rendezvényszervezés és a pályázatírás fogásait igyekeztem elsajátítani. Talán nem veszi zokon, hogy ezen a kettős jubileumon az ő pályakezdésének éveire visszanyúlva, azt a szakmai műhelyt, folyóiratot mutatom be, amely első tanulmányait közölte.

Bevezető

A honismeret – mai közkeletű meghatározás szerint – a tevékeny hazaszeretet hajszálgököre, ami a szűkebb pátrián keresztül személyes kapcsolódást jelent a tágabb hazához. A két rokon terület, a honismeret és a helytörténetírás kezdetei a 19. század második fe-

lére tehetőek, ezek társadalmi bázisát a két világháború közötti időszak falukutató mozgalma szélesítette ki.¹ Baranyában leggyakrabban Németh Bélát és különösen Kiss Gézát említik a legjelentősebb úttörőkként (Kiss, 1966; Kiss, 1981; Rónai, 1962; Rónai, 1963). Az ő nemzedékeik munkája alapozta meg egyfelől a honismeret tényleges tömegmozgalommá terebélyesedését, másfelől a helytörténetírás professzionális diszciplínává válását az 1950-es évektől.²

A dolgozat célja, hogy áttekintse a honismeret és helytörténetírás egyik jelentős megyei fórumának, a Baranyai Művelődés című folyóiratnak³ a történetét, rekonstruálja a honismereti munkában és a helytörténeti kutatásokban betöltött szerepét és kapcsolódását a megyei intézményrendszerhez. További kutatásoknak kell majd feltárniuk – levéltári források, az országos szakirodalom és a napilapok híryanaga alapján – a lap illeszkedését a hazai szakmai trendekhez, az országos és a megyei művelődéspolitikához. Hasonlóan érdekes és messzire vezető kérdés lehet, hogy ténylegesen milyen mértékben hasznosultak a folyóiratban publikált közlemények, azaz hányszor és milyen kontextusban bukkantak fel a helytörténeti tanulmányok, monográfiák hivatkozásaiban.

Baranya pedagógiai és közművelődési lapja

A Baranya megyei Tanács 1954-ben indította útjára az Iskoláink – Nevelőink című folyóiratot, azzal a céllal, hogy egységes szakmai fórumot biztosítson a megye pedagógusai számára. A lap 1955 májusában Baranyai Népművelés, 1957-től pedig Baranyai Művelődés címmel jelent meg. 1959-ben a cím Művelődési Tájékoztatóra változott, 1968-ban pedig visszatértek a Baranyai Művelődés címhez, mely 1990-ig, a folyóirat megszűnéséig nem módosult. A szerkesztők a többszöri címváltozás dacára úgy látták, a különböző címen megjelent periodikák – ha jogilag nem is feltétlenül, de szakmailag mindenképp – egymás örökösei voltak.

A lap indulását és első éveit az ideológiai keretek határozták meg. A Baranyai Művelődés 1957. évi első számában Takács Gyula, a megyei tanács művelődési osztályának vezetője „az ellenforradalom okozta károk helyrehozását”, a „polgári restauráció” megelőzését, és a szocialista hazafiság kialakítását jelölte meg a megújult lap céljaként (Takács, 1957, pp. 4-5). A folyóirat fokozatosan szabadult az ideológiai kötöttségtől, elhalványult a proletár internacionalizmus és a szocialista hazafiság kialakításának igénye. Sőt, az olvasók az 1980-as évekre már egyre gyakrabban találkozhattak a művelődésügy kritikus kérdéseit, így a cigányság helyzetét és a kistelepülések kulturális ellátottságát bemutató kutatási eredményekkel is.

A lap történetének első komolyabb változása 1968-ban következett be: a főszerkesztői poszton Antal Gyula lépett az elhunyt Lemle Géza örökébe, és ugyanekkor a szerkesztőbizottság is csaknem felerészben kicserélődött. Mészáros Bálint és Józsa Dénes Piroska távozásával megszűnt a színházi, a könyvtári és a rövidhíreket közlő rovat.

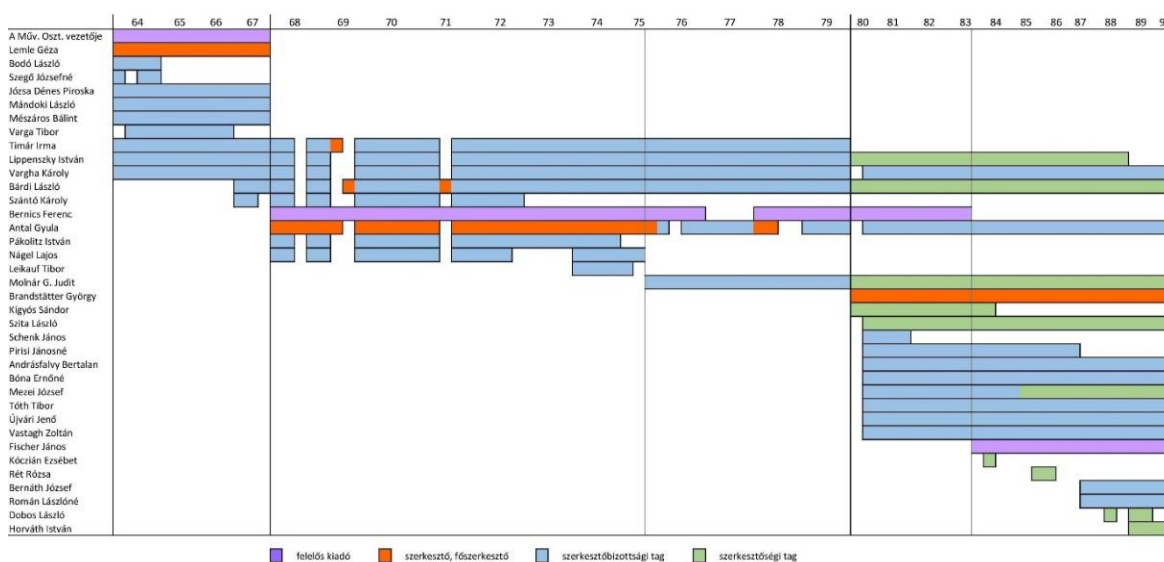
¹ Baranyai helytörténetírás: Vargha, 1971, pp.107-110; Országosan: Vörös, 1972, 42; A krónikaírás előzményei: Bezerédy, 1976; A könyvtárak helyismereti tevékenysége: Bényei, 2004, 10-15.

² Ezeket a fogalmakat a korszak helyi szakirodalmában nem definiálták egyértelműen, és sokszor következtetlően használták. Országos viszonylatban a honismeret, helytörténet és helyismeret meghatározására lásd Bényei, 1974, pp. 9-12.

³ A folyóirat könyvészeti adatai és példányadatai: Surján, 1992, pp. 48-49. és p. 156.

A második nagy átszervezésre 1980-ban került sor, amikor a főszerkesztői posztot a nem sokkal korábban Baranyába költözött Brandstätter György vette át. A szerkesztőbizottság mellett felállították a szerkesztői testületet. Ugyanekkor távozott a lap vonalvezetését kezdetől fogva meghatározó Timár Irma, a szerkesztőségben pedig helyet kapott Kígyós Sándor és Szita László. Ezzel együtt megváltoztak a szerkesztés alapelvei. Megszűnt a cikkek rovatokra tagolása, ehelyett tematikus számok követték egymást: az 1982. évi első szám cikke például az idegenforgalom, a második számban megjelent írások a közművelődési kutatás és tervezés problémáit tárgyalták, a harmadik szám anyaga pedig a helyi könyvkiadás kérdéseit járta körül. Újdonság volt, hogy a szerzők között helyet kaptak újságírók – Wallinger Endre, Havasi János –, a kínálatban pedig megjelentek újságírói műfajok – interjú, körkérdés – is.

1. ábra: A Baranyai Művelődés szerkesztőségének és szerkesztőbizottságának összetétele

Forrás: saját szerkesztés

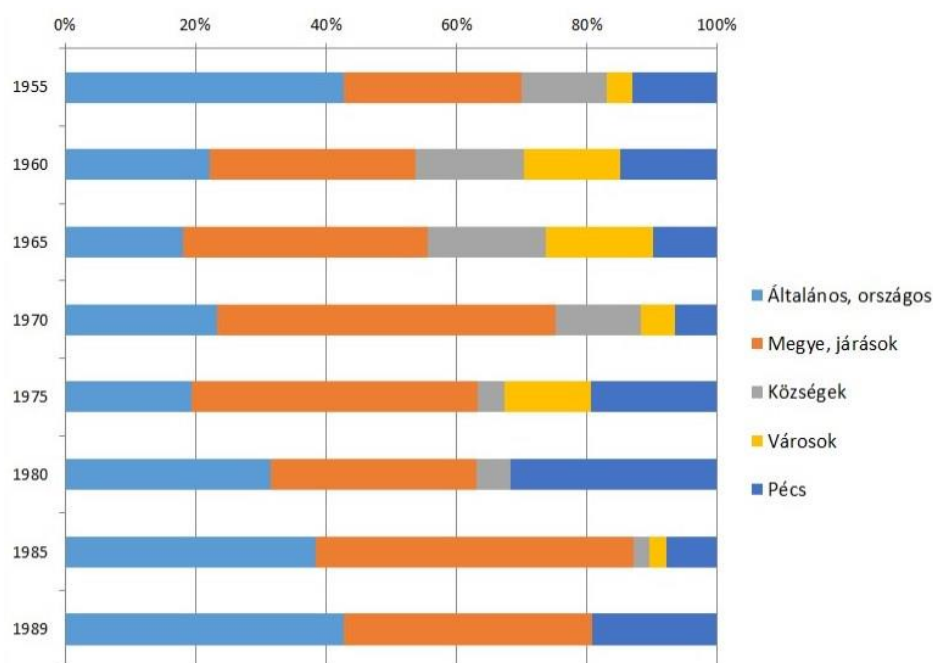
Az 1980-as évek második felében már a hanyatlás jelei mutatkoztak a folyóirat tevékenységében. A szerkesztőség és a szerkesztőbizottság soraiban a korábbiaknál jóval nagyobb fluktuáció mutatkozott, és alighanem több esetben gondot okozott a megfelelő mennyiségű és színvonalú cikk összegyűjtése. Erre utal legalábbis, hogy nem egy esetben összevont lapszámokat jelentettek meg, és több számban a folyóirat számára készült írások helyett konferenciák, megemlékezések anyagát adták közre, archiválták. 1988-ban a második szám például a pécsi zeneoktatás jubileumára szervezett konferencia és ünnepi tantestületi ülés anyagát, a harmadik szám pedig a Szent István napi állami ünnep és konferencia előadásait tartalmazta.

A lap könyvészeti és nyomdai szempontból is hasonló fejlődésen ment keresztül. A rendszertelen megjelenésű folyóirat évente általában három, ritkábban négy számmal jelentkezett. Az egyes számok legkevesebb 100, legfeljebb 150 oldalas terjedelemben készültek, a törzsanyaghoz időnként jelentős mennyiségű képmelléklet kapcsolódott. Az 1960-as és 1970-es években a korábbiaknál jobb minőségű és gazdagabb képanyag jelent

meg, az 1980-as évek azonban ezen a téren visszalépést hoztak: az egyes számok lapjain lényegében oda nem illő, nem a cikket illusztráló képek tematikus válogatása jelent meg. Ugyanakkor egyre gyakoribbá váltak az összevont lapszámok, és némileg a terjedelm is csökkent.

Fontos kiemelni, hogy a folyóiratra mindvégig jellemző volt a földrajzi kiegyensúlyozottságra való törekvés. Nem élveztek elsőbbséget a Pécshez, vagy a megye városaihoz köthető anyagok, és bár az egy-egy község oktatását, művelődésügyét, történetét tárgyaló cikkek aránya látványosan csökkent, mindvégig meghatározó (20% körüli) maradt a megye, vagy egyes járások egészét érintő cikkek aránya.

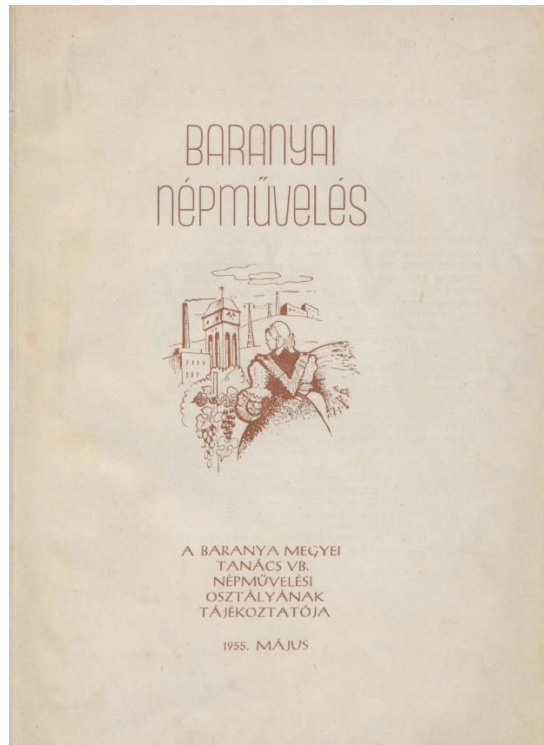
2. ábra: A folyóiratban közölt cikkanyag földrajzi kötődései

Forrás: saját szerkesztés

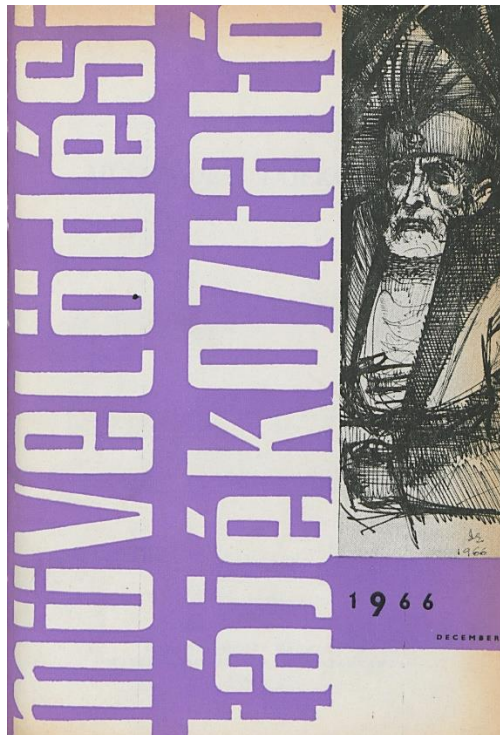
A lap arculatát hosszú ideig meghatározta, hogy a külső borítót minden alkalommal egy-egy baranyai kötődésű képzőművész alkotásai díszítették. Leggyakrabban Soltra Elemér, Simon Béla és Kelle Sándor, valamivel ritkábban Bezzegh Zoltán és Lantos Ferenc grafikáival találkozhattak az olvasók, de fel-felbukkant Pinczehelyi Sándor, Martyn Ferenc, sőt Victor Vasarely egy-egy munkája is. A mindig változó borítót 1975-től az Erdős János tervezte, kimondottan puritán ízlésű borító váltotta fel. Ezután csak a belíveken tűnt fel tematikus képanyag: 1981-ben az első számot például a Pécsi Vizuális Műhely munkái, az 1983. évi második számot Lantos Ferenc művei, az 1986-os első számot pedig a nem sokkal korábban elhunyt Kígyós Sándor, a lap egykori szerkesztőségi tagjának alkotásai díszítették.

3. ábra: A Baranyai Népművelés 1955. májusi számának Gádor Emil által tervezett címlapja

Forrás: Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye

4. ábra: A Művelődési Tájékoztató 1966. decemberi Zrínyi-émlékszáma, Soltra Elemér grafikájával

Forrás: Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye

5. ábra: A Baranyai Művelődés 1971. évi 1. száma, a borítótérvet Pinczehelyi Sándor készítette

Forrás: Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye

A folyóirat három és fél évtized alatt vitathatatlanul jelentős hatást gyakorolt Baranya közoktatási, közművelődési és közgyűjteményi életére. Az egyes lapszámok 1955 és 1972 között általában 800, majd 900 példányban jelentek meg, a csúcserőket 1962 elején 2700 példány jelentette. Az első jubileumi visszatekintés szerint a lap „eljutott a megye minden iskolájába, művelődési intézményébe, sőt a fővárosba és az országos valamennyi megyeszékhelyére is.” (Bernics, 1963, p. 4) Cikkeit folyamatosan szemlélte a Köznevelés, sőt az országos szaksajtó nem egy cikket át is vett a Művelődési Tájékoztató, illetve a Baranyai Művelődés anyagából (Szerkesztőbizottsági összeállítás, 1979). Az olvasói visszajelzések alapján a folyóirat komoly segítséget nyújtott a megye közoktatási és közművelődési dolgozóinak, ösztönözte őket a másutt bevált jó gyakorlatok meghonosítására (Szerkesztőbizottsági összeállítás, 1963).

A folyóirat kezdettől fogva célul tűzte ki, hogy eleven diskurzust alakítson ki a megye művelődési életének valamennyi szereplőjével. Ugyan az Iskoláink – Nevelőink hasábjain még jobbára csak felkért szakemberek írásai jelentek meg (Takács, 1957), a következő né-

hány évben már egyre jobban sikerült bevonni a közös munkába a gyakorló pedagógusokat, közművelődési dolgozókat, könyvtárosokat (Szerkesztőbizottsági összeállítás, 1963). A 25 éves jubileumi visszatekintőben már eredményként könyvelhette el a szerkesztőbizottság, hogy a neves szerzők mellett csaknem 200 tanár, népművelő és könyvtáros írását is közölhette a folyóirat (Szerkesztőbizottsági közlemény, 1979).

A honismeret szerepe a Baranyai Művelődés első korszakában

Az Iskoláink – Nevelőink 1954 és 1956 között megjelent számainak kimondott célja az volt, hogy az oktatásügyi és pedagógiai kérdések megvitatásához nyújtson szakmai platformot. Ez a tematikai horizont 1957 után jelentősen kitágult: a Baranyai Művelődés, illetve a Művelődési Tájékoztató már a művelődésügy két ága, az oktatás és a népművelés számára kívánt egységes fórumot biztosítani. A honismeret egyértelműen ennek a célkitűzésnek rendelődött alá: „Ezt szolgálja egyébként az 'Ismerd meg Baranyát' c. állandó rovat is, amely a megyei kulturális tevékenységben a helyi hagyományok felhasználását segíti elő.” (Takács, 1957, p. 5) Lényegében ugyanezt, a honismeret eredményeinek tanórai alkalmazását emelték ki a Baranyai Művelődés öt éves évfordulóján megjelent szám felkért hozzászólói (Szerkesztőbizottsági összeállítás, 1963),⁴ és a 25 éves jubileum alkalmából készített szerkesztőbizottsági visszatekintés is (Szerkesztőbizottsági közlemény, 1979).

A honismeret gyakorlati, pedagógiai funkciója mellett ideológiai célokat is szolgált, a haladó hagyományok felmutatásával, ápolásával az alkotó szocialista hazafiságot erősítette. Míg a történeti megismerés 1945 előtt az uralkodó osztályok érdekeit szolgálta (Vargha, 1971), ez a helyzet a háború után gyökeresen megváltozott. A honismereti mozgalom olyan tudás összegyűjtését, őrzését, előállítását tűzte ki célul, ami a néphez szól, és amit a nép a maga javára fordíthat: „...birtokba vegyük mindazt, amit a múltból jobb jövőnk kialakításához felhasználhatunk. Minden ismeret, amely a vizsgált tájról holt vagy élő történeti forrásokban rendelkezésünkre áll, hasznos lehet számunkra” – írta Vargha Károly (Vargha, 1968, pp. 115-116.).⁵ A történeti tudás persze intést is jelent napjaink számára: „A múltat elítélni csak a tények birtokában lehet, de egy egyúttal tanulság is, hogy mégegyszer [így] ne kövessük el a bűnököt” – írta a mároki szakkör vezetője, Temesváry Béla (Temesváry, 1971, p. 52). Temesváry Béla megfogalmazása közvetlenül rímel a népszerű elméleti szakirodalom tézisére: „meg kell ismertetnünk és szeretettünk ifjúságunkkal és dolgozó népünkkel mindazt, ami az egyetemes s a magyar történelemben haladó és előremutató, ugyanakkor meg kell gyűlöltetnünk mindazt, ami a magyar nép és az emberiség haladásának igaz ügyét gátolja, vagy a múltban gátolta.” (Szántó, 1956, p. 6.) Részben ebből a világnézeti funkcióból adódott a kortörténet elsődlegessége a helytörténeti és honismereti munkában: „A helytörténésznek, honismereti kutatónak, mindkettőnek egészséges tevékenye közvetlen környezetünk, gyakorlótere a szűkebb haza, gyakorló iskolája a helyi társadalom. Ezekről eltekintve, elszakadva a munka pusztá formális.

⁴ A honismeret nemcsak a tanórai alkalmazás miatt tematizálódott pedagógiai problémaként, hanem azért is, mert a helyi értelmiség soraiból elsősorban a tanárok foglalkoztak honismereti gyűjtőmunkával (Bodó, 1962; Dankó, 1958; Kolta, 1955)

⁵ Másutt a „közösségi nevelés” segítségét és a „fokozódó idegenforgalom helyes fogadását” is a honismeret hozadékaként említette (Vargha, 1969, p. 71)

Mozgalmunk számára helyes, ha a jelenből haladunk a múltba és nem megfordítva.” (Fancsovits, 1967, p. 55). Emellett praktikus szempontok, a gyűjtőmunka adottságai is a kortörténet elsősége mellett szóltak: „a jelenből kiindulva haladunk a múlt felé. (...) helytelen lenne megvárni, míg a jelent egy unoka élettelen levéltári anyagon keresztül akarná megrajzolni” – írta Málík László a bolyi szakkör munkájáról (Málík, 1962, pp. 64-65).

A honismeret alárendeltsége ellenére a folyóirat szerkesztési elveire 1957 után mindig jellemző volt a tematikai kiegyensúlyozottság igénye. A rovatszerkezetet – a gyakori következetlenségek és rövid életű rovatok (Kulturális körkép, Meditáció, Bemutatjuk, Nemzetközi tapasztalatok stb.) felbukkanása ellenére – alapvetően hármas tagolódás határozta meg. Az oktatásügyi rovat elméleti, szakmódszertani írásokat, szemlélő cikkeket és oktatástörténeti dolgozatokat közölt. A népművelési rovathoz tartozott a művelődési házak, művészeti együttesek, szakkörök – és köztük a honismereti szakkörök – tevékenységének bemutatása, valamint a könyvtári és színházi rovat megszűnése után a közgyűjteményekkel, mozikkal és tömegkommunikációval foglalkozó cikkek – ez a rovat közölte többek között Bokor Béla első két, a Szigetvári járás művelődési házaival foglalkozó írását (Bokor, 1971; Bokor, 1974). Végül a honismereti rovatban kaptak helyet a Baranyával, és tágabb kitekintésben a Dél-Dunántúllal kapcsolatos ismeretterjesztő feldolgozások és forrásközlések. A honismeret tehát tudományrendszertani szempontból nemcsak alárendelt, hanem köztes helyzetbe is került: mint mozgalom és mint közösségi tevékenység a közművelődés köréhez tartozott, ám mint tudományos-ismeretterjesztő eredmények összessége önállóságot élvezett.

6. ábra: A Baranyai Művelődés cikkanyagának tematikai megoszlása 1955 és 1990 között

Forrás: saját szerkesztés

Ami a honismereti rovat belső szerkezetét illeti, a cikkanyag összetételét elsősorban a szerzői gárda, a munkába bevonható szakemberek köre határozta meg. Alighanem ez magyarázza, hogy az 1970-es évek második felében a honismeret tematikai horizontja fokozatosan szűkült, és végül a szoros értelemben vett település- és üzemtörténetre korlátozódott. Néprajzi, művészettörténeti, építészeti és műemlékvédelmi írásokkal kezdettől fogva ritkán találkozhattak az olvasók, 1976-tól, Vöröss László Zsigmond kiválása után nem jelent meg több természetrajzi témájú dolgozat, és 1978-tól a régészet is hiánycikké vált a Baranyai Művelődés lapjain. Az 1970-es évek végén a szerkesztőbizottság a honismeret tárgy körében fontos szerepet tulajdonított a forrásközléseknek, a tájegységek, a nemzetiségek és általában a népi kultúra bemutatásának, a munkásmozgalom-történetnek, a szocialista iskolaügynek, és az országos történelem szempontjából is fontos helyi események, személyiségek bemutatásának (Vargáné Major, 1979). Az áttekintés kissé meglepő módon nem érintette a szép számmal előforduló településtörténeti írásokat, a pécsi zenei élet egy-egy mozzanatáról és a századforduló ipari oktatásáról szóló cikkeket.

A diszciplináris alárendeltség és a tematikai szűkülés mellett egy lényeges körülmény mégis a honismeret kitüntetett státusa mellett szólt. A helyi jellegből, a sajátos megyei perspektívából⁶ adódott mással nem helyettesíthető szerepe egyrészt az identitásépítésben,⁷ másrészt a történeti megértésben. A beköszöntő szerint a lapban megjelent írások célja, hogy „a népművelés, az oktató-nevelő munka aktuális problémáit a sajátos helyi körülmények között vizsgálják, helyi lehetőségek kiaknázásához adjanak segítséget.” (Takács, 1957, p. 5). Az öt éves jubileum alkalmából Bodó László járási művelődési osztályvezető azt emelte ki: „Örömmel fedezem fel az egyes cikkek írójában az ismerősöket, cikkekben az ismert, de másszintű problémákat, megyénk jellegzetességeit.” (Szerkesztőbizottsági összeállítás, 1963, p. 12). A 25 éves évfordulón pedig a szerkesztőbizottsági közlemény a lap vállalt feladatai között említette, hogy „életközelségben segítse a közoktatás, közművelődés feladatainak ellátását.” (Szerkesztőbizottsági közlemény, 1979, p. 18.)

Ugyan az elméleti szakirodalom egy része azon a véleményen volt, hogy a helytörténet pusztán illusztrálja, kiegészíti az országos történelmet, azzal legjobb esetben is rész-egész viszonyban áll (Dankó, 1958; Szántó 1956), több szerző ennél lényegibb szerepet tulajdonított a honismereti és helytörténeti munkának. Fancsovits György szerint a honismeret egyedülálló lehetőséget ad szociológiai módszerek alkalmazására. Csak helyi szinten, életközelségben válik láthatóvá például a munkásság életkörülményeinek, anyagi kultúrájának változása 100-150 év távlatában, a munkásság genealógiája – egy-egy üzem vagy városrész munkásságának származása, rokoni kapcsolatai, a munkáshivatások öröklődése –, és végső soron ezen szinten érthető meg a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet (Fancsovits, 1967).⁸ Ez a szemlélet motiválta nemcsak a források feldolgozását, hanem a

⁶ A helyi látószög kitüntetett szerepe természetesen nemcsak a honismeretre, hanem az oktatásügy és a közművelődés területére is jellemző volt.

⁷ A szakköri tagok a lakosokat is érdekeltté és érdeklődővé tették a gyűjtéseik során, a munka eredményeként létrejött helyi kiadványok, kisgyűjtemények, megemlékezések szintén közösségi kohéziót és a lokális identitást erősítették (Timár, 1992). Nemcsak a szakkörök váltak igazi közösségekké, hanem az egy-egy településen, szomszéd falvakban működő szakkörök között is jó kapcsolat alakult ki, és megyei szinten a szakkörvezetők is kollektívát alkottak (Timár, 1983). Hasonlóan működött a krónikaírás is: minden településen 2-2 ember foglalkozott a krónika vezetésével, ez Baranyában egy csaknem 700 fős közösséget jelentett, amelynek tagjai legalábbis tudtak egymásról, ismerték egymás munkáját (Bezerédy, 1973).

⁸ Vö.: Vörös, 1972, pp. 45-46.

jelen forrástermelő tevékenységét, a krónikaíró mozgalmat is: „a krónika [a] jövő kutatóját egy nagy plusszal lepi meg: a munkát író ember szubjektív véleményével, és a közvélemény hangjával. A legnagyobb sugárzik ki ezekből a munkákból, a történelmi korokban élő, a történelmet formáló ember.” (Bezerédy, 1975, p. 10)

Abból azonban, hogy a helyi perspektíva alkalmazása mellett a kutatások is helyi szinten, helyi erőforrásokból zajlottak, sajátos problémák adódtak. 1979-ben Vekerdi László tudománytörténész mutatott rá a megyei folyóiratok, köztük a Baranyai Művelődés elemzése során: „Határozott helytörténeti vonal figyelhető meg valamennyi elemzett folyóiratban. Sok olyan apró, értékes mozaikot tárnak fel, melyre más fórum nem tudna vállalkozni. Hangsúlyozottan és jó színvonalon jelen van bennük az emlékezésirodalom. Jellemzőjük az eseménytörténeti szemlélet és hiányos a társadalmi háttér bemutatása. Nagy és értékes adatfeltárást végeznek, de hiányos ezek összefoglaló értékelése. Hajlamosak a folyóiratok a helyi pozitív történeti tények és jelenkori fejlődési eredmények túlbecsülésére.” (Szerkesztőbizottsági közlemény, 1979, p. 14)⁹ Az 1970-es évek végére tehát jól látathatóvá vált a szakadás az amatőr és a professzionális, a szakköri és az intézményes, a helyi közösségekben és a tudományos intézetekben végzett kutatómunka között.

A szakkörök szervezése Baranyában az 1950-es években indult meg. A Magyar Dolgozók Pártja 1954 februárjában hozott központi vezetőségi határozata a hazafias nevelés érdekében kötelezővé tette a lakóhelyismeret oktatását az általános iskolákban. Mivel a tananyagot jellegéből adódóan lehetetlen volt központilag meghatározni, ennek pótlására a Dunántúli Tudományos Intézet dolgozta ki a lakóhelyismereti anyag gyűjtésének tematikáját és módszertanát. Ezt az anyagot ugyan csak 21 település kérte el, azonban összesen 185 helyen folyt településtörténeti gyűjtőmunka. Málík László bolyi, Lengyeltóti János mozgói és Várkonyi Antal erdőfűpusztai munkáját ítélték a legmagasabb színvonalú összeállításnak (Kolta, 1955).

Ugyanekkor több helyen egy-egy lelkes népművelő, tanár vagy tanácselnök kezdeményezésére honismereti csoportok is alakultak: Kémesen Zentai János az ormánsági hímzés hagyományait kezdte visszatanítani, Egerágon pedig a művelődési ház igazgatója, Kutnyánszky Géza gyűjtőmunkája nyomán szerveződött szakkör és jött létre kiállítás (Lemle, 1960; Zentai, 1961). Sokak számára jelentett példát Gállos Ferenc pécsváradi tevékenysége, és hasonlóan mintaértékű volt az Ormánsági Múzeum javára szervezett tárggyűjtés. Fontos impulzust jelentett, hogy 1959 márciusában a megyei tanács ülése a műemlékek és a múzeumok helyzetével foglalkozott, a következő év áprilisában pedig népművészeti ankétot szerveztek Romonyán. A honismereti mozgalom intézményesedését segítette a Baranya megyei Népművelési Tanácsadó megalakulása, és Vargha Károly kinevezése honismereti referenssé. A szervezés nagy korszakát az 1960-as évek első fele jelentette: 1960 decemberében még csak 11 működő szakkörrel, 1970-ben pedig mintegy 15 iskolai és 39 felnőtt szakkörrel, valamint két várbaráti körrel tudott a referens (Vargha, 1971).

⁹ Vö. az országos helyzetképpel: Vörös, 1972, pp. 47-48.

Az 1960-as évek végére a honismereti mozgalom túljutott a kezdeti nehézségeken, de továbbra is feladatként fogalmazódott meg az aktív tagság bővítése és a működés rendszeresebbé, folyamatosabbá tétele. Fontosnak ítélték az infrastruktúra fejlesztését és a technikai ismeretek gyarapítását (sok helyen például nem volt megfelelő szakköri helyiség, illetve nem használtak magnetofont és fényképezőgépet a gyűjtőmunka során), a munkamódszerek fejlesztését (többek között a cédulázás és a közösségi munka meghonosítását) (Vargha, 1969; Vargha, 1971). Gondot jelentett mindezek mellett a mozgalom széttagoaltsága. Egyes szakkörök a Népművelési Tanácsadó, mások a Megyei Idegenforgalmi Hivatal, a Hazafias Népfront, sőt a Szakszervezetek Országos Tanácsa támogatásával és szakmai felügyelete alatt működtek (Vargha, 1971),¹⁰ és ez gátolta a munka összehangolását, közös sztenderdek kidolgozását.

A szakkörök a tagság összetétele, a tevékenység szervezettsége és színvonala szempontjából nagyon változatos képet mutattak. Egy-egy csoport alakulhatott iskolai osztályokból, úttörőcsapatokból, üzemi kollektívákból, idősökből, de tagjai a legváltozatosabb korosztályokat is képviselhették. Összejöveleiket tarthatták heti, kétheti vagy havi rendszerességgel, ezek mellett nem egy esetben közös múzeumlátogatásokat, több napos kirándulásokat is szerveztek. Nagyrészt a közös munka színvonala és rendszeressége határozta meg a tevékenységi formát, amely terjedhetett a sajtófigyeléstől és gyűjtőmunkától a krónikaíráson át a helytörténeti kiállítás szervezéséig vagy falumonográfia készítéséig (Dallos, 1965; Vargha, 1971).

Hasonlóan változatos volt a szakkörök által feldolgozott témák köre is. Legtöbb esetben az adott település földrajzi környezetével, történetével (ezen belül a régészettel, iskola- és sporttörténettel stb.), és néprajzával foglalkoztak, ehhez járult egy-egy helyen külön tematikai egységként a gazdasági élet leírása, illetve a dokumentáció.¹¹ A sásdi járási szakkör a néprajzi gyűjtő- és feldolgozó munkára koncentrált, Pécsváradon pedig egy-egy kisebb kérdéskör (pécsváradiak az I. világháborúban és az októberi forradalomban, a református magyarság házassági kapcsolatai, a németiség népi gyógyászata stb.) feldolgozását tűzték ki célul.¹² A természetrajz alig szerepelt a szakkörök bemutatkozásában, talán éppen ezért hívta fel a figyelmet a pusztuló természeti értékek, a növényfajtákhoz kapcsolódó hiedelmek, népi gyógyászati tudás összegyűjtésére a botanikus Vöröss László Zsigmond (Vöröss, 1964).

A szakköri munka jellege általában nem tette lehetővé a szintézisalkotást: „Nem törekszünk teljes falumonográfia készítésére, annak csak néhány részletét szeretnénk egyelőre kidolgozni” – fogalmazta meg a hosszúhetényi csoport vezetője (Dallos, 1964, p. 55). A legjobb szakköri munkák kiválasztását, és majdani továbbfejlesztését, részletesebb kidolgozását a Népművelési Intézet és a Baranya megyei Népművelési Tanácsadó, illetve a Janus Pannonius Múzeum, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat megyei szervezete és a megyei tanács által kiírt néprajzi, nyelvjárási és helytörténeti gyűjtőpályázatok szolgálták.

¹⁰ Fontos megjegyezni, hogy a baranyai szakirodalomban a honismereti és helytörténeti munka szakmai támogatói, koordinátorai között nem találok az Országos Népművelési Tanács kebelében 1967-ben létrejött Országos Helytörténeti Bizottság és a Magyar Történelmi Társulat helytörténeti szekciója említésével. Vö.: Vöröss, 1972, p. 48.

¹¹ Hosszúhetény: Dallos, 1964.; Szederkény: Öhler-Ravasz, 1962.

¹² Sásd: Bodó, 1962.; Pécsvárad: Kígyós, 1969.

A honismeret a szakköri mozgalom szervezeti széttagoaltsága és az elkészült munkák tematikai mozaikszerűsége ellenére is önálló (a szaktudományos és a műkedvelői munka metszéspontjánál elhelyezkedő) tudományrendszertani helyet vívott ki magának – még akkor is, ha funkcionálisan, a Baranyai Művelődés sajátos célrendszerét tekintve egyértelműen a pedagógiát és a népművelést szolgálta. A megyei levéltár igazgatója, Szinkovich Márta úgy fogalmazott, hogy a helytörténet professzionális tevékenység, de nem csak hivatásos kutatók művelhetik, rajtuk kívül nagy szerep hárul az öntevékeny kezdeményezésekre is (Szinkovich, 1963, p. 79).¹³ Differenciáltabb képet alkotott Fancsovits György elméleti rendszerező cikke, amely szerint „a honismereti munka nem más, mint: alapfokú tudományos tevékenység. S mint ilyen, nem elszigetelt, nem önmagába zárt formája a megismerésnek, hanem a történelmi megismerés egész körével kapcsolatos, azzal összefüggő.” (Fancsovits, 1967, p. 55) A terület egésze két, egymással alá-fölé rendeltségi viszonyban álló rétegre osztható: míg a honismeret elsősorban anyaggyűjtő tevékenység és döntően a helyi érdeklődést elégíti ki, addig a helytörténet feldolgozó és népszerűsítő munkát jelent, melynek anyaga az országos történelemhez kapcsolódik, avval kölcsönös viszonyban.¹⁴

Honismeret a Baranyai Művelődésben az 1980-as években

A honismereti munka és az eredmények közzétételének módszertani problémáit a Baranyai Művelődés szerkesztői is regisztrálták. Az 1979-es jubileumi visszatekintésben elismerték, hogy mivel a honismeret és a közművelődés a lap elsődleges oktatási és nevelési céljait szolgálta, ezért „a tudományosság igénye csorbát szenved e szolgálat során”. Kiemelték ugyanakkor, hogy kialakulóban van egy történelmi szemléletű tudományos műhely is, a folyóirat tevékenységébe azonban – éppen annak gyakorlatias, ismeretterjesztő jellege miatt – „nem illeszthetők be szervesen e termékeny műhely alkotásai.” (Vargáné Major, 1979, p. 6.)

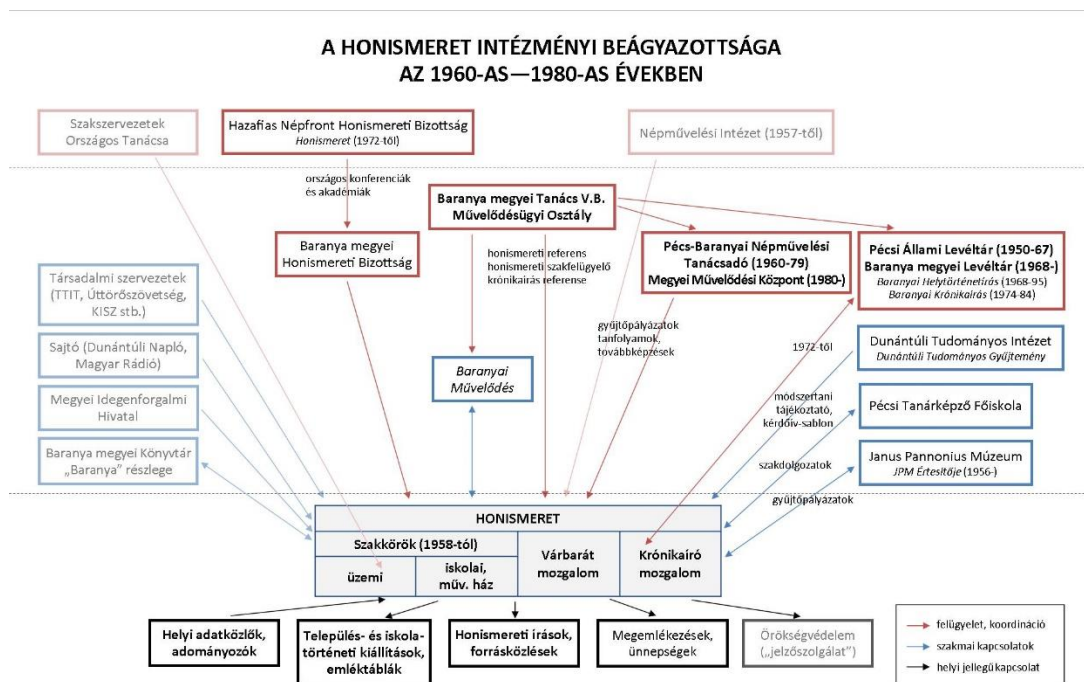
A cikk szerzője, bár az intézmény nevét nem említette, minden bizonnyal a Baranya megyei Levéltár körül kialakult műhelyre utalt, amely hosszú és tudatos munka eredményeként ekkorra valóban a helytörténelmi kutatások vezető intézményévé vált (Szita, 1975). Szita László fogalmazta meg 1979-ben: „A megyék kulturális, párt- és állami vezetése mindenütt a helyi történelmi kutatás bázisává kívánta kiépíteni a levéltárakat.” Ez annál is inkább észszerű döntésnek bizonyult, mivel „a történettudományi kutatás (...) bőséges forrása és kontroll lehetősége a levéltárakban található.” (Szita, 1979, p. 10) A levéltár rendkívül magas színvonalú forráskiadványokat, feldolgozásokat bocsátott közre, és koordinálta a hosszú távú kutatómunkát és kiszámítható publikációs lehetőséget kí-

¹³ Ezzel egybevágó gondolatmenet: Vörös, 1972, p. 45.

¹⁴ Némileg eltér Fancsovits álláspontjától Vargha Károly nézete, amely szerint a honismeret nemcsak feltáró és gyűjtő, hanem feldolgozó és közreadó munkát is végez, azaz tágabb, és nem kizárólag gyakorlati vonatkozású tevékenységi kört jelöl, így pedig szorosabb és bensőségebb viszonyban van a szaktudományos szinttel. Vargha, 1969, p. 72.

náló Baranya Monográfia Sorozat előkészületeit. A munkálatok során kialakult kutatói hálózat kiterjedt a megyei múzeumra, a megyei és egyetemi könyvtárra,¹⁵ az egyetem és a tanárképző főiskola intézeteire, valamint az egyházi levéltárakra és egy-egy középiskolára. A hálózathoz külső partnerként kapcsolódott Pécs városi tanács művelődésügyi osztálya és a megyei idegenforgalmi hivatal (Szita, 1979). Ez a hálózat „felfelé”, az országos tudományos intézmények irányában zárt volt: súlyos gondot okozott, hogy a levéltár évkönyvét az országos szaksajtó lényegében nem szemlélte, eredményeit csak szórványosan hasznosította (Szita, 1982).

7. ábra: A honismeret intézményi beágyazottsága

Forrás: saját szerkesztés

A Baranyai Művelődés életében 1980 fordulópontot jelentett. Nemcsak a lapot szerkesztő testületek összetétele, az arculat és a szerkesztési alapelvek változtak meg: a kiadó és a szerkesztőség, látva a honismereti tevékenység gyermekbetegségeit, a professzionalizáció mellett döntött, és a levéltár hálózatához csatlakozott. A szerkesztőségben helyet kapott a levéltár igazgatója, Szita László, és a leggyakrabban publikáló szerzők között is kizárólag levéltárosokat találunk: Szita mellett Vargha Dezső, ifj. Erdődy Gyula, Füzes Miklós és Tegzes Ferenc legalább fél tucat írást készített a Baranyai Művelődés számára az 1980-as években. Ekkor teljesedett ki és differenciálódott orgánumok szerint a professzionális baranyai helytörténeti kutatás kínálata. Míg a levéltár, a múzeum és az MTA Dunántúli Tudományos Intézet évkönyvei nagyobb terjedelmű, komoly jegyzetapparátussal ellátott szaktanulmányokat közöltek, addig a Baranyai Művelődés a tudományos közélet

¹⁵ Jóllehet a megyei könyvtárban 1958 után dinamikusan folyt a helyismereti különgyűjtemény gyarapítása, ez az állomány azonban a kutatások szervezetébe még hosszú ideig nem tudott integrálódni. A levéltár igazgatója szükségesnek látta a különböző közgyűjteményekben kezelt anyagok (beleértve a kéziratos állomány és a kisnyomtatványok) közös nyilvántartását és egy átfogó baranyai bibliográfia létrehozását. Surján, 1972; Szita, 1982, p. 71.

népszerűbb regiszterét alkotta, rövidebb, a közérdeklődésre jobban számot tartó írásokat közölt.

A folyóirat ugyanekkor teljesen hátat fordított a települési szakköri munkára épülő honismereti mozgalomnak. A szerzők közül eltűntek a szakkörvezetők, másodállású és amatőr kutatók, a kínálatból pedig kikerültek a figyelemfelkeltő, ismeretterjesztő és szakköri eredményeket bemutató, valamint a gyűjtőmunka módszertani kérdéseit tárgyaló cikkek. A szakkörök számára az 1980-as évek elejétől új orgánus, a Baranya megyei honismereti írások című könyvsorozat biztosított megjelenési lehetőséget. A sorozatot, amelyben végül csak négy kötet jelent meg, Timár Irma honismereti szakreferens, a Baranyai Művelődés korábbi szerkesztőbizottsági tagja, és Vargha Károly, a honismereti szakkörök megyei referense szerkesztette, és a Megyei Művelődési Központ adta ki.

A honismereti mozgalom ekkoriban folyamatos visszaesést mutatott: 1992-ben a honismereti közösségek számát 45-re becsülték (Timár, 1992), vagyis húsz év alatt csaknem húsz csoport szűnt meg. A szakkörök számára országos szinten továbbra is a Hazafias Népfront 1968-ban alakult Honismereti Bizottsága jelentett közös platformot, szakmai fórumot és megjelenési lehetőséget. Az 1972-ben indult Honismeret folyóirat, az 1973-tól szervezett honismereti konferenciák és később honismereti akadémiák az eredmények prezentálásához, a szakmai fejlődéshez nyújtottak nélkülözhetetlen segítséget. Nem meglepő, hogy a Honismereti Bizottság baranyai szervezetének elnöke az a Vargha Károly volt, aki szakreferensként segítette a szakköri munkát, szorgalmazta a települési krónikaírást, főiskolai tanárként a legmagasabb szakmai körökkel állt kapcsolatban, és aki a Művelődési Tájékoztató, illetve a Baranyai Művelődés szerkesztőbizottságában is kezdettől fogva – egyedülként – a folyamatosságot képviselte (Nádor, 1997).

A honismereti mozgalom éppen a szervezeti elkülönülés idején élt át jelentős tematikai gazdagodást, visszatérve az 1960-as évek gyakorlatához. A Baranya megyei honismereti írások első kötetében a történelem (egy-egy korszak bemutatása, egy település, városrész története stb.) és művelődéstörténet (intézménytörténet, épületek, ipar- és bányatörténet, tájtörténet, egészségügy-történet) mellett szerepeltek életrajzok, néprajzi és módszertani írások (Timár, 1982). A harmadik kötetben ehhez járultak a természetvédelem, az oktatásmódszertan és a honismeret történetének témakörei is (Timár, 1983). Vargha Károly annotált honismereti bibliográfiájában, mely a forrásokat típusuk és keletkezésük időrendje szerint csoportosítva mutatta be, egy-egy korszak irodalmán belül helyezte el a természetrajzi és néprajzi munkákat is (Vargha, 1983).

Ugyanekkor a Baranyai Művelődés profilja egyre specializáltabbá vált. A cikkek legnagyobb része a művelődéstörténet (iskoláztatás, iparoktatás és zenei élet), a munkásmozgalom- és párttörténet témaköreihez kapcsolódott, kronológiai szempontból pedig előnyre élveztek a dualizmus és a Horthy-korszak évtizedei. Ezekről eltérő szakterületeket lényegében csak az időről időre megjelent tematikus összeállítások érintettek: az 1983. évi első szám a sport és testkultúra történetéről közölt öt dolgozatot, az 1989. évi harmadik szám pedig földrajzi nevek kutatásának jelentőségéről adott képet. A professzionális történetíráshoz való kapcsolódást jelezte, hogy a cikkek – a korábban jellemző 2-3 oldalas terjedelemmel szemben – egyre hosszabbak lettek, és több esetben fordultak elő országos, sőt nemzetközi kitekintések, összefoglalások is.

Az integráció igénye az 1980-as évek végén merült fel ismét, a levéltár égisze alatt. Az 1988 őszén Baranya címmel indult történelmi és honismereti folyóirat, azzal a kimondott céllal, hogy közös platformot biztosítson a három irányzat, a profi helytörténeti kutatások, a krónikaíró mozgalom és a helyi honismereti műhelyek számára. „A múlt kezdeményezéseinek, sikereinek példája és a folyamatosság mintegy fél évszázadon át – csak helyelközzel – megvalósult követelménye készítetett bennünket arra, hogy vállalkozzunk egy kifejezetten történelmi-honismereti folyóirat indítására, bevonva a megyei történeti műhelyeket, támaszkodva a honismereti mozgalom eredményeire, és építve szellemi tőkéjére” – fogalmazott Ódor Imre, a megyei levéltár igazgatóhelyettese, a lap felelős szerkesztője (Ódor, 1988, p. 7).

Mindez egy érdekes terminológiai következménnyel is járt. Míg 1980-ban szétvált az addig következtlenül, de lényegében szinonimaként használt helytörténet és honismeret jelentése – előbbi a professzionális kutatómunkát, utóbbi a tömegmozgalomként szerveződő települési gyűjtő- és archiválótevékenységet jelölte –, addig a Baranya hasábjain ismét egymás mellé került a két fogalom. A köztük lévő kötőjel azonban többé nem tartalmi átfedést, hanem partneri viszonyt jelentett: a hivatásos és a műkedvelői szint nem összemosható, de kölcsönösen elismerik és gazdagítják egymás munkáját, eredményeit.

Összefoglalás

A szakmai elődeivel együtt bő három és fél évtizedet megért Baranyai Művelődés jelentősége – azaz egyfelől intézményi beágyazottsága, presztízse és mértékadó szerepe, másfelől olvasottsága, az általa közölt írások széles körű hatása – aligha vitatható. A folyóirat története remekül tükrözi, hogyan alakult a honismeret és a helytörténetírás története Baranyában az 1950-es és az 1980-as évek között.

A honismereti mozgalom nagy korszakát az 1960-as és 1970-es évek jelentették. Jóllehet a szakkörök keretei között ekkor szervezetileg széttagolt, tematikájukat, módszertanukat és színvonalukat tekintve sem egységes kutatások zajlottak, mégis a mozgalom elvitathatatlan érdeme volt, hogy egész társadalmi rétegekben keltette fel a történeti érzékenységet és a szűkebb haza múltja iránti érdeklődést. A megyei levéltár által koordinált krónikaírással és a helynévgyűjtéssel karöltve több ezer embert mozgatott meg. A mozgalom egyik legfontosabb fórumaként ekkor a Művelődési Tájékoztató, illetve a Baranyai Művelődés szolgált.

1980-ban a folyóirat kiadója és szerkesztősége a honismeret helyett mégis a professzionális helytörténetírás mellett köteleződött el, a sokszínű mozgalom fórumából a magas tudományos színvonalú, de tematikailag egyoldalúbb kutatásokat népszerűsítő orgánummá vált. Ez a váltás alig érintette a honismereti mozgalom és a helytörténetírás intézményi beágyazottságát, a struktúra szereplői lényegében változatlanok maradtak, csak hangsúlyeltolódások és a kapcsolatok átrendeződése figyelhető meg. A Baranyai Művelődés a megyei levéltár hálózatához csatlakozott, szerzői között a korábbinál jóval nagyobb szerepet kaptak a levéltárosok és a főiskolai oktatók. A szakkörök ugyanekkor a Megyei Művelődési Központtal és a megyei tanáccsal erősítették meg a kapcsolatukat.

Az 1980-as évek végén csillant fel egy újszerű integráció lehetősége. A Baranyai Művelődés ekkor már láthatóan végórát élte, a honismeret és a helytörténet valamennyi irányzata számára így a levéltár égisze alatt létrejött Baranya folyóirat kínált megjelenési lehetőséget. A rendszerváltoztatás utáni évtized azonban újabb átalakulást hozott.¹⁶ Az intézményi keretek és a művelődési szokások megváltozásával a szakkörökre épülő honismereti mozgalom gyors hanyatlásnak indult, helyét egy-egy településen műkedvelő kutatók, néhol pedig az önkormányzat által felkért és fizetett bizottságok vették át. Ezzel gyökeresen átalakult a honismeret és a helytörténet helyi társadalomhoz való kapcsolódása, a helyi hagyományok megélésében és a lokális indentitás építésében betöltött szerepe.

Irodalomjegyzék

- Bényei, M. (1974). *Helyismereti munka a „B” típusú könyvtárakban. Módszertani útmutató.* Népművelési Propaganda Iroda.
- Bényei, M. (2004). *Genius loci – A helyismereti tevékenységről.* Könyvtári Intézet.
- Bernics, F. (1963). Ötéves a Művelődési Tájékoztató. *Művelődési Tájékoztató, 2,* 4-6.
- Bezerédy, Gy. (1973). A krónikaírás és a népművelés kapcsolata. *Baranyai Művelődés, 3,* 92-95.
- Bezerédy, Gy. (1974). A Baranya megyei krónikaírás első két évének tapasztalatai. In Bezerédy, Gy.(szerk.), *Baranyai krónikaírás, 1 (1974)* (pp. 9-22). Baranya megyei Levéltár.
- Bezerédy, Gy. (1976). A krónikaírás története Baranya megyében. In Bezerédy, Gy. (szerk.), *Baranyai krónikaírás, 2 (1975)* (pp. 7-13). Baranya megyei Levéltár.
- Bodó, L. (1962). A Sásdi Járási Művelődési Ház Honismereti Szakköre. *Művelődési Tájékoztató, 1,* 32-35.
- Bokor, B. (1971). Klubélet a rózsafai művelődési házban. *Baranyai Művelődés, 1,* 50-52.
- Bokor, B. (1974). A 25. Színház egyhetes körútja a Szigetvári járásban. *Baranyai Művelődés, 1,* 124-125.
- Dallos, N. (1964). A hosszúhetényi honismereti szakkör egy éves munkájának tapasztalataiból. *Művelődési Tájékoztató, 2,* 54-57.
- Dallos, N. (1965). Honismereti munka a 20. évfordulóra. *Művelődési Tájékoztató, 1,* 59-67.
- Dankó, I. (1958). A helytörténeti kutató és oktató munkáról. *Baranyai Művelődés, 1,* 124-129.
- Erdős, Z. (2016). A helytörténeti kutatás státusa és módszertani problémái az 1990 utáni baranyai irodalom példáján. In Gyánti, I., Kiss, Z. (szerk.), *Történetek Baranyából* (pp. 9-19). Csorba Győző Könyvtár.
- Fancsovits, Gy. (1967). A legújabbkori történeti emlékek tárggyűjtése és módszere. *Művelődési Tájékoztató, 1,* 54-60.
- Kígyós, S. (1969). Fellendült a honismereti munka Pécsváradon. *Baranyai Művelődés, 3,* 76-77.
- Kiss, Z. G. (1966). A honismeret baranyai úttörői: Dr. Kiss Géza, Kákics hú fia. *Művelődési Tájékoztató, 2,* 94-97.
- Kiss, Z. G. (1981). A baranyai helytörténetírás világnézeti problémái a XIX. sz. első felében. *Baranyai Művelődés, 1,* 87-92.
- Kolta, J. (1955). A „Baranya megyei lakóhelykutató munkaközösség” eddigi eredményei. *Iskoláink – Nevelőnk, 2,* 108-110.
- Lemle, G. (1960). Egerágon történt. *Művelődési Tájékoztató, 3,* 78-82.
- Málik, L. (1962). A bólyi honismereti szakkör munkájáról. *Művelődési Tájékoztató, 2,* 64-66.
- Nádor, T. (1997). *Dr. Vargha Károly főiskolai tanár, tanszékvezető, szövegíró és zenei műfordító.* Baranyai Német Önkormányzatok Szövetsége.
- Ódor, I. (1988). Üdvözet az Olvasónak. *Baranya, 1-2,* 5-7.
- Öhler, A., & Ravasz J. (1962). A honismereti szakköri munkáról. *Művelődési Tájékoztató, 4,* 64-65.
- Rónai, B. (1962). A honismeret baranyai úttörői: Kiss Géza. *Művelődési Tájékoztató, 1,* 89-91.
- Rónai, B. (1963). A honismeret baranyai úttörői: Németh Béla. *Művelődési Tájékoztató, 4,* 138-141.

¹⁶ A könyvtárak 1990 utáni helyismereti tevékenységéről lásd Bényei, 2004; A helytörténeti kutatás műhelyeiről lásd Erdős, 2016.

- Surján, M. (1972). A Baranya Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteménye: a Pécs-Baranya Könyvtár. *Pécs-Baranyai Könyvtáros*, 1, 28-29.
- Surján, M. (1992). (szerk.) *Baranya megye sajtóbibliográfiája, 1832-1984*. Baranya Megyei Könyvtár.
- Szántó, I. (1956). A helytörténetírás jelentősége és feladatai. In Szántó, I. (szerk.), *A helytörténeti kutatások módszere és feladatai az oktató-nevelő munkában*. (pp. 3-11.) Tankönyvkiadó Vállalat.
- Szerkesztőbizottsági összeállítás (1963). Olvasók a Tájékoztatóról. *Művelődési Tájékoztató*, 2, 7-18.
- Szerkesztőbizottsági összeállítás (1979). Szakmai folyóiratok – a Baranyai Művelődésről. Tallózás a sajtókritikában. *Baranyai Művelődés*, 3, 8-13.
- Szerkesztőbizottsági közlemény (1979). Múltunk – jelenünk – jövőnk. *Baranyai Művelődés*, 3, 14-18.
- Szinkovich, M. (1963). Baranya helytörténetének forrásairól. *Művelődési Tájékoztató*, 1, 76-79.
- Szita, L. (1975). A levéltár a közművelődés és a baranyai helytörténetírás szolgálatában. *Baranyai Művelődés*, 2, 136-139.
- Szita, L. (1979. november 18.). A helytörténeti kutatás egy évtizede. *Dunántúli Napló*, 316, hétfői melléklet, 10.
- Szita, L. (1982). Könyvkiadás és kutatómunka a levéltárban. *Baranyai Művelődés*, 3, 66-71.
- Takács, Gy. (1957). Célok, tervek, remények. *Baranyai Művelődés*, 1, 4-5.
- Temesváry, B. (1971). Beszámoló a mároki klubkönyvtár munkájáról. *Baranyai Művelődés*, 2, 50-54.
- Timár, I. (1982). (szerk.), *Baranya megyei honismereti írások, I. kötet*. Megyei Művelődési Központ.
- Timár, I. (1983). (szerk.), *Baranya megyei honismereti írások, III. kötet*. Megyei Művelődési Központ.
- Timár, I. (1992). A Baranya megyei honismereti szakköri munka. *Honismeret*, 3, 94-97.
- Vargáné Major, J. (1979). 25 éves a Baranyai Művelődés. *Baranyai Művelődés*, 3, 3-7.
- Vargha, K. (1968). A honismereti munka Baranyában. *Baranyai Művelődés*, 2, 115-120.
- Vargha, K. (1969). A Baranya megyei honismereti szakköri munka főbb tanulságai és tervei. *Baranyai Művelődés*, 3, 70-75.
- Vargha, K. (1971). A honismereti mozgalom Baranya megyében. In Szita L. (kiad.), *Baranyai Helytörténetírás, 1970*. (pp. 107-123). Baranya Megyei Levéltár.
- Vargha, K. (1983). *Helytörténeti kisbibliográfia a Baranya megyei honismereti szakkörök számára*. Baranya Megyei Művelődési Központ.
- Vörös, K. (1972). A helytörténeti kutatásról. *Valóság*, 7, 42-51.
- Vöröss, L. Zs. (1964). Mivel foglalkozzanak a honismereti szakkörök biológiai érdeklődésű tagjai? *Művelődési Tájékoztató*, 3, 43-46.
- Zentai, J. (1961). A kémesi honismereti szakkör. *Művelődési Tájékoztató*, 1, 66-70.

Közösségszervezés, közművelődés, kultúráközvetítés

Kleisz Teréz

A KÖZÖSSÉGI FILANTRÓPIA ÚJ LÁTÓSZÖGBEN

Absztrakt

A filantrópia egyszerű meghatározása nem más, mint privát erőforrások önkéntes átadása (munka, pénz, tárgyi segítség, tudás, kapcsolatok formájában) a szükségét szenvedő ember vagy közösség megsegítésére, a köz javára, felebaráti szeretetből, empátiából, erkölcsi kötelességből, tiszteletből, s még sok egyéb motivációtól hajtva. Ókori görög terminusként az istenek szeretetét jelenti a halandó ember iránt, de ez később az emberek egymást megsegítő kapcsolatára utal.

A közösségi filantrópia szinte teljesen átkeretezi az eredeti jelentést és praxist, nem egyszeri segítségnyújtásra törekszik, hanem az okokat megszüntető társadalmi változásokat előidézni tudó civil társadalmi erőként jelenik meg az elmúlt évtizedekben. A filantrópia megújulásáról beszélnek a szakmai-politikai diskurzusokban. Új jelzőkkel látják el, halunk manapság kreatív filantrópiáról, stratégiai filantrópiáról, inkluzív filantrópiáról, szociális innovációról, katalizáló filantrópiáról és hasonló kategóriákról kifejezve az új szemléletet.

A cikkben ezt az új paradigmát, globális kontextusát, főbb érveit, hátterét kívánom bemutatni főleg szekunder forrásokra építve, de saját élményre is alapozok, hisz mint a mozgalom egyik résztvevője sok hazai és nemzetközi workshopon, konferencián volt módom részt venni és követni a diskussziókat.

Kulcsszavak: közösségi filantrópia; közösségi alapítvány; közösség-vezérelt társadalmi fejlesztés;

Tündének és Bélának nagy szeretettel!

Barátságunk mindkettőtökkel a közös munkákból nőtt ki, de a közművelődés világába begyökerezett szimbolikus fából mára már széles lombok és leágazások születtek.

Bélával együtt jártam egyetemre, s módom volt megtapasztalni, milyen könnyed társalgó, jó humorú, kedves ember, aki mámoros hangulatban akár oroszul is képes volt elszóraztatni a többieket. Később munkatársak lettünk a megyei művelődési központban, majd a felsőfokú képzés területén. Megyei alelnöki időszakában remek szakmai utazásokat tettünk az európai régiók gyűléseinek helyszínein. Hallottam őt németül is, angolul is nagyon tehetségesen kommunikálni, s csodáltam, hogy a kissé tört nyelvi tudásával milyen bámulatos kapcsolatépítő tehetséget tudott megcsillogtatni bármely európai ország képviselőjével.

Tündével egy nemzetközi projektben ismerkedtem meg, s életem nagy ajándékának tartom, hogy egy ilyen tehetséges, nagyszerű lelkű egyéniséghez kerültem közel, láttam őt új pályákra állni, új szerepekre sikerrel vállalkozni, a személyisége gazdagságát kisugározni.

Közös életük egybefonódásának is tanúja lehettem, egymás inspirálása, szövetségük megmutatkozik a civil életükben is, ahogy szépen viszik a Pannon Házat és az alapítvány ügyeit.

Ezért gondoltam a civil szervezetek erejéről írni a tiszteletükre.

Bevezetés

COVID-idők járnak, s rengeteg jószándékú ember és közösség, civil szervezet kisebb-nagyobb léptékű adományozásáról hallunk, akik pénzt, időt, energiát nem kímélve segítettek már eddig a rászorulókon, ill. folyamatosan támogatják a bajba jutott embereket, családokat közvetlenül vagy közvetítő civil szervezeteken keresztül.

Tavaly bejárta a világot egy brit 99 éves veterán katona (Tom Moore kapitány) kampánya, aki járókeretével a saját kertjében róttá le a vállalt 100 körét, azzal a céllal, hogy a válságban helytálló nemzeti egészségügyi szolgálatnak gyűjtsön forrásokat. 1000 angol font összegyűjtésére gondolt, de a JustGiving adományozói weboldalon végül 800 ezer ember küldött majdnem 40 millió fontnyi összeget elérő adományt (Hudleston, n.d.). Elgondolkodtató, hogy egy egyszerű ember akciója ilyen nagyságrendű forrást tud teremteni a közjó számára. De talán sokan emlékeznek még a jeges vödörrel leöntést tartalmazó selfie-videókra is 2014-ből, amikor mindössze két hónap alatt egy betegségtípus (ALS) kutatására gyűlt össze 220 millió amerikai dollár a közösségi médián elérhető 2,4 millió videó ún. virális terjedésével. (Holan, 2014). Az új kommunikációs technológiák nagyon hatékony eszközt jelentenek sokak figyelmének megragadására és a kisösszegű adományozási gyakorlat motiválására. Nem csak a tehetősek, vagyonosok lehetnek ma már filantrópok, hanem bárki, aki aktív állampolgár.

A nagy filantróp milliárdosok (Bill Gates kezdeményezésére) is elindítottak egy önkéntes mozgalmat. 2010 augusztusában 40 fő nyilvánosan vállalta, hogy vagyona legalább felét életében vagy végrendeletében a közjó szolgálatára fordítja, komoly társadalmi hatások előidézését szándékolva. 2021 márciusában a GivingPledge weboldalon 220 milliárdos tett már ilyen fogadalmat 25 országból (The Giving Pledge, n.d.).

A filantrópia, az altruizmus mindennapi formáit mindig becsültem, különösen morális értelemben, de én is osztottam azt a véleményt, hogy az ad hoc segítség formái általában csak pillanatnyi jóérzéseket szülnek, a konkrét baj közvetlen enyhítésén túl a valódi társadalmi kérdéseket nem tudják megoldani, sőt a problémát kiváltó társadalmi okokkal sokszor szembe sem néznek.

Mélyen egyetértettem Bibó István gondolatával, miszerint „Jaj azonban annak a segítségnek, mely gátak építése helyett örökké csak a düledező házakat akarja megtámasztani, s mikor a válság állandósulását látja, nem a társadalom szerkezetében rejlő okokat keresi és küszöböli ki, hanem a „szociális” munkát állandósítja, s „szociális érzék” címén a bajok tüneti kezelésére való állandó készséget fejleszti ki magában.” (Bibó, 1986, p.238)

De 2016-ban egyike lettem a Magyarországon másodikként bejegyzett Pécsi Közösségi Alapítványt megalapító 9 személynek, (az első a Ferencvárosi Közösségi Alapítvány 2011 decemberétől), s ez a civil szerveződési típus (az ún. community foundation) önmagát a közösségi filantrópia egyik döntő eszközeként definiálja.

A közösségi filantrópia határozottan egy másik felfogásmódot képvisel, mint amit korábban a filantrópiával azonosítottak, elmondható, hogy szinte teljesen átkereteződött az eredeti jelentés és praxis, ma éppen a társadalmi változásokat előidéző tudó civil társadalmi erőként jelenik meg ez a terület a nemzetközi szakmai diskurzusban.

Új jelzőkkel látják el a filantrópiát, beszélnek ma már kreatív filantrópiáról, stratégiai filantrópiáról, inkluzív filantrópiáról, kollaboratív filantrópiáról, rendszer szintű változások filantrópiájáról, szociális innovációról, katalizáló filantrópiáról, ill. egyszerűen „új” filantrópiáról, hogy jelezzék a szemléletváltást.

A cikkben ezt az új paradigmát, a közösségi filantrópia kontextusát, főbb érveit, háttérét kívánom bemutatni döntően szekunder irodalmi forrásokra, illetőleg sajátélményű mozgalmi tapasztalatra építve.

A civil társadalom mozgásterének megítélése. Szűkül vagy erősödik?

A civil társadalom koncepciója a 18.századtól születik, a polgári társadalomszerveződés azon sajátosságát fogalmazza meg, hogy önálló alrendszerekké különül el az állami-kormányzati és a piacirányított gazdasági alrendszer, s ehhez csatlakozik az ún. civil (magánpolgári) társadalom a harmadik pilléreként. A civil társadalom fogalmának kibontását az idők folyamán sok társadalomtudóshoz köthetjük Adam Smith-től, Locke-tól, Hegeltől, Tocqueville-től kezdve a huszadik századi elemzőkig (Gellner, Keane, Arató, Dahrendorf, Habermas, Alexander stb.). Különösen az 1980-as évektől vált újra tematizálttá a demokratikus társadalmi átalakulások folyamataiban, amikor tétje volt, hogy mennyire tud megerősödni az egyenlő jogú polgárok közösségeiből, szabad társulásaiból álló plurális civil szféra. Mind a posztkommunista átmenet, mind a diktatúrákból kilábaló társadalmi mozgások leírásánál mintegy újra felfedezték a civil társadalom jelentőségét. A kérdések a régiiek. Az állampolgárok ki tudják-e fejezni jogukat és akaratukat a szabad véleménynyilvánításra, eszmék és nézetek megvitatására a nyilvánosságban, mennyire képesek önszerveződésre, ill. a közhatalom működésének ellenőrzésére, az uralkodó normák megszabására és egyáltalán hatást tudnak-e gyakorolni a saját társadalmi életük folyamataira. Létre tud-e jönni az alattvalói habitusú, passzív fogyasztóból az aktív állampolgár, s mely tényezők teremtenek esélyt a jogállami demokratikus praxis kialakítására vagy elmélyítésére, a közjó deliberatív kiforrálására. De a fejlett országok demokráciadeficitjei is újra fókuszba hozták a 3. szektor kérdéseit.

„A civil társadalom méretében, hatáskörében, összetételében és befolyásában az elmúlt évtized során világszerte kiterjedtebb lett...Ugyanakkor a civil társadalmi szereplők és tevékenységek korlátozása világszerte egyre több országban – fejlődő és fejlett országban egyaránt – egyre elnyomóbb és erőteljesebb lett.” - hangzik el egy megalapozott értékelés a civil társadalom helyzetéről szóló jelentésben 2016-ban az Európai Parlamentben (European Parliament, n.d.), s ez a Janus-arcú megítélés megjelenik sok munkában, úgy 2004-5-től felerősödően. Szó esik az emberijog-védőket világszerte érő támadásokról, korlátozó jogszabályokról, újságírók bebörtönzéséről, a civil szervezeteket „külföldi ügynökként” való megbélyegzéséről, az aktivisták önkényes letartóztatásáról. Sok országban zaklatják a civil szervezeteket, a megfélemlítés lágy és kemény eszközeivel élnek a társadalmi

tiltakozó mozgalmakkal szemben. A korlátozó kormányzatok nem a potenciális együttműködő partnert látják a civil szervezetekben, és nehezen vagy egyáltalán nem viselik el a társadalomkritikai funkciójuk megnyilvánulásait. Az ideológiák pluralitását sem tartják értéknek, gyakran a hatalmi szempontjaikhoz igazodó, lojális civil szervezeteket hoznak létre, s kiszorítják a másként gondolkodókat a szcénából.

A Kuti Éva-Marchall Miklós (2020) szerzőpáros az új autoritarizmust, a neonacionalizmust, s az antiglobalizációs irányt jelöli meg magyarázó okoknak, ezek mind megkérdőjelezzik a liberális demokrácia legitimizációját, s szűkítik a civil társadalom autonómiáját.

A CIVICUS (nemzetközi nonprofit hálózat 9000 taggal, 175 országból) már a 9. globális jelentését publikálta 2020-ban a civil szektor szabadságáról. A 196 országot felölelő mintában csak 42 országban volt garantált a civil társadalom szabad mozgástere. E társadalmakban a világ lakosságának mindössze 3,4 százaléka él. 40 ország érte el a második szintet az ötfokozatú skálán (nyílt, szűkített, akadályozott, elnyomott, zárt). Magyarország egyike azon 47 országnak, amelyek a skála a harmadik kategóriájával jellemeztek, azaz ahol a civil társadalom „akadályozott” (Civicus, 2020).

Az ENSZ 2017. évi szeptemberi konferenciáján felhívást intézett a kormányzatokhoz, egyénekhez, vállalatokhoz, szervezetekhez, hogy írják alá a civil állampolgári csoportok részvételét támogató kiáltványt (Civic Charter. The Global Framework for People's Participation), azaz a pozitív támogatást ajánlják.

Sok szerző globálisan növekvőnek látja a civil szektor erejét, jelentőségét, részvételi fordulatot (participatory turn) érzékel, a tiltakozó potenciál erejét veszi észre a grassroots mozgalmakban, a globalizációkritikus mobilizációkban a neoliberális gazdasági világtrend ellen (lásd a World Social Forum hálózati konferenciáit 2001-től).

A kormányok egy része (a jóléti társadalom fokozatos lebontása/átépítése kapcsán) örül a civil szektor benyomulásának a résekbe, szívesen kötnek szerződéseket velük szolgáltatások ellátására, remélve, hogy olcsóbb, emberközelibb és hatékonyabb szolgáltatásokra képesek.

Helmut K. Anheier életműve ismert a magyar szakemberek előtt, számtalan egyetem professzoraként működve, tanácsadói szerepeket betöltve egész életében a széles nonprofit szféra helyzetét kutatja. Egy friss munkájában kutatócsoportja egyszerre látja szűkülő, változó és táguló civil tereket nyújtónak a társadalmakat. „A civil társadalom hatalmas potenciált rejt a társadalmi innováció, az alkalmazkodás és a szolgáltatások terén, valamint az eltérő érdekek és a kirekesztett közösségek hangjaként”- írják a G20 országokat felmért kutatás összegzéseként, s proaktív támogatási környezet biztosítására tesznek javaslatot a kormányzatoknak (Anheier et al, 2020).

A civil szektor erősségeire kell építeni, nem a gyengeségeikre. Természetesen a civil világ hihetetlenül sokszínű, mindenféle léptékű szervezetből áll, hisz a Melinda és Bill Gates sokmilliárdos költségvetésű alapítványa egyaránt benne van, pl. a globális Greenpeace mellett, s ugyanúgy a százezernyi lokális apró egyesület vagy alapítvány.

Nagy előnye a nonprofit szektornak, hogy garantált mozgástér esetén nagy szabadsággal bíró szervezetek alkotják, amelyek komplex, vitatott, akár népszerűtlen társadalmi

szükségletekre is tudnak reagálni, alternatív megoldásokat kipróbálni, olyanokat, amelyekkel sem az állami, sem az üzleti szektor nem tud hatékonyan dűlőre jutni. Hosszú távú munkálkodást tudnak végezni, nincs fölöttük a befektetők kíméletlen profit-elvárása, s nem kell igazodniuk a politikai választási ciklusokhoz sem. Azaz: tényleg jelentős társadalmi változások előidézői tudnak lenni, a társadalmi innováció aktoraiként merész és bátor törekvésekkel állhatnak elő, ha kellően nagy léptéket, kritikus tömeget érnek el az erőforrások összeszervezésében, ha kellően türelmesek, ha nem félnek az átmeneti kudarcoktól. A rugalmasság is erényük a lokális kontextusok mélyreható ismerete mellett. A válságokból lehetőségeket tudnak kreálni. Fontos, hogy a civil társadalmak reziliens összetevői legyenek a mai társadalmaknak, hangzanak az érvek mellettük.

A közösségi filantrópai stratégiai szemlélete

A közösségi filantrópia oppozícióban van a hagyományos filantrópia (karitás) gondoskodó gyakorlatával: így nem eseti jellegű, nem a szenvedőknek, szegényeknek nyújtott individuális segítségnek értelmezi magát, nem csupán a felszíni szimptomák kezelésére figyel, működése nem elszigetelt.

A társadalom akut problémáira reagál, látószögében a valódi megoldások megtalálása, a problémákat megszüntető valós társadalmi eredmények elérésének szándéka áll. A döntő különbség: a fejlesztési folyamatelvűség keretébe helyezés, a tartós fejlesztés hosszabb távúságának szemléletének felvállalása.

A donor (ok) szerepe is átértelmeződik, nem csupán az anyagi támogatás megszerzése áll a fókuszban, hanem a támogató-támogatott reláció minőségi másságának megteremtése, amelyben a donor mint egyfajta társadalmi befektető, konzultáns, együttműködő partner jelenik meg, s a beavatkozások során együttesen kovácsolódnak ki az akciók a támogatott közösségek intenzív részvételével.

Az egyszerű adományozás mintáját felváltja a társadalmi innovációt segítő befektetővezérelt paradigma, amely tudatosan szakad el a paternalista filantrópok tradicionális szerepétől.

A közösségi filantrópai megközelítés a közösségeket akarja megerősíteni, együttműködési és döntési képességeiket, saját erőforrásaikat (tudás, kötődés, társadalmi tőke, pénzügyi lehetőségek) bővíteni, a civil társadalom erejét, beleszólási képességét növelni. A célokat, értékeket és a módszereket tekintve jelentős átfedés van a közösségfejlesztés, a részvételi közösségtervezés és a közösség-szervezés (community development, participatory planning, social action) beavatkozási módokkal.

2016-ban egy mérföldkő globális konferenciát rendeztek Johannesburgban, amelyik a közösségi filantrópia felemelkedését rögzítette és ünnepelte (#ShiftThePower). 50 országból voltak képviselők. Jenny Hodgson és Barry Knight vezérszónokok értékvezérelt társadalomfejlesztésnek írják le, s 3 lábú széknek nevezik meg a közösségi filantrópia három kulcstényezőjét: a saját erőforrások és a közösségi kollektív képességek állandó bővítésére való képességet, valamint a bizalmi viszonyok kiépítését, megerősítését (Hodgson & Knight, 2016). Utóbbi alapozza meg a ritka erőforrások megosztását, a kooperációs

hajlandóságot. A valódi fejlesztés nem felülről, kívülről vezérlődik, hanem a helyi közösségek akaratóból és prioritásaitól, tudatos cselekvéséből szökken szárba - foglalható össze a fő állításuk.

Kritikájuk megismételte a már korábban is egyértelművé vált evidenciákat, miszerint a hagyományos nemzetközi fejlesztési ipar sok milliós támogatásai nem voltak hatékonyak a korábbi időszakban, éppen a felülről, a donoroktól, szakértői szintekről vezéreltség okán. Sokszor eredményeztek függőséget, frusztrációt a helyiekben, s az ígéretes folyamatok is megtörttek a források elapadása után.

Mára már az aktív bevonás, a részvétel elvét elismerik a fejlesztéssel foglalkozó nagy-szervezetek (WHO, ENSZ, OECD, az Egyházak világszövetségei), s a nemzetközi egyezmények (Paris Declaration on Aid Effectiveness; Accra Agenda for Actions). A szakpolitikai anyagokban előírásaként, követelményként is megjelenik. De a nagy nemzetközi szervezetek távol vannak a helyi problémáktól, az ottani hatalmi és egyéb konfliktusoktól, a szokásosan követett megoldási módoktól, s nem tűnnek érzékenynek a mentalitásokban bekövetkező változások időigényére sem. Az előírtság, a célok és az elvárt mutatók, az értékelési kritériumok előre megtervezése, a munkatársak kijelölése, kiképzése megsértheti a bevonási koncepció sok elemét, hisz a kiindulás nélküli a helyi közösség szempontjait, felismert érdekeit, adott képességszintjét, s felelősségvállalását. Természetesen, a legnagyobb adományozók (kormányzatok, nemzetközi szervezetek, transznacionális ngo-k) nem könnyen adják fel a kontrolláló szerepet sem, a döntések delegálása, a decentralizált forrásosztás nem könnyű feladat. A jó léptékek, arányok megtalálása kulcskérdés.

A közösségi filantrópia ezért határozottan másfajta együttműködési gyakorlatot javasol, a sok helyi szervezettel való partnerséget, ráadásul több szektorból, a lokális kultúra figyelembevételét, a helyi tudás mélyebb megértését, a beavatkozások közös tervezését, közös tanulást, képzést, ily módon a fenntarthatóság, az ellenállóképesség és a saját lábára állás elérését. Erős hangsúly kerül a hálózatok építésére mint erőforrásra. De mindez egyenlőbb hatalmi szereppel is jár. (Ne a kontrollra figyelj, hanem a végső eredményre! - hangzik a követett elv.)

A közösségi filantrópia nyitott a szektorokon átívelő együttműködések felé is, mind az állami-kormányzati szervekkel, mind az üzleti cégekkel konstruktív kollaborációkra kész, különösen ha komplex, nagy társadalomfejlesztő program áll az érdeklődés középpontjában, amely nem tűri az elszigetelt próbálkozásokat. Az ilyen nagy és jelentős társadalmi kihívások megkövetelik a komoly források együttes biztosítását, igénylik a közös nyelv és gondolkodási mintázat kifermálását, tudásmegosztást, a folyamatos kommunikációt és konszenzusépítést, a fokozódó cselekvőképességet, de legfőképp a kollektív eredményesség, a kollektív hatás (collective impact) elérését. (Kania & Kramer, 2011). Tartós transzformatív változásokat, erős intézmények létrejöttét szándékolják.

Nemcsak a civilek és közösségeik, hanem a szakértői-pénzügyi- hatalmi erők is keresik a társadalmi fejlesztés hatékony módjait. A nemzeti vagy régiós nagy komplex nemzeti társadalomfejlesztő programok konzorciumokat, partnerségeket, intézményközi és szakmaközi együttműködések igényelnek, több lakossági csoport részvételét, hosszabb időtávban működőképes struktúrákkal, térségi hálózatokkal. A nagyobb léptékű „partnersé-

gekben” való működés képességét, a szükséges kompetenciákat és önbizalmat megszerezni nem könnyű feladat a civil közösségeknek, végképp nem a hátrányokkal küzdők körében.

A gyakorlat sokszínű. Látunk klímaváltozási intervenciókat, ökológiai kármentést, energia- és tiszta víz biztosítását, a természeti katasztrófákra felkészülő komplex társadalmi összefogást, oktatási reformokat, illetőleg az iskolán kívüli programok ifjúsági fejlesztéseit. Vagy említhetők a női, gyermeklányi esélyeket növelő strukturális fókuszú programok, a fertőző betegségek kiszorítását célzó több országra, széles populációra kiterjedő beavatkozások. Egy másik típus a társadalmi igazság növelését célzó emberjogi törekvések: pl. jogászok, aktivisták és filmkészítő közösségek felkészítése, támogatása zajlik dokumentumfilmes anyagok létrehozására, amelyektől mobilizáló erőt várnak. Pár éve Chicagóban is összeállt 5 nagy alapítvány 60 helyi közösséggel, 2000 önkéntessel és a városi rendőrséggel, hogy valamit tegyenek azért, hogy városukban javuljon a közbiztonság, s csökkenjen a fegyveres erőszak. (The Chicago Fund for Safe and Peaceful Communities). Egy másik - alapítványokat és civil szervezeteket érintő - összefogás (Freedom Fund) a modern rabszolgaság megszüntetéséért tevékenykedik 8 veszélyeztetett helyen (Nepál, Thaiföld, India, Etiópia), s jelentése szerint több, mint 20 ezer embert szabadított már fel, s 45 ezer gyermekselédet helyezett vissza iskolákba s még folytathatnánk a sort a különböző példákkal, amelyek mind jelzik, mit gondolnak megváltoztatandónak egy adott térségben.

A közösségi filantrópia eszméinek fő támogatói

A Globális Szövetség a Közösségi Filantrópiáért (The Global Alliance for Community Philanthropy) társulás 2013-tól 2019-ig 6 nagy észak-amerikai donorszervezet által (Aga Khan Alapítvány, Charles Stewart Mott Alapítvány, Inter-American Foundation, Ford Alapítvány, a Rockefeller Fivérek Alap és az USAID) jött létre azzal a céllal, hogy közösen kikristályosítsa a közösségi filantrópia-szemlélet fogalmi keretét, s próbálja meghonosítani azt a szélesebb filantrópia területén, meggyőzve a mainstream fejlesztő aktorokat. A szövetség tagjai elkötelezettséget mutatnak a hasonló szemléletű projektek, esettanulmányok kutatására, a demonstrált eredmények áttekintésére, új elképzelések kikísérletezésére, támogatják a hálózatépítést, így a korábban mérföldkőként említett 2006. évi globális konferenciát is. De a leglényegesebb, hogy megindult a donorok egymás közötti kommunikációja, a konszenzuális keretek kiformálása.

A koordináló feladatokat ellátó Global Fund for Community Foundations (GFCF) 2009-től önálló globális szervezetként a világ közösségi alapítványi mozgalmára kíván hatni a fenti szemlélet és gyakorlat felmutatásával.

Komoly szerepet visz a WINGS szervezet (Worldwide Initiatives for Grantmaker Support), amely a teljes filantrópikus mező aktorait professzionálisan támogató szervezet a közösségi filantrópia eszmeiséget és gyakorlatot szolgálva.

Az ENSZ globális fenntarthatósági céljainak megvalósítására jött létre egy hosszabb távú együttműködés, a POST-2015 Partnerségi Platform a filantrópia nagy képviselőiből, s a 4 országban elindított fejlesztési programok építenek az új elvekre. (Post- 2015 Partnership Platform for Philanthropy)

Európában a közösségi alapítványi mozgalmat építő European Community Foundation Initiative (ECFI) 2016-tól támogatja a közösségi filantrópia meghonosodását.

A közösségi filantrópia egyik ikonikus intézménye: a közösségi alapítványok

Az első közösségi alapítvány 1914-ben, Clevelandben jött létre. Az alapító: Frederick Harris Goff jogász és bankár (1858-1923). Kortársa Andrew Carnegiének és John D. Rockefellernek, akik a máig létező nagy amerikai privát alapítványi mozgalom megalapítói.

Goff egy másik utat választott, amikor az vezette, hogy az adott helyi lakosságnak mindig legyen forrása a felmerülő közpoblémái megoldásához. E célra tett nagy adományt, s nyert meg másokat egy független szervezet támogatására, amelyet 5 fős civil testület irányított. Fontosnak tartotta a mélyebb helyzetismeretet kiindulásul, s ennek eléréséhez rendszeresen városkutatást, szakértői feltárásokat rendeltek, s az eredményeket fórumokon tárták fel. A médiát is használták a városlakók informálására, megnyerésére. Az utólagos értékelés szerint a közösségi alapítvány az első világháború végéig valóban nyomot hagyott az iskolarendszer kiépítésében, megteremtette a városi szintű rekreációs feltételeket és a tevékenységkínálatot, alakította az igazságszolgáltatás gyakorlatát. Bizonyos városrendezési tervek az Erie- tó körül nem valósultak meg. A helyi közösséget kiszolgáló közösségi filantrópia példája ragadós volt, 1919-ig már 20 közösségi alapítvány jött létre nagyvárosokban, 1931-re már 74-re bővült a számuk az USA-ban.

Európában, az 50 országból eddig 23-ban jelent meg ez a forma, 2020-ban az európai támogató szervezet, az ECFI már 875 közösségi alapítványt említ meg elemzésében (Böllhoff & Magowan, 2021). Vannak nagy régiókat összefogók (pl. teljes Skócia, Írország), s vannak kisebb térségeket, városokat kiszolgálók. Az European Community Foundation Initiative (ECFI) 2016-ban jött létre azzal a céllal, hogy az Európában bejegyzett közösségi alapítványok közötti kölcsönös tanulást, hálózatépítést segítse. Az ECFI székhelye Németországban van, kifejezve azt a tényt, hogy az európai alapítványok legnagyobb aránnyal Németországban működnek. Az ECFI-t négy nagy alapítvány finanszírozza: a Charles Stuart Mott Alapítvány, a Robert Bosch Stiftung, a Körber-Stiftung és a Lipoid Stiftung. Minden partner a közösségi filantrópia gyakorlatát kívánja erősíteni, amely a közösségek által vezérelt társadalmi fejlesztést állítja fókuszba. Európában 22 ún. közösségi alapítványokat támogató (szakmailag, pénzügyileg) szervezet van, Magyarországon ez a Gyökerek és Szárnyak Alapítvány, amely 2021-re 6-7 új közösségi alapítvány megjelenését támogatja a magyar civil szektorban.

2014-ben a százéves évfordulóra összegzések, felmérések készültek, áttekintették a szervezeti forma elterjedtségét, időtállóságát, s a jövőirányokat.

Kilmurry szakirodalmi áttekintésében a jubileumi évben kiadott világtlaszt elemezve azt írja, hogy a szervezetek 75 százaléka a megelőző 25 évben jött létre, láthatóan sokan látnak a közösségi alapítványokban lehetőséget (Kilmurry, 2015). 2021-ben számuk már 1876-ra nőtt, 76 országban léteznek, s jelenleg 65 %-ot tesznek ki az elmúlt negyedszázadban megalakultak (Community Foundation Atlas, n.d.). Zömük ma is az észak-amerikai kontinensen van, 1033 a számuk, ebből 191 Kanadában. (Ott az első 1921-ben alakult).

Európában a hetvenes években bukkannak fel az első közösségi alapítványok. Angliában 1975-ben jött létre az első, mára már az ottani hálózat 46-ot tartalmaz. A második hullám a kilencvenes években volt. Az első németországi közösségi alapítvány, a Bürgerstiftung Gütersloh 1996-ban alakult, de 2001-ben már létrejött a nemzeti szövetség. Jelenleg 410 közösségi alapítványuk van. Európából 661 szervezetet tartalmaz az atlasz. Érdekes, hogy nincs egy sem a skandináv országokban, Ausztriában, Portugáliában. Hollandiában 105 alakult, Olaszországban 44, Romániában 19, Szlovákiában 8, Lengyelországban 22. Életképes szerveződési forma, ha mozgalommá tudott lenni.

Népszerű adománygyűjtő formákat terjesztett el a mozgalom, csak párat említve, pl. a Magyarországon is elkezdett Élő Adás (giving circle) rendezvények, a közösségi adományozás internetes módjai (crowdfunding) és a követes gyűjtési kampányok.

Szakmailag áttekintve a változó arculatú, hibrid formákat, az alábbi közös jegyek emelhetők ki:

- egy adott térségben működő, független, nonprofit, hosszú távú hitelességre törekvő szerveződés, amely a helyi közjót (amelyből mindenki profitál) és együttműködő lokális társadalmi hálózatokat épít a cselekvő állampolgárok közösségei részvételével
- képes a változó közösségi szükségletekre, problémákra, közügyekre rugalmasan válaszolni, tartós minőségi változásért munkálkodni a közösség általi vezéreltség és partnerség kereteiben
- folyamatosan képes bővíteni a közösségi erőforrásokat (pénz, tudás, bizalom, kooperációs képesség, kapcsolatok, identitás), fejleszti a helyi társadalom kollektív képességeit, tudását, hangját, önszerveződő képességét, adományozási kultúráját
- gyűjti az adományokat, tematikus és pénzügyi alapokat működtet
- bővíti és mélyíti a donorkapcsolatokat (egyének, szervezetek, cégek), törekszik a bevonás innovatív módjaira
- támogatásokat oszt a progresszív közösségi kezdeményezéseknek a fejlődésük elősegítésére
- törekszik az alapítói vagyon növelésére
- célja, hogy fokozódó társadalmi hatással bírjon, befolyásolóképeséget szerezzen a közügyekben, s részese legyen komoly társadalmi változást hozó folyamatoknak
- szabadon alakuló szervezeti megoldások jellemzik, de mindig átlátható és demokratikus, publikus működésű
- társadalmilag befogadó és esélyteremtő elvekre épül, fontos érték: a szolidaritás, a társadalmi igazságosság, a közjóért való felelősségvállalás, a részvételi demokrácia, a szabadságjogok védelme

A százszentéves jubileumra (2014) az amerikai Monitor Intézet (a Deloitte Consulting LLP része) kutatása 200 szervezetre terjedt ki 6 kontinenset átszelve. Kérdő módszereket alkalmazva futurizmus szakértőket, donorokat, támogatottakat értek el, valamint csoportos beszélgetéseket, workshopokat folytattak majd kétezer gyakorlati szakemberrel. 2014. szeptemberében publikálták a What's Next for Community Philanthropy című szakmai összegzésüket, s benne egy olyan eszköztárat javasoltak a közösségek szolgálatára,

amely már a megújult, változó közösségi filantrópiát szolgálja. Az ő megítélésük szerint az eredeti modell: egy nagyobb alaptőke elhelyezése egy adott terület/térség közössége szolgálatát vállaló alapítványba és ehhez más támogatások becsatornázása, majd a forrásokból adományok osztásával segíteni a felmerülő lokális szükségletek megoldására szerveződő aktorokat, megújulásra szorul. Új eszközök, technológiák alkalmazására van szükség, új stratégiákra, új együttműködési módokra az állami és az üzleti szférával (Monitor Institute by Deloitte, n.d.).

Milyen világot akarhatunk?

Komoly diskurzusa van a társadalmi innovációnak, a társadalmi vállalkozásnak, társadalmi beruházásnak (socially responsible investing=SRI), a szociális gazdaságnak a közösségi filantrópia formálódó elméletében és gyakorlatában is. Masszívan újratermelődő társadalmi problémákhoz új módon kellene hozzájárulni, mondják, újfajta stratégiai kollaborációk szükségesek, okos elmék bevonása a nonprofit szférába, ill. olyan elkötelezett donorokra lelés, akik vállalkozói képességüket is bevetik a pénzük mellett. Nagyobb „törtézet”, a kritikai tömeg léptékének eléréséhez nagyobb befektetésre, hirdetési és egyéb költségekre, kockázatok vállalására van szükség, hangzanak az érvek. Be kell vonni azokat is, akik számára előnyököt (vagy legalábbis kevesebb hátrányt hoz a társadalmi vállalkozás).

Sokszor merésznek, sőt inkompatibilisnak tűnnek ezek az elképzelések a konvencionális üzleti módokhoz képest, ezért az eredetiek, a kollektív hatások meggyőző demonstrálását látják kihívásnak a közösségi filantrópiában.

Az ún. új gazdaság/New Economy diskurzusa is felszínre hozza a kapitalizmus transzformációját, a fenntarthatósági szempontoknak megfelelést. Elkington 1994-ben ír először arról, hogy az üzleti vállalkozások eredményességét a Profit-People-Planet hármasságán kell mérni, (triple bottom line =TBL) azaz a szociális, a gazdasági és a természeti környezetre kifejtett együttes hatások megítélése a döntő mérce (Elkington 1994). Az egyre növekvő társadalmi egyenlőtlenségek és igazságtalanságok, a globális éghajlatváltozás kihívásai és az élővilág rombolása, az emberi szenvedés és kiszolgáltatottság változó mintázatai, a jelenlegi pandémia mind újra felszínre hozta azt a kérdést, hogy milyen társadalom lenne kívánatosabb, hogyan kellene változtatni a kapitalizmuson, milyen utakat kellene és lehet választani.

Társadalmi, gazdasági alternatívák keresése zajlik, s ez nagyon megmutatkozik azon társadalmi mozgalmakban, amelyek „projekt-identitású” jelleggel bírnak, s az uralkodó beállítottságokat határozottan átépíteni akarják. Manuel Castells az „új társadalmi mozgalmakban” látja a jelenkori társadalom megújulási-tanulási képességét, új kulturális minták születését, másfajta termelési-fogyasztási logikák megjelenését (Castells, 1977).

A gazdasági szereplők egy része is kritikus a hagyományos gazdasági modellek iránt, hajlandó lenne több adót és bért fizetni, invesztálni a társadalmi és gazdasági innovációkba. Az új generációk számára egyre természetesebb a fenntarthatósági agenda. Az ENSZ Global Impact platformját olyan vállalatok alkotják, amelyek önkéntesen vállalják, hogy a fenti hármasság szerint dolgoznak, s nyilvános jelentésekben tárják fel működésüket.

A közösségi filantrópia a lehető legtöbb állampolgár jólétét biztosító struktúrák kifejlesztése mellé áll, dolgozik az új játékszabályok kiforrásán, megosztja a társadalmi tanulás hozadékait, segíti a közvetítő szerepkört ellátó szervezetek munkáját, törekszik a támogatók összekapcsolására, s a kreatív részvétel biztosítására a feleknek.

A társadalmi változások felméréséhez szakszerű mérés kell, kommunikálni tudó „indikátorok”. A mikro-mezo-makro metszetekben zajló társadalmi transzformációk mérése igen nehéz, hisz a változás megragadása jelentheti a társadalomszerkezet, az intézmények, a relációk, a tág értelemben vett kultúra (normák, értékek, új víziók, eszmék, viselkedésmódok, habitusok), s a társadalmi praxis irreverzibilis mássá levését. Fogas kérdés, hogy miképp lehet rezilienciát, önbizalomnövekedést, méltóságot, szubjektív remény ébredését és hasonló – jelentőséggel bíró kvalitatív változást – mérni a nagyon különböző kontextusokban?

Tavaly októberben indult a közösségi alapítványok közös eszmecseréje arról, hogy saját maguk alkossák meg a mérési eszközeiket, s mutatókat, a terület saját maga termelje ezt ki, azt mérjék, ami a fenti társadalmi célok tekintetében fontos (Doan & Knight, 2020).

Seneca írt arról, hogy semmilyen szél nem kedvező annak, aki nem tudja, milyen kikötőbe tart.

A közösségi filantrópia tudja, milyen kikötőbe tart, a Mit és Miért kérdésre adandó válaszokat eléggé tisztán látja, de a Hogyan tekintetében még hosszú út vár rá.

Irodalomjegyzék

- Anheier, H. K., Lang, M., & Toepler, S. (2020). Civil társadalom változás idején – szűkülő, változó, táguló terek és egy új szabályozási szemléletmód szükségessége. *Civil Szemle*, 17 (2) 5-37.
- Anheier, H. K. & Leat, D. (2006). *Creative Philanthropy Toward a New Philanthropy for the Twenty-First Century*. Routledge.
- Benedek, G., Kovács, E., & Scsaurszki, T. (2012). Községi alapítványok Magyarországon – a Ferencvárosban és azon túl. *Civil Szemle* 9 (2) 43-63.
- Bibó, I. (1986). Elit és szociális érzék. In Bibó, I. (szerk.), *Válogatott tanulmányok. (Első kötet 1935-1944)* (pp. 221-243). Magvető.
- Böllhoff, A. & Magowan, J. (2021). *ECFI Report: State of the Community Foundation Field in Europe 2020*. Berlin: Bundesverband Deutscher Stiftungen e.V. (Association of German Foundations) https://www.communityfoundations.eu/fileadmin/ecfi/knowledge-centre/ECFI_State-of-the-field_2020.pdf (Letöltés dátuma: 2021. 03. 24.)
- Brown, P., David, T., & Sharma, A. (2020). What Does It Take? Reflections on Foundation Practice in Building Healthy Communities, 2010–2020. *The Foundation Review*, 12 (4). <https://doi.org/10.9707/1944-5660.1544>
- Castells, M. (1977). *The Power of Identity*. Blackwell Publishers Inc.
- CIVICUS (2020. május). *State of Civil Society Report 2020*. <https://www.civicus.org/index.php/state-of-civil-society-report-2020> (Letöltés dátuma: 2021.03.20.)
- Community Foundation Atlas (n.d.). *Snapshot of the Movement*. <https://communityfoundationatlas.org/facts/> (Letöltés dátuma: 2021.03.25.)
- Doan, D. & Knight, B. (2020). *Measuring what matters. A consultation paper*. Candid, GFCF & Philanthropy for Social Justice and Peace <https://globalfundcommunityfoundations.org/resources/measuring-what-matters/> (Letöltés dátuma: 2021. 03. 11.)
- Elkington, J. (2018. június 25.). 25 Years Ago I Coined the Phrase “Triple Bottom Line.” Here’s Why It’s Time to Rethink It. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2018/06/25-years-ago-i-coined-the-phrase-triple-bottom-line-heres-why-im-giving-up-on-it> (Letöltés dátuma 2021.03.14.)

- Elkington, J. (1994). Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development. *California Management Review*, 36, 90-100. (Letöltés dátuma: 2021.03.14.)
- European Parliament (n.d.). 2016/2324(INI). *Addressing Shrinking Civil Society Space in Developing Countries. Procedure File*. European Parliament, Legislative Observatory. [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2016/2324\(INI\)&l=en](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2016/2324(INI)&l=en) (Letöltés dátuma: 2021. március 25.)
- Harrow, J. & Jung, T. (2016). Philanthropy and community development: the vital signs of community foundation? *Community Development Journal*, Volume 51 (1), 132–152.
- Hodgson, J. & Knight, B. (2016. november 29.). The Rise of Community Philanthropy. *Alliance*, 21 (4) <https://www.alliancemagazine.org/feature/shiftthepower-rise-community-philanthropy/> (Letöltés dátuma: 2021. március 25.)
- Hodgson, J., Knight, B., & Mathie, A. (2012). *The new generation of Community Foundations*. Coady International Institute & Global Fund for Community Foundations with funding from International Development Research Centre.
- Holan, M. (2014. december 12.). Ice Bucket Challenge has raised \$220 million worldwide. *Washington Business Journal*. <https://www.bizjournals.com/washington/news/2014/12/12/ice-bucket-challenge-has-raised-220-million.html> (Letöltés dátuma: 2021. március 25.)
- International Civil Society Centre (n.d.). *Civic Charter. The Global Framework for People's Participation*. https://icscentre.org/wp-content/uploads/2018/04/Civic_Charter.pdf. (Letöltés dátuma: 2021. 03. 25.)
- Jung, T., Phillips, S. D., & Harrow, J. (Eds.). (2015). *The Routledge Companion to Philanthropy*. Routledge.
- Hudleston, G. (n.d.). *Captain Tom Moore's 100th Birthday Walk for the NHS*. JustGiving. <https://www.justgiving.com/fundraising/tomswalk> (Letöltés dátuma: 2021. március 25.)
- Kania, J. & Kramer, M. (2011). *Collective Impact. Stanford Social Innovation Review Winter 2011*. Leland Stanford Jr. University. <https://senate.humboldt.edu/sites/default/files/senate/Chair%20Written%20Report%201-23-2018.pdf> (Letöltés dátuma: 2021. 03. 20.)
- Kasper, G., Marcoux, J., & Ausinheiler, J. (2014). *What's next for community philanthropy*. Monitor Institute.
- Kilmurray, A. (2016). *Community Philanthropy. The Context, Concepts and Challenges: A Literature Review*. <http://www.globalfundcommunityfoundations.org/information/community-philanthropy-the-contextconcepts-and-challenges-a.html>. (Letöltés dátuma: 2021 03.20.)
- Kleisz, T. & Dóri, É. (2018). A közösségfejlesztés alapjai a közművelődésben. In Juhász, E. & Márkus, E. (szerk.), *Tudástár a közösségi művelődésben II*. (pp. 3-179). Nemzeti Művelődési Intézet.
- Kuti, É. & Marschall, M. (2020). A „birodalom” visszavág? Defenzívában a globális „harmadik szektor”. *Civil Szemle* 17 (1) 37-49.
- Monitor Institute by Deloitte (n.d.). *What's Next for Community Philanthropy*. Deloitte. <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/about-deloitte/articles/whats-next-for-community-philanthropy.html> (Letöltés dátuma: 2021. március 25.)
- Nagy, Á. (2016). A magyar állam civil társadalommal szembeni hét halálos bűne. In Antal, A. (szerk.), *A civilek hatalma* (pp. 146-161). Noran Libro.
- The Giving Pledge. (n.d.). *A Commitment to Philanthropy*. <https://givingpledge.org/> (Letöltés dátuma: 2021. március 25.)

Dóri Éva

„ÚTKERESŐK”. TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS A KÖZÖSSÉGI MŰVELŐDÉSSEL

Absztrakt

A Baranya megyei Martonfa és Magyaregregy községekben 2020 augusztusának utolsó hetében új közösségi terek épültek a „Közösség – Tér – Település” képzési program keretében. A helyi lakosokkal megálmodott többfunkciós parkok kilenc hónapos közösségi tervezőfolyamat eredményeként, közösségszervező és építész hallgatók közreműködésével születtek. A komplex településfejlesztési gyakorlati képzés ötlete a Közös Pontok Non-profit Kft. kezdeményezése nyomán, többek között a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi-, Műszaki és Informatikai-, valamint Kultúratudományi- Pedagógiai és Vidékfejlesztési Karainak együttműködésével valósult meg.

A tanulmány célja az egymáshoz szorosan illeszkedő közösségszervezői, funkcionális-tervezői és településvezetői feladatok összekapcsolódásának gyakorlati bemutatása. A fejlesztő szemlélet kialakítása, megerősítése kiemelten fontos feladata a közösségi munkának, melynek kereteit az élettér és az életminőség fogalmai adják. A bemutatott program modellkísérlet, melynek során a felsőoktatási tanulmányokat végző hallgatók valós, lokális problémahelyzetekbe kerülnek. A helyi közösséggel gondolkodás folyamatában a kollaboratív munkamódok meg tapasztalása hiánypótló tanulási szituációkat teremt. A részvételi központi, cselekvésorientált folyamatokban a helyi társadalmi erőforrások feltárása és aktivizálása kiemelt szerepet tölt be.

Kulcsszavak: közösségi tervezés; társadalmi részvétel; településfejlesztés

Bevezető

A közösségközpontú (alulról építkező) településfejlesztői megközelítések több évtizedes gyakorlata bizonyítja, hogy a lakóhely gyenge társadalmi kohéziója a helyi párbeszéd és konstruktív együttműködések hiányára vezethető vissza. Az állampolgári és közösségi részvétel növelése a lokális cselekvésekben olyan társadalmi érdek, melynek közös nevezőjét az élettér és abban az életminőség kérdései jelölik ki. Mitől válik vonzóvá, élhetőbbé egy település, az ott élők hogyan határozhatják meg és formálhatják jövőképüket, milyen erőforrások, társadalmi eszközök állnak rendelkezésre a település megtartóerejének növeléséhez, és a közszolgáltatások mely területe segítheti e folyamatokat?

E tanulmány a közösség művelődés és a közösségi részvétel fejlesztésének metszéspontjára fókuszál, egy, a helyi közösséggel folytatott tervezés mai gyakorlatai nyomán. A témához kapcsolódóan a közművelődés vonatkozó szakmatörténeti előzményeinek rövid áttekintését követően a „Közösség – Tér – Település” program innovatív céljait és alkalmazott módszereit ismertetem.

A közösségi tervezés történeti háttere hazánkban

A közösségi együttműködésre építő munkaformák az 1970-es években megmutatkozó – a vidéksorvasztáshoz és a mesterséges iparosításhoz kapcsolódó – negatív társadalmi folyamatok ellenhatásaként a közművelődés szakmai háttérében bontakoztak ki hazánkban. A településeket szuverén élet-térként definiáló szemlélet homlokterében a „hely” fogalma, s azon belül a közszolgáltatások és az emberi kapcsolatok (közösségiség) minőségi kérdésként jelentek meg. Az uniformizálódással párhuzamosan növekvő társadalmi problémák és azok lokális megoldásait segítő közösségi folyamatok élére a Népművelési Intézet progresszív szakmai közössége állt. A szakemberek mindennapi életéhez rendelt „funkcionális” környezetben az intézményeket, közösségi színtereket, munkaformákat és egyéb helyi sajátosságokat (értékrendszerek, hagyományok, szokások, generációs normák stb.) a lakosság életminőségi mutatóiként vették számba. Kísérleti programok keretében a lakosság aktivizálására és a véleményformálók, vezetők személyes részvételének növelésére ösztönző közösségi munkamódokat dolgoztak ki. (Beke, P., 1979; Varga & Vercseg, 1985) A szakma korabeli útkeresése nyomán csupán néhány lépés vezetett ahhoz, hogy a településen élő egyének közös ügyei helyi „szándékként”, „igényként”, „szükségletként” cselekvésekben is megnyilvánulhassanak. A ma ismert közösségfejlesztési módszertanokat valós helyzetek, nézőpont-találkozások, viták és konszenzusok, csoportos érdekérvényesítő akciók formálták. Több településen, az adott helyre, közösségre, aktuális célra fókuszáló munkák során került meghatározásra a közösségfejlesztés hét fázisa¹, valamint a helyzetfeltárással, közösségi együttműködésre építő munkamódok módszertana. E folyamatok középpontjában nem az egyén, hanem a lakóhelyen élő emberek sokaságának igényéhez igazodó közszolgáltatások minőségi fejlesztése, bővítése állt. A hazai „úttörő” gyakorlatok közül az 1983-86 között megvalósult „Bakonyi fejlesztés” tekinthető az első komplex módszertani bázisnak. (Varga & Vercseg, 1985; 1991; 1998)

A lokális közösségi beavatkozások súlypontja két szakma, a népművelés és az építészet egymásra találásában rajzolódott ki. A 70-es évek második felében a Népművelési Intézet helyi művelődési tevékenységek megújításán munkálkodó szakemberei, Varga A. Tamás (1948-2002) és Beke Pál (1943-2009), valamint a szerves építészet gondolatosságával foglalkozó Makovecz Imre (1935-2011) közös munkásságában központi elemmé vált – az akkor még különös mértékben innovációnak számító – lakossággal való közös gondolkodás. Ennek eredményei olyan terekben és kulturális folyamatokban mutatkoztak meg, melyek valódi helyi szükségletekre és igényekre kínáltak megfelelő válaszokat. Ezen időszak egyik emblemikus intézménye a Zalaszentlászlói faluház, amely egy évtizedes „küzdelem” eredményeként nyitotta meg kapuit 1985-ben. A Nyitott ház mozgalomként ismertté vált szakmaformáló közösség az 1980-as évek elejére kibontakozó faluház-építésekben ötvözte a vidék és a közösségek megtartó erejéhez kapcsolódó elméleteket és megoldásokat. A közösségi művelődés új szemléletében a helyi lakosok cselekvő részvételének feltételeként definiálták a közösségi tereket, melyek nem csak gyakorlati, hanem szellemi vonatkozásokban is új megközelítést hozott. A helyi társadalom mint organikus, alulról

¹ A cselekvők összegyűjtése, helyzetfeltárással, a cselekvési szándékok rangsorolása, a feladatok rangsorolása, a cselekvő körök meghatározása, partnerek bevonása, megvalósítás. (Varga & Vercseg, 1991)

szerveződő koherens „egész” cselekvőképessége megfelelő környezetben tud kibontakozni, megújulni, s ezáltal erősödni. Ezt a környezetet pedig a közösségnek együtt, kollektív felelősséggel kell formálnia. Az együtt „formált” közösségi tér szimbólum, mely a „tető az együttlét felett” kifejezésben vált a kor innovációs törekvéseinek – így a Nyitott ház mozgalomnak is – metaforájává. A közművelődés új, társadalomfejlesztő szemléletének terjesztésében jelentős szerepet vállaltak a Nyitott ház mozgalomhoz kapcsolódó, települési intézményekben dolgozó népművelők, a faluházépítők (Beke, M., 2016), valamint meghatározó térségi intézményi modellkísérletek kezdődtek a megyei művelődési intézményekben is. (Bokor, 2010)

Makovecz Imre életművének megőrzésére 2013-ban kormányprogramot hirdettek, melyben közösségi művelődésre irányuló szakmai képzést is nevesítettek: „az emberi erőforrások minisztere (...) Makovecz Imre településfejlesztési-épülettervezési modelljének minél szélesebb körű alkalmazása érdekében támogassa a közművelődési szakember képzés keretében alkalmazható oktatási segédanyag elkészítését, továbbá az abban foglaltak gyakorlati elsajátítását biztosító szakmai gyakorlat rendszerének működtetését.” (2022/2015. (XII. 29.) Korm. határozat Makovecz Imre életművének gondozásáról 7. pont) E kormányprogram adta a „Közösség – Tér – Település” képzési program (KTT) kidolgozásának apropóját.

A társadalom- és közösségfejlesztés, valamint a közösségi művelődés kapcsolatrendszere

A társadalomtudományok széles köre foglalkozik közösségekkel, de csak a közművelődés feladatrendszere irányul közvetlenül (életkortól, társadalmi státusztól, csoportoktól stb. függetlenül) a helyi közösség egészére, annak jelenére és jövőjének minőségi kérdéseire. Ez a komplexitás a szakemberek számára sajátos kihívást jelent. A társadalom- és helyi fejlesztés-központú szerepvállalás a közművelődés szakmai funkcióiban mértékletesen jelenik meg. A helyi társadalmi, gazdasági helyzetelemzés, problémameghatározás és a helyi erőforrások feltérképezése, a közösséggel való gondolkodás önnön sorsáról évtizedek alatt sem vált a széles körben a szakma szerves részévé. Nem az a kérdés, hogy szervezünk-e „falunapot” (vagy bármilyen eseményt), hanem az, hogy hogyan: milyen eszközökkel és milyen módszerekkel tesszük. A horizontális tervezésben a közösséggel együtt gondolkodás folyamata a lényeg, ami valós részvételi szerephez juttatja a lakosokat és csoportjaikat, ami által az ott élők a település aktív polgáraivá válnak, interakcióba kerülnek egymással, és a cselekvésekben közvetlen vagy közvetett módon a fejlesztési metódus is érvényre jut. Ekként kollektív tervezés és megvalósítás bármilyen közös helyi cél megvalósítását szolgálhatja.

A közművelődésre vonatkozó jogszabályban rögzített alapszolgáltatások között olvasható: „a helyi társadalom kapcsolatrendszerének, közösségi életének, érdekérvényesítésének, az állampolgári részvétel fejlődését elősegítő, közösségfejlesztő programokat, tevékenységeket vagy szolgáltatásokat szervez”, továbbá „a települési önkormányzattal együttműködésben szakmai támogatást biztosít a helyi partnerségi egyeztetési, együttműködési folyamatok kialakításához és működtetéséhez, biztosítja a közösségi tervezési folyamatok szakmai, szervezési és technikai feltételeit.” (20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet

a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi szintek követelményeiről. 6. § a) és g) pontok.) E közszolgáltatások biztosítják az intézmények helyi fejlesztésekre irányuló mozgásterét.

A közösségfejlesztés és a közművelődés feladatait Vercseg Ilona az alábbiakban differenciálja: „A cselekvésre, s vele értelemszerűen a tanulásra buzdítás új motivációkat épít, s ez, továbbá az önbizalom építése, a kommunikáció fejlesztése, a közösség aktivizálása és a közösségi mozgalmak indukálása, intézmények építése a helyi közösségben stb. – inkább közösségfejlesztési mozzanatok, míg a közösségi cselekvés véghezvitele és a közösségi tanulási folyamatok már inkább a közművelődés, de még inkább a közösségi művelődés körébe tartoznak. A közösségi művelődés ugyanis valamennyi, a helyi közösségben zajló közösségi-tanulási-művelődési, tehát kulturális folyamatot felöleli, mégpedig az egyének és csoportjaik aktív részvétele révén, a tervezéstől a megvalósulásig.” (Vercseg, 2013, p. 7)

A fenti gondolatmenet alapján a kötelező települési önkormányzati feladatok és intézmények (helyi közszolgáltatók) soraiban a közművelődés adhat teret a társadalmi és állampolgári részvétel fejlesztését célzó tevékenységeknek. A közművelődési intézmények – ideértve a közösségi szinteket is – kötelezettsége, hogy tevékenységüket a lakosokkal való párbeszéd keretében tervezzék meg, majd a megvalósításba is vonják be őket. (20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi szintek követelményeiről. 3. § (1)-(4) bekezdés.) E szabályok a kulturális törvény 2017-es módosítása során épültek be a szakterületi feladatrendszerbe. A települések és szakemberek számához viszonyítva azonban kevés olyan intézményi gyakorlat valósul meg, amely a közművelődés társadalmi részvételre ösztönző feladatait élethelyzetekbe képes átültetni. Kétségtelen, hogy ebben a településvezetőknek és a szakemberképzésnek is felelőssége van. A „Közösség – Tér – Település” program gyakorlatközpontúságában e kérdés hangsúlyosan jelenik meg, miként a leendő közösség-szervezőknek kínál terepi tapasztalatokat. A polgármesterek a lakosokkal és hallgatókkal együtt vesznek részt egy, a KTT által kínált, alig egy esztendő fejlesztési periódusban, melynek során megélik a közös véleményformálás, az információáramlás és tervezőmunka folyamatát. Együtt tárják fel és elemzik a közös problémákat, majd felelősséget vállalnak a közösen kitűzött célok megvalósulásáért. A projekt lényegében olyan külső erőforrásokat (humán és anyagi tőke) rendelkezésre bocsátó fejlesztési lehetőség, melyek kiaknázása a közösség szerepvállalásán múlik.

A Közösség – Tér – Település program

2019-ben – a Makovecz Imre Alapítvány felkérésére – a Közös Pontok Nonprofit Kft. dolgozta ki a „Közösség – Tér – Település” képzési programot. Az elnevezés is pontos utalás arra a komplex megközelítésre, mely a helyi társadalom elemi összefüggéseit helyezi előtérbe. A KTT kimeneti horizontján a helyi emberekkel együtt konstruált új közösségi tér áll, ami az ott élők részvételi munkájának fizikai „emlékezete” is. Az építés során a közösségi erőforrások maximalizálása a cél, ami a kooperatív képességeket erősíti: a helyi szervezetek között partnerséget, az egyének közötti együttműködéseket, a meglévő tudás

hasznosulását, a kölcsönösséget és a párbeszédet helyezi előtérbe. A közösség mint a lakosok együttműködő csoportjainak összessége, a tér mint a közös cselekvés befogadó közege és a település, amely a mindennapi élet színtere és a kohézió forrása, együtt alkotnak életminőségi tényezőket. E három összetevő a helyi hatalom és a helyi társadalom viszonyulásában válik a lokális fejlesztés elsődleges erőforrásává.

A KTT a közösségekre alapozott településfejlesztés elméletét és gyakorlati tapasztalatait egy egyetemistáknak hirdetett akkreditált képzés keretében ötvözi. A hallgatók aktívan részt vesznek a teljes folyamatban, a feltárómunkától az építésig segítik a lakosokat erőforrásaik felismerésében, hasznosításában. A KTT első évfolyamán hazánk öt egyetemének² közösség-szervező, kulturális mediátor és építész hallgatói vettek részt, akik lehetőséget kaptak megtapasztalni a települési erőtereket, a helyi közösség attitűdjét, dilemmáit, az aktív és passzív állapotokat stb. Mindez több, mint gyakorlat: az élet maga, valós helyzetekben, valódi emberek és valódi problémák, a közösségben mérhető hatásmechanizmusok és következményekkel járó beavatkozások halmaza.

A KTT első évfolyamában (2019-2020) két Baranya megyei településen, Martonfán és Magyaregregyén valósult meg közösség tervezés és építés 14 hallgatóval. A KTT képzésben egyetemi oktatók is segítették a hallgatókat, támogatva a gyakorlati ismeretek tanulmányi feldolgozását. A Pécsi Tudományegyetem közösség-szervező hallgatóinak mentorai Dr. Minorics Tünde (BTK-HFMI – Pécs) és Dr. Brachinger Tamás (KPVK – Szekszárd), az építész hallgatók mentora Dr. Dányi Tibor Zoltán (MIK – Pécs) voltak. A tervezőműhelyek szakmai vezetője jelen sorok szerzője volt. A terepmunkát megelőzően 2019 októberében a hallgatók egy egyhetes, bentlakásos intenzív felkészítő képzésen vettek részt, ahol az elméleti tananyag elsajátítása mellett közösségi feltárómódszerekkel is ismerkedhettek.

Közösségi tervezés mint kollektív tanulási tér

A KTT komplex, projekt módszeren alapuló innovatív tanulási térben közösségi tervezéssel egy közösségi tér építése a cél. A definíció szerint „[k]özösségi tervezésnek nevezük, ha a tervezési folyamatba már annak egészen korai szakaszában is ténylegesen bevonják az érintetteket. A közösségi tervezés kulcseleme a helyi érintettek, közösségek aktivizálása és bevonása egy közös jövőkép és stratégia kialakításába, oly módon, hogy az valóban tükrözze a közösség szükségleteit, igényeit és szempontjait.” (Sain, 2010, p. 13)

A közösségi tervezés kollektív cselekvés-sorozat. A folyamatban a megismerés, a feltárás, a „diagnózis” közös felállítása, a lehetséges megoldások kigondolása és a vonatkozó döntések meghozatala az együttműködők számára új élményeket, tapasztalatokat ad. Az egyén a közösség valódi tagja lesz azáltal, hogy cselekvő módon maga is „hozzátész” valamit a közösséghez. A kollaboratív módszerekkel a település vezetés és a lakosság alá-fölé rendelt viszonya feloldható. A folyamat végére a lakosság képessé válik a településfejlesztést érintő folyamatok közvetlen aktorává válni. A kollektív szerepvállalás, az interakció és a kommunikáció biztosítja a lakosok számára a cselekvésre való képesség kibontakozását

² Pécsi Tudományegyetem, Nyíregyházi Egyetem, az egri Eszterházy Károly Egyetem, a Debreceni Egyetem és a Sárospataki Református Teológiai Akadémia

és a kooperatív attitűd megerősödését. Az együttműködés lényegében egy deuteró tanulási folyamatba ágyazódik (B. Gelencsér, 2001). Az önreflexív programban az önmagáért és lakóközösségében másokért is felelős emberek közös mozgásteret tágul. Az egyetemi hallgatók bekapcsolódhatnak a helyi közösség munkájába, testközelből érzékelve annak minden rezdülését, nehézségét, konfliktusait és a kompromisszumok születését. Az építészhallgatók megtapasztalhatják a leendő építményhez kapcsolódó funkcionális igények, a laikus szemlélet és az alkalmazkodási „kényszer” komplex problémakörét.

Módszertani keretek

A 2019 decemberében kezdődött kilenc hónapos települési munka módszertani folyamata dinamikus megvalósításában a változók (résztevők száma, az egyes munkafázisok időkerete, rendelkezésre álló erőforrások) száma kiemelkedően magasnak mondható. Ezeket 2020 márciusától a járványhelyzet növelte. A találkozók felfüggesztésével a tervezőműhelyek havi rendszeressége megtört. Az online térben biztosított volt a kapcsolat-tartás a közösséggel, személyes egyeztetésekre csak a nyári hónapokban kerülhetett sor. Az időbeli csúszás a projekt időkeretének meghosszabbításával orvosolható volt. A felkészülés az építésekre már „normál” helyzetben valósult meg.

A tervezőműhelyekben zajló munka és az építési folyamat hat tematikus egységre bontható: 1. helyzetelemzés, felmérés; 2. közösségi tér preferenciák feltárása; 3. közösségi funkciók meghatározása; 4. az építmény tervezése; 5. társadalmiasítás; 6. építés.

A közös munka során belső szabályokat alkalmaztunk, pl. nem vágunk egymás szavába (ennek betartását esetenként labda módszerrel³ segítettük), a javaslatok mellett vagy ellen érvelünk, de nem minősítünk, minden ötletet és meglátást írásban rögzítünk, a facilitátor nem hoz döntést, a következő találkozó időpontját közösen határozzuk meg, stb. A döntési, választási helyzetekben a részvételi demokrácia eszközeit alkalmaztuk, továbbá kritikai szakaszok (pozitív-negatív mérlegelések) kísérték az egyes folyamatrészek lezárását.

Alapvető kihívást jelentett a cselekvők körének változása, ami egy-egy döntési folyamat újratárgyalását is eredményezheti. Ezért fontos szabály volt, hogy konszenzus nélkül nem léphetünk előre. Mivel a közösségi megállapodások létrejöttét időben nem koordinálhattuk, ezért folyamatos visszacsatolásokkal biztosítottuk az előrehaladást. Ha valami „kimondásra” került, azt leírtuk, rögzítettük a csoportmunkák során készült flipchartokon. Az újonnan bekapcsolódók számára is láttattuk a döntési mechanizmusokat, az egyes lépések ok-okozati összefüggéseit, hogy honnan-hogyan és hova jutottunk el találkozó-ról-találkozóra. Az eredményeket nyilvánossá tettük, valamint a települések Facebook-csoportjában minden alkalom után fényképes beszámolót közöltünk az aktuális munkafolyamatról és a következő alkalom időpontjáról.

A bevont településeken a tervezési időszak alatt nem állt alkalmazásban művelődés-szervező. Közvetlen kapcsolattartóink a polgármesterek vagy helyetteseik voltak, de stá-

³ Az a személy beszélhet meghatározott ideig (3-5 perc), akinél egy, a facilitátor által átadott labda van. A cél az időkeret betartása mellett a véleménynyilvánítás biztosítása.

tuszuk nem befolyásolta a tervezőműhelyek tartalmi megvalósulását. Nem egy olyan esetet tapasztaltunk meg, amikor a településvezető kiment a vitáról azért, hogy jelenléte ne befolyásolja a lakosok döntését.

Helyzetelemzés felmérés

A közösséggel való első találkozást települési feltáró munka előzte meg. A hallgatók szekunder kutatás keretében felmérték és rendszereztek a település természeti és környezeti, társadalmi, kulturális és gazdasági adottságait. E szempontokat egy hallgatói műhelymunkán gyűjtöttük össze, ahol a közösség-szervezők és építészek együtt ötleteltek arról, hogy milyen adatokat, dokumentumokat szükséges az adott település esetében megvizsgálni a fenti adottságokhoz kapcsolódóan. A demográfiai, foglalkoztatási, település-tervezési, településfejlesztési anyagok mellett az intézményi ellátottság, a helyi gazdálkodó szervezetek, a kulturális- és civil kapcsolatok adatainak gyűjtésére egy hónap állt rendelkezésre. A helyzetelemzés eredményeivel felvértezve szerveztük meg az első személyes találkozót a lakossággal, melynek során nagy hangsúlyt helyeztünk a párbeszéd kialakítására. Az első tervezőműhelyen a helyi lakosoknak bemutatásra került a település „láttelele”, amit az ott élők véleményezhettek. A bizalmi kapcsolat kialakításának fontos eszköze volt, hogy a szekunder elemzés adatainak ismertetése közben a jelen lévők saját meglátásaikkal kiegészíthették vagy új szempontokkal bővíthették a „településképet”. A főként a társadalmi-közösségi élet jellemzőire irányuló kritikai észrevételek bekerültek a feltárószakasz eredményei közé.

A következő lépés a települési erősségek, problémák és lehetőségek feltérképezésére irányult. A cél az ott élők preferenciáinak megismerése volt, melyhez a közösségfejlesztésből jól ismert interjúkérdéseket alkalmaztunk: miért szeret ott élni? (erősségek); min változtatna? (gyengeségek / problémák feltárása); mivel járulna hozzá személyesen a változásokhoz? (lehetőségek, bevonódás attitűdje). Mivel a KTT program időkerete nem tette lehetővé mélyinterjú elkészítését és elemzését, ezért villáminterjút készítettünk, ami a jelenlévők számától függően egyéni vagy csoportos lehetett. Utóbbi esetben maximum 3-4 fő került egy beszélgetőkörbe, ahol a lakosok egymással osztották meg a válszaikat, melyeket a csoporton belül lejegyzeteltek. A kérdésekre adott „interjúválaszok” összesítését egy táblán szemléltetve rögzítettük⁴, melyeket – ha ellentmondásos helyzet alakult ki – a jelenlévőkkel közösen megvitattunk. Az eltérő álláspontok szerepe legalább olyan fontos volt, mint az egyetértés, hiszen mély konfliktusok, problémák eredője kerültek felszínre. A munka során folyamatos megerősítést adtunk arra vonatkozóan, hogy a problémákat mondjuk ki, és beszéljünk róluk ok-okozati összefüggésben, tegyünk javaslatokat a megoldási lehetőségekre, valamint döntsünk arról, hogy milyen hatáskörben orvosolható. Nagyon fontos volt a „miért?” kérdés alkalmazása, ami irányítottságával teret adott a releváns válaszoknak. Így a közösségi problémákra irányuló megoldásokat nem közvetlen módon, hanem a tervezőfolyamatba építve – lehetőségekként – csatoltuk vissza.

⁴ A válaszokat alapvetően anonim módon tettük közzé, lehetőséget adva arra is, hogy az „interjúalany” kiegészítse a mondottakat.

A villáminterjúk válaszaik nyomán a település erősségei, hiátusai és a megoldási lehetőségek rangsorolása következett. A legtöbbször elhangzó jellemzők kerültek a tervezőmunka fókuszába, megerősítve, hogy a lakossági felmérés lényegében a konszenzus (közös nevező) megteremtésének eszköze.

A közösségi tér preferenciák és a közösségi funkciók meghatározása

A következő feladat egy közösségi térkép létrehozása volt. A résztvevők a település vaktérképén három minőségi jelzővel (jó, rossz és semleges) jelölhették meg a számukra közösségi térként funkcionáló helyeket. A színek jelezték számunkra, hogy mely területekre érdemes fókuszálni, és a színes cédulák összesítése nyomán a legtöbbször jelölt területek lettek a tervezés lehetséges helyszínei. A közösségi térkép vizualizációs eszközként segített tisztázni a lakosságnak fontos települési emlékeket, köztereket, építményeket, természeti értékeket. Ez a feladat alkalmat adott arra is, hogy a településvezetők beszámoljanak az e helyekhez köthető, már ismert jövőbeni projekt-tervekről, pályázati lehetőségekről.

A harmadik feladat az előzőekben megjelölt helyek pozitív és negatív tulajdonságainak megismerésére irányult. Megvizsgáltuk a fizikai adottságokat (állapot, megközelíthetőség), a közösségi funkciókat és a hely történetiségét. Az összegyűjtött információk birtokában a lehetséges közösségi funkciók átbeszélése következett. Mit lehetne ott csinálni és miért? Választ adhat-e a feltárómunkában megjelenített közösségi problémák valamelyikére? Milyen haszna lenne a közösség számára, azon belül kik lehetnek a közvetlen célcsoportok? Milyen egyéb települési tevékenységek kapcsolhatók a területhez? Ha ott fejlesztenénk, milyen erőforrásokat szükséges megmozgatni, és hogyan? Mi kellene az átépítéshez, rendelkezésre állnak-e az erőforrások? Az orientált kérdések a kollektív gondolkodást segítették. Ebben a fázisban a lakosok közötti párbeszéd intenzitása érezhetően növekedett. A szabad véleményalkotásnak a pragmatikus információkon túlmenően a közösségi érdekek súlyozása, az érvelés fontossága, a fenntarthatósági kérdések és az egymásra figyelés volt a legnagyobb hozadéka.

Építészeti tervezés

A következő lépésben a meghatározott funkciókhoz a képzésben részt vevő építész hallgatók által gyűjtött, már megvalósult közösségi terek és ötlet szintjén felvázolt tervek bemutatására került sor. A vetítéses előadás során lehetőség volt az egyes formai, funkcionális és technológiai kérdéseket is megbeszélni. E műhelymunka biztosította a lakosság preferenciáinak megismerését is. Beszélgettünk a szükséges és rendelkezésre álló erőforrásokról, a felhasználható építőanyagokról. Információkat gyűjtöttünk arról, hogy mit használhatnánk fel az építés során és miből mennyi van a településen. Fontos, hogy az építésre mindössze egy hét áll rendelkezésre, ami leszűkítette az építmény funkcióit és a kivitelezési (szerkezet, anyaghasználat) kritériumait. Olyan építmény-tervet kellett készíteni, amely megfelelő előkészítéssel egy hét alatt megvalósítható. A döntés eredményeképp településenként kettő helyszín kapott közösségi funkciót. Érdekesség, hogy a többgenerációs szabadidős park és a közösségi kemence építése mindkét községben „befutó” maradt.

Társadalmiasítás

A döntés arról, hogy ténylegesen hol és mi épüljön fel, már az egész település számára meghatározó mozzanat függetlenül attól, hogy kik és hányan vettek részt a tervezésben. Ezért különböző platformokon szervezett társadalmiasítás során a lakosság egésze számára biztosítottuk a lehetőséget arra, hogy válaszolhassanak a felmerült kérdésekre. Használtuk a települések Facebook oldalait, személyes találkozókat és helyi rendezvényi kitelepüléseket szerveztünk, ahol bemutatásra került a két-két terv, és felsoroltuk a megvalósításhoz szükséges (meglévő és hiányzó) erőforrásokat. A visszaérkező válaszok alapján (többségi szavazattal) dőlt el, hogy mi épüljön a településen. Ezt követte a „végleges” építészeti tervek elkészítése, ami alapján a szükséges anyagok beszerzésére és munkafolyamatok megszervezésére is sor kerülhetett. A kész terveket ismét közzétettük a településeken, és az építést megelőzően még egy személyes találkozót szerveztünk a lakossággal, ahol helyszínbejárásra is sor került. Ekkor a konkrét anyag- és eszköz-szükségletről, az építés ütemezéséről, időbeosztásról, valamint a tereprendezés kérdéseiről egyeztetünk. A munkafolyamatban kijelöltük azokat a feladatokat és időintervallumokat, melyekre helyi segítséget kértünk. A festés, téglahordás, betonkeverés, fűrészelés, csavarozás, falazás, füvesítés műveleteiben a községek apraja- nagyja részt tudott venni. Ezeket az információkat a települések közösségi oldalain is megosztottuk.

Építés

Az építés folyamata komoly előkészítő munka eredményeként indult el. A településvezetőkkel való egyeztetések, az anyagbeszerzés, valamint egyéb logisztikai kérdések után hat nap állt rendelkezésre arra, hogy az építmény elkészüljön. Az időbeli kötöttség önmagában is fegyelmezett, jól szervezett, precíz munkát feltételez, ugyanakkor a közösségi munkamód egyik legfőbb ismérve a változás, ami teljes mértékben behálózza a munkafolyamatokat. A lakosság részvételének ösztönzése, továbbá fel nem mért – csak ott a helyszínen láthatóvá váló – helyi adottságok nagy rugalmasságot követeltek.

Az építés egy előkészített ütemterv szerint vette kezdetét, az alapanyagok, eszközök megrendelése és szállítása részben előzetesen történt Pécsről és Hosszúhetényből, de az építések közben is szükség volt utórendelésekre. Mivel a szóban forgó két településen párhuzamosan folyt az építőmunka, az anyaglogisztika a helyszínek között is fontos volt. A szükséges gépeket (pl. betonkeverő, talajfúró) és nagyobb kéziszerszámokat a lakosok biztosították, továbbá az építőanyagok bizonyos részét is helyben gyűjtötték össze (pl. bontott téglá, lécek stb.). Ezen felül számos, ott a helyszínen felmerült ötlet vagy szükséglet ad hoc megvalósítását is menet közben szerveztük, például építőkockák készültek a megmaradt faanyagokból, a betonalapzat figurális festésére vállalkozott egy helyi alkotó, és korlátok készültek az árok mellé. Az építés során bárki (életkortól függetlenül) csatlakozhatott a kivitelező stábhhoz, így pl. a kerítésfestés a kisgyermekes anyukák számára felüdülést jelentett, amikor 2-3 csemete ecsetet kapott a kezébe.

Nyilvánosság

A tervezőműhelyek és az építések kommunikációja a kezdettektől nyilvánosan zajlott. A települési facebook oldalak mellett a KTT közösségi oldalán rendszeresen posztoltuk az

előrehaladást. A helyi lakosokkal zajló találkozások bárki számára biztosították a részvételt, a munkafolyamatokba a bekapcsolódást nem kötöttük semmiféle előfeltételhez. Az alkalmi beszámolókat a lakosok is posztolták.

A KTT program honlapja (<http://kozossegtertelepules.hu>) részletes információkat ad a képzésről és a fotókkal és kisfilmekkel illusztrált terepmunkáról. A Martonfán megépült „Fölsőkúti pihenő” (Közös Pontok Közösség- és Településfejlesztő Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság, n.d.) és a magyaregryei „Patak Party” (Dóri & Beke, n.d.) tervezőfolyamatait összefoglaló jegyzet-dokumentációk is elérhetők a KTT weboldalain.

Eredmények

Jelen tanulmány terjedelmi korlátai okán nincs mód a tervezőfolyamat minden fontos eredményének bemutatására, ezért a településeken megépült közösségi terek rövid leírására vállalkozom. Az a feltevésünk, hogy a közösségi erőforrások hasznosításával jelentősen növelhető a település fejlesztési kapacitása esetünkben bizonyítást nyert azzal, hogy a felépült közösségi terek becsült értéke külön-külön 8-10 millió forint, míg a tényleges ráfordítás ennek közel egynegyede volt településenként.

Martonfán egy nagy tűzrakóhely köré három különböző korosztály igényeire reflektáló pavilonok épültek: a legfiatalabbakat függesztett bambuszerdős, fa építőjáték és kötélmászókás kuckó, a kamaszokat „csillagnéző” pihenő, a felnőtteket kártyapartikra is alkalmas fedett kiülő várja. A település 230 lakosának egyharmada vett részt közvetlenül a tervező- és építőmunkában. A helyszínen az átadás óta több közösségi esemény, kulturális program és ez év tavaszától helyi termék vásárok kerültek megrendezésre.

1. ábra: Az építési helyszín eredeti állapotában és az új közösségi tér Martonfán

Forrás: a szerző felvételei

Magyaregryen az egykori gázcseretelep helyén közös játékokra és főzésre is alkalmas térben tűzhelyek, kisszínpad és mezítlábas-park épült, hatalmas, mintegy 20 m² közösségi rajzfelülettel. A bográcshelyek asztalappokkal fedhetők, titkos rekeszekben pedig társasjátékok és rajzeszközök várják a családokat. A 725 fős település lakosságának mintegy 10 százaléka vett részt a KTT programban. A program lezárultát követően helyi hírújságot hoztak létre, biztosítandó az információáramlást az önkormányzati és a civil kezdeményezések számára. Az építésből megmaradt faanyagokból óriás építőjátékot készítettek a lakosok.

2. ábra: Az építési helyszín eredeti állapotában és az új közösségi tér Magyaregregyén

Forrás: a szerző felvételei

Összegzés

A KTT keretében megvalósult, közösségszervezéshez és köztér-építéshez kapcsolódó egyetemi képzésekhez illeszkedő gyakorlat-központú program hazánkban hiánypótló kezdeményezésnek ígérkezik. A terepmunka során a közösségekkel dolgozó leendő szakemberek kollaboratív szemléletű fejlesztési folyamatokban szerezhetnek tapasztalatot egyetemi oktatóik mentori támogatása mellett. A hallgatók nem egyedül, hanem csoportosan kerülnek egy számukra még ismeretlen közegbe, és tanáraikkal ugyanazon „fejlesztő” szerepben segítik a lakosság közötti párbeszéd és kooperáció kialakulását. A biztosságos miliőt a helyi lakosok érdeklődése és aktivitása megerősíti. Az egyetemisták kutató- és felmérőmunkát is végeznek, a lakosokkal folytatott beszélgetések során kifejezhetik saját véleményüket, meglátásaikat, javaslatokat tehetnek és mindemellett azonnal visszajelzéseket is kapnak azokra. Az aktív tanulási folyamatban leginkább a kommunikációs, kooperatív és kreatív-problémamegoldó kompetenciák fejlődhetnek.

A gyakorlatnak helyet adó települések lakosai számára a KTT lehetőséget kínál a közösségi erőforrásaik feltérképezésére, az együtt gondolkodásra és a kollektív cselekvésre. A résztvevők legfőbb motivációja a településük pozitív jövőképe, ami megteremti a párbeszéd és az információáramlás biztos közegét.

Egy település egészét érintő fejlesztési folyamat kialakítása, fenntartása időt és elköteleződést kíván meg mindenkitől, de ez a befektetés sokszorosan megtérül. A szolidáris attitűd (a konfrontációval ellentétben) eredménye a helyi társadalom kohéziójának erősödése, ami minden szereplőtől aktív részvételt kíván, civil, intézményi és önkormányzati szinten is. A kollaboratív módszerek és technikák a közös szükségletek, igények feltérképezése mellett a lehetséges megoldások egyediségét és sokszínűségét biztosítják. Az erőforrás a helyi közösség, a helyi tudás, részvételi készség és képesség. A kooperációs folyamatokban a társadalmi pozíciók rendszere horizontális, mellérendelődő szerepeket jelöl ki, tehát a tervezési folyamatban az eredendően hierarchikus hatalmi struktúrában működő településvezetés a lakosság és az intézményei egyenrangú partnereként van jelen.

A KTT közösségépítő folyamatában a közösségi tér létrehozása mégis egy „eszköz”, ami fizikai valójában megjeleníti a helyi közösség összefogásának és együttműködési képességének erejét.

Irodalomjegyzék

- A. Gergely, A. (1993). *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. Akadémiai kiadó.
- Andorka, R. (1979). *A magyar közösségek társadalmának átalakulása*. Magvető.
- Bánlaky, P. (1984). Helyi társadalom-lokális közösségek. In Bóhm, A. & Pál, L. (szerk.), *Régiók-kistájak – kutatási módszerek. Helyi társadalom II.* (pp. 51–83). MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- Beke, M., Dóri, É. & Somogyi, K. (2020, október 8.). Fölsőkúti Pihenő és Patak Party – Közösségi építés Baranyában a KTT szervezésében. *Építészforum* (online) <https://epiteszforum.hu/folsokuti-piheno-es-patak-party--kozossegi-epites-baranyaban-a-ktt-szervezeseben> (Letöltés dátuma: 2021.03.25.)
- Beke, M. (2016). Makovecz Imre - A közösség drámája. *Magyar Művészet* 4 (1), 81–89. http://www.magyar-muveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/201801/pdf/MM2016_1belivek_kepnelkul_10_beke_marton.pdf (Letöltés dátuma: 2021.03.21.)
- Beke, M. & Ditzendy, K. A. (szerk.). (2011). *Közös jövőnk. Vitairat a közösségi művelődés megújításának stratégiájáról*. Hajdú - Bihar Megyei Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központ. <https://docplayer.hu/1368207-Kozos-jovonk-vitairat-a-kozossegi-muvelodes-megujitasanak-strategiajarol-2011-februar.html> (Letöltés dátuma: 2021.03.24.)
- Beke, P. & Deme, T. (szerk.). (2003). *A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig*. Széphalom könyvműhely.
- Beke, P. (2001). *Méltóságkereső. Önéletrajz és szakmatörténet*. EPL, Shark Print Kiadó.
- Beke, P. (szerk.). (1979). *Nyitott ház kísérletek 1976-78. Kísérleti jelentés és dokumentumok*. Népművelési Intézet (házinyomda).
- Beke, P. (1987). *Művelődési otthonon innen és túl*. Művelődéskutató Intézet.
- Beke, P. (2000). Szubjektív összefoglaló az utóbbi évtizedek település és közösségfejlesztéséről. *Ország-építő*, 11 (1–2.) 31–33.
- B. Gelencsér, K. (2001). A művelődési szükségletek determinánsai. In Török, J. (szerk.), *Funkciók és szerepek az ezredfordulón. III. Közművelődési Szabadegyetem Szeged* (pp. 91–110). Csongrád Megyei Közművelődés Tanácsadó Központ.
- Bokor, B. (2010). *Térség és kultúra. Baranyai közművelődési modellek 1976-2007*. Pannon Kultúra Alapítvány.
- Bóhm, A. & Pál, L. (szerk.). (1985). *Strukturális viszonyok a helyi társadalomban*. Helyi társadalom III. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- Dóri, É. & Beke, M. (dátum nélkül). *Közösségi tervezés-és építés Magyaregregyén*. Közösség, Tér, Település. <https://kozossegtertelepules.hu/wp-content/uploads/content/magyaregregy/index.html> (Letöltés dátuma: 2021. március 27.)
- Enyedi, Gy. (1986). *Település és társadalom*. Helyi társadalom IV. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- Gergely, A. (1991): *Intézmények építése a helyi közösségekben*. Közösségfejlesztők Egyesülete.
- Kemény, B. (2008). *Homálybogarozás*. Unicus.
- Konrád, Gy. & Szelényi, I. (1971). A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. *Valóság*, 26 (12.) 19–35.
- Köles, S. & Varga, Cs. (szerk.). (1988). *A helyi cselekvés*. Magvető.
- Közös Pontok Közösség- és Településfejlesztő Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság (dátum nélkül): *A Fölsőkúti Pihenő megépítése*. Közösség, Tér, Település. <http://kozossegtertelepules.hu/martonfa/> (Letöltés dátuma: 2021. március 27.)
- Közös Pontok Közösség- és Településfejlesztő Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság (dátum nélkül): *Közösség – Tér – Település program honlap*. <http://kozossegtertelepules.hu> (Letöltés dátuma: 2021.03.27.)
- Péterfi, F. (2013). A közművelődési szakemberek lehetséges integrációs tevékenységéről. *Parola*, 24(1). 8–11. <https://kofe.hu/parola/parola-folyoirat/a-kozmuvelodesi-szakemberek-lehetseges-integracios-tevenysegerol/> Letöltés dátuma: 2021.03.27.
- Péterfi, F. (2019). Épülés és fejlődés – A közösségfejlesztés első hazai intézményeinek történetéből. *Parola*, 30 (3.) 23–29.

- <https://kofe.hu/parola/parola-folyoirat/epules-es-fejlodes-a-kozossegfejleszt-es-also-hazai-intezmenyek-tortenetebol/> Letöltés dátuma: 2021.03.27.
- Sain, M. (2010). *Segédlet a közösségi tervezéshez*. NFGM, VÁTI Nonprofit Kft.
- Varga, A. T. & Vercseg, I. (1998). *Közösségfejlesztés*. Magyar Művelődési Intézet.
- Varga, A. T. & Vercseg, I. (1985). *Nyitott ház – Nyitott tevékenység képzés*. A közösségi művelődés terei. Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Varga, A. T. & Vercseg, I. (1991). *Település, közösség, fejlesztés*. Országos Közművelődési Központ.
- Varga, Cs. (1984). *Falutörténet és falureform*. Népművelési Intézet.
- Varga, Cs. (1989). *Magyarország eresz alatt*. Magvető.
- Varga, Cs. (1997). *Szabadság kísérletek*. HÉA Stratégiakutató Intézet – V-kiadó.
- Vercseg, I. (2013). *Közösségfejlesztés, közösségfejlesztés és közösségi művelődés*. *Parola* 24 (1.) 2–8. <https://kofe.hu/parola/parola-folyoirat/kozossegfejleszt-es-kozmuvelodes-es-kozossegi-muvelodes/> (Letöltés dátuma: 2021.03.27.)

Hivatkozott jogszabályok:

1997. évi CXL törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről
20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet. a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi színterek követelményeiről
2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól
2017. évi LXVII. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról
- 1724/2013. (X. 11.) kormány határozat Makovecz Imre életművének gondozásával kapcsolatos intézkedésekről

Koltai Zsuzsa – Reisz Terézia

KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZÖSSÉGSZERVEZÉSI JÓ GYAKORLATOK A BARANYA MEGYEI KÖZSÉGEKBEN

Absztrakt

Kutatócsoportunk 2019 szeptembere és 2020 augusztusa között a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Programjának támogatásával vizsgálta a közművelődési intézmények és közösségi szintek szerepét a Baranya megyei községek közösségszervezésében. A kutatás strukturált interjúk keretében, rétegzett mintavételi eljárás alapján 29 baranyai falu közművelődési és közösségszervezési gyakorlatát elemezte. A kutatócsoport tagjai Nagypallon, Hosszúhetényben, Nagynyárádon, Mecseknádasdon, Bodán, Hiricsen és Drávaszabolcson tártak fel közművelődési, közösségszervezési jó gyakorlatot. A szerzők a megjelölt hét település közművelődési, közösségszervező szakembereivel lebonyolított, strukturált interjúk keretében vizsgálták a jó gyakorlatok sajátosságait.

A tanulmány 4 keresztmetszetben tárja fel a kutatás során megismert jó gyakorlatok jellemzőit: 1. Finanszírozás – forrásgyűjtés és forráskezelés; 2. Térségi hatások, hálózatosodás a jó gyakorlatokban; 3. A nemzetiségi önkormányzatok szerepe a jó gyakorlatok megvalósításában; 4. A közművelődési szakember személyes és szakmai kompetenciáinak szerepe a jó gyakorlatokban.

A kutatási eredmények alapján a szerzők javaslatokat fogalmaznak meg a községekben működő közművelődési intézmények és közösségi szintek működésének és tevékenységének fejlesztésével kapcsolatosan.

Kulcsszavak: közművelődés; közösségszervezés; jó gyakorlat

Bevezetés

A PTE BTK HFMI kutatócsoportja 2019 szeptembere és 2020 augusztusa között a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Programjának támogatásával 29 Baranya megyei községben vizsgálta a közművelődési intézmények és közösségi szintek helyi közművelődésben és közösségszervezésben betöltött szerepét. A közművelődési intézmények és közösségi szintek által kínált programok és szolgáltatások típusainak, a programok során alkalmazott közösségszervezési módszereknek, illetve a kommunikációs tevékenység sajátosságainak feltérképezése mellett a kutatócsoport vizsgálta a Baranya megyei községekben működő közművelődési intézmények/ közösségi szintek egyéb intézményekkel és szervezetekkel kialakított kapcsolati hálóját, a kapcsolattartás módjait, a kooperáció jellemzőit, valamint sor került az önkéntesség közművelődésben és közösségszervezésben megvalósuló formáinak feltárására is. A kutatás mindemellett feltérképezte a Baranya megyei községekben működő közművelődési intézmények/ közösségi szintek emberi erőforrásának szakmai kompetenciáit, az intézmények szervezeti működési formáit, finanszírozásának jellemzőit, pályázati tevékenységét és

egyéb forráskeresési technikáit, valamint a működést nehezítő, akadályozó tényezőket. A kutatás eredményeit a kutatócsoport tagjai magyar és idegennyelvű konferenciaelőadások (Koltai, 2020; Reisz, Koltai & Kocsis, 2020), valamint írásos publikációk formájában disszeminálta az elmúlt egy évben (Kékesi, 2020; Kocsis, Koltai & Reisz, 2020; Kocsis, Koltai, Nemes & Reisz, 2020; Murin, 2020).

A 29 vizsgált település közül a kutatócsoport Nagypallon, Hosszúhetényben, Nagynyárádon, Mecseknádasdon, Bodán, Hiricsen és Drávaszabolcson tárt fel olyan közművelődési, közösség-szervezési jó gyakorlatokat, amelyek jó példaként szolgálhatnak a községi közművelődést és közösség-szervezést fejleszteni kívánó szakemberek és a falvak vezetői számára. A tanulmány szerzői a fent megjelölt hét település közművelődési, közösség-szervező szakembereivel lebonyolított, strukturált interjúk keretében vizsgálta a jó gyakorlatok sajátosságait. Jelen tanulmány a hét vizsgált településen feltárt közművelődési és közösség-szervezési jó gyakorlatokat az alábbi négy szempontból vizsgálja: 1. Finanszírozás – forrásgyűjtés és forráskezelés; 2. Térségi hatások, hálózatosodás a jó gyakorlatokban; 3. A nemzetiségi önkormányzatok szerepe a jó gyakorlatok megvalósításában; 4. A közművelődési szakember személyes és szakmai kompetenciáinak szerepe a jó gyakorlatokban.

Kutatási módszerek és a minta

2019 októberében fókuszcsoporthoz beszélgetést szerveztünk, melyen a kutatócsoport tagjai mellett a Baranya megyei községekben közösség-szervezői, illetve közművelődési tevékenységet végző 10 gyakorlati szakember vett részt. A fókuszcsoporthoz beszélgetés keretében az alábbi témák feltárására került sor a Baranya megyei falvak közművelődésével, közösség-szervezésével kapcsolatosan: a.) szervezeti keretek; b.) a fenntartók, illetve a tevékenységbe bevont humán erőforrás jellemzése; c.) programok áttekintése, illetve a programok megszervezésével és lebonyolításával kapcsolatos nehézségek feltárása; d.) a közművelődésben, közösség-szervezésben érintett szakemberek szakmai kapcsolati hálójának áttekintése; e.) anyagi erőforrások. f.) problémák, nehézségek; g.) javaslatok kérése a Baranya megyei falvakban megvalósuló közművelődési- közösség-szervezési jó gyakorlatokkal kapcsolatosan.

A fókuszcsoporthoz beszélgetés tapasztalatai alapján kidolgoztuk a strukturált interjú kérdéssorát (a strukturált interjú kérdéssorát lásd az 1. sz. mellékletben).

2019 novembere és 2020 februárja között a kutatócsoport tagjai rétegzett mintavételi eljárás alapján, strukturált interjút készítettek 29 Baranyai megyei község helyi közművelődésben és közösség-szervezésben meghatározó szerepet betöltő szakemberével (a mintát lásd a 2. sz. mellékletben). A minta rétegzése a települések lakosság-száma alapján történt meg és az alábbiak szerint csoportosította a Baranya megyei falvakat: a.) Nagyközség (1501-5000 fő) b.) Község (1000-1500 fő) c.) Kisfalu (500-999 fő) d.) Aprófalu (201-500 fő) e.) Törpefalu (200 fő alatti népesség).

Az interjú kérdései feltárták a mintába beválasztott falvak közművelődési intézményeinek, illetve közösségi színtereinek infrastrukturális állapotát, eszközellátottságát, a település közművelődési és közösségi programjait, a szakmai kapcsolatok hálózatát, a települések művelődési- közösségi folyamatainak szervezésében meghatározó szerepet játszó

humánerőforrás jellemzőit, valamint az anyagi és humánerőforrás gazdálkodásának formáit és a közösségi terek működtetésével kapcsolatban felmerült gondokat és jó gyakorlatokat. Az interjúk zárásaként a közösségi terek mindennapi működésével, fenntartásával kapcsolatosan 25 kérdésre válaszoltak az interjúalanyok ötfokú Likert-skála alapján, így az interjúk elemzése mellett standardizált kérdésekre épülő összehasonlító vizsgálatra is sor kerülhetett a falvak művelődési intézményeinek működéséről, továbbá azok eredményességéről. Az interjúk felvétele mellett, ahol elérhető volt, a kutatók bekérték az interjúalanytól, illetve a helyi önkormányzat illetékes kollégájától az alábbi dokumentumokat: a.) 3 évre visszamenőleg a helyi programnaptárat; b.) a helyi fejlesztési tervet; c.) a közművelődési intézmény alapító okiratát.

A 29 vizsgált település közül a kutatócsoport tagjai hét helyszínen tártak fel olyan közművelődési és/vagy közösség szervezési jó gyakorlatot, amely valamely szempontból követendő példaként határozható meg más községek számára (a mintát lásd a 3. sz. mellékletben). A jó gyakorlatokat felvonultató települések közművelődési és közösség szervező szakembereivel a tanulmány szerzői 2020 áprilisában és májusában strukturált interjúkat bonyolítottak le a helyi jó gyakorlat sajátosságának részletesebb feltárása, valamint a disszemináció és adaptáció lehetőségeinek meghatározása érdekében (az interjúk kérdéssorát lásd a 4. sz. mellékletben).

A Baranya megyei falvak közművelődési intézményeinek és közösségi színtereinek működése – a kutatási eredmények áttekintése

A mintában szereplő 29 falu közművelődéssel foglalkozó véleményalkotójának értékelése szerint az intézmények működési feltételei és közösségi programjainak eredményei gyenge közepesre értékelhetők. Gyakorlatilag minden település önkormányzata valamilyen módon ellátja feladatát, pontosabban kisebb-nagyobb részt vállal a közösségi élet feltételeinek biztosításában, a pénzügyi keretek megteremtésében. A mélyen elmaradott gazdaság és erodálódott kulturális állapotok konzerválódása jellemzi Baranya megye aprófalvas övezeteit. A falvakban működő művelődési szervezetek változatos elnevezéssel működnek: művelődési ház, integrált közösségi tér, faluház, közösségi ház, közösségi tér, kultúrház, kézműves ház, könyvtár, egyéb elnevezés. A kistelepülések legstabilabb művelődési szervezetei a megmaradt falusi kis (klub) könyvtárak. A kutatás eredményei alapján a változatos közművelődési, közösség szervezési modellek kialakulását a források hiánya motiválta. Az interjúalanyok a szakmai megbecsültség hiányát, az együttműködés nehézségeit, valamint a szakemberhiányt határozták meg leggyakrabban a helyi közművelődéssel, közösség szervezéssel kapcsolatosan legfőbb problémaként.

Néhány kivételtől eltekintve nem található a megyében olyan közművelődési funkciót ellátó intézmény, amely eredetileg is művelődési háznak épült. Az interjúalanyok 41,4%-a településen lévő művelődési infrastruktúrát kimondottan rossznak, 34,5%-uk közepesnek, illetve 24,1%-uk jónak értékelte. Ahol alacsony vagy közepes színvonalú a közösségi/közművelődési infrastruktúra, ott a közösségi terek működése alacsony színvonalú. Az infrastruktúra állapota közepes hatást gyakorol a falvak közösségi tevékenységének eredményességére. A kutatás eredményei szerint az egy nagytermes művelődési házak napjainkra lassan funkciójukat veszítik. A mindennapi működéshez szükséges eszközök

ellátása kevésbé problematikus, mint a művelődési intézmények infrastrukturális helyzete. Ugyanakkor az eszközbeszerzés forrásai bizonytalanok, mert a kistelepüléseknek nincs önerejük a pályázatok beadásához. Sok helyen a Csorba Győző Könyvtár segít az eszközök beszerzésében, a digitális információhordozók korszerűsítésében. A településeknek nyújtott 1,8 millió forint kulturális normatív támogatás az interjúalanyok visszajelzése alapján sem az infrastruktúra, sem a meglévő berendezések, eszközök, informatikai rendszerek korszerűsítésére, sem a havi fűtés, víz, villanyáram kifizetésére nem elegendő. Emellett a szakmai végzettséggel rendelkező művelődési szakemberek foglalkoztatását sem fedezi. A külső források felkutatásának és bevonásának az a legelterjedtebb gyakorlata, hogy a kis önkormányzatok vagy körjegyzőségeik térségi, járási szervezetekkel együtt bonyolítják le a közös pályázataikat.

A pályázati rendszerben viszonylag kevés a kizárólag művelődési fejlesztésekre kiírt program, ezért a munkahelyteremtés, településfejlesztés témakörökbe integrált kulturális, oktatási tematikákat jobbra köznevelési intézményekkel, szakemberekkel rendelkező települések érhetik csak el. A megye településeinek hozzávetőlegesen kétharmada kívül marad a forrásgyűjtés e lehetőségétől, mert nem rendelkezik már ilyen feltételekkel.

A helyi szakemberhiány komoly problémát jelent a pályázatok megírásában, ez az egyik legjelentősebb akadálya a források önálló lehívásának. Elterjedt az a foglalkoztatási forma, hogy 8 órában közmunkással, közmunkás bérért, vagy részmunkaidőben foglalkoztatott munkatársra bízzák a művelődés szervezésének feladatát. A falusi közművelődésben tevékenykedők közül kevesen terveznek közösségi vagy művelődésszervezői tanulmányokat, nem tájékozottak a szakma közösségi fórumairól, eseményeiről. A kapcsolati háló összetétele, kiterjedtsége és a közösségi munkában hasznosítható információk eredményességének szintje a kisebb települések felé haladva egyre inkább csökken. A szerény működési feltételek és a szakember hiánya egyben azt is akadályozza, hogy a meglévő szakmai helyi és térségi kapcsolatokat a közösségért tevékenykedők hatékonyan kamatoztathassák. A legszegényebb falvakban országos karitatív szervezetek, illetve egyházak szociális támogató hálózatai próbálják kompenzálni a közművelődés és közösség-szervezés hiányosságait. A szakképzetlen, alacsony szakmai kapcsolatrendszerrel, szerény helyi társadalmi és térségi kötődéssel rendelkező interjúalanyok számoltak be a legtöbb nehézségről a helyi közművelődéssel és közösség-szervezéssel kapcsolatosan (Kocsis, Koltai, Nemes & Reisz, 2020; Kocsis, Koltai & Reisz, 2020).

A közművelődés és közösség-szervezés eredményei a jó gyakorlat megvalósítójaként megjelölt településeken

Nagynyárádot több generációt megmozgató, tematikusan gazdag kulturális programjai, a helyi hagyományokat megőrző és közvetítő rendezvényei, valamint az önkormányzat, a nemzetiségi önkormányzatok és a helyi nemzetiségi kultúrát közvetítő civil szervezetek példaértékű együttműködése okán határoztuk meg közművelődési és közösség-szervezői jó gyakorlatot felvonultató településként. A helyi programok rendkívül széles palettán mozognak, az őstermelőknek borászattal kapcsolatosan szervezett előadásoktól és a helyi falumúzeumban megvalósuló hagyományőrzéstől kezdve, a képfestő műhelyhez

kapcsolódó, turisták ezreit a faluba vonzó fesztiválon át a nyugdíjasoknak kínált változatos programokig és a gyerekek számára szervezett nemzetiségi nyári táborig bezárólag. Bár a rendezvények nem minden alkalommal teltházasak, de egyrésztől sikerül olyan programokat kínálni, ami érdekli és lelkesíti a helyiek különböző csoportjait, másrésztől a változatos tematikájú programok a falu lakosságának teljes spektrumát, valamennyi korosztályt megszólítják. A nagynyáradi közművelődési szakember a saját jó gyakorlata egyik kiemelten fontos elemeként határozta meg a falu identitásának és a lakosok saját identitásának tudatosítását. Tapasztalatai szerint a helyieket érdekli az ősök és falu betelepülésének története, a helytörténet. 2020 elején a közművelődési szakember két nagy-sikerű, teltházás programot is szervezett a falu, illetve a környék történetével kapcsolatosan. Az első előadás a svábok 18. századi betelepülésével, a második a Mohácsi csata kutatásának legújabb eredményeivel ismertette meg az érdeklődőket. A két előadás témája olyan vonzó volt, hogy nem csak helyi lakosok vettek részt a programokon, de a környéki településekről is érkeztek érdeklődők. A programok sikere alapján megállapítható, hogy a saját történelem, a saját identitás alakulásával foglalkozó kezdeményezések kifejezetten érdeklik a helyieket. Különösen a saját családtörténeti vonatkozások feltárásának lehetősége lelkesítette a résztvevőket, például amikor felfedezhették, hogy a bemutatott 18. századi urbáriumban saját családnevük is szerepel, illetve, hogy egy sor, a faluban jelenleg is élő család vezetékneve – német írásmóddal – olvasható a csaknem 250 évvel ezelőtt született dokumentumban. A programok tematikája kapcsán a helyiek érdeklődésének és értékrendjének figyelembevételét, a helyi értékek felismerését, valamint ezen kulturális értékeket közvetítő helyi lakosok programokba való bevonását határozhatjuk meg a jó gyakorlat legfontosabb elemeiként.

„Meg kell őket szólítani az ő hangjukon és az ő értékrendjük szerint. Tudni kell, hogy mi érdekli a helyieket. Meghívhatom ide a Magyar Tudományos Akadémia minden tagozatának a legkiemelkedőbb képviselőjét a mikrobiológiától az űrkutatásig, csak lehet, hogy a nyáradiakat az annyira nem érdekli, hogy melyik aminosav fogja a koronavírust meggyógyítani, mert ezt nem látják át és én sem látom át.” (Nagynyárád, 2020. május)

A nagynyáradi közművelődési és közösségszervezési jó gyakorlat másik eleme a helyi hagyományok közvetítésében rejlik. Különösen a helyi sváb, de a horvát kultúrát, hagyományokat is számos program közvetíti és tartja életben sikerrel a településen (pl: Nemzetiségi Nap; Országos Képfestő Fesztivál; Nemzetiségi Gasztrofesztivál; Német Nemzetiségi Tábor). Továbbá a más településeken is hagyományosan megjelenő falusi rendezvények (pl: bálók; Mikulás ünnepség; Húsvét, stb.) mellett Nagynyárád saját, a mai napig élő hagyományt is követ a Márton-napi búcsúfaállítással.

A Márton-napi búcsút „torkos búcsúnak” („Fresskirmes”) is nevezik. Az elnevezés onnan ered, hogy az őszi mezőgazdasági munkálatok befejeztével a nagynyáradiak a búcsúra vendégeket hívtak és három napig ünnepeltek. Az 1950-es és ’60-as években nem tartottak búcsúfaállítást Nagynyárádon. A régi néphagyományt a helyiek 1977-ben elevenítették fel először (Erbné Merkel & Máj, 2014).

„A búcsúfaállítás itt volt először Nagynyárádon. Lánycsókön próbálkoztak az átvétellel. De az a bensőségesség nem volt ott meg. Ahogy itt mindenki előveszi a sváb ruháját a legapróbbtól a legidősebbig és beöltözik abba, amiben az üknagymama vagy a dédi benne

volt. Ilyenkor az eredeti ruhákba öltözünk be, ezek féltett kincsek. Ez nincs meg ott. Az, hogy feldíszítenek egy fát, az más. Ennek a hagyománynak az igazi élete itt van Nagynyárádon.” (Nagynyárád, 2020. május)

Nagynyárád a rendszerváltást követően a megyében úttörő szerepet játszott a falusi turizmus megindításában és a falusi fesztiválok hagyományának megindításában. Az Országos Képfestő Fesztivált 1999-ben szervezték meg először, ezzel az egyik első olyan település volt, mely falusi fesztivált rendezett.

Nagynyárádon a jó gyakorlat harmadik eleme a különböző helyi civil szervezetek és önkormányzatok szoros és magas színvonalú kooperációja. A Nagynyárád-Grossnaarad Magyar-Német Baráti Kör, a Német Nemzetiségi Önkormányzat, a Horvát Nemzetiségi Önkormányzat, valamint az önkormányzat folyamatos kommunikációja és szoros együttműködése az alapja számos sikeres kezdeményezésnek.

A helyi közművelődési szakember a település arculatát meghatározó értékek feltárását és disszeminációját, valamint a helyi önkormányzatok és civil szervezetek közötti hatékony kooperációt emelte ki a siker kulcsaként.

„Mindenki abból tud gazdálkodni, ami a sajátja, az a tőke, ami az adott település arculatát meghatározza. Ez nálunk a nemzetiségi hagyományok, a meglévő szellemi és tárgyi örökség. Ugyanígy biztos, hogy minden településnek meg van a maga bája, amit kommunikálhat, eladhat és amire építkezhet. Plusz a kooperáció. Ha tud együtt dolgozni a nagy önkormányzat, a civil szervezetek vezetői és a nemzetiségi önkormányzatok, akkor az mindenképpen egy sikerre vihető történet, az egészen biztos.” (Nagynyárád, 2020. május)

A jó gyakorlat kritériuma ugyanakkor annak megfelelő kommunikálása is, amire interjúalanyunk is felhívta a figyelmet:

„Ahhoz, hogy itt helyben jók legyünk, ahhoz az kell, hogy ezt kivetítsük. Ha kivetíted, akkor már emberekkel is kapcsolatba lépsz. Ehhez az kell, hogy akár a kapcsolati tőkén keresztül megmutasd, hogy mi az, amit tudsz és mi az, amit a település tud. A jó gyakorlathoz mindenképpen az kell, hogy ezt szélesebb kör lássa. Ha csak azok tudják, hogy jó, akik részt vesznek benne, az nem jó gyakorlat.” (Nagynyárád, 2020. május)

Hosszúhetényben az aktív pályázati tevékenység, a rentábilis rendezvények szervezésének képessége (Szüreti Fesztivál, ezen belül a Szüreti Bál), a helyi civil szervezetek kezdeményezéseinek támogatása, a 2014-ben az „Év Tájháza” kitüntető címet elnyert Hosszúhetényi Tájház kultúraközvetítő és múzeumpedagógiai tevékenysége, továbbá a település gazdag programkínálata emelendő ki közművelődési, közösség-szervezési jó gyakorlatként. Az önkormányzat, a Nemes János Művelődési Központ és a helyi civil szervezetek egyaránt aktív pályázati tevékenységet folytatnak. A hosszúhetényi programok közül a már több, mint 20 éve minden novemberben Hetényi Hétfő Esték néven meghirdetett, napjainkra hagyománnyá vált ismeretterjesztő előadássorozat, valamint a település három legnagyobb rendezvényét, a Közösségek Napját, a Talicskaolimpiát és a fiatalokat sikerrel bevonó Szüreti Felvonulást emelhetjük ki közművelődési, közösség-szervezési jó gyakorlatként. Interjúalanyunk Hosszúhetényben is a helyi specifikumra való fókuszálást, a beazonosíthatóságot, továbbá a lokálpatriotizmus szerepét emelte ki a jó gyakorlat kritériumaként.

„Szerintem minden jó gyakorlat egy kicsit lokálpatrióta a közművelődés területén.”
(Hosszúhetény, 2020. május)

A közművelődési, közösségszervezési jó gyakorlat megvalósításában a Nemes János Művelődési Központ vezetője hangsúlyozta annak jelentőségét, hogy a településen az iskola, a könyvtár és a közművelődés szerves szövedmény. A szakember mind a közművelődés-közösségszervezés, mind a gazdaságosság szempontjából kifejezetten szerencsésnek tartja azt a körülményt, hogy a művelődési központ irodái az iskola épületében kerültek kialakításra, továbbá, hogy az épületen belül található a könyvtár is.

„Itt vagyunk az iskola épületében, itt van az irodánk. Szerves kapcsolatban vagyunk az iskolával, a gyerekekkel, hiszen ez az épület az, ahova naponta sok száz ember bejön. A szülők is.” (Hosszúhetény, 2020. május)

Mecseknádason a helyi adottságokra épülő programokat, a falu helyi értelmiséget helyben tartó képességét és tudástőkét, a sváb örökség aktív közvetítését, a helyi lakosság igényeinek figyelembevételét és a magas színvonalú kommunikációt emelhetjük ki a közművelődési-közösségszervezési jó gyakorlat legmeghatározóbb elemeiként. A település gazdag kulturális életében különösen nagy jelentősége van a helyi civil szervezetek nagy számának és aktivitásának, illetve az ezekre épülő önkéntességnek. A helyi néptáncscsoport több generációra épül, alapja a családi tradíciók megőrzése. A helyi kulturális életben továbbá fontos szerepe van annak, hogy a művészeti nevelés intézményesült, az ÁMK művészeti iskolával, több tagozattal rendelkezik, így több zenekar rekrutációját a családi hagyományos zenélés mellett az iskola is biztosítja. De van zenélő család, ahol a zenész nagypapa három unokájával rendszeresen bemutatkozik a falu ünnepein, pincebulikon és gyerekbálokon játszanak. Ezek mind helyi értékekre, igényekre, illetve régóta fennálló hagyományokra épülnek. A jó gyakorlatok mögött a tanult önszerveződés, önkénteségen alapuló egyesületi élet vagy baráti csoportok közösségei működnek.

Drávaszabolcsot az önkormányzattal fenntartott jó kapcsolat, a helyi közösség programszervezésbe való aktív bevonása, valamint a gyerekeket sikerrel bevonó ifiklub és meseolvasóklub kapcsán jelölte a kutatócsoport közművelődési és közösségszervezési jó gyakorlatot megvalósító településnek.

Nagypallon a polgármester helyi közművelődéssel és a közösségek támogatásával kapcsolatos elkötelezettsége, a helyi kézműves hagyományok valamennyi korosztályt megcélzó közvetítése, a helyi civil, valamint az országos szervezetekkel és a környékbeli művelődési csoportokkal való magas szintű kooperáció, továbbá a német nemzetiségi kultúra ápolása kapcsán jelenik meg közművelődési és közösségszervezési jó gyakorlat. A településen minden hónapban ún. csuhé csütörtököt tartanak, ahol kézműves hagyományokat közvetítenek a helyiek és a máshonnan érkező érdeklődők számára, illetve évente 3 csuhétábor is várja a gyerekeket. A helyi kézműves egyesület a Magyar-

Német Baráti Klubbal közösen szervezi meg a Fánksütő versenyt, aminek a keretében sikerül az egész falut megmozgatni, továbbá szintén kooperációban kerül sor a népszerű Kukoricánap lebonyolítására, ahol változatos ételeket készítenek kukoricából.

Bodán a sikeres pályázatírásra épülő forrásgyűjtés, az aktív és kiterjedt önkénteskedés, a családi alapú rendezvények, valamint a környékbeli kistelepülésekkel való hatékony együttműködés határozhatók meg jó gyakorlatként.

Hiricsen a Máltai Szeretetszolgálat által megvalósított közösségszervezés, ezen belül a hátrányos helyzetű gyerekek számára kínált programok és szolgáltatások, a szülők gyerekeivel kapcsolatos ismereteinek bővítése, valamint az egyetemisták önkéntes segítőként való sikeres bevonása indokolta a közművelődési-közösségszervezési jó gyakorlatok közé sorolást. A szervezet keretében például egy gyógypedagógus megtanította a helyi szülőket arra, hogy olvassanak, meséljenek gyermekeiknek, közösen megbeszéltek a meséket és feltárták azok nevelésben betöltött fontosságát. A Máltai Szeretetszolgálat emellett kreatív műhelyeket szervez felnőttek és gyerekek számára, valamint havonta egyszer főzőklubot rendeznek a helyiek bevonásával. Interjúalanyunk a jó gyakorlat módszertani sajátosságainak meghatározása kapcsán kiemelte a település szociokulturális jellemzőinek ismeretét és az ahhoz alkalmazkodó programok és szolgáltatások kidolgozását.

Jó gyakorlatok a forrásgyűjtésben és forráskezelésben

A közművelődési és közösségszervezési jó gyakorlatot megvalósító településeken több esetben találkozhatunk azzal, hogy a helyiek új formát találtak a helyi értékek őrzésére, amelyet a dinamikus közösségek egyben gazdasági tevékenységhez is kötnek. A kézműves hagyományok őrzésére és megújítására kézművesek, fazekasok, borászok tábort, kiállításokat, képzéseket, külföldi tanulmányutakat szerveznek önerőből vagy rendezvényeik bevételeiből. Nagypallban a helyi közösség megalapítását a szomszéd falu kézműves csoportja saját forrásából finanszírozta.

„Mi úgy tudtunk megalakulni, hogy a várkonyiak ötlete alapján szerveztünk egy több napos tábort tanfolyamokkal és a várkonyiak szalmás csapata a résztvevők által befizetett díjat nekünk adta, így tudtunk megalakulni.” (Nagypall, 2020. április)

Jó példák az új művelődési kezdeményezések magánforrású alapítására a nagypalli galéria, a nagynyárádi képfestőműhely és a hozzá kötődő képfestő fesztivál, amely önkormányzati támogatással fejlődik évről évre.

Nem elhanyagolható körülmény, hogy az önszerveződésen és önfinanszírozáson alapuló helyi közösségek mindenütt valamilyen, sokszor a múlt távlataiba visszanyúló művelődési, vagy gazdasági tevékenységre, a helyi társadalom mindennapi életébe beivódott hagyományra építenek. Továbbá minden önszerveződés mögött megtalálható az a személy, család, közösség vagy annak töredéke, akik ezt a mentalitást a közösségi tanulás révén elsajátították. Ez a forrásteremtés az elmúlt évtizedben a helyi civil szerveződések számát jelentősen növelte, valamint a helyi gazdaság és turizmus fejlesztéséhez is erősen kötődik. Vannak olyan települések, ahol a forráshiány pótlásának egyik útját a helyi turizmus élénkítésében látják (Hosszúhetény), vagy ahol ebből a megfontolásból a művelődésszervezést turisztikai szakemberre bízzák (Mecseknádasdon).

A településen kívüli forrásteremtésnek számos formája alakult ki.

Szórványosan ugyan, de külső szervezetektől támogatást, adományt kapnak a települések, például a 300 legszegényebb falu közé tartozó Hiricset a Máltai Szeretetszolgálat segíti.

A külső források között kiemelendő a testvérfalvak által, főként konkrét rendezvényekre, létesítmények felújítására vagy építésére nyújtott támogatások köre. Különösen

a nemzetiségi falvakban gyakori a testvértelepülések szponzorációja, ami a helyi könyvtárak idegennyelvi állományának bővítésétől kezdve, a lakosságcsere és a háborúk áldozatainak emléket állító köztéri szobrok felállításán és könyvek kiadásán át, táncsoportok, kórusok, fesztiválok, versenyek pénzügyi vagy tárgyi eszközökkel való támogatásig bezárólag számos helyi közművelődési, közösségi kezdeményezés megvalósítását segíti. Mecseknádasdon a testvértelepülés támogatása kiterjed az egyesületek csereutazásainak finanszírozására is.

Önerős pályázatokból bevont hazai vagy uniós források csak a nagyobb településeken (pl: Hosszúhetény) ismertek, mert az önerő és a projektek előfinanszírozásának biztosítása csak a nagyobb tartalékkal rendelkező, hitelképes fenntartóknak lehetséges.

„Írtunk magunk is pályázatot, tehát az intézmény is írt pályázatot. Plusz az önkormányzat is írt pályázatot. A Talicskaolimpia kísérőprogramjai az NKA-tól is nyertek támogatást. Legutóbb a Csoóri Sándor Programtól.” (Hosszúhetény, 2020. május)

Önkormányzat és civil szervezetek együttes pályázatait, főként az önkormányzat és nemzetiségi civil szervezetek, illetve a nemzetiségi önkormányzatok együttes pályázatait az Ormánság cigányok által lakott településein (Drávaszabolcs, Hirics) a hegyháti és a megye keleti sváb falvaiban mindennapos forrásgyűjtési gyakorlattá vált. Az önkormányzat Nagypallban megvásárolt egy parasztházat, amelyet pályázati forrásból felújított, majd a Régi Mesterségeket Felelevenítő Egyesület rendelkezésére bocsátott.

„A polgármester segítségével kaptunk egy felújított sváb házat, a rezsit is fizetik. Korábban ez egy személy öröksége volt, aki Pécsről nem tudta gondozni, így az önkormányzat egy LEADER-programból pénzt pályázott és megvette, felújította az épületet. A polgármesterünk azt mondta, hogy a falu vállalja a karbantartást, fűtést, világítást, berendezést, szóval fizetnek mindent, mi töltsük ki élettel.” (Nagypall, 2020. április)

Az állandósult forráshiány, valamint a kistelepüléseken a pályázati rendszerben tájékozódni képes pályázatiírók hiánya miatt a külső források felkutatásának és bevonásának legelterjedtebb gyakorlata az önkormányzatok térségi, járási szervezetekkel együtt lebonyolított pályázatait. Ezek a kapcsolatok szakmai tartalmukon túl bizalmi kapcsolatok is.

A megye falvainak forrásteremtése és forrásgazdálkodása terén igen sok tartaléka van. Azonban ezek kiaknázásához elsődlegesen hozzáértő szakemberekre lenne szükség. A saját értékek felkutatására és mindezekre stratégiát építő, kapcsolati hálókat működtetéséhez tájékozott, jól kommunikáló, a kulturális marketingben jártas szakemberekre lenne szükség. A jó példákkal elöljáró falusi művelődésszervezők a terveket, a forrásgyűjtés lehetőségét is körvonalazták az interjúk során:

„A természeti és szakrális értékek kihasználása szükséges. Olyan természetesnek tűnik ez a szempont, de nem apellálnak rá.” (Boda, 2020. május)

„Stratégia kellene, de nem 5 éves, hanem egy-egy éves, amire szellemileg és anyagilag építeni lehetne.” (Boda, 2020. május)

„Alapvető lenne, hogy szakmai kompetencia álljon rendelkezésre minden településen. Sajnos az önkormányzatoknál az elvonások miatt nincs forrás, a pályázati keretek lassan kimerülnek, de időlegesen ez működik még és a civil szervezetek is ebből tartják fenn magukat a csekély tagdíjaik mellett. Fontos lenne, hogy minden szakterület jól elkülöníthető pénzügyi fedezettel rendelkezzen. Most nálunk egy kalapból merít a könyvtár, művelődés,

turizmus, a múzeum és minden tevékenységünk, ami nem hatékony.” (Mecseknádasd, 2020. április)

Térségi hatások- hálózatosodás a jó gyakorlatokban

Baranyában a szegénység térben egyre nagyobb földrajzi területekre terjed ki, a korábban szórványos depressziós kistájakat az elmélyülő szegénység mára nagy összefüggő depressziós térségekké alakította át. A közösségek leépülése elsősorban ott figyelhető meg, ahol nincsenek oktatási intézmények, ahol már nem működik könyvtár sem, illetve helyben nem él olyan szakember, pedagógus, aki a közösségi élet megszervezésére vállalkozna. A helyi társadalom belső hálózatát kiépítő, gondozó személyek hiánya a közösségek hiányában, illetve azok rohamos leépülésében is diagnosztizálható. A helyi háló csomópontjainak eltűnése, az ott élő lakosságot kulturális értelemben is elszegényíti.

A közösségek kialakulásának, fennmaradásának kritikus pontja, hogy a tevékenységeket milyen mértékben tudják elfogadtatni tagjaikkal, valamint a település lakóival. E tekintetben a polgármester, az önkormányzati képviselőtestület elfogadó beállítódása is meghatározónak bizonyul egy adott közösség életében. A kapcsolati tőke igen hasznos a személyes kötődések kialakításában, az aktuális információk és a támogatási csatornák eléréséhez, valamint a biztonságos működtetés alapjainak megteremtéséhez. A kapcsolati tőke meghatározóan nem formalizált személyes kapcsolatokon, viszonzosságon és tradicionális együttélésen alapul. Azonban a professzionális közösség-menedzsmentben járatos egyesületek együttműködési megállapodásokkal erősítik meg kapcsolatrendszerüket.

„A településen több közösség is működik, de a meghatározóak a kézműves csoportjaink. A polgármesterünk nagyon elkötelezett. Ha valaki valamit szeretne, annak mellé áll.

Kell egy olyan ember, aki összefogja a kezdeményezéseket, és segíti a feltételeket előteremteni, ez a mi polgármesterünk. Aztán kell valaki, aki érdeemben elővezeti és szakmailag gondozza a kezdeményezéseket, foglalkozik az emberekkel és azzal, hogy mi kell. Továbbá kell egy csapat, aki összefog, rendszeresen dolgozik és így együtt el lehet érni a közös célt. Közösségépítés nélkül nem megy. 20 éve indítottam a kézműves csoportunkat, ami ma is jól működik. Nálunk az egyesületi forma bejött, mert sok ember sok ötlete, gondolata működtet bennünket. Azonban a testület nélkül ez nem működne. Egy ilyen kicsi a faluban mindenki mindenről tud, ezért fontos, hogy a falu vezetése segítse a tenni akaró aktívabbakat, illetve támogassa a közösségi életet.” (Nagypall, 2020. április)

„Kell egy olyan polgármester is, aki nem alávága a kulturális szervezőnek vagy a helyi egyesületnek, civil szervezeteknek, hanem támogatja azokat. Aki felismeri, hogy a sikeres kulturális rendezvény rá is jó fényt vet. Egy ilyen kis falunál nincs olyan, hogy ők meg mi.” (Nagynyárad, 2020. május)

Az életképes közösségek tagjai közötti viszony bizalmi kapcsolatokon, közös érték és identitásfelfogáson alapul.

A közösségek belső kohéziójának kulcsa, a belső hálózatok kiépülésének módja a folyamatos információcsere, kooperáció és együttesen kialakított, szoros munkamegosztáson alapuló közös tevékenység.

„Akkor lehet sikeres a közművelődés szervezője a településen, ha megtalálja azt a nyelvet, amit a település lakossága beszél. Hogy együtt dolgozzanak, hogy kooperatív legyen a

dolog. Mert egymagamban kínálhatok én bármit, ha nincsenek meg azok a biztos pontok, akik mellém állnak, és legyen ez egy civil szervezet vagy a nemzetiségi önkormányzat, akkor nem megy.” (Nagynyárád, 2020. május)

„A kulcs számomra a jó kommunikáció és az együttműködést értem ez alatt. Hogy folyamatosan beszélünk a polgármesterrel, a másik kulturális szervezettel, a nemzetiségi önkormányzattal. A közművelődési élet szereplőivel – bármilyen kis mértékben is vesznek részt benne–folyamatosan kapcsolatot tartunk, azt kommunikáljuk, hogy mi nyitottak vagyunk az együttműködésre és segítünk, forduljanak hozzánk, de ugyanakkor ezt el is várjuk, tehát egy partneri viszony van. Akkor működik a dolog, amikor senki nem érzi úgy, hogy őt azért hozták, hogy ő legyen a biodíszlet, hanem ha tényleg van szerepe a partnerszervezeteknek is.” (Nagynyárád, 2020. május)

„Fontos, hogy az emberek önként és aktívak legyenek. Jók a civil szervezetek is, de az önkormányzathoz kapcsolat kell. Amit eltervezünk, azt megcsináljuk, ehhez különösebb szervezeti háttér nem kell. Sokféle módon lehet az emberekkel együtt dolgozni, de maga a szervezeti forma semmire nem garancia. A személyes kapcsolat a legfontosabb.” (Drávaszabolcs, 2020. április)

A falvak közösségi vezetői a helyi társadalmak közösségeivel kiépített jó kapcsolatok jelentőségét, az egymás előnyeit tiszteletben tartó kooperációt, a rendszeres információcserén alapuló belső erős kapcsolatokat és a kicsi helyi hálózatok folyamatos működtetésének jelentőségét hangsúlyozták a jó gyakorlat megvalósításának feltételeiként. Erre számos példát találhattunk, így Nagynyárádon a Magyar-Német Baráti Kör közös programjai, a nagypalli két egyesület közös kézműves táborainak megszervezése, vagy például a mecseknádasdi borászok borversenyei, képzései kapcsán is.

„Sokféle kapcsolatunk van országos szervezetekkel és a környékbeli művelődési csoportokkal Zengővárkonyban a szalmások, a váradi nyugdíjasok, hirdi kórus és mások, mi kölcsönösen tanulunk egymástól és nem zavarunk be például a szalmások dolgaiba, mert mi tartjuk magunkat a csuhé mellett. Tudunk egymásról, egymás rendezvényeire eljárnunk, átadjuk egymásnak a híreket, lehetőségeket.” (Nagypall, 2020. április)

A nagypalli német és magyar közösségek a falu rendezvényeit együtt bonyolítják le. Ezen túl a környék és a távolabbi települések érdeklődőinek tematikus kézműves tábort szerveznek, alkalmanként több korosztályi vagy szakmai érdeklődő csoport számára.

Hasonló összefogással találkozhatunk a hosszúhetényi üveges fesztivál kapcsán, ami 5 település civil szervezeteinek kezdeményezésére jött létre.

Igen fontos, hogy a térségi szakmai hálózatok kiépítésére jó szakmai referenciák legyenek, valamint hiteles, gyakorlott, szakmai képességeiben biztos szakember építse a településközi kapcsolatokat. A településközi együttműködésnek több formája, változatos tartalma alakult ki, ezeket a működési sajátosságaik alapján organikus közösségi hálózatokként foghatjuk fel, amelyeknek az a sajátosságuk, hogy az együttműködésük hosszú időre nyúlik vissza, továbbá nyelvi, nemzetiségi, illetve vallási azonosságuk köti össze őket. Földrajzi közelségükre a szomszéd-sági kapcsolat, valamint a néprajzi táji azonosságukból kifolyólag a hasonló életmód, életvitel jellemző. A földrajzi, szakmai, baráti, szomszéd-sági közelség közös tanulást tesz lehetővé, így nem ritka az a gyakorlat, hogy egyes programo-

kat más települések is átvesznek, így például a Hirden tartott kézműves táborok a nagypalli gyakorlatot követik, a hosszúhetényi Községek Napja című program ötlete pedig a Somogy megyei Lábodról érkezett.

„Több helyre elvittük a nálunk meghonosodott kézművességet és ezzel a tanítási módszereket is. Hirden jártunk a kórusnál és ott tanítottunk csuhézni. Aztán a pécsi német óvoda is hívott minket, mert korábban 24 óvónőt és dadát tanítottunk csuhézni. Most tőzjásírást tanítottunk volna, de a fertőzés miatt nem lehet Pécsre menni. Mindig azt tanítunk, amire szükség van. Ők meg átveszik a technikákat...Itt a faluban főleg a személyes, emberek közötti beszélgetés útján terjed a hír, de a vezetőinkkel is személyesen értekezünk. A rendezvényeinkről a környéket is tudósítjuk, főleg Pécsváradon a környező iskolákba meghívókat, szórólapokat adunk közre. A váradi tv-be is betesszük, mert a környező kistérségi települések is látják, az egész kistérség eléri ezeket a híreket. Most készül a nagypalli honlap, ott a mi klubjainknak is van linkek, ahol a friss hírek és a rendezvényeink anyagai is megjelennek...A táboraink népszerűek, ezt mi a várkonyiaktól láttuk, ott tanultuk, mi is csináljuk rendszeresen, de elvittük a tábort sok éven át az ukrainai magyarokhoz is.” (Nagypall, 2020. április)

„A Községek Napját másutt láttam. A barátom Somogy megyében, Lábodon polgármester, és tőle vettem az ötletet. Nem teljesen úgy csináltuk, mint ők, de a lényege ugyanaz. Ez kb. 20 éve lett bevezetve Hosszúhetényben.” (Hosszúhetény, 2020. május)

„Itt a faluban a meseklub, ifjúsági klub jól működik és a másik két faluba is rendszeresen hívnak. Bostára és Drávapalkonyára szoktam átjárni a gyerekekhez és kreatív foglalkozást, mesét vagy keresztény foglalkozást tartok a gyerekeknek. Bostára úgy megyek, hogy a cigány kisebbségi önkormányzat vezetője hív meg a foglalkozásokra. Nagyon örülnek, ha megyek. Drávapalkonyára a polgármesterasszony hív. Most Anyák napjára készülődünk mind a három helyen.” (Drávaszabolcs, 2020. április)

A közösségi hálózatok fontos szereplői a települési és a falun kívülről érkező önkéntes segítők. A kistelepüléseken gyakorlatilag nincs közművelődési szakember. Többnyire részmunkaidős, közmunkás, illetve a szakterületén nagy szeretettel dolgozó segítők mediálják a helyi közösségi életet. Éppen ezért az önkéntesek igen értékes munkát végeznek, szerepük a közösségi hálózatokban megnőtt. Többnyire baráti, vérségi kapcsolatok alapján alakulnak ki a segítő kapcsolatok, amelyek így szorosra fűzik a közösségeken belüli és azok közötti emberi kontaktusokat.

A közösségi hálózatok kezdeményezései körében kirajzolódik egy újabb hálózatosodási forma. Térségi szervezetek munkája, ötletei alapján, elsősorban nem szomszédügyi kapcsolatokra épülő térségi szervezetek összekapcsolódásáról beszélhetünk. Az alkalmi programok megszervezésére, egyszeri rendezvények lebonyolítására szövetkező falvak a kistérségi vagy a járási intézményi kapcsolatokra, adott közös rendezvény anyagi forrásainak előteremtésére kiírt pályázatok elnyerésére, tehát kimondottan közös forrásteremtésre szerveződnek. Többnyire pénzügyi nehézségekkel küzdő mikrotérségek falvai teremtik meg ebben a formában a falunap megrendezésének pénzügyi hátterét. Sokszor így sikerül előteremtteni a gázsit, ekkor a művészek, előadók, együttesek egy napon több faluban is fellépnek. Azonban olyan közös rendezvények is vannak, ahol több falu mutat-

kozik be egy településen amatőr vagy népi együtteseivel, helyi kézműves termékeivel, továbbá a helyi gazdaságok áruival, gasztronómiai specialitásukkal. A forrásteremtésen kívül olyan településközi együttműködés is kialakult, amikor a közös rendezvény lebonyolítását egy falu művelődésszervezője végzi el, ebben az esetben a térségben hasznosul a kulturális humánerőforrás szaktudása.

A fejlesztési célú kiterjedt társulások közös szervezetet, menedzsmentet, infrastruktúrát működtetnek. Ennek hasznosítását a térség művelődési életében is kamatoztatják. A bodai nukleáris hulladéktelep kialakítását támogató tucatnyi aprófalú szervezete havonta közösen jelentet meg a falvakban egy, az aktuális híreket terjesztő lapot. Ugyanez a szervezet infrastruktúrával és eszközökkel is rendelkezik, így hangosító berendezést és mobil színpadot telepít a kistelepülések rendezvényeire.

„11 település helyi térségi társulatban egy szervezetben működik az atomhulladék-le rakó fejlesztése kapcsán...A 11 falu közös vagyona a rendezvénysátor és a hangosító berendezések. A férjem a gondnok és ő viszi a rendezvények alkalmával az egyes falvakba az infrastruktúrát. Közös még a havi újság, az atomtemető előkészítésével, kutatási adatokkal kapcsolatosan tájékoztatót tartanak minden településen és ez jelenik meg havonta ebben a kistérségi újságban.” (Boda, 2020. május)

„A Helyi Értékek Fesztiválját az önkormányzat szervezte és pályázati forrásból finanszíroztuk ezt a közös fesztivált, ahol 7 környékbeli falu mutatta be a helyi értékeit: Kovácsbuda, Ipacsfa, Gordisa, Alsószentmárton, Drávapalkonya, Matty, Drávaszabolcs. Festőművészek alkotásait, hímzett terítőt, termelői mézet hoztak, aztán jött savanyúság készítő, sajt készítő, hoztak füstölt árut, a romák a kosárfonást mutatták be, babakészítő, fotográfus mutatkozott még be. Drávaszabolcs falunk a füstöltárújával, mézével, Hegyi Gyula festményével mutatkozott be. Fellépők és sok műsorunk is volt, gasztronómiai érdekességként a romák cigánylecsót főztek. Sorba kirakták az egyes falvak a kirakott asztalokra a helyi értékeiket. Egy hölgyike mikrofonnal körbejárta az asztalokat és bemutatta a helyi termékeket. Kulturális programban a cigányok zenéltek és táncoltak.” (Drávaszabolcs, 2020. április)

A legszegényebb falvakra nem mondható el, hogy közösségi hálózatokba szerveződnek, ritka az a törpefalú, ahol közösség működik. Az önszerveződésre képtelen helyi társadalmak körében azonban nyomokban megtalálhatóak a hálózati kapcsolatok. Szórványosan ugyan, de a legszegényebbek segítő kapcsolatokra találnak országos karitatív szervezetek szolgálatai révén, különösen a nagyobb egyházak szociális támogató hálózatát lelni meg a kistelepülések egy részében, így a Máltai Szeretetszolgálat Hiricsen alakított ki segélyhelyet. Az idősek, betegek ellátása mellett oktatással, szabadidős szervezéssel, sport és művelődési programokkal segítik a helyi lakosságot, gyermekek számára játszótér hálózatot működtetnek.

A nemzetiségi önkormányzatok szerepe a jó gyakorlatok megvalósításában

A közművelődési és közösség-szervezési jó gyakorlatokat felvonultató települések közül Nagynyáradon, Mecseknádasdon és Nagypallon tölt be a helyi nemzetiségi önkor-

mányzat kiemelkedően fontos szerepet a kulturális, közösségi élet szervezésében. Jellemző, hogy a közművelődési jó gyakorlatok létrejöttében ezeken a településeken különösen jó partneri viszony jött létre a helyi nemzetiségi és egyéb civil szervezetekkel, illetve a településen működő egyéb (nemzetiségi) önkormányzatokkal. Szoros partneri kapcsolatra, valós, magas szintű együttműködésre, valamint folyamatos kommunikációra és közös tervezésre épülő szervezőmunka alapján valósul meg a helyi programok szervezése ezeken a településeken.

Nagynyáradon különösen aktív a Német Nemzetiségi Önkormányzat a közművelődési és közösségi programok szervezésében, például Márton-nap alkalmából a német tradícióknak megfelelően búcsúfaállítást szervez, 2018 óta pedig nyaranta a helyi sváb tradíciókat és tárgyi emlékeket megismertető Német Nemzetiségi Tábort kínál alsó tagozatos gyerekek számára. A táborban főként olyan, a településről elszármazott gyerekek vesznek részt, akiknek a nagyszülei vagy dédszülei Nagynyáradon élnek.

A Nagynyárad-Grossnaarad Magyar-Német Baráti Kör, a Német Nemzetiségi Önkormányzat, a Horvát Nemzetiségi Önkormányzat, valamint az önkormányzat együttműködése kapcsán a médiában való közös megjelenéstől, a közös pályázatok benyújtásán át, rendezvények partnerségben való megszervezéséig bezárólag említhetjük a jó példákat. A Magyar-Német Baráti Kör és a Német Nemzetiségi Önkormányzat különösen szoros együttműködésben dolgozik, egymás programjainak segítése és támogatása oda-vissza működik, az együttműködés valóban kölcsönösségen alapul, rendszeresen nyújtanak be közös pályázatokat és közös fellépéseket is szerveznek. A Nagynyárádi Kétfestő Fesztivál finanszírozásához a helyi önkormányzat mellett a Német Nemzetiségi Önkormányzat és a Magyar-Német Baráti Kör is hozzájárul. A szervezők minden évben pályázatot nyújtanak be a Baranya Megyei Német Önkormányzathoz is, amely szintén rendszeresen támogatja a rendezvény megvalósítását. A helyi szervezetek valóban szoros együttműködését mutatja az is, hogy a Német Nemzetiségi Önkormányzat táncsoportja és a Német-Magyar Baráti Kör énekkara nagyon sokszor megy közös busszal, ugyanarra a rendezvényre. Nagynyáradon példaértékű a Német Nemzetiségi Önkormányzat együttműködése a Horvát Nemzetiségi Önkormányzattal, évente egyszer közös Nemzetiségi Napot szerveznek a település egyéb civil szervezeteinek bevonásával, továbbá együttműködésük révén valósul meg a Nemzetiségi Focikupa, illetve a Nemzetiségi Gasztrofesztivál is.

Mecseknádasdon a közösségi és kulturális élet szervezésében aktív szerepet betöltő több nemzetiségi civil szervezet (pl. kórus, táncegyüttes), a Német Nemzetiségi Tájház, valamint a nemzetiségi könyvgyűjteménynek, helytörténeti anyagoknak, klubéletnek és előadásoknak helyet adó ún. Német Ház mellett a Német Nemzetiségi Önkormányzat is különösen fontos szerepet tölt be a nemzetiségi kultúra ápolásában. Példaként említhetjük a vasárnap délutánonként, „Nemzetiségi életünk tegnap és ma” címmel megrendezett előadásorozatot, a 2018 augusztusában átadott tanösvény folyamatos gondozását és aktualizálását, az iskolások számára évente megrendezett szavalóversenyt, a szeptemberi Hősök napi megemlékezést, továbbá az adventi időszakhoz kötődő olyan tevékenységet, mint a betlehem állítás vagy a templom előtti téren, vasárnap esténként szervezett gertyagyújtás, továbbá a tanulók és más egyesületek részvételével szervezett egyéb programok.

Nagypallon a Német Nemzetiségi Önkormányzat Farsangi Sváb Bált és szilveszteri futóversenyt szervez, a helyi Magyar-Német Barátság Klub szervezésében pedig Fánk sütő verseny és a Karácsonyváros ünnepség várja az érdeklődőket.

A közművelődési szakember személyes és szakmai kompetenciáinak szerepe a jó gyakorlatok megvalósulásában

A közművelődési jó gyakorlatokat felvonultató Baranya megyei falvak közművelődési szakemberei a falvakban tevékenykedő közművelődési szakember személyével kapcsolatos elvárásként a hitelességet, a település hagyományainak, illetve a lakosság igényeinek és értékrendjének ismeretét, valamint a helyi lakosokkal és szervezetekkel, közösségekkel ápoló intenzív és jó kapcsolat kialakításának képességét említették meg a leggyakrabban.

„A legfontosabb, hogy szót értsen a helyiekkel, hogy tudjon beszélni az emberek nyelvén, jószándékú legyen. Tudjon jól kommunikálni az emberekkel. Tisztelje a helyieket. Fogadják el a helyiek kompetens személynek. Empatikus legyen. A szakmai ismeretek önmagukban nem elegendők, ha nincsenek meg ezek a személyes kompetenciák... Ahhoz, hogy itt helyben jók legyünk, ahhoz az kell, hogy ezt kivetítsük. Ha kivetíted, akkor már emberekkel is kapcsolatba lépsz. Ehhez az kell, hogy akár a kapcsolati tőkén keresztül megmutasd, hogy mi az, amit tudsz és mi az, amit a település tud. A jó gyakorlathoz mindenképpen az kell, hogy ezt szélesebb kör lássa. Ha csak azok tudják, hogy jó, akik részt vesznek benne, az nem jó gyakorlat.” (Nagynyárád, 2020. május)

„Megfelelően fel kell mérni és tisztelni kell az emberek igényeit. Sokat kell beszélgetni velük, számít a véleményük.” (Drávaszabolcs, 2020. április)

„Egy elhivatott szakember. Nem is biztos, hogy szakember. De elhivatott. Én ezt emelném ki. Mert a többi mind olyan, ami ettől termékenyül meg. Mert magával tud embereket ragadni.” (Hosszúhetény, 2020. május)

„Szerintem kistelepülésen sokkal fontosabb az elfogadottság, mint a szakmai kompetencia. Személyesebb a kapcsolat. Egy városban fontos, hogy aki csinálja, az szakmailag nagyon jól csinálja. Ott is persze a kis közösségeknek van szerepük, de ott azért nagyobbak a dimenziók. A kistelepülésen is jó, ha az az illető valamilyen közösséghez tartozik. Ha nem tartozik sehova, az nem szerencsés. Még Bokor Béla hozott ki csoportot és interjút készítettem vele a csoport. És akkor gondolkodtam el azon, hogy a népművelőknek – mivel végzősök voltak – ha kikerülnek, mit tanácsolnék. És ezt mondtam, hogy mindenképpen valamely közösségnek minél hamarabb legyenek tagjai. Mert azon keresztül nagyon sok ismeretet tudnak majd szerezni a többi közösségről, hamarabb megismerik a helyi társadalmi viszonyokat.” (Hosszúhetény, 2020. május)

„Meg kell tudni mérni, hogy mire van szükség, ehhez jó ítélőképesség kell. Egyedül nem megy, ezért csoportban kell dolgozni és mindenkit meg kell hallgatni.” (Hirics, 2020. május)

Több szakember hangsúlyozta a polgármesterrel való jó kapcsolat kialakításának fontosságát is. A falvakban tevékenykedő közművelődési szakemberek kompetenciái kapcsán az interjúba bevont szakemberek többsége hangsúlyozta azt, hogy a falvakban, szem-

ben a városokkal, nagyobb szerepe van a közművelődési szakember személyes kompetenciáinak, mint a szakmai kompetenciáknak. Továbbá elengedhetetlennek tartják a megkérdezett szakemberek azt, hogy a közösség-szervező, közművelődési szakember helyben lakjon.

„A megbízhatóság a legfontosabb. Kell egyetértés és kell valaki, aki ezt hitelesen közvetíti. Kell tudni tárgyalni a falu vezetőivel, de kell érteni ahhoz, hogy a sok eltérő közösségi tag véleményét összehangoljuk, ehhez bizony türelem és emberismeret kell. Jó kapcsolatteremtőnek kell lenni.” (Nagypall, 2020. április)

„A személyes kompetenciák ugyanazok. Nagyobb településen a perspektívák szélesebbek. Rétegzettebb a társadalom. Több intézmény van, több civil szervezet. Nyárádon van 5 szervezet. A szakmai kompetenciáknak a nagyobb településeken nagyobb szerepe van.” (Nagynyárád, 2020. május)

„A mindenkori kultúrosnak, népművelőnek, kulturális menedzsernek, közösség-szervezőnek kell a legfontosabb fogaskeréknek lenni. Neki kellenek a kapcsolatok minden irányban. Hogy rálásson mindenre...Hogy jól ismerjék a helyieket. Maga a személy a lényeg. A személy egyben intézmény ebből a szempontból.” (Nagynyárád, 2020. május)

A helyi művelődés-és közösség-szervező elvárt személyes kompetenciái közül az alábbiakat jelölték meg a megkérdezett szakemberek a leggyakrabban: kapcsolatteremtő és kommunikációs készség (6), kooperációra-csapatmunkára való készség (3), szervező-készség (3), megbízhatóság (3), hitelesség (3), szociális érzékenység (2). Az alábbi kritériumokat említették meg az interjúalanyok a fentiek mellett: karizmatikus, alázatos, rugalmas, elhivatott, kompromisszumra képes, türelmes, kitartó, nyitott.

„Ilyen kis településen a személyes ismeretség a lényeg, nem a módszertan. Hogy normális, hiteles ember legyen és értelmes célokat tűzzön ki. A személyes kompetencián múlik, nem a szakmai kompetencián.” (Nagynyárád, 2020. május)

A szakmai kompetenciák közül az alábbiakat tartják legfontosabbnak a megkérdezettek: helyismeret (5), digitális kompetenciák (2), hálózatépítési készség, forrásteremtésre való képesség, mediáció- konfliktuskezelés, szakmai képzettség.

„Aki elvállalja ezt a szerepkört és jó gyakorlatot akar, annak ismernie kell a falut, a lakosságot, hogy kik laknak itt. Ismernie kell a helyieket, a potenciális közönséget/réteget. Ha ismeretlenül odamegy, akkor ez nem fog működni. Ott legyen otthon.” (Nagynyárád, 2020. május)

„Itt a helyi társadalom ismerete, a helyi identitással való azonosulás, jó közösségi önismeret igen fontos, mert csak hiteles és helyben jól tájékozódó, helyben elfogadott nem szakember tud önszerveződésben, önkéntesek együttműködésével cselekedni.” (Mecseknádasd, 2020. április)

„Értenie kell a forrásteremtéshez, a rendszerben való gondolkodáshoz és igen lényeges, hogy térben is hálózatosodásra törekedjen. Ehhez nemcsak a térbeli, hanem a digitális kompetenciák is kellenek.” (Mecseknádasd, 2020. április)

A válaszadók közül többen hangsúlyozták annak fontosságát is, hogy a helyi közművelődési, közösség-szervező szakembernek elfogadottnak kell lennie a közösség tagjai szemében.

„A hitelesség a lényeg. Az az ember, aki szervezi, annak hitelesnek kell lennie azok előtt, akikkel akar valamit szervezni és azok előtt, akiknek akar valamit szervezni.” (Nagynyárad, 2020. május)

Konklúzió, javaslatok

Szoros térségi- szomszédsági kapcsolatok, illetve szakmai együttműködések, valamint nyomokban a falvak, szervezetek közötti kapcsolatok ott épülnek ki, ahol részben, vagy egészében működnek a köznevelési intézmények, a belső kapcsolatok és az egyesületi élet aktív, továbbá a helybelieket és a környező települések lakóit is invitáló, közösségi találkozóira alkalmas rendezvényeket tartanak. A közművelődési jó gyakorlatok sikerességét nagy mértékben az határozza meg, hogy mennyire tud a program a helyi igényekre reflektálni.

A kutatás eredményei alapján községi közművelődési és közösség-szervezési jó gyakorlatok megvalósításához az alábbiakat javasoljuk:

1. a helyi lakosság igényei alapján kidolgozott, több generációt megmozgató, tematikusan gazdag, a helyi hagyományokat és specifikumokat érvényesítő kulturális programok szervezése;
2. a helyi önkormányzatok és civil szervezetek magas szintű kooperációja és folyamatos kommunikációja;
3. a településen túlnyúló szakmai kapcsolati hálók kialakítására és működtetésére, a helyi civil szervezetekkel és önkormányzatokkal való együttműködésre, valamint a helyi közösség bevonására és önkéntesek aktivizálására képes, továbbá a pályázatírásban és forrás-gazdálkodásban kompetens, jó kommunikációs és kapcsolatteremtő képességgel és helyismerettel rendelkező művelődés-és közösség-szervező foglalkoztatása;
4. A baranyai elaprózott településszerkezetet egyben elszegényedett lakosság, valamint szűk anyagi, szellemi és humán erőforrású intézmények jellemzik. A hiányok halmozódása, azok közösségi hatásai elsősorban képzett szakemberek alkalmazásával, illetve rendszerszerűen átgondolt továbbképzésekkel mérsékelhetők. Javasoljuk, hogy a pozitív tapasztalatok átadására, a tudástranszfer megszervezésére térségi szinten koordinált fórum biztosítsa a kistelepülések közösségi életének építését. A fórum alkalmas lehet a közös forrásallokáció megszervezésére, valamint a jó gyakorlatok terjesztésére.

A jó gyakorlatok adaptálása kapcsán mindenképpen figyelembe kell venni a helyi sajátosságokat. Egy az egyben nem lehet átvenni egy jó gyakorlatot, a rendelkezésre álló helyi kondíciók (infrastruktúra, eszközállomány, humán erőforrás, stb.), illetve a település helyi specifikumainak figyelembevétele mindenképpen szükséges. Sőt, a közművelődési jó gyakorlatokat megvalósító interjúalanyaink véleménye szerint nem is minden konkrét jó gyakorlatot lehet adaptálni, pont azok hely- vagy közösségspecifikus jellege okán. Ugyanakkor mindenképpen szükség lenne a helyi közművelődési, közösség-szervezési jó gyakorlatokat rögzítő és bemutató esetismertető közzétételére, adaptálhatóságuk elősegítése, a szakmai kapcsolati hálók erősítése, továbbá a kistelepüléseken művelődés -és közösség-szervezői feladatokat ellátó személyek szakmai elszigeteltségének és információhiányának csökkentése, illetve módszertani fejlődésének támogatása érdekében.

Az esetismertetőknél az adott sikeres program valamennyi aspektusát le kellene írnia az időkiválasztástól, valamint az infrastrukturális és személyi feltételektől kezdve a jegyértékesítésen, technikai információkon, a partnerek bevonásának módján és a rendezvény biztosításának (mentőszolgálat, security, stb.) kérdésein át a terjesztéssel, marketinggel kapcsolatos információkig bezárólag. A jó gyakorlatok megvalósítása során felmerült nehézségek, illetve a szervezés, tervezés, kivitelezés kapcsán esetlegesen elkövetett hibák feltárása és megosztása szintén nagy segítséget jelentene a programot adaptálni kívánó művelődés-és közösségszervezők számára.

A községi jó gyakorlatok publikációk formájában való közzététele mellett érdemes lenne továbbá olyan tanulmányutakat szervezni a községi közművelődéssel és közösségszervezéssel foglalkozók számára, ahol lehetőség nyílna a közművelődési, közösségszervezési jó gyakorlatokat felvonultató települések helyi vezetőivel, a jó gyakorlatot kitaláló, illetve megvalósító személlyel vagy akár a résztvevőkkel szervezett személyes beszélgetésre, továbbá a kapcsolati háló erősítésére. A konkrét program és az alkalmazott közösségszervezési módszerek feltárása mellett javasoljuk a rendezvénnyel kapcsolatos promóció megismertetését is (pl. plakátok, meghívók bemutatása, stb.).

Irodalomjegyzék

- Erbné Merkel, Cs., & Máj, P. (2014). *Unser Erbe- Örökségünk*. Nagynyárádi Német Nemzetiségi Önkormányzat.
- Kékesi, E. (2020). Falunapok, fesztiválok, művészeti és egyéb táborok a Baranya megyei falvakban. *Tudásmenedzsment*, 21 (különszám), 256-264.
- Kocsis, M., Koltai, Zs., Nemes, K., & Reisz, T. (2020). Infrastruktúra, eszközellátottság és finanszírozás a Baranya megyei falvak közművelődésében. Kézirat. *Kulturális Szemle*, megjelenés alatt.
- Kocsis, M., Koltai, Zs., & Reisz, T. (2020). *Best Practices and Challenges of the Cultural Institutions in Baranya County Villages*. Kézirat. *Kulturális Szemle*, megjelenés alatt.
- Koltai, Zs. (2020): Cultural Life and Community Building in Baranya County Villages. Abstract. / Közművelődés és közösségszervezés Baranya megye falvaiban. Absztrakt. In Csuka, D. (szerk.), *Tanulás – Tudás – Innováció a felsőoktatásban. Reflektorfényben az innováció kihívásai/ Learning - Knowledge - Innovation in Higher Education. Focusing on the Challenges of Innovation*. 16. MELLearn Lifelong Learning Konferencia, *Absztraktkötet/ 16th Conference of MELLearn - Hungarian Universities' Lifelong Learning Network, Collection of Abstracts*. MELLearn Egyesület.
- Murin, K. (2020). A „jó gyakorlatok” helye a közösségfejlesztésben. *Tudásmenedzsment*, 21 (különszám), 265-277.
- Reisz, T., Koltai, Zs., & Kocsis, M. (2020). A közművelődés helyzete a Baranya megyei községekben. Absztrakt. In Juhász, E., & Márkus, E. (szerk.), *Hálózatok a művelődés és felnőttképzés világában: Absztraktkötet. Tudományos Konferencia és Szakmai Találkozó Durkó Mátyás emlékére*. Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar.

Szóbeli adatközlők:

Strukturált interjú 29 Baranya megyei falu közművelődési szakemberével, 2019. november-2020. február (a mintát lásd a 2. sz. mellékletben)

Strukturált interjú a közművelődési, közösségszervezési jó gyakorlatokat megvalósító 7 Baranya megyei falu közművelődési szakemberével, 2020. április-május. (a mintát lásd a 3. sz. mellékletben)

Egyéb dokumentumok:

Helyi közművelődési intézmények alapító okirata

Helyi fejlesztési tervek, önkormányzati rendeletek a 29 vizsgált településről

Mellékletek

1. sz. melléklet: A strukturált interjú kérdéssora – „A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében” című kutatás, Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára”, 2019-2020, PTE BTK HFMI kutatócsoport

Baranyai falvak közművelődési, közösségi terei működésének vizsgálata

1. Név:

2. Település neve:

3. Lakosságszám (fő):

4. Intézmény hivatalos neve:

5. Az intézmény címe, e-mail, telefonszám:

6. Honlap elérhetősége:

7. A helyiek miként nevezik az intézményt?

8. Kérjük, mutassa be önmagát!

9. Kérjük, mutassa be a településén lévő közművelődési intézményeket, szervezeteket, illetve a településen működő művelődési folyamatokat/aktivitásokat! Milyen művelődési folyamatok/aktivitások voltak a településen az elmúlt 5 évben? Kérjük, rendszerezze, illetve jellemezze intézménye programjait!

10. Kérjük, jellemezze a helyi közművelődési intézmény vagy közművelődési tevékenység infrastrukturális feltételeit és szervezeti kereteit!

11. Kérjük, ismertesse és jellemezze az ellátott közművelődési tevékenység pénzügyi gazdálkodási hátterét, illetve fenntartóját!

12. Kérjük, jellemezze munkatársi gárdáját!

13. Kérjük, jellemezze az intézményhasználók körét!

14. A közművelődési alapszolgáltatások közül melyek teljesülnek a településen? Milyen formában? Ön szerint még mire lenne szükség a településen? Miért?

15. Kérjük, jellemezze intézménye és feladatellátási körében végzett egyéni kommunikációs gyakorlatát, illetve intézménye és a személyes szakmai kapcsolati hálóját!

16. Kérjük, sorolja fel és jellemezze intézménye eredményeit!

17. Kérjük, sorolja fel és jellemezze intézménye működési problémáit!

18. Kérjük, hogy ismertesse az intézményének működésével kapcsolatos fejlesztési terveket!

19. Kérjük, hogy jellemezze azokat a programokat és szolgáltatásokat, amelyeket saját működési repertoárjából – úgynevezett *jó gyakorlatként* – mások figyelmébe tudna ajánlani! Ezeket miért nevezné jó gyakorlatnak? (Mitől jó gyakorlat a jó gyakorlat?) Ismer-e más intézményi gyakorlatból adaptálható jó gyakorlatokat? Mire lenne ez megoldás az Ön intézményében?

20. Kérjük, mondja el, hogy a kistelepülések közművelődésének, közösség-szervezésének fejlesztésével kapcsolatban milyen rendszerszintű javaslatok lennének!

21. Mi az a gond, probléma, amely Önt napjainkban foglalkoztatja?

22. Ön szerint ki az, aki a település közművelődéséről további információkat tudna nyújtani a kutatás számára?

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény (ek) működési feltételeit 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb intézményi feltételek 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény (ek) szervezeti kereteit az optimális működés szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb szervezeti feltétel 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a közművelődési intézmény és a fenntartó közötti együttműködést 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb feltétel 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje közművelődési munkáját az optimális működés szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb vezetői feltételek 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje jövedelmét a megélhetéséhez szükséges elvárása szerint 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb jövedelmi lehetősége 1 pont, a legjobb értéke 5 pont.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődésben szerepet játszó munkatársak szakmai együttműködését 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb működés 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, jelölje, hogy a közművelődési tevékenységéhez áll-e rendelkezésre infrastruktúra? Az infrastruktúra hiánya 1, a teljes ellátás 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény működéséhez szükséges infrastruktúra adottságait, állapotát, minőségét 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb infrastruktúra esetén 1, a leoptimalisabb esetén 5 pontot adjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény működéséhez szükséges infrastruktúra adottságait az Önökhöz hasonló nagyságú Baranya megyei településekhez viszonyítva 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb érték esetén 1, a legjobb infrastruktúra esetén 5 pontot adjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, jelölje, hogy a közművelődési tevékenységéhez állnak-e rendelkezésre eszközök? A „Nincsenek eszközök” 1, a „minden eszköz rendelkezésünkre áll” 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény eszköz-ellátottságának minőségét 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb eszköz-ellátottság esetén 1, a legoptimálisabb esetén 5 pontot adjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény eszköz-ellátottságát az Önökhöz hasonló nagyságú Baranya településekhez viszonyítva 1-5-ig terjedő pontokkal! A rossznak ítélt eszköz-ellátottság esetén 1, optimális esetben 5 pontot adjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény anyagi erőforrásait 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb forrásgazdálkodási lehetőség 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény programjait 1-5-ig terjedő pontokkal aszerint, hogy azokkal mennyire elégedett a helyi lakosság! A legrosszabb 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény programjait 1-5-ig terjedő pontokkal aszerint, hogy mekkora a helyi lakosság részvétele! A legrosszabb 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény szolgáltatásait a lakosság elégedettsége szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje helyi közművelődési intézmény kommunikációját a naprakészség szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! A leggyengébbre értékelés 1, a legjobb 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény kommunikációját az eredményesség szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! Az eredménytelen 1, a mindig sikeres 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a szakmai kapcsolati hálójának összetételét, sokoldalúságát 1-5-ig terjedő pontokkal! Az egyelőre még ki nem alakult 1, a sokoldalú 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje kapcsolati hálójának eredményességét, hatékonyságát 1-5-ig terjedő pontokkal! Az eredménytelen 1, a mindig eredményes 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje helyi közművelődési intézmény működési eredményeit a működési lehetőségekhez viszonyítva 1-5-ig terjedő pontokkal! A lehetőségeihez képest nagyon rossz eredmények 1, a kiváló eredmények 5 pontot kapjanak!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje helyi közművelődési intézmény működési eredményeit a lakosság igényeinek kielégítése szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! A lakossági elégedetlenség 1, a teljes megelégedettség 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény működési eredményeit az Önéhez hasonló nagyságú Baranya megyei települések eredményeihez viszonyítva 1-5-ig terjedő pontokkal! A hasonló nagyságú településekhez viszonyítva nagyon rossz eredmények 1, a kiváló eredmények 5 pontot kapjanak!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje 1-5-ig terjedő pontokkal, hogy a helyi közművelődési intézmény eredményességét a működési problémák mennyire befolyásolják! A „nem befolyásolják” 1, a „nagymértékben befolyásolják” 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük értékelje komfortérzetét jelenlegi munkakörében?

Az „Egyáltalán nem érzem jól magam benne” 1, a „nagyon jól érzem magam benne” 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

2. sz. melléklet: Minta – strukturált interjú, „A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében” című kutatás, Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára”, 2019-2020, PTE BTK HFMI kutatócsoport

1. Abaliget
2. Beremend
3. Boda
4. Bosta
5. Drávacsehi
6. Drávaszabolcs
7. Feked
8. Felsőegerszeg
9. Hirics
10. Hosszúhetény
11. Kétújfalu
12. Kisbeszterce
13. Kisdobsza
14. Kővágótöttös

15. Magyartelek
16. Márfa
17. Mecseknádasd
18. Nagynyárád
19. Nagypall
20. Ózdfalu
21. Patapoklosi
22. Sárok
23. Sumony
24. Szajk
25. Szulimán
26. Tengeri
27. Velény
28. Véménd
29. Zengővárkony

3. sz. melléklet: Közművelődési, közösség-szervezési jó gyakorlatokat megvalósító települések listája, „A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében” című kutatás, Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára”, 2019-2020, PTE BTK HFMI kutatócsoport

1. Boda
2. Drávaszabolcs
3. Hirics
4. Hosszúhetény
5. Mecseknádasd
6. Nagynyárád
7. Nagypall

4. sz. melléklet: A jó gyakorlatok sajátosságait feltáró strukturált interjú kérdéssora, „A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében” című kutatás, Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára”, 2019-2020, PTE BTK HFMI kutatócsoport

I. Konkrét jó gyakorlatok ismertetése

1. Ön jó gyakorlatként határozná-e meg a településen megvalósított közművelődési/ közösség-szervezési gyakorlatot/ folyamatokat? Ha igen, miért? Ha nem, miért nem?
2. Ön szerint mi teszi jó gyakorlattá a közművelődési / közösség-szervezési jó gyakorlatot? Mitől nevezhetünk valamit jó gyakorlatnak?
3. Kérem határozzon meg maximum 3 programot / folyamatot, melyet Ön jó gyakorlatként értékel a településen! A 2. pontban említett tényezők közül ezekben melyek érvényesülnek?

4. Van-e olyan személy, szervezet vagy intézmény a településen, akinek/ melynek szerepét a jó gyakorlat megvalósításában kiemelné? Miben és mennyiben járult hozzá a sikerhez?
5. Az Ön véleménye szerint milyen szervezeti sajátosságai vannak egy jó gyakorlatnak?
6. Ön szerint van-e szerepe a helyi közművelődési szakember személyes/ szakmai kompetenciáinak a jó gyakorlat megvalósulásában?
7. Véleménye szerint milyen személyes és szakmai kompetenciákkal kell rendelkeznie a közművelődési/ közösség-szervező szakembernek a jó gyakorlatok megvalósításához?
8. Ön szerint milyen személyes és szakmai kompetenciákkal kell rendelkeznie egy kistelepülésen működő közművelődési / közösség-szervező szakembernek? Van-e különbség e kompetenciákban a település mérete szerint?
9. Kérem, hogy mutassa be az ismertetett gyakorlatok finanszírozási, pénzügyi és forráskezelési eljárásainak formáit!
10. Ön szerint milyen finanszírozási forma lenne ideális közművelődési jó gyakorlatok megvalósításához?
11. Vannak-e módszertani sajátosságai a jó gyakorlatoknak?
12. Ön szerint milyen módszereket érdemes alkalmazni közművelődési jó gyakorlatok megvalósításához?
13. Mi az, amit az ismertetett jó gyakorlatból modellként javasolna más települések számára?
14. Az Ön véleménye szerint milyen feltételei/ kockázatai vannak az Ön által megvalósított jó gyakorlat más településen való megvalósításának?
15. Tud-e arról, hogy az Ön településén megvalósult jó gyakorlat valamely elemét más település átvette volna? Amennyiben igen, milyen módon történt a jó gyakorlat megismertetése, illetve átvétele?
16. Az Ön véleménye szerint miként mérhető a közművelődési / közösség-szervezői jó gyakorlat eredményessége/ hatékonysága?

II. A jó gyakorlatok mindennapi terjesztését segítő, javasolható "jó gyakorlatok"

17. Milyen javaslatok vannak a jó gyakorlatok terjesztésének szervezeti formáival kapcsolatosan?
18. Milyen javaslatok vannak a jó gyakorlatok terjesztésének kommunikációs formáival kapcsolatosan?

III. A sikeres, pozitív művelődési gyakorlatok kutatásának módszertani lehetőségei – az esetismertetések szempontjai

19. Milyen módszerekkel kutatná és rögzítené a kistelepülések művelődési folyamatait segítő pozitív művelődési gyakorlatokat?
20. Milyen konkrét szempontok mentén mutatná be, írná le a sikeres, pozitív művelődési tapasztalatokat?
21. Kérjük, hogy tegyen javaslatot a jó gyakorlatokat rögzítő esetismertetőkre, azok adaptálhatóságát segítő megoldásokra!

5. sz. melléklet: A PTE BTK HFMI kutatócsoport tagjai – „A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében” című kutatás, Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára”, 2019-2020

Kékesi Eszter	andragógus, kulturális mediátor, közművelődési szakember
Kocsis Mihály PhD	címzetes egyetemi tanár, PTE BTK HFMI
Koltai Zsuzsa PhD	kutatásvezető, adjunktus, PTE BTK HFMI
Murin Kata	közösségszervezés szakos hallgató, PTE BTK HFMI
Nemes Krisztina	megyei igazgató, NMI Baranya Megyei Igazgatósága
Pásztor Andrea	muzeológus, Janus Pannonius Múzeum
Poór Gabriella	kulturális mediáció szakos hallgató, PTE BTK HFMI
Reisz Terézia PhD, habil	egyetemi docens, PTE BTK HFMI

Óber Péter – Ormosy Petra

*A PÉCSI PÜSPÖKSÉG KULTÚRAKÖZVETÍTŐ SZEREPE
IDEGENFORGALMI TEVÉKENYSÉGE TÜKRÉBEN*

Absztrakt

Dolgozatunk szándéka a Pécsi Püspökségen 2014-ben újtára indult idegenforgalmi kultúraközvetítő munka bemutatása. Célunk azoknak a nemrég létrejött kiterjedt és gazdag feladatköröknek a felvillantása, amelyek a Püspökség széles kulturális tevékenységi körébe esnek, továbbá rámutatni arra, hogy az Egyházmegye a liturgikus tevékenységein túl számos szakmai és közművelődési aktivitást is kifejt. Kutatásunk módszerei alapvetően a saját élményekre és a különböző munkaterületeken szerzett tapasztalatokra épülnek, lévén mindketten az idegenforgalmi csoportban, s annak stratégiai csapatában dolgozunk 2014 óta. A cikkből jól láthatóan kitűnik, hogy a Püspökség tágan vett kulturális tekintetben felkészülten várja a hozzá érkező híveket, látogatókat, vendégeket. Következtetésként levonható, hogy újonnan létrehozott kulturális intézményrendszere, az idegenforgalom a 21. századi ember kívánalmainak stabilan megfelel. A publikáció elméleti haszna egy komplex kép kialakítása a Püspökség idegenforgalmi szolgáltatásairól és kulturális szerepvállalásáról. Munkánk gyakorlati haszna lehet a közreadott információk és tapasztalatok alapján a megnyílt lehetőségek kihasználása – akár személyesen, akár csoportosan, akár szabadidős, akár szakmai programok tekintetében. A Püspökség e viszonylag új profilja az egyén szintjén identitásformáló erővel is bír, ha közvetve vagy közvetlenül megerősít mint hívő, mint keresztény, mint pécsi vagy akár mint kultúrafogyasztó.

Kulcsszavak: kultúraközvetítés; idegenforgalom; komplexitás

Kerek születésnapjuk alkalmából sok boldogságot kívánunk Dr. Minorics Tündének és Dr. Bokor Bélának, akik nagy hatással voltak a kultúrával kapcsolatos szemléletünk és érdeklődésünk alakulására.

Bevezetés

A Pécsi Püspökség az egyetlen magyarországi püspökség, amelynek napra pontosan ismerhetjük az alapítási dátumát. Az egyháztartományoknak a 11. században Szent István országépítő munkája által kezdődő megszervezése során fontos lépés volt a Dél-Dunántúl területeinek az államba integrálása, így 1009. augusztus 23-án, Azo pápai legátus jelenlétében megalakult a pécsi egyházszerzet. Ezt a fenti dátumban Győr várában keltezett alapítólevélnek a somogyvári bencés apátság konventjén kelt 1404-es átiratából tudhatjuk, a dokumentumot napjainkban a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban őrzik (Fedeles, Sarbak & Sümegi, 2009). A püspökség területén nyolc főesperesi kerület alakult (Sümegi, 2008).

A helyszín és a pécsi központ kiválasztásában minden bizonnyal nagy szerepet játszott a város római kori működése, hiszen a történelem és a régészeti leletek virágzó keresztény életről tanúskodnak. A 3-4. századi római fennhatóság alatt egyéb provinciákkal egyetemben Pannóniát is kisebb egységekre bontották, így alakult meg Valéria provincia, amelynek közigazgatási központja Sopianae, vagyis Pécs város elődje lett. Constantinus császár Kr.u. 313-as rendelete véget vetett a keresztényüldözéseknek, s ugyanezen század végén Theodosius császár immár kötelezővé tette az új vallás követését a birodalomban, megalapozva ezzel kereszténység máig ható kontinuitását a területen (Sümegei, 2008).

Az egyházmegye gazdag és néhol viharos történelme folyamán rengeteg kulturális értéket teremtett, kezdeményezője és megszervezője volt számos intézménynek, úgy mint szerzetesrendek alapítása, az ország első egyeteme, majd az első nyilvános könyvtára, óvodák, iskolák, szeretetszolgálatok létesítése (Sümegei, 2008). Napjainkban az egyházmegye Baranya és Tolna hitéletét kormányozza, s számos nélkülözhetetlen egyházi teendő mellett korábbi hivatását is felvállalva 2014-ben új kulturális intézményrendszert hozott létre. Túlnyomórészt európai uniós pályázat útján másfél milliárd forintból felújította számos pécsi épületét (Virág, 2015), és létrehozta az azt professzionálisan működtető szakmai gárdát, amely kiépíthette az idegenforgalom rendkívül sok területét felölelő tevékenységi kört.

Az immár több mint fél évtizedes munka eredményei, statisztikai bebizonyították, hogy a vallás, a turizmus és a kultúra számos kapcsolódási ponttal rendelkezik, sok lehetőséget rejt magában, hiszen a nagy múltra visszatekintő pécsi kereszténységet a modern kor idegenforgalmi elvárásainak megfelelő eszközrendszerrel és működési szemlélettel közelebb hozhatja a hívő és nem hívő látogatókhoz egyaránt.

Felépítés és működés

Ahhoz, hogy a tényleges turisztikai munka megkezdődhessen különböző szakemberek együttműködésén alapuló komoly tervezésre, a jogi alapok tisztázására, a törvényi feltételekhez való gazdasági igazodásra és nem utolsósorban az egyházmegye nyitott szemléletére volt szükség. Mindenekelőtt megkülönböztetésre került egyrészt a Pécsi Egyházmegye, mint hivatalos és formális egyházi fenntartó szervezet, annak minden vonatkozó munkakörével egyetemben és másrészt a Pécsi Püspökség mint turisztikai brand és mint az egyházmegyének az idegenforgalmát és kapcsolódó üzletágait irányító terület. Erre az egyházmegye alanyi adómentessége és a gazdálkodás megfelelően prudens működése miatt volt szükség.

Az elnyert projekt „A Püspökvár titkai. A püspöki palotától a dzsámiig – a Pécsi Egyházmegye évezredes örökségének turisztikai vonzerővé fejlesztése” – DDOP-2.1.1/E,F-12-k2-2012-0001 nevet viselte, a felújításban részt vevő helyszínei pedig a Püspöki Palota, a Püspöki Palota kertje, a Titkos átjáró, a Pécsi Székesegyház, a Magtár Látogatóközpont, a Püspöki KincsTár, a Csontváry Múzeum épülete, a Belvárosi templom (Dzsámi) és a Zarándokház voltak. A fejlesztések által több mint 6,5 ezer m²-en történt építészeti beavatkozás, amelyből több mint 4 ezer m²-nyi terület vált akadálymentessé. A beruházási költség bruttó 1 501 402 201 forintra rúgott (Virág, 2015). Ez a látogatási lehetőségen túl al-

kalmat biztosítani hívatott az egyházművészeti kiállítás létrejöttére, közösségi és rendezvényterek kialakítására, szálláshely-szolgáltatásra, továbbá közvetve a vendéglátó és kereskedelmi szolgáltatások életre hívását is előkészíthette. Mindezek mára meg is valósultak (Virág, 2015).

A Pécsi Püspökség aktuális működését világos szervezeti felépítéssel rendelkező szakmai szervezet látja el, több üzletágra tagolódva. Ahogy fentebb már említettük, a látogatófogadáson túl számos egyéb feladatkör tartozik az idegenforgalom gyűjtőfogalma alá: rendezvényszervezés, gasztró-tevékenység, szálláshely-értékesítés, termékfejlesztés és muzeológiai tevékenység.

Idegenforgalom és turisztika

A Pécsi Püspökség turisztikai aktivitásának jelenlegi formája 2014-ben indult útjára, korábbi turisztikai elődjétől teljesen függetlenül, amely azt is jelentette, hogy egy teljesen új rendszer és szemléletmód kialakítása volt az első és legfontosabb feladat. Turisztikai kínálat tekintetében a Püspökség kitűnő adottságokkal rendelkezik, hiszen Pécs legfontosabb öt látnivalója közül (Székesegyház, Gázi Kászim pasa dzsámija, Ókeresztény sírkamrák, Zsolnay Negyed, Tv torony) kettőt is üzemeltet. A jelenlegi forma megalakulása előtt is köztudottan nagy érdeklődés mutatkozott a két templom megtekintésére, főleg utazási irodák és idegenvezetők részéről.

A helyszíneken lévő történelmi örökség és művészeti értékek által igen nagyszámú ember szólítható meg, így nagyon fontos, hogy milyen üzenet kerül közvetítésre, milyen kulturális szerepeket vállal magára a Püspökség.

A Szent Péter- és Pál Székesegyház freskókkal és faragványokkal gazdagon díszített bazilika, amely mai formáját a 19. század végén nyerte el, amikor Dulánszky Nándor, akkori megyéspüspök átépíttette annak érdekében, hogy megoldja az épület statikai problémáit, valamint hogy a korábbi évszázadok során számos stílusjegyet integráló épület visszanyerje eredeti, román jellegét. Olyan neves festők munkái is láthatóak a templomban, mint Lotz Károly és Székely Bertalan (Petrovich, 1956). Ezen freskók megóvása és a restaurálás lehetővé tétele fontos feladat volt, ugyanis a korábbi tetőbeázások miatt több alkotás nagymértékben rongálódott. Ezen túlmenően a beruházás új lehetőséggel is gazdagította az épületet: a délkeleti torony látogathatóvá tételével. A hiánypótló kivitelezéssel kilátótoronyként funkcionáló torony egyedülálló lehetőség a belvárosban. A templomtér számos látnivalót rejt magában, amelynek révén különböző célcsoportokat tud megszólítani. Fő funkciója természetesen a liturgikus tér, ennek megfelelően a hívek nagyszámú liturgikus eseményen, szentmisén, esküvőn, te deumon vehetnek részt, s olyan illusztris eseményeknek is helyet ad, mint a püspökszentelés. Emellett liturgikus időn kívül a kultúra-fogyasztók kedvelt helyszíne, továbbá számos koncertnek ad otthont, valamint múzeum-pedagógia helyszínéül is szolgál, amelynek keretében megismerhető a templom kultúr-története. Szent II. János Pál pápa 1991-es ittjártakor basilica minor rangra emelte a Pécsi Székesegyházat (Sümegei, 2008).

A belvárosi templomként is ismert Gázi Kászim pasa dzsámija az évszázadok során számos átépítést élt át. Az eredeti 13. századi Szent Bertalan templomot a török időszakban építették át dzsámivá, felhasználva a kis templom építőköveit (Sümegei, 2008). Miután

visszakapta eredeti funkcióját, érdekes kettősség alakult ki benne. Napjainkban ezt a kettősséget figyelhetjük meg: hogyan fér el egymás mellett a Kelet és a Nyugat, a muszlim és a keresztény világ, az oltár és a mihráb fülke. Hazánk egyedülálló kulturális kincse és a műemlékvédelem új típusú szemlélete ez, amely gyönyörű példája az évszázadok során létrejövő különböző kultúrák találkozásának és egy működő keresztény templom építészeti értékőrzésének. A kialakított látogatói útvonal az épület olyan részét is érinti, amely korábban nem volt bejárható, a ma is temetőként működő altemplomot. Ezen a részen alakítottak ki egy interaktív szobát is, ahol az épület különböző építési fázisait lehet megismerni érintőképernyőkön, valamint egy modern, látványos videón keresztül. A tabletes idegenvezető „visual guide”-ok használatával pedig tovább fokozza az élményszerűséget, így a mai igényeknek teljes mértékben meg tud felelni.

A Püspöki KincsTár a Káptalan utcai korábbi kanonoki palota felső szintjén kapott helyett a Püspökség legújabb kiállítása, amely a Pécsi Egyházmegye területéről gyűjti egybe liturgikus- és ötvöstárgyait, numizmatikai gyűjteményét, festményeit, metszeteit és több szobrát. A kiállítás célja, hogy betekintést engedjen a különböző korokban használt tárgyak életébe, formai változáiba. A modern kornak megfelelően termei érintőképernyős monitorokon megtalálható információkkal egészítik ki a vitrinekben látottakat, így nem csupán a felnőttek, de a fiatal és gyermek korosztály is élményszerű ismereteket szerezhet a kiállításban. Ezt tovább erősítik a múzeumpedagógiai programok is, amelyek gyakran az erre a célra kialakított földszinti termekben kapnak helyet.

A Püspöki Palota a mindenkori püspökök lakótere, hosszú éveken át zárt épület volt a látogatók számára, ugyanakkor, talán pont ezért is, nagy kíváncsiság övezte. A palota keleti szárnya enteriőrökkel gazdagodott, amelyekben a különböző korok restaurált bútorzatain keresztül lehet megismerni a korábbi püspökök mindennapjait. Az épület csak püspökségi idegenvezetővel és meghatározott időpontokban látogatható, amely biztosítja, hogy érdekes és hiteles információk hangozzanak el.

A Magtár Látogatóközpont eredeti épülete a 18. század első felében épült mint püspöki főpince és magtár. Ennek mementójaként kapta az épület a Magtár Látogatóközpont elnevezést, ahol az ugyanezzel a névvel fémjelzett Kávézó is megtalálható. Az épület konferenciák, közösségi programok, tréningek, továbbképzések, de ugyanígy kulturális előadások, sőt koncertek helyszínékként is meghatározó szerepet tölt be. Az 1. emeleten elegáns, kétszáz fős konferenciaterem került kialakításra, a hozzá tartozó szekciótermekkel. -1. szintjén a rendezvényeket kiszolgáló étterem, míg -2. szintjén, a hajdani borospincében az erre emlékeztető bortörténeti kiállítás és a borkóstolók helyszíne található.

A Titkos átjáró – a Magtár borospincéjét a Püspöki Palota kertjével összekötő földalatti alagút – eredete valószínűleg összekapcsolható a magtár épületével, ám történelmi jelentőségét a kommunista diktatúra egyházüldözéses időszakában kapta, amikor a lehallgatások elől ide „szökött” le az akkori egyházvezetés tanácskozásokat tartani. Az itt helyet kapó kiállítás ezt az időszakot hivatott bemutatni.

A Dóm Zarándokszállás ugyancsak a projektnek köszönhetően újulhatott meg, s jelenleg valóban zarándokszállásként funkcionál. A szállás kialakításának alapelve az volt, hogy egyszerű felszereltségű (például televízió- és légkondicionáló-mentes), ugyanakkor magas minőségű szállást hozzon létre, amelyet nem csupán zarándokok vehetnek

igénybe. A szállás lehetőséget ad komplex szolgáltatás nyújtására az egyházmegyéhez érkező zarándokok, iskolai csoportok, saját rendezvények és más egyházi szervezetek számára. A pécsi szálláshelyen kívül több környező településen – pl. Orfűn, Magyarhertelenen, Püspökszentlászlón – találhatóak püspökségi ifjúsági szállások, táborházak. Ezek elsődleges célja, hogy lehetőséget biztosítson a Pécsi Egyházmegye saját fenntartású iskoláiba és óvodáiba járó, sokszor nehéz körülmények között élő gyermekek nyári táborokon való részvételére. Sok gyermeknek ez az egyetlen lehetősége ilyen élmények szerzésére, így ennek a szerepe szintén fontos része a keresztény misszióknak.

A pályázatból, így a 2015-ös felújításból kimaradt, ugyanakkor az egyházi kulturális egységbe beletartozó épület és tárlat a Dóm Kőtár. A Kőtár kiállítási anyaga a maga nemében egészen páratlan. A román kori bazilikából ránk maradt kőtöredékek bemutatják az akkori templombelsőt. A nagyszámú lelet és azok kidolgozottságának gazdagsága egyedülállóvá teszi nemcsak az országban, de Közép-Európában is. A kiállítás kialakítása lehetővé teszi közösségi programok és tudományos, kulturális előadások, polgári szertartások lebonyolítását is, amelyek így ebben az egyedülálló miliőben valósulhatnak meg.

A fent leírt épületeknek elsődleges szerepe az egyházmegye saját működési területeinek, kiszolgálása, tehát a hitélet folytonosságának biztosítása. A megfelelő szakmai koordinációval e mellé lehetett teret nyitni egy másik célközönségnek, a turistáknak, látogatóknak. Így a kialakult terek minősége, értékközvetítése hozzájárulnak a városimázshoz, külföldiek esetén az országimázshoz, s ezzel együtt pozitívan formálják az emberek egyházzal kialakított képét is.

Szintén célközönségnek számítanak a gyerekek, akiknél az elsődleges törekvés a játékos nevelés. Ennek eszközei a múzeumpedagógia, a nyári táborok, óvodásoknak szóló idegenvezetések, sétálólapok (különböző korosztályoknak szánt, adott tematika mentén kialakított interaktív vezetőfüzetek), festőde programok és saját készítésű játékok, mint például az óriás-puzzle vagy az óriás kockakirakó, amelyek mind püspökségi tematikákkal dolgoznak, s a hitéletet közvetítik.

Meghatározó kört jelentenek az iskoláskorú fiatalok, akik számára a templom- és múzeumlátogatás legtöbbször az osztálykirándulások része, s ez természetesen nem csupán az egyházi iskolákra vonatkozik. A vállalt feladatok közé tartozik ezek élményszerűvé tétele a mai kornak megfelelően gazdag interaktív tartalmakkal.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a pécsi polgárokról sem. A mindennapok sokszor szembesítenek azzal, hogy a helyi lakosok nem ismerik saját városukat, annak értékeit, látványosságait. A helyi identitás kialakulásához nélkülözhetetlenek a saját értékeink ismerete, fontos, hogy büszkéek lehessünk városunkra, s adott esetben idegenvezetők lehessünk tágabb családnak, máshol élő barátaink számára. Ezt hivatott segíteni a „Sz/ékes Pécs”-kampány, amelynek lényege, hogy aki pécsi lakosként vendéggel érkezik bármelyik helyszínre, neki magának nem kell belépőjegyet váltania (Pécsi Egyházmegye, n.d.).

Az egyházmegye nyitási szándékát statisztikai számokkal bemutatva elmondható, hogy az induló évhez képest (2014) a fejlesztést követő harmadik évben már megháromszorozódott a látogatók száma, s évről évre növekedést mutat, így a 2020-as, a koronavírus-járvány miatti kivételes évet leszámítva, 2016 óta átlagosan 115-120 ezres látogatószám

jellemzi a Püspökség pécsi helyszíneit (Pécsi Egyházmegye, 2019). Legnépszerűbbek természetesen a templomok az ún. „must see” programként. A Püspöki Palota iránt a látogatási korlátok ellenére is relatíve magas érdeklődésről lehet beszámolni, sőt igen népszerű a külföldi látogatók körében, amely alkalmak idegennyelvű vezetések és audio-guide-ok segítségével is választhatóak. A Kincstárnál és a Dóm Kőtárnál jellemzőbb a szakmai célközönség megjelenése. Emellett elmondható, hogy turisztikai cél a komplexitás növelése, amelyre ösztönző hatással van az összes helyszínt magába foglaló jegycsomag értékesítése. Ezzel a jegykombinációval egy egész napot, de akár kettőt is (a megváltott jegyek érvényességi ideje megengedi) el lehet tölteni Pécsen csak a püspökségi helyszínek bejárásával, amely igen intenzív kulturális megmártózás Baranya szívében. S ehhez hozzáadott élménytartalom a Magtár Kávézó gasztrókínálata, s az alkalmasint a terekben zajló kulturális programokba való bekapcsolódás (koncertek, előadások, borkóstolók).

Ahogy már említettük, újfajta kulturális szemléletmód kialakítása is fontos feladat volt. Ennek keretein belül a helyszíneken egyéb megszólítási formákkal is találkozhatnak a vendégek, amelyek finoman, de határozottan jelzik az egyházi háttér üzenetét, egyúttal pozitív érzéseket, hitéleti élményeket tudnak biztosítani a betérőknek. Itt említhetjük a „Vedd és éld” szalagokat, olyan, minden helyszínen megtalálható magyar és angol nyelvű napi bibliai idézeteket, amelyekből a látogató húzhat egyet, s amelynek üzenetét önmagának értelmezheti. Olyan gondolatok, bölcsességek fogalmazódnak meg ezekben a szentírási részletekben, amelyek örökérvényűek, s nem csak a vallásos ember számára jelentenek pozitív lelki tartalmat. Visszatérő vendégeknél gyakran látható, hogy nem mulasztják el a napi idézet kihúzását.

Kiemelt kulturális tartalom az idegenvezetés, ami a leginformatívabb része a turisztikai csoportok látogatásának. Amennyire a kapacitás megengedi, ezeket felkészült belső kollegák végzik, ezzel lehet biztosítani az elhangzott információk hitelességét mind a szakember minőségben, mind a megközelítés stílusában. Az idegenvezetések több nyelven is igényelhetők, sőt a szolgáltatás-kínálatban megtalálható a magyar jelnyelv is. Gyakran észrevehető, hogy az emberi gesztusok, egy-egy mosoly, vagy kedves szó nagyobb súllyal esnek latba, mint az elhangzott információk.

Szintén a kulturális és liturgikus szemléletmódhoz tartoznak a rendszeresen visszatérő kezdeményezések mint a karácsonyi selyemszalagok, melyekre az adventi időszakban jókívánságokat, hálaüzeneteket írhatnak a vendégek, s ezek a szalagok díszítik később a Püspökség karácsonyfáját, amelyet a Dóm téren állítanak fel minden évben.

Kiemelendő területként mutatható be az ún. termékfejlesztés, ami a turisztikai újrászervezéssel került újra felépítésre. A megszerzett élmények, információk mellett a kultúraközvetítéshez nagymértékben hozzájárul, hogy a látogatók milyen szuveníreket visznek haza otthonukba, milyen tárgyakkal társítják a meglátogatott helyszíneket és a későbbiekben magát a Püspökséget. Emiatt a fő cél a minőségre és az egyediségre való törekvés. A Püspökség termékkínálatában szereplő legtöbb termék helyi kézművesek által készült, valamint a Székesegyház, a Dzsámi és a Palota motívumaira épül, ezzel is kiemelve termékeinket az átlagosnak vagy tucatsnak, netalán giccsnek mondható ajándéktárgyak közül.

E tekintetben a kezdeti mindössze néhány gyártó és szállító partner összesen csupán 7-8 fajta ajándéktárgyához képest napjainkban közel 80 partnerrel és 2800 különböző fajta termékkel rendelkezik a Püspökség.

Kitekintés

Fontos megemlíteni, hogy a Pécsi Püspökség brand nem csupán a pécsi turisztikai egységet foglalja magába. Hozzá tartozik a püspökszentlászlói kastély és Arborétum, valamint a Máriagyúdi Kegyhely Látogatóközpont turisztikai üzemeltetése is, amelyek különálló, de szintén Európai Unió támogatásokon keresztül újulhattak meg (Virág, 2016).

A püspökszentlászlói kastély a Pécsi Egyházmegye ingatlanjainak egyik gyöngyszeme. A Zengő lábánál álló épület és a hozzá tartozó arborétum Esterházy Pál és Zichy Gyula korábbi megyéspüspökök építő tevékenységének köszönhető. A helynek különleges atmoszférája van, az ide látogató kiszakadhat a város zajából, megtapasztalhatja a természet közelségében rejtőző békét, csendet, így teljesen más élményt nyújt, mint a nagyszámú turista által látogatott pécsi helyszínek. A 2015-ben revitalizált kastély rendszeres idegenvezetésekkel látogatható, amelyek arra hivatottak, hogy betekintést engedjen a régimúlt egy-egy szegletébe és megismerhetővé váljanak általa a hely történelmi és hitéleti összefüggései, amelyek a Szent Lászlóhoz köthető legendától Mindszenty József esztergomi érsek, bíboros, prímás ÁVH általi fogva tartásán át egészen a legújabbkori történelmekig terjednek. A kastély mellett táborház és oktatóépület is működik a helyszínen. A múlt bemutatása, valamint a lelkeség, meghittség megőrzése a hely elsődleges feladata.

Máriagyúd jeles példája annak, hogy a környék plébániatemplomai már egészen a 14. századtól búcsúkiáltásokkal rendelkeztek, ami arra enged következtetni, hogy már ebben a korai időszakában is mély vallási és spirituális élet alakult ki. A török korszak megtépázta ezt a hitéletet, ám később az idők során vissza-visszatért ide az élet. Számos legenda, csodatévő forrás, eltűnő, majd megtalált szobor, Mária-jelenések és csodás gyógyulások kapcsolódnak a kegyhelyhez (Máriagyúdi Római Katolikus Plébánia, n.d.). Ezt a lelkeséget és kulturális rétegzettséget hivatott ápolni a gyúdi templom, valamint a Rózsafüzér-sétány, amely a kegytemplom körül kimunkált, padokkal és világítással felszerelt sétány, egy nagyméretű rózsafüzért ábrázoló alaprajzzal. Idilli hely az imádságra, lelki elmélyülésre.

Visszatérve a városba, jelenleg a kivitelezés utolsó munkafázisában tartó, a tervek szerint 2021-ben elkészülő új egységgel bővülnek a Pécsi Püspökség kulturális színterei. A Rózsakert két részből tevődik össze: áll egyrészt egy nagyméretű információs térből, amely lehetőséget ad a jelenleg is gazdag ajándéktárgyak termékínálatának további bővítésére. Másrészt áll a névadó Rózsakertből, ami nevéhez és történelméhez hűen kertként funkcionál majd. Napközben, nyitvatartási időben a szabadidő eltöltésére tökéletesen megfelelő zárt parkról van szó, ahol lehetőség lesz elcsendesedésre, olvasásra, kikapcsolódásra, teret adva egy kis megállásnak a zsúfolt és rohanó hétköznapiakban. Ugyanakkor a terület infrastrukturális kialakítása rendezvények lebonyolítására is alkalmas, így a jövőben koncertek, előadások, polgári esküvői szertartások színtereként is működhet majd.

Rendezvények és programok

A kultúraközvetítés másik nagy területe a Püspökségen a sokrétű és változatos eseményeket és rendezvényeket átölelő rendezvényszervezés. A turisztikai pályázat nyújtotta átalakulásoknak, az újonnan létrejövő színtereknek és szolgáltatásoknak köszönhetően új formákat vehetett fel ez a tevékenységi kör. Alapstruktúráját tekintve kétféle rendezvény-típust különböztethetünk meg: az ún. belső programokat, ide tartoznak az egyházmegye belső működése jegyében létrejövő különböző programok, valamint a külső programokat, amelyek az „üzleti alapon” történő megkeresések teljesítését jelentik. A rendezvényszervezői státusz összefogja és szervezés-lebonyolítás szempontjából tematikába rendezi ezeket a törekvéseket. Ezek gyakorlatilag – természetesen az adott tárgykörnek megfelelően – a fent említett helyszínek bármelyikén megvalósulhatnak.

Ami a belső rendezvényeket illeti, ide sorolhatóak elsősorban az egyházmegyei hivatal és annak különböző szervezeti egységei által rendezett programok: képzések, továbbképzések, tréningek, előadások, lelkinapok, különböző tárgyalások, kulturális programok, koncertek, konferenciák, pasztorális és katekéta programok.

Külsős rendezvényeken értendő minden olyan megkeresés, amely az Egyházmegye különböző helyszíneit kívánja használni rendezvényhelyszínül. Az elmúlt években ez a fajta tevékenység állandó növekedést mutatott mind a programok, mind a résztvevők számában, leszámítva a 2020-as pandémia sújtotta esztendőt. Ilyen rendezvények lehetnek: konferenciák, kongresszusok, tréningek, továbbképzések, előadások, különböző kísérő-programok, gálavacsorák, koncertek, polgári szertartások, különféle kulturális programok. Az egyházi milió természetesen megkívánja egyes programok tartalmi szűrését, hiszen fontos, hogy összeegyeztethetőek legyenek a keresztény szellemiséggel.

A 2015-2016-os évek brand-építése, a háttéreszközök beszerzése és az olyan kapcsolódó szervezeti tevékenységek kialakítása, mint a catering-kínálat és annak a szolgáltatásba kapcsolása után a rendezvények gyakorlatilag minden mutatójukban folyamatosan bővülnek. A 2019-es esztendőben közel 300 rendezvény valósult meg, amelyek több mint 20 000 embernek adtak programot, s ez a szám még nem tartalmazza a pécsi fesztiválok által megmozgatott tömegek azon létszámát, amelyek az egyházmegyei helyszíneket (pl. Dóm tér) is használatba veszik (Pécsi Egyházmegye, 2019).

Ahogy a történelem során folyamatosan és eltérő formákban, az egyház jelenleg is pártolja a különböző művészeteket. Kultúrabefogadó tevékenységként leginkább a koncerteknek történő helyszínbiztosítást említhetjük. Évente átlagosan 20-25 komolyzenei, alkalomszerűen könnyűzenei hangversenyt szerveznek közvetve, vagy közvetlenül az Egyházmegyén keresztül, s ezen kívül említhetjük a hagyományos adventi rendezvénysorozatot, amikor körülbelül 40-45 különböző fellépésre nyílnak meg a kapuk, nem mellesleg díjmentesen. Az őszi időszakban zajló Ars Sacra Fesztivál, vagy a Katolikus Kulturális Hetek az egyházi ihletésű hangversenyek mellett egyéb tudományos, művészeti és természetesen liturgikus programoknak is otthont adnak. A koncertek java része a Bazilikában zajlik, de a Püspökség gazdag alternatívát tud kínálni egyéb helyszínekkel is, úgy, mint a nyitott terei, a Püspökkert, a Palota díszterme, vagy éppen a Székesegyház tetején kialakított színpad.

Mellette, noha nem programgazdaként, de a Püspökség a pécsi fesztiválélet háttérében is jelen van, hiszen – elsősorban a Dóm térrel – számtalan alkalommal biztosított már illusztris helyszínt hagyományos városi rendezvényeknek, amelyek emberek tízezreit vonzzák. Ilyenek a Sétatér Fesztivál, az Örökség Fesztivál, a Zsolnay Fényfesztivál, de ide sorolhatjuk az Europa Cantatot, vagy a fesztiválok keretein belül és off-programjaként megvalósuló számos könnyűzenei fellépést.

Nagyszámú különböző tudományos programot is rendeznek, akár egydelutános előadásról, akár többnapos, nemzetközi konferenciáról legyen szó. Az impozáns helyszínek kielégítik egy-egy nagyobb rendezvény egyéb kívánalmait is és megfelelő technikai háttérrel rendelkeznek részbeni, vagy teljes videó-konferenciákhoz. A Püspökség szép, bensőséges terei a köztes időkben, szünetekben is gazdag lelkeséget sugároznak a vendégekre, látogatókra.

A szolgáltatáshoz tartozik a napjainkban is folyamatosan egyre hangsúlyosabbá váló gasztrókultúra. Mivel a Püspökség saját tálalókonyhás étteremmel rendelkezik a Magtár Látogatóközpontban, könnyen egyben tartható a rendezvény, hiszen sem külön catering-partnerrel nem kell számolnia és szerződnie a szervezőknek, továbbá a programot magát nem kell szétszabdalni egy esetleges ebédért vagy vacsoráért.

Mindezek mellett a fent említett turisztikai látványosságok bármelyike beilleszthető egy-egy nagyobb rendezvény kísérőprogramjába. Ezt további off-programként kiegészítetik a Székesegyház orgonaművészeinek különböző időtartamú orgonakoncertjei is, amelyek igazodhatnak egy adott rendezvény programjába. Mindezekon túl igen közkedvelt rendezvénykísérő program – ámbár önmagában is választható szolgáltatás – a borkóstoló.

A szőlő és a bor a kereszténység egyik legalapvetőbb jelképe, hiszen Jézust magát és az egyházat, valamint az ahhoz való tartozást szimbolizálja. Krisztus első csodatétele is a víz borrá változtatása volt. Ez a kulturális kapcsolat évszázadok különböző művészeti megjelenéseiben köszön vissza.

Az idegenforgalmi megújulással új keretek közé került a borkultúra a Pécsi Püspökségen. A történelmi időktől kezdve egészen 2011-ig készítették bort. Az eljárás helye egyébként a mára már átalakult Magtár épülte volt, hiszen hajdan is e célra és raktározásra épült. Ám idővel a borkészítéshez használt eszközök elavultak, így a helybeni borászatnak vége szakadt.

Pécs rendkívül szerencsés helyzetben van a tekintetben, hogy az azt körülölelő Pannon borrhégy – s annak négy borvidéke – gyakorlatilag az Egyházmegye területét is lefedi. Az újjászületett forma értelmében a Püspökség minden évben ezekről a területekről, tehát a Pécsi, a Villányi, a Szekszárdi és a Tolnai borvidékekről versenyeztet borokat, saját borszakértő és szigorú vakkóstolás útján. Az így kiválasztásra került borokat a Püspökség saját címkével látja el és a „Pécsi Püspökség Címeres Bora” brandjeként kínálja.

Mindezen programelemekhez a szálláslehetőségeket is hozzávéve – lásd a megújult Zarándokházat –, egyértelmű lesz, hogy a Pécsi Püspökség rendezvényszervezésének legnagyobb előnye a komplexitás, az a sokszínűség, amivel a rendezvényeket, programokat egy helyen ki tudja szolgálni. Ezzel a tágan értelmezett kulturális értékeket magához vonzza, otthont ad nekik, így végső soron közvetíti azokat.

Ezeken túl magában hordozza a kreativitás egyéb irányait, lehetőséget teremtve széleskörűen értett, sok dimenziójú kultúra jelenlétére. Teljes egészében a turisztikai csapat kezdeményezésére indulhatott útjára 2018-ban a Püspökségi kvízest sorozat, amelynek otthona a Magtár Kávézó, és amely rendre telházal szokott zajlani. Tematikája a kereszténységgel kapcsolatos kérdéseken túl természetesen egyéb témaköröket is lefed, s ez által is talán fontosabb funkciója, hogy a kapcsolatok és a közösségek építésének kötetlenebb, fesztelenebb formáját is megengedi.

Az idegenforgalomhoz közvetve, de az egyház kultúraközvetítő szerepéhez szorosan kapcsolódik, ezért nem lehet szó nélkül elmenni a kulturális örökségmegőrző munka mellett, amelyet a Pécsi Egyházmegye közgyűjteményei: a kiállítóhelyek, a könyvtár és a levéltár végeznek. Ezek az intézmények számos felbecsülhetetlen művészeti és történeti értéket őriznek, gyűjtenek, kutatnak és mutatnak be. A dolgozat elején említett másfél milliárd forintos támogatás egy része műemléki, képzőművészeti és egyéb kulturális javak restaurálására volt fordítható, amely az állagmegóvás és az értékek megmentése mellett a bemutathatóságot is szolgálta. A Pécsi Egyházmegye eme kincsei ma már láthatóak, látogathatóak. A bibliotéka 40.000 kötetre rúgó állománya jelenleg rendezés és költöztetés alatt áll, hogy méltó módon fogadhassa majd a kutatókat a 2021 szeptemberében nyíló Janus Pannonius utca 8. szám alatt. A Pécsi Egyházmegyei Levéltár a gondjaira bízott, sokszor évszázadokra visszamenő dokumentumokat őrizi, és kutathatóságukat biztosítja. Jelen írásnak nem tárgyai, de a tágran értelmezett kultúraközvetítésbe beletartoznak az Egyházmegye által fenntartott közoktatási intézmények és a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola is, nem is beszélve a múlt és a jelen számos és rendkívül tág területeket felölelő kulturális törekvéséről.

Összegzés

A kultúra és a tudomány mindig is összefonódott a hitélettel a Pécsi Egyházmegyében. Külön, nagy költségvetésű marketing soha sem volt a Püspökség stratégiájának része, hanem az épületek használatbavételével fejlődött ki egy sokszínű, komplex kínálatú és biztonságosan működtethető szolgáltatásrendszer, amely a világi közönséget is az Egyházmegye tereibe vonja. Így közvetve az evangelizálás célját is szolgálja.

Irodalomjegyzék

- Fedeles, T., Sarbak, G., & Sümegi, J. (2009). *A Pécsi Egyházmegye története I. – A középkor évszázadai (1009 – 1543)*. Fény Kft.
- Máriagyúdi Római Katolikus Plébánia (dátum nélkül). *Máriagyúd*. www.mariagyud.hu/kegyhely/mariagyud. (Letöltés dátuma: 2021. május 31.)
- Petrovich, E. (1956). *Pécsi Székesegyház*. Pécsi Szikra Nyomda.
- Pécsi Egyházmegye (dátum nélkül). *Ingyenes látogatás a püspökségen vendégeiket kísérő pécsieknek*. <https://pecsiegyhazmegye.hu/latogatasi-informaciok/pecsi-lakosoknak>. (Letöltés dátuma: 2021. május 31.)
- Pécsi Egyházmegye (2019). *Belső dokumentáció 2019*. Pécsi Egyházmegye.
- Sümegi, J. (2008). *A Pécsi Egyházmegye története a kezdetektől napjainkig*. Fény KFT.
- Virág, Z. (2015). *A Pécsi Püspökség évezredes öröksége*. Várkastély Kiadó.
- Virág, Z. (2016). *Püspökszentlászló - Püspöki Kastély*. Pécsi Egyházmegye.

Pajor Zsófia – Szeifer Csaba

AZ OLVASÁSNÉPSZERŰSÍTÉS JÓ GYAKORLATAI A CSORBA GYŐZŐ KÖNYVTÁRBAN

Absztrakt

A Csorba Győző Könyvtár kiemelt célja az olvasás és a könyvtárhasználat népszerűsítése Pécsen és Baranyában megszólítva minden korosztályt, 0-99 éves korig. Az utóbbi években könyvtárunk számos olyan innovációt valósított meg, amelyek segítségével a hagyományos könyvtári szerepek mellett valódi közösségi tér funkciót is betölt. Cikkünkben az intézmény elmúlt években megvalósított néhány kiemelt innovatív programját, szolgáltatását, kiadványát mutatjuk be, amelyek az Olvasásra születtem ismeretterjesztő és könyvajánló kiadványsorozat, a FilmPakk és a könyvtárbuszos szolgáltatás, a nemzetközi könyvtárbusz-találkozó és a pandémia idején létrejött szolgáltatások. A jó gyakorlatok bemutatásával célunk, hogy érzékeltesük: a könyvtár ma már sokkal több, mint a könyvek kölcsönzésére szolgáló kulturális közvetítő intézmény. Az alkalmazott újításokkal pedig hatékonyabban éri el a felhasználókat, akiket így megszólítva invitál a könyvtárba. Az írásunkban bemutatott példák, jó gyakorlatok kidolgozásában mindketten részt vettünk és a tapasztalatainkat összegezve azt is megmutatjuk, hogy egy könyvtár tevékenységeiben milyen sokszínű is tud lenni, továbbá azt, hogy a kulturális intézményeknek, jelen esetben a könyvtárnak a folyamatos fejlődéshez figyelemmel kell kísérni a változó társadalmi-gazdasági környezetet is. Hiszen utóbbival az olvasói igények is változnak, ehhez pedig alkalmazkodni kell.

Kulcsszavak: könyvtár; olvasásnépszerűsítés; innováció

Bevezető

A pécsi Csorba Győző Könyvtár kulturális szervező munkatársaiként évek óta azon dolgozunk, hogy népszerűsítsük az olvasást és a könyvtárhasználatot. Kollégáinkkal rendszeresen ötletelünk, új módszereket, lehetőségeket keresünk, hogy miként, milyen formában és kommunikációs csatornákon érhetjük el az olvasókat. A változó társadalmi és gazdasági környezetet figyelembe véve szükséges követnünk az olvasói igényeket. Könyvtárunk a saját ötletek megvalósítása mellett folyamatosan figyeli a könyvtári környezet legfontosabb változásait, vizsgálja a hazai és külföldi jó gyakorlatok átvihetőségét, a könyvtár stratégiai célkitűzéseit szem előtt tartva. Ennek megfelelően könyvtárunk fiókkönyvtári hálózatával együtt a hagyományos funkciók mellett egyre erősebben van jelen Pécs város életében, mint inspiráló, közösséget formáló tér. Emellett kiemelt stratégiai céljaink között szerepel az olvasáskultúra folyamatos fejlesztése, a minőségi szolgáltatások bevezetése, továbbá a könyvtárhasználat népszerűsítése is. Erőfeszítéseink eredményeképpen 2019-ben könyvtárunk elnyerte a Minősített Könyvtár címet.

A könyvtárak funkciója az elmúlt évtizedben sokat változott, kölcsönző helyből közösségi terekké, találkozási pontokká alakultak át. Intézményünk központja, a 2010-ben átadott Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont is már ennek szellemében épült és került kialakításra, de a megyei könyvtárellátáshoz kapcsolódó kistéleplési könyvtárak között is találunk már több jó példát is megújult közösségi terekre.

A Csorba Győző Könyvtár az elmúlt években számos olyan újítást (kiadványok, programok, szolgáltatások) vezetett be, amelyek innovatív megközelítéssel igyekeznek elérni az olvasók széles csoportját. A jó gyakorlatok közül az alábbiakban szeretnénk csak megmutatni néhányat annak érdekében, hogy érzékeltesük, a könyvtár ma már sokkal több, mint a könyvek kölcsönzésére szolgáló intézmény.

Olvasásra születtem – ismeretterjesztő és könyvajánló sorozat

A Csorba Győző Könyvtár kiemelt feladata, hogy a lehető legkorábbi életszakaszban felkeltse a gyermekek (a legkisebbektől az iskolásokig) figyelmét az olvasás iránt. A gyermekkönyvek hatalmas kínálatában a szülőknek, nagyszülőknek sokszor nagyon nehéz megtalálni a gyermekük/unokájuk életkorának, érdeklődési körének, fejlődési ritmusának megfelelő olvasmányt. Ebben nyújtanak segítséget az Olvasásra születtem! ismeretterjesztő és könyvajánló füzetek (Olvasásra születtem 0-3 éveseknek, Olvass nekem 3-6 éveseknek, Már én is olvasok 7-10 éveseknek) amelyek tematikus ajánlót, rövid, közérthető műfaji magyarázatokat és szakirodalmi ajánló listát is kínálnak a különböző életszakaszban lévő gyermekeknek, szüleiknek és pedagógusoknak három füzetben.

A sorozat első része 2012-ben pályázati forrásnak köszönhetően készült el gyermekkönyvtárosaink és Dr. Béres Judit, a PTE BTK HFMI Könyvtár és Információtudományi Tanszék docense, a pécsi biblioterapeuta képzés alapítója együttműködésében, aki a sorozat további elkészült két részének főszerkesztését is vállalta.

A füzetek nem titkoltan olyan nemzetközileg jól ismert, évek óta sikerrel futó olvasásra nevelési programokhoz kívánnak csatlakozni, mint az angol „Bookstart” vagy az olasz „Nati per leggere”. Fontos hangsúlyozni, hogy a füzetek célja nem a korai, túlzott fejlesztés, hanem annak az ösztönzése, „hogy a gyermek az életkorának, mentális fejlettségi szintjének és egyéni fejlődési ritmusának megfelelő módon és eszközökkel, a gyermek spontán tudásvágyára és kapcsolati igényeire építve keltsük fel az érdeklődést az olvasás iránt, s fordítsuk a figyelmét az iskolai tanuláshoz elengedhetetlen részkészségek játékos fejlesztésére.” Mindhárom füzet könyvtárainkban igényelhető, illetve letölthetőek a honlapunkról. (Pajor, 2020.04.20.) A 2021-es évben tervezzük a folytatást a 10-14 éves korosztály számára.

2019-ben a sorozathoz kapcsolódóan Olvasásra születtem szülőtámogató klubot indítottunk kismamáknak, kispapáknak, pedagógusoknak azzal a céllal, hogy különböző programokkal és kiadványokkal segítsük a kisgyermekes családoknak bemutatni a könyv, az olvasás sokrétű személyiségfejlesztő hatását. Szeretnénk a szülőknek segítséget nyújtani abban is, hogy megismerjék azokat az eszközöket, módszereket és kiadványokat, amelyeknek birtokában segítséget tudnak nyújtani a gyerekeknek az olvasástanulási nehéz-

ségekkel való megküzdésben, vagy azok megelőzésében. A rendezvénysorozatban meghívott előadóink között szerepelt gyógypedagógus, logopédus, olvasásszociológus és zene-terapeuta is (Pajor, 2020.04.20.).

A kiadványsorozat és az olvasásnépszerűsítés céljából az idei évben három részes videósorozatot készítünk, amelyben Dr. Béres Judit mesél majd arról, hogy mit és hogyan érdemes olvasni a gyerekeknek ahhoz, hogy megszeressék az olvasást és hogy idősebb korban se veszítsék el az érdeklődésüket és lelkesedésüket a könyvek iránt.

FilmPakk szolgáltatás - Film, szórakozás, tudás egy dobozban

A Nemzeti Kulturális Alap pályázati támogatásának köszönhetően a Csorba Győző Könyvtár új szolgáltatási csomaggal egészítette ki a kistelepülési könyvtárakban 2015-ben indított országos kezdeményezést, a KönyvtárMozi programot. A KönyvtárMozi célja a magyar filmkultúra kiemelkedő értékeinek bemutatása a kistelepülésen élőknek könyvtári szolgáltatás keretében, illetve olyan kulturális alapú közösség-szerveződés segítése, amely közös élményének a film világát tekinti. Elsősorban olyan klasszikus értékeket kínál, amit mindenkinek látnia kellene, éljen bárhol ebben az országban (Hungaricana, n.d.).

A FilmPakk szolgáltatással a Nemzeti Audiovizuális Archívumból válogatott népszerű animációs és játékfilmekhez kapcsolódóan olyan tematikusan összeállított dokumentum-csomagot és élménytárat kínálunk a könyvtári szolgáltató helyeknek, amelyek segítségével könnyedén megszervezhetnek, lebonyolíthatnak a vetítésekhez kapcsolódóan interaktív foglalkozásokat gyerekeknek és akár felnőtteknek is. A csomagban található dokumentumokkal célunk – a magyar filmkultúra kiemelkedő értékeinek megismertetése mellett – az olvasás népszerűsítése a nézőközönség életkorának megfelelő kínálattal. A 32 mese- és játékfilmhez készült pakkok átlagosan 5-20 darab dokumentumot tartalmaznak (Pajor, 2017).

A gondosan összeállított dokumentumok egyrészt hasznos ötletekkel szolgálnak a felkészüléshez, a filmélmény közös feldolgozásához, elmélyítéséhez, másrészt a felfedezés örömét nyújthatják felkeltve az érdeklődést a további kutatás, olvasás iránt. A pakkok számos lehetőséget kínálnak egy-egy téma feldolgozására. A foglalkozások sikeres lebonyolításához útmutató füzetek állnak rendelkezésre játékokat, kreatív és kézműves ötleteket, filmismertetőt, a rendező és író életrajzi adatait, illetve számos egyéb érdekességet kínálva az aktuális „mozigépészek”. A csomagban található dokumentumokat az olvasók a településen kölcsönözhetik. A pakkokról külön honlap ad tájékoztatást (<https://film-pakk.csgyk.hu/>).

A FilmPakkokat 2021-től már nemcsak a KönyvtárMozi szolgáltatásban regisztrált könyvtári szolgáltató helyeknek, hanem a nyilvános könyvtárak és a pécsi filmklubok, iskolák és óvodák számára is elérhetővé kívánjuk tenni a pedagógusok igényeire épülő új témák kidolgozásával Téma-Téka címen.

Könyvtárbuszos szolgáltatás szerepe a kultúraközvetítésben

A Csorba Győző Könyvtár 2010-ben, illetve 2014-ben is uniós források segítségével kapott lehetőséget, hogy települései könyvtárellátását könyvtárbuszok beszerzésével bővítsse.

Hazánkban a kulturális törvény 2013-ban történt módosítása óta a megyei könyvtárak felelnek a kistépülési könyvtárellátásért. Ennek értelmében intézményünk jelenleg 286 baranyai településsel köt évente szolgáltatási szerződést és biztosítja így a könyvtári ellátást, 219 helyen a helyi könyvtár szolgáltatásait biztosítjuk, fejlesztjük évről évre a helyi könyvtárat, 67 településen pedig két könyvtárbusz szolgálta. A buszok leginkább Baranya aprófalvas településeire viszik el a könyvtári dokumentumokat. Ezekben a településeken telepített könyvtár nincs, a könyvtárbuszok menetrend szerint 2-3 hetente érkeznek másfél órára, a szolgáltatás idejére. Ebben az időszakban biztosítanak hozzáférést a helyi olvasóknak az állományához, illetve műholdas internetkapcsolat segítségével a Tudásközpont nagyjából egymillió dokumentumához, továbbá a járműveken található számítógépeken az olvasók böngészhetnek vagy otthoni internetkapcsolat hiányában itt megnézhetik email-fiókjaikat (Csobán, n.d.).

A könyvtárbuszok nem csupán a könyvtári szolgáltatások és a könyvtári rendszer egészéhez való hozzáférés szempontjából nélkülözhetetlenek, hanem a közösség építésében is szerepet játszanak. Fontos szempontnak tekintjük a munkánkban, hogy az ellátott települések közösségein belül egymást segítő csoportok alakuljanak ki, létrejőjön egy támogató, befogadó közösség, akár a könyvtárbuszon, de a szolgáltatási időn kívül is, erre törekszünk. A könyvtárbuszok szerepe ezen közösségek létrehozásában, megerősítésében rejlik, azáltal, hogy teret ad a különböző korosztályoknak (fiataloknak, nyugdíjasoknak), családoknak és a speciális igényekkel rendelkezőknek is (Csobán, Farkas & Szöllősi, 2017).

A könyvtárbuszok a szolgáltatásaikkal a lakosság egészét képesek megszólítani, és sokféleképpen hozzá tudnak járulni a településen élők életminőségének javításához, kezdve a szabadidő hasznos eltöltésétől, a munkavállalás első lépéseként értelmezhető önéletrajz megírásáig, ügyintézésig, hiszen ezeket a járműveken meg tudják tenni, továbbá segítséget is kapnak ehhez a könyvtárosoktól. A közösség azon tagjainak mindennapjait tudja megkönnyíteni így a könyvtárbusz, akik nyitottak és befogadóak az újítások és a kultúra iránt.

Nemzetközi könyvtárbusz-találkozók Pécsen

A könyvtárbuszos szolgáltatás fentebb bemutatott működése is mutatja, hogy az elmúlt évtizedben sok tapasztalattal gazdagodtunk, a szolgáltatáshoz kapcsolódó módszertant folyamatosan fejlesztjük. Tapasztalatainkat 2015-ben első alkalommal, majd 2018-ban másodszor is egy nemzetközi könyvtárbusz-találkozón osztottuk meg partnereinkkel a baranyai megyeszékhelyen. Az eseményeken vendégeink voltak horvát, szlovén, német, osztrák, román, szerb, holland és persze magyar szakemberek. A hasonló nemzetközi találkozók külföldön megszokottak mondhatók, hiszen a könyvtárbuszos szolgáltatásnak jelentős hagyományai vannak a könyvtári ellátásban, legfőképp az esélyegyenlőség és az

élethosszig tartó tanulás lehetőségének megteremtésében. Az első ilyen jellegű találkozót hazánkban könyvtárunk szervezte meg.

Az ellátás effajta formájára kiemelten szükség van a hátrányos helyzetű térségekben, illetve a nagyobb városok külterületein a szomszédos országokban is. 1974-től 1999-ig Pécs könyvtári ellátását is segítette bibliobusz, tehát a baranyai megyeszékhelyen is vannak hagyományai a mobil könyvtári szolgáltatásnak.

A nemzetközi szakmai események szervezésekor szem előtt tartottuk, hogy a könyvtárbuszos szolgáltatás alapjainak bemutatásán túl azok a projektek is szóba kerüljenek, amelyek túlmutatnak a könyvtári alapellátáson. A 2018-ban rendezett találkozónkon a kiemelt témák között szerepelt többek között: a kulturális esélyteremtés a vidéken élők számára a továbbtanulás, távmunka, távhasználat, távoktatás területén; a könyvtárbusz mint a közösségi művelődés új színtere; a kulturális-közgyűjteményi és ifjúsági szolgáltató tevékenységek a könyvtárbuszokon; a könyvtárbusz mint kapocs a külvilággal (dokumentumok, internet, szolgáltatások); jó gyakorlatok bemutatása, együttműködési lehetőségek megvitatása. A pécsi nemzetközi találkozó egyik napját immár hagyományos módon annak szenteltük, hogy a különböző felszereltségű, arculatú buszokat megmutassuk a nagyközönség számára. 2018-ban a Széchenyi téren parkoló 12 buszt az érdeklődők mellett számos iskolai osztály tekinthette meg, játékos formában megismerkedve a szolgáltatás sokszínűségével (Csobán et al. 2018).

A nemzetközi és hazai példákat is hallva célként jelöltük ki, hogy a kistélepülési könyvtári ellátásban még nagyobb hangsúlyt fektetünk a fiatal generáció elérésére. Ennek érdekében 2021-ben felvesszük a kapcsolatot a buszok útvonalát érintő baranyai oktatási intézményekkel és menetrend szerinti iskolai megállókat alakítunk ki. A települések könyvtári ellátása mellett az olvasásnépszerűsítő és olvasóvá nevelő programok megvalósításához együttműködéseket tervezünk kiépíteni a helyi oktatási intézményekkel és civil szervezetekkel. Ebben az évben szerettük volna megszervezni a harmadik nemzetközi könyvtárbusz-találkozót Pécsen, amely sajnos a pandémia miatt elmaradt.

Szolgáltatások a pandémia idején

Tisztában vagyunk a tömeg- és mobilkommunikáció folyamatos változásaival, a digitalizálás iránt való megnövekedett igénnyel, az online világ folyamatos tádulásával, amely a 2020-as év során tapasztalt vírushelyzet miatt még nagyobb teret nyert.

Ez utóbbit bizonyítja az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézete által, 2021 januárjában végzett reprezentatív kérdőíves felmérés is, amely témája a hazai könyvtárak járvány-helyzethez való alkalmazkodás volt. A felmérés eredményei azt mutatják, hogy a könyvtárak a járványhelyzet időszakában, mivel olvasókkal lényegében megszűnt a napi, személyes kapcsolat, innovatív megoldásokkal jelentek meg a szolgáltatások terén, elsősorban természetesen online formában. Az új szolgáltatási formák lehetővé tették a további működést, sőt sok helyen bővítették a szolgáltatásaikat. A felmérés összegzése szerint a könyvtárak több, mint 85%-a vezetett be legalább egy újítást, illetve hajtott végre legalább egy fejlesztést az 2020-ban a járvány hatására. Az összefoglaló tanulmányban részletesen megjelenik a Csorba Győző Könyvtár bemutatva, hogy milyen hatással volt az intézményre a járványhelyzet első hulláma (Békésiné et al, 2021).

A járványhelyzet következtében az olvasók által nem látogatható könyvtáraknak is rugalmasan kellett alkalmazkodniuk a kialakult helyzethez, és át kellett gondolniuk, hogy a használói igényekre válaszolva szolgáltatásaikat miként tudják áthelyezni az online térbe, illetve hogyan oldható meg a továbbiakban a kölcsönzés. A Csorba Győző Könyvtár megfelelő infrastrukturális ellátottsága és humán erőforrása miatt viszonylag hamar létrehozta az úgynevezett Könyv(fu)tár szolgáltatását, amely segítségével a beiratkozott olvasók kérhetik, hogy a kívánt kölcsönzött könyveket rendszeres időközönként házhoz szállítsuk minimális díj ellenében. A nagy számú kölcsönzési igény jó visszaigazolás volt arra, hogy ebben a nehéz helyzetben talán még nagyobb szükség van a könyvtárakra.

A járvány második hullámában az ismételt bezárásnál a dokumentumok helyben átvételét is sikerült megoldanunk. Könyv(fu)tárPontot hoztunk létre a Tudásközpont parkolójában annak érdekében, hogy az online kölcsönzött könyveket elvihessék, illetve visszahozhassák az olvasók. A szolgáltatást az intézmény egyik könyvtárbusza biztosította.

A helyzet szükségessé tette az online térben való markánsabb jelenléteket könyvtárunktól, ezért a Facebook oldalaink és YouTube csatornáink mellett a közösségi média további különböző csatornáin is megjelentünk színes tartalommal (pl. LinkedIn, Instagram, Pinterest). Ezeken a felületeken rendszeresen osztunk meg képközpontú kreatív posztokat, életkép-bejegyzéseket, műhelytitkokat, a könyvtár szolgáltatásait bemutató videókat, a munkánkról szóló infografikákat. Munkatársaink verseket, meséket olvasnak fel, könyvajánlókat készítenek, amelyeket a Spotify alkalmazás segítségével bárki meghallgathat. Posztjainknál szem előtt tartjuk a rendszerességet, a szakmai hitelességet, az érdekességet, az egyediséget és a személyes hangvételt is. A számtalan információ, a megosztás igénye teremtett alapot a könyvtár saját blog felületének is, amelynek célja, hogy az egymást kiegészítő egyedi, akár hosszabb lélegzetű bejegyzések egy felületen, könnyebben elérhetővé váljanak az olvasók számára.

Az online jelenlét a fiatalabb korosztálytól nem idegen, ezért gyermekkönyvtárunk két alkalommal is nagy érdeklődésre számot tartó online versmondó versenyt szervezett. A 2021-es évben hosszabb videós tartalmakkal is jelentkeztünk, elindítva két videósorozatot. A gyerekeknek, illetve felnőtteknek szóló felvételek meséket dolgoznak fel, elkalauzolnak Baranya tájaira, segítenek felfedezni szűkebb környezetünk élővilágát. A videók akár könyvtári foglalkozásként is megállják helyüket, hiszen a mesealapú foglalkozásoknál a könyvajánlók mellett az előadók kreatív, kézműves feladatokat is bemutatnak a témák kapcsán.

„Az azonban bizonyos, hogy a könyvtárak, a könyvtári munkatársak rugalmassága, folyamatos alkalmazkodó- és fejlődőképessége lehetővé teszi, hogy az új helyzetekre és igényekre kidolgozott stratégiák, szervezeti és technológiai fejlesztések ne csak növeljék a könyvtári szolgáltatásokat igénybe vevők számát, de egyre erősödjön a könyvtár mint hiteles információforrás társadalmi elismertsége a következő évek folyamán.” (Bódog, 2020)

Összefoglalás

A bemutatott újítások mindegyike azt szolgálja, hogy a könyvtárunk minél korábbi életszakaszban és minél több helyen kapcsolatba léphessen az olvasókkal. A cél elérését szem előtt tartva, a nemzetközi trendeket is követve folyamatosan azon dolgozunk, hogy Pécs és Baranya olvasóközönsége minőségi tartalmakat kaphasson intézményunktől dokumentumokban, programokban és az online területeken egyaránt.

Ahogy a Csorba Győző Könyvtár stratégiai dokumentuma is megfogalmazza: “Célunk, hogy hagyományos és dinamikusan növekvő digitális gyűjteményünkkel, valamint kulturális és közösségi rendezvényeinkkel, magas színvonalú szolgáltatásokat nyújtva eljussunk a város és a megye minden lakosához, s kiszolgáljuk a helyi közösségek információs és kulturális igényeit.” (Csorba Győző Könyvtár, n.d.-b)

Irodalomjegyzék

- Békésiné Bognár, N. E., Biró, B., Bódog, A., Fehér, M., Nagy, A. & Vastagh, Z. (2021). *A könyvtárak és a világvilág hullámai. Gyorsjelentés a magyarországi és a határon túli könyvtárak szolgáltatásairól.* Könyvtári Intézet. https://ki.oszk.hu/sites/default/files/hirfajlok/a_konyvtarak_es_a_vilagjarvany_hullamai.pdf. (Letöltés dátuma: 2021. 05. 15.)
- Bódog, A. (2020). Könyvtárak a koronavírus-járvány idején – Pandémia és infodémia. *Könyvtári Figyelő.* <http://ki2.oszk.hu/kf/2020/10/13441/> (Letöltés dátuma: 2021. május 31.)
- Csobán, L. (dátum nélkül): *Az első 10 év.* Csorba Győző Könyvtár. <https://www.csgyk.hu/az-első-10-ev> (Letöltés dátuma: 2021. április 3.)
- Csobán, L., Farkas, F. & Szöllősi, G. (2017). Közösségépítés a könyvtárbuszon. *Könyv, könyvtár, könyvtáros.* <http://ki2.oszk.hu/3k/2017/05/kozossegepites-a-konyvtarbuszon/>. (Letöltés dátuma: 2021. április 3.)
- Csobán, L., Pajor, Zs., Szeifer, Cs., Szöllősi, G. (2018). Könyvtárbuszok a közösség szolgálatában. *Könyv, könyvtár, könyvtáros.* <http://ki2.oszk.hu/3k/2018/10/„konyvtarbuszok-a-kozosseg-szolgalataban”/>. (Letöltés dátuma: 2021. április 2.)
- Csorba Győző Könyvtár (dátum nélkül-a). *Filmpakk. Film-szórakozás-tudás egy dobozban.* <https://filmpakk.csgyk.hu/>. (Letöltés dátuma:2021.03.31.)
- Csorba Győző Könyvtár (dátum nélkül-b). *Küldetés, stratégia.* <https://www.csgyk.hu/rolunk/kuldetes-strategia> (Letöltés dátuma:2021.03.31)
- Csorba Győző Könyvtár (dátum nélkül-c). *Olvasásra születtem szülőtámogató klub.* <https://csgyk.hu/olvasasra-szulettem-szulotamogato-klub>). (Letöltés dátuma:2021.03.31.)
- Hungaricana (dátum nélkül). *25 éves az NKA / Könyvtár / KönyvtárMozi.* <https://hungaricana.hu/hu/nka25/konyvtar/konyvtarmozi/>. (Letöltés dátuma: 2021. 03.31.)
- Pajor, Zs. (2017). FilmPakk – film, szórakozás és tudás egy dobozban. *Könyv, könyvtár, könyvtáros.* <http://ki2.oszk.hu/3k/2017/11/filmpakk-%e2%80%93-film-szorakozas-es-tudas-egy-dobozban/>). (Letöltés dátuma:2021.03.31.)
- Pajor, Zs. (2020. április 20.): *Már én is olvasok! - Letölthetővé vált a legújabb szülőknak/nagyszülőknak szóló könyvajánló segédletünk.* Csorba Győző Könyvtár. <https://csgyk.hu/mar-en-olvasok-letolthetove-valt-legujabb-szuloknegyszuloknek-szolo-konyvajanlo-segedletunk>. (Letöltés dátuma:2021.03.31.)

Neveléstudomány

Németh Balázs

A FELNŐTTKORI TANULÁS ÉS A FELNŐTTOKTATÁS JÖVŐJE - TRENDEK ÉS KÉRDÉSEK

Absztrakt

E rövid elemzés összefoglalja felnőttkori tanulás és felnőttoktatás közeljövőjét érintő meghatározó aktuális trendeket és kérdéseket. Ezeket a trendeket a szerző a Nemzetközi Felnőttoktatási Tanács (ICAE) 2020. évi Adult Learning and Education (ALE) – Because the Future Cannot Wait c. közleménye, valamint az UNESCO Institute for Lifelong Learning (UIL) Embracing the Culture of Lifelong Learning c. kiadvány alapján jelzi. E két dokumentum az UNESCO-nak az ún. Futures of Education c. oktatáspolitikai jelentés-készítéséhez háttér-anyagokként kerültek megszövegezésre. Az elemzés elkészítésének hátterében az áll, hogy idén megkezdődik a hetedik felnőttoktatási világtalálkozóra (CONFINTEA VII) történő szakmai és szakpolitikai felkészülés és ennek során regionális találkozókra kerül sor, melynek keretében mérleget vonnak a szakemberek a felnőttek oktatását és képzését érintő eredményekről és kihívásokról.

Ennek okán érdemes a témához kapcsolódó és a közelmúltban jelentős visszhangot kapott két meghatározó dokumentumot megvizsgálni, s arra reflektálni, hogy ezek milyen módon és mértékben járulnak hozzá a szakpolitikai viták szélesítéséhez, a felnőttek tanulását valóban befolyásoló tényezők tényleges figyelembevételéhez, s ezzel a felnőttek tanulási részvételének és teljesítményének növeléséhez.

Kulcsszavak: alfabetizáció; felnőttkori tanulás; közösségi oktatás; aktív állampolgárság; fenntartható életvitel

A felnőttkori tanulás és a felnőttoktatás jövőjét meghatározó tényezők

„A változás az egyetlen állandósult jelenség az egyén, a társadalom, a gazdaság és földünk mindennapjaiban” írja az ICAE legújabb, a felnőttek tanulását és a felnőttoktatást jellemző rövid közleménye, mely összefoglalja azokat a lényegesebb trendeket melyek a felnőttek tanulását és a felnőttképzést meghatározzák (ICAE, 2020). Nem véletlen, hogy éppen a Nemzetközi Felnőttoktatási Tanács, a mintegy öt évtizedes múltra visszatekintő civil szervezet fogalmazta meg így tömörnek tekinthető álláspontját a témában 2020 őszén, mert a felnőttek tanulására és tanítása tekintetében túl általánosnak, tehát konkrétumokat nem igazán felvonultató anyagnak tartotta az UIL Embracing Lifelong Learning című elemzését. Egyúttal igyekezett reális képet adni a valóságról azzal, hogy nagyjából ötven esztendővel az első UNESCO felnőttoktatási ajánlás (UNESCO, 1976) elfogadását követően az ismét lényegessé vált a folyamatos, más néven életen át tartó tanulás oktatási dimenzióit újra definiálta (UNESCO, 2015). Ezen tényezők mentén a megfogalmazott UNESCO értelmezések ugyanakkor nem, vagy legalábbis nem elégségesen tükrözték a felnőttek tanulását érintő környezet radikális megváltozását. Ezt a szűk keresztmetszetet már öt esztendővel korábban érzékeltette a koreai Ncheonban megtartott Oktatási Világ-

Fórum/ World Education Forum, valamint annak deklarációja és Cselekvési programja (UNESCO, 2015), mely nem szólt a felnőttoktatás szerepéről.

A 2015-től elinduló Agenda 2030-hoz (United Nations, 2015) kapcsolódó tizenhét úgynevezett fenntarthatósági cél/sustainable development goals (SDGs) kapcsán az ENSZ égisze alatt zajló New York-i magas szintű politika egyeztetések (High Level Political Forum) medrében is világossá vált, hogy az oktatás minőségét érintő cél (SDG4) a tagállamok számára csak abban az esetben mozdítható el olyan irányba, hogy abban legyen utalás a felnőttoktatás szerepére és felelősségére mind a részvétel, mind a tanulási teljesítmények oldalán, amennyiben egyértelművé teszik, hogy az a nemzetállamok által képviselhető lehet szakpolitikai és stratégiai értelemben. Ennek révén az Nemzetközi Felnőttoktatási Tanács elért némi eredményt, mely reménykeltő lehet ahhoz, hogy az UNESCO az oktatás jövőjét érintő gondolkodásában megjelenhessen végre önálló tényezőként a felnőttek tanulása és oktatása is (UNESCO, n.d.).

Az ICAE Adult Learning and Education (ALE) – Because the Future Cannot Wait című dokumentuma hat fejezetre oszlik és ebből kettő részletesen taglalja azokat a tényezőket, melyek a felnőttoktatás jövőjét formálják, alakítják. Rögtön az első fejezet (A felnőttkori tanulás és a felnőttoktatás jövőbeli kihívásai/ALE Facing the Future Challenges) feltárja azokat a pontokat, melyek a jövő tekintetében említést érdemelnek.

- A felnőttkori tanulás és a felnőttoktatás az élhető és fenntartható bolygót vízionálja (ALE envisioning a habitable and sustainable planet), s ennek részeként kiáll az oktatáshoz való hozzáférés emberjogi felfogása mellett, s hozzájárul ahhoz, hogy a felnőttek és az idősek mind a lokális, mind a globális kihívásokkal eredményesen tudjanak megbirkózni életük során akár munkahelyi, akár életvezetési vonatkozásban.
- A közlemény rámutat a bolygót érintő legfontosabb klíma-hatások, ökológiai tényezők, a források egyenlőtlen elosztása, a szennyezések és a gyors urbanizáció okozta nehézségekre. Emiatt olyan reziliens, tehát ellenálló tudás-, viselkedés- és képesség-formák fejlesztésére van szükség, mely felértékeli a felnőttkori tanulást a mindennapokban. Amennyiben erősíthető a természettel való felelős és cselekvő együttélés, az intergenerációs szolidaritás, akkor van esély fenntartható és méltányos jövőt formálni, melyben helye van az őshonos népek kulturális, biológiai, nyelvi diverzitása megőrzésének is.
- A felnőttkori tanulás és a felnőttoktatás segíthet elmozdulni egy igazságosabb és méltányosabb világ felé (ALE towards a just and equitable world), melyet napjainkban már azért is nehéz elérni, mivel a klíma és környezeti válságot nagyon mély strukturális igazságtalanságok és egyenlőtlenségek kísérik és ezek aztán tömegek kirekesztettségét eredményezik. A felnőttkori tanulás és a felnőttoktatás segítheti a leginkább veszélyeztetett és sérülékeny társadalmi csoportokat, hogy jobb helyzetbe kerüljenek a tudás bővítése és képességek megalapozása és fejlesztése révén. Egyúttal épp a tanulás révén válhatnak a marginalizált társadalmi csoportok felnőttjei felelősen és kritikusan gondolkodó polgárokká, ezzel hozzájárulva egy igazságosabb, szolidáris és környezetileg jobban fenntartható jólét eléréséhez sa-

ját társadalmakban. E szemlélet része az aktív állampolgárság, a közösség hatékony szervezése, a fenntartható létformák alternatíváinak ösztönzése és a tanulás atipikus formáinak, tereinek a támogatása. Mindezt számos innovatív helyi tanulási megoldás teszi sikeressé, melyek kreatív környezetben ösztönöznek tanulásra, például a digitális technológiákhoz, a közösségi médiához való hozzáférés javításával. Az olyan kollaboráción alapuló tanulási környezet, mint a tanuló város, vagy más közösségi terek és hálózatok a felnőttkori tanulás eddig szokatlan és alul-reprezentált formáit helyezi előtérbe és épít a helyi tudásmegosztás lehetőségeire és az önkéntességre.

- A felnőttkori tanulás hozzájárul a béke és a demokrácia érvényesüléséhez (ALE enabling peace and democracy), ami talán visszaszoríthatja háborúkat és más fegyveres konfliktusokat. A politika szélsőségek, az emberi jogok megsértése, a kényszerű és nem kívánt migrációk ennek alapján nagyon jelentős kihívások, miközben a világot áthatja az autoriter rezsimek és a populizmus térnyerése, a demokratikus intézmények lebontása, a politika intézményeinek gyengülése. A felnőttkori tanulás és a felnőttoktatás megváltoztatja az egyének és közösségeik felfogását, lebonthatja az előítéleteket és a sztereotípiákat, valamint a másik ember megismerésére ösztönözhet. A felnőttkori tanulással erősíthető az empátia és a szolidaritás, de a tanuló felnőtteket cselekvésre ösztönző helyzetbe lehet hozni (empowering), hogy eredménnyel tudjanak saját sorsukon változtatni. Ehhez pedig szükség van mind állampolgári nevelésre/képzésre, politikai képzésekre, a kritikus gondolkodás és civil társadalmi készségek fejlesztésére a társadalmi, gazdasági és politika természetű problémák megértése és adekvát válaszok megfogalmazása céljából.
- A felnőttkori tanulás és a felnőttoktatás hozzájárul a befogadó környezet és a nemek közötti egyenlőség ügyéhez (ALE striving for inclusivity and gender equality), illetve fellép minden fajta diszkriminációval szemben, mivel a felnőttek tanulása és tanítása az inklúzióra és a felnőtt-tanulói csoportok sokféleségére épít. Ugyanakkor lényegesnek tartja a közlemény hangsúlyozni, hogy a nők negatív megkülönböztetése számos társadalomban ma is jelen van, ebből pedig az következik, hogy a nők csoportja többet jelent annál, hogy egyszerűen egy sérülékeny társadalmi csoportnak tekintsük. Az „életen át tartó tanulást mindenkinek /lifelong learning for all” gondolata pedig jelzi, hogy ennek részeként a felnőttek tanulása és oktatása a befogadás, a méltányosság és az egyenlőség elveit képviseli, s ezek alapján többek számára válik hozzáférhetővé a tudásszerzés és a képességek fejlesztése.
- A felnőttkori tanulás és felnőttoktatás egyszerre formálja a munka világát és a digitális környezetet (ALE shaping the future of work and digital world.), s ehhez kapcsolódóan főleg a szakoktatás és -képzés, valamint a munkaerőpiaci képzések kínálatán keresztül jelenik meg a felnőttkori tanulás és a felnőttoktatás gyakorlata, hogy hozzájáruljon az ismeretek és a képességek bővítéséhez. A munka világával összefüggésben a felnőttek tanulása és tanítása a képességfej-

lesztés és a digitális eszközök hatékony alkalmazásában való előrelépés. A foglalkoztatás szempontjából felértékelődő képesség megalapozása és fejlesztése kapcsán fontos megemlíteni a képzési hozzáférés, a tanítási módszerek, a tanulási eredmények mérése és értékelése, az előzetes tudás értékelése és beszámítása, a tanulási monitoring, továbbá a rugalmas tanulás utak terén elért eredményeket is. A felnőttek oktatásával és képzésével pedig új, az eredményes munkavégzéshez kapcsolódó teljesítménynövelő tényezőkre is rá lehet mutatni, tekintettel a jó gyakorlatokra és a hatékony tanulást támogató környezeti tényezőkre, mint amilyenek a tananyag fejlesztése a tanulási eredmények mérése és értékelése, a digitális eszközökhöz való hozzáférés ügye, IKT megoldások a tudásmegosztásban, stb.

A közlemény második fejezete (The Concept of ALE for the Future) rámutat a jövőorientált felnőttkori tanulás és felnőttoktatás (adult learning and education) felfogásának lényegesebb tényezőire. A fejezet az életen át tartó tanulás koncepciójának részeként határozza meg az életvezetés és egészség, az egymás mellett élés kihívásainak, a részvételen alapuló tapasztalati tanulás és a hatékony andragógiai felnőttnevelési módszertan alkalmazása révén elérhető eredmények hatásának és a professzió-fejlesztésnek, valamint a tudás felnőttkorban történő gyűjtésének és megosztásának fontosságát. De a fejezet világosan rámutat arra is, hogy ma mindennél fontosabb az 1996-os Delors Jelentés által a tanulás négy pillérének fontosságát kiemelő megközelítés, tehát „a megtanulni cselekedni, a megtanulni ismereteket elsajátítani, a megtanulni élni és a megtanulni másokkal együtt élni” komplex modellje.

A közlemény harmadik fejezete (ALE as integral to Lifelong Learning and Education) kiemeli a tanulás és tanítás komplexitását és az életen át tartó megközelítés szemléletformáló hatását, melyek érvényesülése alapján lehet arra számítani, hogy a felnőtt tanuló elkötelezetten vesz részt közösségének fejlesztésében, valamint, hogy önkéntes tevékenységekkel mozdítja elő a közössége jövőjét meghatározó ügyek megoldását, fejlesztését. Mindezzel eredményesen vehet részt mások tanulásra ösztönzésében, a tanuló közösség szervezésében és fejlesztésben, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy felértékelődjön a tanulás és valóban a társadalom elismerje a tanulást és a tanítást egyaránt. E fejezet hangsúlyozza, hogy a fenntarthatóság kérdéseit is csak a tanulás iránt elkötelezett közösség képes hatékonyan megválaszolni, azokban eredményeket elérni gazdasági, társadalmi és környezeti vonatkozásokban. Ehhez illeszkedve jelenik meg a felnőttek tanulásának és tanításának hatékony szervezése (Governance of ALE), valamint a felnőttek oktatása és képzése finanszírozásának (Financing of ALE) összefüggése is.

A közlemény negyedik fejezete pedig kibontja a felnőttkori tanulás tartalmi tényezőit, prioritásait és irányait a következők szerint:

- Alap, funkcionális és digitális alfabetizáció/Basic, Functional and Digital Literacies;
- Felnőttek szakoktatása és képzése/Vocational Education and Training for Adults;
- Népszerűsítő, egyénközpontú és közösségi nevelés/ Popular, Liberal and Community Education;
- Felnőttek tanulása és oktatása az aktív és globális állampolgárság terén/ ALE and active global citizenship;

- A felnőttek tanulása és oktatása a fenntartható életvitel elsajátításának összefüggésében/ALE and Learning to live Sustainably;

A közlemény negyedik fejezete (ALE and Civil Society Organisation) ugyanakkor feltárja a felnőttkori tanulás és a civil társadalmi szervezetek viszonyát. Ennek részként rajzolódik ki az a trend, miszerint a felnőttek eredményes tanulását és tanítását meghatározza a helyi közösség önszerveződése és tanulást ösztönző és támogató sajátos mozgalmi, közösségi megnyilvánulásai, ezek konkrét megnyilvánulásai pedig a közösségi tanulási központokon keresztül (community learning centres) felnőttek sokaságát ösztönzik részvételen és ezáltal élményalapú tanulásra intergenerációs és interkulturális dimenziókban egyaránt.

Ezen megközelítések hozzájárulnak a tanulóhoz való jog érvényesítéséhez, a demokratikus részvételre épülő közösség-fejlesztéshez és szervezéshez.

A jövő oktatását meghatározó napirendnek ehhez kapcsolódóan pedig érvényesíteni kell a következőket:

- a civil társadalom által képviselt innovatív tanulási és tanítási formák integrációját és a közösség tagjainak részvételre ösztönzését a tanulás terén;
- a nemek közötti egyenlőség megvalósítását tanúlással és társadalmi elkötelezettséggel;
- a civil társadalmi megnyilvánulások kritikai tényezőként való elismerését és elfogadását a polgárok iránt elkötelezett kormányzás részeként;
- A civil társadalom által reprezentált probléma- és cselekvés-orientált felnőttkori tanulás elismerését, valamint a segítségre szoruló felnőttekre figyelő megnyilvánulásokat;
- Az ún. transzformatív tanulások fontosságát a rugalmas és nyitott tanulások elismerésével;

A közlemény ugyanakkor arra ösztönzi a szakpolitika formálóját, hogy ismerjék el az oktatás társadalomformáló hatását és erejét az alábbiak révén:

- a mértékadó szakmai és társadalmi szereplőkkel együtt alakítsák az oktatáspolitikát, annak megvalósítását és monitoringját;
- legyenek nyitottak a civil társadalommal való partnerségre és kritikai megnyilvánulásokra, az elkötelezett és közös megoldások okán;
- ne csak együttműködő félnek, de támogatandónak is tekintsék a civil társadalmat;
- ismerjék el a civil társadalom sokszínűségében/sokféleségében rejlő értékeket, autonóm formákat;
- legyen érzékenyek a társadalmi problémákra, nehézségekre és proaktívan lépjenek fel az élhetőbb környezetért és közösségekért;
- segítsék a civil társadalomnak a felnőttek tanulása és tanítása terén elért eredményei és törekvései közösségi megismertetését és elismerését egyaránt.

A közlemény 6. fejezete (ALE is a profession and an academic discipline) rámutat, hogy a felnőttkori tanulás és a felnőttoktatás egyszerre professzió és tudomány/tudományos diszciplína. Az UNESCO 1976-os és 2015-ös felnőttoktatási ajánlásai (UNESCO UIL, 2015),

ill. a közelmúlt felnőttkori tanulást és felnőttoktatást vizsgáló globális jelentései (UNESCO UIL, 2009; UNESCO UIL 2013; UNESCO UIL, 2016; UNESCO UIL, 2019) kiemelik, hogy igen fontos a felnőttoktatás kutatása és fejlesztése/innovációja a minőség összefüggésében, ezért szükségesnek tartja a professzió-fejlesztést az alábbiak szerint:

- az intézményi struktúrák erősítése (pl. közösségi tanuló központok révén) és az oktató és képző szervezet szerepének elismerése, erősítése;
- a felnőttképzésben résztvevő oktató és képző szervezet fejlesztése, képzése, foglalkoztatási feltételeinek javítása;
- a tanuló felnőttek igényeinek megfelelő tudás- és ismeretközvetítés módszertani fejlesztése, tananyagfejlesztés;
- minőségeszközök alkalmazása;

A professziófejlesztésben tekintettel kell lenni a következőkre is:

- Meg kell határozni azokat a minimális tudásokat és képességeket és kompetenciákat, melynek birtokában kell lennie egy felkészült felnőttoktatási szakembernek;
- Be kell vezetni olyan továbbképzési programokat, melynek révén a felnőttoktatásban résztvevő szakemberek folyamatos fejlesztése nemzetközi trendek, módszertani innovációk integrációjával együtt megvalósítható (pl. CurriculumGlobALE, Curriculum InstitutionALE);
- A szakmai diverzitás és a felsőoktatás innovációs és fejlesztő szerepének elismerése;
- Az előzetes tudás elismerése és validációját biztosító rendszer fejlesztése és alkalmazása az EU szakmai ajánlásai figyelembevételével;
- Kutatási eredmények és adatok felhasználása, további kutatások és adatgyűjtés megvalósítása, e téren a felsőoktatási intézmények bevonása interdiszciplináris innovációk megvalósítása.

A közlemény következtetésének záró része rámutat arra, hogy az oktatás jövőjével foglalkozó UNESCO anyag (Futures of Education – Learning to Become) nem tulajdonít elegendő figyelmet a felnőttek tanulása témájának az életen át tartó tanulás komponenseként, miközben az ENSZ 2030 Agenda által kitűzött célok megvalósításában komoly szerep hárul a tanuló felnőttekre, hogy megfelelő ismeret/tudás és képességek birtokában tudjanak részt venni a globális célok megvalósításában helyi és térségi szerepvállalással, elköteleződéssel.

Az UNESCO Lifelong Learning Intézet (UIL) 2020-ban megjelent és az életen át tartó tanulás kultúráját előmozdítani kívánó elemzése szintén rámutat arra, hogy szükség van a tanulás terén elérendő minőségi javulás, tehát a részvétel és a teljesítmények növelése érdekében hatékony lépésekre, partnerségi együttműködésekre, valamint a hagyományos oktatási, képzési intézmények és szervezetek szolgáltatásainak a tanulói igényekhez való közelítésére, ehhez pedig hatékony tartalmak, módszerek és eszközök fejlesztésére egyaránt (UNESCO UIL, 2020). Az Oktatás Jövői (Futures of Education) című UNESCO eszmecserét az életen át tartó tanulás felől közelíti meg és tíz pontban összegzi, hogy milyen

irányban kell változnia az oktatás világának annak érdekében, hogy valóban többen és jobban tanuljanak:

1. Ismerjék el az életen át tartó tanulás holisztikus jellegét/Recognize the holistic character of lifelong learning;
2. Ösztönözzék az életen át tartó tanulást fejlesztő tudományközi kutatásokat és szektorközi együttműködéseket/Promote transdisciplinary research and inter-sectoral collaboration for lifelong learning;
3. Helyezzék az életen át tartó tanulási szakpolitika homlokterébe a sérülékeny társadalmi csoportokat/Place vulnerable groups at the core of the lifelong learning policy agenda;
4. Tekintsék az életen át tartó tanulást a közösségi javak egyikének/Establish lifelong learning as a common good;
5. Biztosítsanak nagyobb és jelentősebb hozzáférést a tanulási technológiákhoz/Ensure greater and equitable access to learning technology;
6. Formálják át az iskolákat és az egyetemeket az életen át tartó tanulás intézményeivé/Transform schools and universities into lifelong learning institutions;
7. Ismerjék el és ösztönözzék az életen át tartó tanulás közösségi dimenzióját/Recognize and promote the collective dimension of learning;
8. Ösztönözzék és támogassák az életen át tartó tanulás helyi kezdeményezéseit, ennek részeként a tanuló városokat/Encourage and support local lifelong learning initiatives, including learning cities;
9. Tegyék hatékonyá és újítsák meg a munkahelyi tanulásokat/Reengineer and revitalize workplace learning;
10. Ismerjék el emberi jogként az életen át tartó tanulást/Recognize lifelong learning as a human right;

Az elemzés jelentőségét abban látjuk, hogy az hozzájárulhat egy nyitottabb, holisztikusabb felnőtt-tanulási szakpolitika térnyeréséhez az ENSZ és az UNESCO égisze alatt zajló, életen át tartó tanulással foglalkozó diskurzus segítségével. Abban pedig a felnőttek tanulásának és oktatásának témája is integráns szerepet tölthet be, noha már az is paradoxon, hogy bár a világban sokkal több felnőtt tanul szervezett keretek között, mint gyermek, mégis az iskoláztatás ügyén túl nem övezi komoly szakpolitikai figyelem és konszenzusos elkötelezettség, hogy sokkal több felnőtt tanuljon, különös tekintettel a felnőttkori analfabetizmus leküzdésének kihívására.

A téma szempontjából lényeges szempont, hogy éppen azokra a szakmai tényezőkre hívják fel az elemzés ajánlásainak egyes pontjai a figyelmet, melyek révén valóban növelhető lehetne úgy a tanulásban résztvevők száma, mint a tanulók teljesítménye. A tanulás holisztikus értelmezése révén előmozdítható a tanulás különböző formáinak és megoldásainak társadalmi elismerése és ezzel éppen a felnőttek tanulása és tanítása elfogadott és szélesebb körben elismert tevékenységgé formálható, valahogy úgy, ahogy a skandináv társadalmak, vagy éppen a Távol-Keleten Dél-Korea, Japán társadalmi ezt reprezentálják.

Az egész életen át tartó, vagy másképp a folyamatos tanulás megvalósítására való ösztönzés kiemelten fontos tényezője azon tudományos kutatások és innovációk előmozdítása, melyek révén bizonyítható, hogy különösen az interdiszciplináris tanítási és tanulási módszerek és környezetek bevonásával eredményesen fejleszthetők mindazok az egyéni és közösségi képességek és kompetenciák, melyek egyaránt segítik a munkahelyi és a nem a munkavégzéssel összefüggő társas/közösségi cselekvés és részvétel növelését, valamint a kritikus és közösségi értelemben érzékeny és reflexív gondolkodás előmozdítását.

A sérülékeny társadalmi csoportok előtérbe kerülése már több évtizedes problematika, mely a felnőttoktatás nemzetközi környezetének fókuszában hat évtizede jelen van, csak korábban célcsoportokként, vagy speciális csoportokként definiálták őket már az 1960-as évek elejétől, s ez a kör folyamatosan bővült, például az ezredfordulót követően az idősek és a migrálók csoportjaival. Egyúttal az öregek és a vándorló életmódot folytató felnőtteknek a felnőttoktatás érdeklődésének homlokterébe kerülése is már legalább fél évszázadra tekint vissza (UNESCO, 1996). Ezzel együtt, valóban fontos témáról van szó, mivel ennek alapján lehetőség nyílik a felnőttek sokaságát érintő, kifejezetten a sérülékeny társadalmi csoportok felnőttjei körében segíteni a tanúláshoz való hozzáférés és esély, a méltányos és egyenlőséget képviselő felnőttoktatási programok biztosítását, melyet legutóbb épp a Belémi Cselekvési Keretprogram is aláhúzott (UNESCO, 2010).

Amennyiben az életen át tartó tanulás és ennek részeként a felnőttek tanulása közösségi érték és támogatott formává válik, úgy valóban elmozdítható a tanulásnak zömmel az iskolai környezethez köthető értelmezése, s ezzel olyan nyitott felfogások nyerhetnek teret, melyben egyenértékű lehet a gyermek- és felnőttkorban szerzett ismeretek zöme. Ennek alapján szemléletformáló tényezővé válhat a folyamatos tanulás, valamint az ezt támogató szakpolitika, módszertanok és a sokféle intézményi és szervezeti/közösségi forma egymásra hatása, hogy az UNESCO szlogenjével élve senkit se hagyjanak magára a közösségek a tanulás kapcsán.

A közelmúlt digitalizációs és technológiai innovációi révén már számos ország felnőttjei megélhetik a tudás és a képességek fejlesztésének gyors és minőségi elmélyítését. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy folyamatosan hozzáférjenek azokhoz a technológiákhoz, melyek segítenek az ismeretek bővítésében és a képességek felnőttkorban történő fejlesztésében. Mindezt olyan közösségi oktatási, képzési és kulturális alapú szolgáltatások tudják előmozdítani, melyekhez valóban hozzáférhetnek a felnőtt tanulók, akár foglalkoztatási célú, akár közvetlenül nem foglalkoztatási célú ismeretszerzési és/vagy képességfejlesztési tevékenységet folytatnak.

Számunkra, például a pécsi környezetben zajló közösségi tanulási formák fejlesztését tekintve nagyon lényeges szempont, hogy végre tanulási tényezőként, még pontosabban fejlesztési dimenzióként jelenik meg a tanuló közösségek és tanuló városok ügye, mert ténylegesen úgy véljük, hogy a fenntartható közösségek és városok fejlesztésének kulcskérdése az intergenerációs és az interkulturális tanulások elmélyítése, melyek révén valóban növelhető a tanulásban résztvevők száma, csakúgy, mint tanulási képességeik és teljesítményeik egyaránt. Azért igyekszik a pécsi tanuló város fejlesztésében, azaz az UNESCO Global Learning City Pécs programban elkötelezett civil közösség immáron öt

esztendeje fesztiválok keretében valódi tanuló közösségeket formálni, mert az hiteles, igazán alulról építkező módja annak, hogy az életen át tartó tanulás felfogását előmozdítsuk. Ennek jó példaként érdemes előhozni, ahogy Minorics Tünde és Bokor Béla munkássága hozzájárul ahhoz, hogy Pécs és Baranya értékei a kultúráközvetítés számos formájára támaszkodva beépüljenek a közösségek és benne a felnőttek identitásába, tanulási megnyilvánulásába. De hasonlóképp a helyi közösség oktatási, művészeti, kulturális, tudományos, környezetvédelmi, sport, civil stb. életének más jeles képviselői szintén kiveszik részüket e nem könnyű folyamat küzdelmes mindennapjaiból.

Végül szögezzük le, hogy a tanulóhoz való jog alapvető egyetemes emberi jogként való felfogását ma számos ok miatt ismét fontos és lényeges hangsúlyozni, mert megannyi alapvetően erős kihívás és veszély éri naponta a felnőtteket szinte minden kontinensen, amikor tanulni szeretnének. Valóban fontos kiállni azon elv mellett, hogy minden felnőtt számára lehetőség legyen oktatásban részesülni, tanulni, hogy jobb életet élhessenek saját maguk és közösségeik érdekei, céljai szerint.

Összegzés

Mindezen gondolatok alapján csak remélhetjük, hogy a magyar felnőttoktatás és képzés formálásában résztvevő, abban szerepet vállaló szakpolitikai szereplők, döntéshozók, a terület kutatói és fejlesztői, továbbá a szakma képviselői közösen ismerik fel annak fontosságát, hogy csak egy alulról építkező és formálódó felfogás lehet eredményes abban, hogy hazánkban is mértékadó módon növekedjék a tanuló felnőttek száma és hogy tanulásuk hatékony és eredményes legyen nemzetközi összevetésekben egyaránt. Már ezért is érdemes, sőt tanulságokkal teli az ICAE és az UIL dokumentumait a felnőttoktatás és képzés világában kutató-fejlesztő szakemberként ismerni, mert ezek felhívják a figyelmet azokra a kihívásokra, melyek közül több hazánkban is megnehezíti a felnőttoktatás és képzés professzionális, a tanulói igényeket szem előtt tartó fejlesztését, valamint a tanuló részvétel és teljesítmények növelését.

Irodalomjegyzék

- International Council of Adult Education (2020). *Adult Learning and Education (ALE) – Because the Future Cannot Wait* Paris:UNESCO, Forrás: <https://en.unesco.org/futuresofeducation/sites/default/files/2020-10/ICAE%20-%20Futures%20of%20ALE%20FINAL.pdf>. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)
- UNESCO (1976). *Recommendation on the Development of Adult Education*. https://uil.unesco.org/fileadmin/keydocuments/AdultEducation/Confintea/en/Nairobi%20Recommendation_Eng.pdf. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)
- UNESCO (2010). *The Belém Framework for Action*. <https://uil.unesco.org/adult-education/confintea/belém-framework-action>. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)
- UNESCO (2015). *Education 2030. Incheon Declaration and Framework for Action. Towards Inclusive and Equitable Quality Education and Lifelong Learning for All*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656>. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)
- UNESCO (n.d.). *Futures of Education*. <https://en.unesco.org/futuresofeducation/>. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)
- UNESCO UIL (2009). *Global Report on Adult Learning and Education*. 1. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186431>. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)
- UNESCO UIL (2013). *Global Report on Adult Learning and Education*. 2. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000222407>. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)

- UNESCO UIL (2015). *Recommendation on Adult Learning and Education*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245179>. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)
- UNESCO UIL (2016). *Global Report on Adult Learning and Education 3*. <https://uil.unesco.org/adult-education/global-report/third-global-report-adult-learning-and-education-grale-3> (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)
- UNESCO UIL (2019). *Global Report on Adult Learning and Education 4*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372274>. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)
- UNESCO UIL (2020). *Embracing the Culture of Lifelong Learning*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374112>. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)
- United Nations (2015). *Transforming our World: the Agenda 2030 for Sustainable Development Goals*. <https://sdgs.un.org/sites/default/files/publications/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)
- United Nations (n.d.). *High Level Political Forum on Sustainable Development*. <https://sustainabledevelopment.un.org/hlpf>. (Letöltés dátuma: 2021.04.21.)

Bajusz Klára

IDŐSOKTATÁS AZ ONLINE TÉRBEN. LEHETŐSÉGEK ÉS KIHÍVÁSOK

Absztrakt

A Covid-19 járvány okozta kényszerű távolságtartás a legtöbb közösségi, tanulási programot az online térbe száműzte. Az irányelvek, módszertani segédletek a 60 év felettieket mint célcsoportot legtöbbször figyelmen kívül hagyják. A tanulmány azt vizsgálja meg, hogy a digitális eszközökkel zajló oktatás miként alkalmazható az idősoktatásban – a koronavírus-járvány során vagy az után mennyiben változhat meg az idősek jelenléte az online térben. Statisztikai adatok alapján képet kaphatunk arról, mennyire használják az idősek az internetet és a hagyományos média eszközeit, hogyan tipizálhatóak a szeniorok IKT-eszközhasználati szokásaik alapján. Sorra vesszük, milyen didaktikai sajátosságai vannak az online idősoktatásnak: hogyan jelenik meg a digitális analfabetizmus hátráltató tényezőként; a hozzáférési nehézségek, az eszközhasználati problémák miért jelentenek problémát; milyen nehézségei vannak a gyakorlatorientált idősoktatás online térbe való átültetésének. Kiemelt kérdés, hogy mennyiben jelent pótolhatatlan hiányt a gerontoedu-kációban a személyes jelenlét hiánya (tanár-diák, diák-diák viszony). A tanulmány kitér arra is, milyen előnyei és hátrányai vannak az online idősoktatásnak, időskori tanulásnak, és melyek azok az alapvető didaktikai kérdések, melyek a digitális eszközök használata esetén sem hagyhatóak figyelmen kívül.

Kulcsszavak: időskori tanulás; online oktatás; idősoktatás-módszertan

Az idősek és a digitális eszközök

Az online felületekre kényszerűen átkerült tanulási-tanítási folyamatok feltételrendszere, módszertana és eszközei kapcsán az utóbbi egy évben számos iránymutatás és segédanyag született (Európai Tanács, 2020. 06. 26.), ám ezek az időseket mint célcsoportot legtöbbször figyelmen kívül hagyják annak ellenére, hogy az idősek digitális készségeire az élet szinte minden terén egyre nagyobb szükség van (Kärnä & Pihlainen, 2020).

A járványhelyzet okozta változásokra reagálva és az idősekre fókuszálva az Európai Unió Tanácsa 2020-ban közzétette „Az idősokorúak emberi jogai, részvétele és jólléte a digitalizáció korában” című tanácsi következtetéseket, mely – többek között – a következőkre szólítja fel a tagállamokat (Európai Tanács, 2020. 10. 09.):

- erősítsék tovább az idősek digitális világban való jelenlétével kapcsolatos döntésekben a civil szféra részvételét
- a járványhelyzetben hozott védőintézkedések legyenek tekintettel az idősek pszichológiai egészségére és életminőségére
- biztosítsanak szociális védelmet az idősokori szegénység megelőzése érdekében
- az aktív és egészséges idősödés megvalósulásához használják a digitális technológia eszközeit

- tegyék lehetővé a társadalmi, oktatási és kulturális eseményeken való távoli részvételt
- támogassák az időskorúakat a digitális készségek fejlesztésében
- adjanak az idősek kezébe digitális eszközöket a mindennapi feladatok elvégzéséhez (vásárlás, társadalmi kapcsolattartás).

Az idősek számára leghatékonyabb segítséget nyújtó IKT-eszközök fejlesztése globális kihívás elsősorban a következő területeken: tanulás, egészségügyi ellátás, szociális kapcsolatok, és a mentális egészség megőrzése (Ammar et al, 2021).

Magyarországon a Digitális Jólét Program keretén belül elkészült a Kilátás a világhálóra című kiadvány (2019), mely az idősek digitális készségeinek fejlesztését célozza. A pdf-formátumban szabadon letölthető füzet a fájlkezelés, szövegkezelés, alkalmazások, internet, böngészők, képek és videók, online térképek, online levelezés, közösségi média, online kommunikáció és az online vásárlás témakörök rövid bemutatásával igyekszik közelebb vinni az IKT-eszközök világát a 60 év felettekhez. A Digitalizáció az aktív idősekért projekt pedig 2017 és 2019 között országszerte tízezer 65 év feletti számára tett elérhetővé a témában készségfejlesztő programokat (Digitális Jólét Magazin, 2020).

Az idősek internethasználati szokásai

A 60 év felettek internethasználati szokásaival kapcsolatban sajnos friss statisztika nem áll rendelkezésünkre annak ellenére, hogy a járványhelyzet következtében minden bizonnyal több 60 év feletti kezdett el – akár kényszerűségből – IKT-eszközöket használni. A szociális távolságtartás és a karanténhelyzet rákényszerítette a családokat valamint a külön élő időseket arra, hogy a megszokottól eltérő, sokszor digitális csatornákon tartsák a kapcsolatot. A szociális és egészségügyi ellátórendszer eléréséhez is új készségeket kellett kialakítani: e-mail címet létrehozni, ügyfélkapun keresztül kommunikálni, csekkeket online befizetni. Sokan a karantén alatt vásároltak először az interneten, vagy kapcsolódtak be kulturális programokba, regisztráltak előadásokra, illetve töltöttek le videokonferenciákra használt alkalmazásokat (Google Meet, Microsoft Teams, Zoom stb).

Amit a hazai statisztikából a korábbi évekre vonatkozóan megtudhatunk (NMHH, 2017):

- 2017-ben a 60+-osok 30%-a internetezett heti rendszerességgel
- a hatvanas éveikben levők és a diplomások használják leginkább az internetet, az idősebb generációk kevésbé
- a 65 év felettek 64%-a nem használ számítógépet, 24%-uk viszont majdnem minden nap
- az idősebbek elsősorban (és ez összecseng a nemzetközi adatokkal) böngészésre, közösségi oldalak elérésére és hivatalos ügyek intézésére használják az internetet
- ha az időseknek nincs internet-előfizetése, annak elsődleges oka a hozzáférés hiánya, és nem az anyagiak
- az idősek körében még mindig messze a tv a legnépszerűbb kommunikációs eszköz (90%).

Érdeemes kiemelni azonban, hogy azok az idősök, akik interneteznek, sokkal kevesebbet néznek tévét – azt tudjuk, hogy a fiatalabb korosztályoknál ez a jellemző (a tízes, húszas és harmincas éveikben levők alig tévéznek), de mára a netet használó 60-70-esek közel háromnegyede ugyanannyit vagy többet használja a világhálót, mint amennyit tévézik (NMHH, 2020).

Az Ericsson ConsumerLab 2019-ben felmérést készített az USA, Brazília, Németország, Olaszország, Egyesült Királyság, Svédország, Kína és Japán „fiatal-öregjei”, azaz 65-74 évesei körében (Rinderud, 2021). A kutatás adatai szerint már a koronavírus-járvány előtt is a célcsoport harmada nagyrészt egyedül töltötte idejét – ők feltehetően azóta még izoláltabban élnek. A megkérdezettek 70%-a érezte úgy, hogy a krízis hatására erősen romlottak szociális kapcsolatai. Bár a Covid-19 járvány közelebb hozta az időseket a technológiához, az idősök és fiatalok közötti digitális szakadék – mely a járványhelyzet előtt keskenyedni látszott az idősök folyamatos felzárkózásával – mostanra még jobban elmélyült, hiszen az IKT-eszközök használata az utóbbi évben minden korosztályban hangsúlyosabbá vált. Ennek ellenére a szeniorok 90%-a úgy érzi, hogy a digitális eszközöknek sok hasznát vették a karantén alatt, illetve a mindennapokban (vásárlás, kapcsolattartás, egészségügyi ellátás, filmnézés).

A digitális szakadék az idősök csoportjában is jelen van, hiszen a 60 év felettiek közel fele használ csak IKT-eszközöket. A lemaradásnak számos oka van, de elsősorban az iskolázatlanság, a szegénység, a rossz egészségi vagy mentális állapot, és az elmagányosodás hozhatók fel magyarázatként.

A digitális szakadék két oldalán álló 65-74 évesek tipizálása is elkészült (Rinderud, 2021). Eszerint digitális kompetenciáik szempontjából öt csoportra oszthatjuk a „fiatal-időseket”:

IKT-eszközöket nem használó szeniorok:

- A hagyományőrzők (a korosztály kb. 20%-a)

Sokuknak nincs gyermeke, rokonaikat is ritkán látják, sokszor magányosak, ritkán aktívak. Az átlagos nyugdíjásnál kevesebb digitális eszközük van

- A küzdő nyugdíjasok (a korosztály kb. 25%-a)

Sokszor egyedül élnek, jellemzően valamilyen egészségügyi probléma vagy a szegénység miatt életminőségük az átlagosnál rosszabb. Kevés IKT-eszközzel rendelkeznek, de tévét a szokásosnál többet néznek

IKT-eszközöket használók:

- A társasági nagyszülők (a korosztály kb. 25%-a)

Jellemzően párkapcsolatban élnek, sok barátjuk van, az átlagosnál kevésbé félnek az elmagányosodástól. Digitális eszközhasználati szokásaik a társadalom átlagához igazodnak

- Az érett életművészek (a korosztály mintegy 15%-a)

Párkapcsolatban élnek, az átlagosnál iskolázottabbak és jobb anyagi körülmények között élnek. Többet fogyasztanak, többet járnak társaságba, többet mozognak,

sportolnak, autót vezetnek. Rendszeresen használnak digitális eszközöket (okos-telefon, tablet, digitális tévé vagy lakásriasztó-rendszer). Érdeklődnek a társadalmi problémák (pl. fenntartható fejlődés, környezetvédelem) iránt.

- Az öreg kockák (a korosztály kb. 15%-a)
A technológia iránti érdeklődés vezeti őket, azaz nem csak olyan digitális eszközeik vannak, melyek alapvetőek a mindennapokban, szeretik a „kütyüket”. Iskolázottak, aktívak, többet fogyasztanak, szociális életük gazdag. Az átlagnál többet használják az internetet, sokuknak van okoshangfaluk (smart speaker).

A hazai kép feltételezésünk szerint hasonló, bár a „küzdő nyugdíjasok” csoportja a relatív szegénység mértéke miatt sajnos minden bizonnyal nagyobb. Általánosan elmondható, hogy azok az idősök vannak előnyösebb helyzetben, akik a karanténhelyzet előtt elsajátították az internet használatát – az online térben való könnyebb mozgás ugyanis segít abban, hogy megtartsák szociális kapcsolataikat (Messing & Ságvári, 2020).

Idősoktatás az online térben

Az idősoktatás online megvalósítása több kérdést is felvet. Az egyenlő hozzáférés hiánya miatt a hátrányos helyzetű idősök lemaradása növekszik. Az IKT-eszközök használatának képessége általában a következő veszélyfaktorok megléte (esetleges halmozódása) mellett kevésbé jellemző: iskolázatlanság, szegénység, kistelephelyen élés, 75 év feletti életkor, testi vagy mentális betegség, elmagányosodás. A digitális kompetenciák hiánya visszavezethető egyrészt arra, hogy ezeknél az idősöknél alacsony szintű a tanulási motiváció, alapkészségeik eleve gyengék, nem nyitottak új ismeretek elsajátítására, nincs önbizalmuk, kevés oktatási program érhető el lakóhelyükön, valamint közvetlen társadalmi környezetük sem támogató, ha tanulásról van szó. A másik meghatározó akadály az anyagi források hiánya: nincsenek digitális eszközeik és megfelelő minőségű, állandó internetkapcsolatuk.

A digitális analfabetizmus ma már az élet szinte minden területén lemaradást okoz, és ezt a folyamatot a vírushelyzet okozta korlátozások felgyorsítják. Az egészségügyi intézményekkel, a hivatalokkal, a különböző ellátórendszerekkel való kapcsolattartás és az információszerzés egyre inkább virtuális csatornába terelődik, kirekesztve ezzel azokat, akik a digitális térben bizonytalanul, vagy egyáltalán nem tájékozódnak.

Módszertani szempontból az online idősoktatásban a legnagyobb problémát a személyes jelenlét hiánya jelenti. A „face to face” kapcsolattartás az idősoktatás egyik alappillére, munkánk jó részét a személyes találkozások adta élmények erejében rejlik. Az érintések, a jó hangulat, a személyre szabott figyelem, a közösség megtartó ereje olyan előnyök, melyekkel digitális eszközökön keresztül aligha élhetünk.

A Pécsi Szenior Akadémia 2014 óta nyújt tanulási lehetőségeket és közösségi élményt a 60 év feletti pécsi és Pécs környéki idősök számára. Az akadémiát a Pécsi Tudományegyetem és az Aktív Időskorért Alapítvány közösen tartja fenn. Előadásaink (szemeszterenként hét, kéthetente szerdánként) alkotják tevékenységünk gerincét, ezekre épülnek tanfolyamaink, tanulócsoportjaink. Célunk a sikeres idősödés megvalósítása, a közösségépítés, a szenior önkéntesség erősítése és az aktív időskor megélésének elősegítése. Több,

mint 800 regisztrált résztvevővel és 12 aktív szemeszterrel büszkélkedhetünk. A koronavírus-járvány okozta korlátozások miatt a 13-14. szemeszterünk gyakorlatilag elmaradt. Az első időszakban szabadtéri programjainkat megtartottuk (kirándulások, városi séták), majd ezeket is be kellett szüntetnünk. Két előadás anyagát rögzítettük és közzétettük a Youtube-on, nézettségi rátájuk azonban meg sem közelíti a megszokott 2-300 fős létszámot (60-90 letöltés). A járvány kezdete óta egyértelműen tapasztaljuk, hogy online programjaink a korábban aktív, szinte rendezvényt ki nem hagyó résztvevőink körében sem népszerűek. Természetesen vannak, akik az online előadások, tanfolyamok iránt ugyanúgy érdeklődnek, de számuk jóval alacsonyabb. A rögzített előadások hallgatósága, vagy az online tanfolyamokra jelentkezők száma a korábbi harmadára-negyedére esett vissza (nem reprezentatív adat: az állítás a Pécsi Szenior Akadémián (Pécs) és a Milton Friedman Szenior Akadémián (Budapest) tapasztalt jelenségre alapul).

Módszertani nehézségként jelentkezik az is, hogy az idősek a közvetítő számítógépes programokat, alkalmazásokat nem ismerik, illetve nem használják készségszinten. Nehezen regisztrálnak, csatlakoznak, nem mozognak rutinosan ezeken a felületeken, ez pedig gyakran elveszi a kedvüket a próbálkozástól. Amint erre lehetőség adódik, jelenléti oktatásban kell felkészíteni az időseket ezeknek a programoknak a használatára, hogy a jövőben ezek ne ijesztő akadályként vagy kizáró okként legyenek jelen az online tanulási térben.

A jelenléti idősoktatásban is kiemelt módszertani szempont az, hogy az előadó jól látható és hallható legyen minden résztvevő számára. Az online térben gyakran adódnak sávszélességi problémák, így a kommunikáció akadozik vagy nehezen érthető, nincs azonnali visszacsatolási lehetőség, mindez szintén csökkentheti a tanulási motivációt.

Az idősoktatási programok jelentős része gyakorlati jellegéből adódóan nem, vagy csak részben ültethető át az online térbe: szenior örömtánc, idősjóga, akvarellfestés, kerámia-készítés, kézimunkázás, kirándulások és túrák, kóruspróbák, terápiás foglalkozások. A szeniorok körében kiemelten népszerűek az ilyen, élményalapú és aktív részvételre épülő programok, melyek sikerélményt adnak, javítják az életminőséget. A koronavírus kapcsán meghozott szociális távolságtartási szabályok 2020 tavaszi bevezetése után a Pécsi Szenior Akadémia tevékenysége is nagyon szűk keretek közé szorult: online írásbeli kikérdezéssel kutatásokat végzünk, tudáspróbát, vetélkedőt szervezünk, de a személyes találkozások kiiktatásával programjaink hatékonysága érezhetően csökken és sokkal szűkebb célcsoportot érünk el.

Az online idősoktatás előnyei

Természetesen az online tanulás számos előnyt sorakoztathat fel. Térben kötetlenül lehet csatlakozni: az utazás költségei és időterhe megszűnik, rossz időjárás esetén, az esti órákban, vagy más településen, akár a világ másik felén részt vehetünk programokon (pl. a Louvre online tárlatvezetésén). Ezáltal a hozzáférés esélyei is javulnak.

Az online tanulás időben is kötetlen lehet: egy rögzített előadás, színházi produkció, koncert visszanezhető más időpontban, akár többször is. Így a napi időszerkezet adta keretek megszűnnek: megnézem, ha ráérek, nem tudok elkészni. Ez szintén javítja a hozzáfé-

rési esélyeket, hiszen betegágyból, munka után, vagy miután az unokát hazavitték, megnézhetem, ami érdekel. Sok olyan idős hozzáférhet így ismeretekhez, akik korábban kirekesztettnek érezték magukat (lakásukat elhagyni nem tudók, fogyatékkal élők, kistelepülésen lakók).

Ha otthonról csatlakozunk egy online programhoz, csinosan felöltöznünk, fodrászhoz mennünk sem szükséges, ezzel ismét időt és pénzt takaríthatunk meg.

Az online programokra az idősek bejelentkezhetnek becenévvel, arcukat nem mutató profilképpel is, megőrizve inkognitójukat. Így kevésbé ijesztő egy új csoporthoz való csatlakozás, vagy egy új témakör megismerése. Kérdezni is könnyebb, ha ezt valós személyiségünk, arcunk felfedése nélkül tesszük. Korábban gyakran tapasztaltuk, hogy az iskolázatlanabb idősek azért nem mernek eljönni előadásokra, mert nincs önbizalmuk, nem tudják, hogyan öltözködjenek, félnek a megszégyenüléstől, a tanulás világában idegenül mozognak.

Az online idősoktatás hátrányai

Az időben való kötetlenség (bármikor visszanézhetek egy programot) az időszerkezet instabilitását is okozhatja. Korábban sokan úgy alakították napi-heti időbeosztásukat, hogy abba az akadémiai programok mindenképpen beleférjenek. Tudták, hogy 3 órára oda kell érniük, ehhez igazították egyéb feladataikat. Most ez a „vezetőszál” elszakadt, a napjaik esetleg elúsznak (késői felkelés, önmaguk vagy tennivalóik elhanyagolása). A programokhoz való csatlakozás időbeni kötetlensége folyamatos halogatást is eredményezhet (majd később megnézem), mely az érdeklődés elvesztését is okozhatja.

Az, hogy egy online előadásra nem kell felöltözni, nem kell a kinézetünkre adni, szintén hordoz veszélyeket. Az, ha a külsőnkre, megjelenésünkre való igényesség mint motiváció elhal, okozhat problémákat az életvezetésben, a szociális kapcsolattartásban, egészséges életvitelben (pl. elhízás). A kimozdulás hiánya (hiszen minden elérhető otthonról) elmagányosodást, depressziót, testi tüneteket is okozhat.

Az online térben – ennek nehézségeit már említettük – nincs valós közösség. A jelenléti szeniorprogramok javítják az életminőséget, erősítik a valahová tartozás érzését (Bajusz, 2017), így az elmagányosodás elleni küzdelem egyik leghatékonyabb eszközét jelentik. Tapasztalataink szerint az online oktatás azok számára helyettesíti hatékonyan a jelenléti programokat, akik az élet más területein is aktívak, magasan iskolázottak, társadalmi kapcsolataik sokszínűek, mobilisak, digitális kompetenciáik jók. Résztevőink közel fele azonban valamilyen szempontból hátrányos helyzetű (legfeljebb középfokon iskolázott, IKT-ismeretei nincsenek, magányos, alacsonyabb jövedelmi szinten él, vagy egyetlen kapcsolata a közösséggel a szenior akadémiai tagság). Életminőségüket nagyban befolyásolja, hogy milyen motivációk mentén, milyen külső segítséggel és ingerekkel élik mindennapjaikat – jelenleg pedig éppen ezek hiányoznak, mivel a szociális távolságtartás miatt programjaink elmaradnak.

Az online idősoktatási processzusokat ritkán kísérik egyéb, spontán módon szerveződő kísérőprogramok. Elkészönünk, kilépünk az alkalmazásból, és a kapcsolat megszakad. Egy-egy hagyományos, jelenléti előadás után azonban be lehet ülni még valahova meginni egy kávé vagy egy sört, egy hirtelen jött ötlettől vezérelve meg lehet szervezni

egy délutáni kerti partit vagy egy kirándulást, hiszen a résztvevők személyesen találkoznak, az előadások előtt-után kiscsoportokban beszélgetnek, viccelődnek, érdeklődnek egymás mindennapjai iránt, barátságok, szerelmek szövődnek.

Az online térben nincs taktilitás. Egy-egy baráti érintés, bátorító, vagy szeretetteljes ölelés csodákat tehet, idős korban kiemelten. Azok számára, akik egyedül élnek, rokonnal ritkán találkoznak, az idősoktatási programok résztvevői sokszor a családot jelentik. Egymás motiválása, segítése, megdicsérése létfontosságú. Ezeknek a kapcsolatoknak a gyógyító ereje csak felületesen hat a digitális kommunikáció keretein belül.

A digitális szakadék jelen van generációk között és azokon belül is, így jelenleg az idősök közel fele nem fér hozzá IKT-eszközökhöz, illetve nem tudja kezelni azokat. Számukra a jelenléti oktatás az egyetlen elérhető forma, bármilyen online tereket is nyitunk meg. Esetükben a járványhelyzet okozta krízis nehezebben kezelhető, nő az elmagányosodás, a depresszió, az egészségvesztés veszélye. Az az életminőség, melyeket esetükben a jelenléti oktatással elértünk, most geronto-educációs eszközökkel nem tartható fenn. Az idősödéssel járó veszélyek (immobilitás, elmagányosodás, másoktól való függőség) hathatós kioltása csak rendszeres, szakmailag megfelelő munkával érhető el. Hogy ez mennyire, és milyen hatékonysággal ültethető át a digitális világba, még kérdés. A megoldás valószínűleg itt is az arany középút lesz: bizonyos programok, előadások, tanfolyamok tartósan átkerülhetnek az online térbe, a gyakorlat- és résztvevőorientált foglalkozások ideális közege pedig egyelőre marad a hagyományos, jelenléti oktatás.

Irodalomjegyzék

- Ammar, A., Bouaziz, B., Trabelsi, K., Glenn, J. M., Zmijewski, P., Müller, P., Chtourou, H., Jmaiel, M., Chamari, K., Driss, T. & Hökelmann, A. (2021). Effects of home confinement on mental health and lifestyle behaviours during the COVID-19 outbreak: Insight from the ECLB-COVID19 multicenter study. *Biology of Sport*, 38(3), 391-396.
- Bajusz, K. (2017). „Új szín az életben”. 60 év felettiék a Pécsi Szenior Akadémián. *Opus et Educatio*, 4 (4) 515-525.
- Bajusz K. (2020). A járványhelyzet hatása a Pécsi Szenior Akadémia hallgatóinak életmódjára. *Magyar Gerontológia*, 12 (Különszám), 20-21. <https://ojs.lib.unideb.hu/gerontologia/article/view/8458/7701> (A letöltés dátuma: 2021. 02. 19.)
- Digitális Jólét Magazin. 2020. Digitális Jólét Nonprofit Kft. <https://7be50765.flowpaper.com/djpmagazin-PFversion/#page=1> (A letöltés dátuma: 2021. 03. 02.)
- Európai Tanács. (2020. 06. 26.). *Az Európai Tanács következtetései az oktatás és a képzés területén a Covid19-válság elleni fellépésről.* 2020/C 212 I/03. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020XG0626\(01\)&qid=1619597002367&from=HU](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020XG0626(01)&qid=1619597002367&from=HU)
- Európai Tanács. (2020. 10. 09.) *Az időskorúak emberi jogai, részvétele és jólléte a digitalizáció korában.* Brüsszel. (OR. en) 11717/1/20 REV 1 SOC 607. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11717-2020-REV-1/hu/pdf>
- Kärnä, E., & Pihlainen, K. (2020). How learning theories can be applied to support older adults' acquisition of digital skills? *Magyar Gerontológia*, 12. (Különszám) 5.
- Kilátás a világhálóra. Digitális Jólét Program. 2019. Neumann János Nonprofit Kft. <https://digitalisjoletprogram.hu/hu/kiadvanyaink/download/Kil%C3%A1t%C3%A1s%20a%20vil%C3%A1gh%C3%A1l%C3%B3ra.pdf/hu> (A letöltés dátuma: 2021. 03. 02.)

Messing V. & Ságvári B. (2020). *A járvány miatt sokaknak bezárult a világ - Hazai vizsgálat a 65 év feletti helyzetéről.* https://mta.hu/tudomany_hirei/a-jarvany-65-even-feluliek-tarsas-kapcsolataira-gyakorolt-hatasat-vizsgaltak-110522 (A letöltés dátuma: 2021. 03. 20.)

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (2017): *Távközlési szolgáltatások használata a lakossági felhasználók körében.* https://nmhh.hu/dokumentum/194915/tavkozlesi_szolgaltatasok_lakossagi_hasznalata_2017.pdf (A letöltés dátuma: 2021. 03. 15.)

NMHH-felmérés: *csökken a hagyományos média fogyasztóinak aránya az internethez képest.* 2020. július 23. https://nmhh.hu/cikk/213676/NMHHfelmeres_csokken_a_hagyomanyos_media_fogyasztoinak_aranya_az_internethez_kepest

Rinderud, P. (2021): *Seniors and technology during COVID-19: the latest insights.* <https://www.ericsson.com/en/blog/2021/1/seniors-and-technology-during-covid> (A letöltés dátuma: 2021. 03. 17.)

Koller Inez Zsófia

A KÖZÖSSÉGI TANULÁS LABORATÓRIUMA – A JÖVŐ KÉP MŰHELYSOROZAT

Absztrakt

Jövő-Kép műhelysorozat a társadalmi érzékenyítésre épülő foglalkozások bemutatásának és tesztelésének biztosít keretet a Társadalmi Befogadás Szakkollégium számára. E tanulmány a műhelysorozat első hat rendezvényének fejlődéstörténetét mutatja be, sorra veszi az egyes műhelyek szervezési folyamatait, teszteredményeit, a tapasztalatokra és a folyamatosan formálódó célkitűzésekre építő változtatásokat, illetve beágyazza a Jövő-Kép műhelyek során létrejött foglalkozásokat egy sajátos elméleti és módszertani keretbe, melyek közül mára már több önálló kutatásként is legitímálta magát. A műhely multidiszciplináris társadalomtudományi kísérlet, mely szabályozza a résztvevők összetételét, a feladatok elvégzésének idejét, sorrendjét, s közben vizsgálja a résztvevők feladatmegoldási sikerességét, együttműködési stratégiáit, kényszerhelyzetekre adott reakcióit, így számos elméletet felhasznál a szociológia, a pszichológia, az etika, a könyvtártudomány és a neveléstudomány területéről. A tanulmány célja, hogy beazonosítsa azokat az elméleteket, tudományos rendezvény szervezéséhez, valamint tudományos kutatás teszteléséhez szükséges paramétereket, melyek alkalmassá tesznek egy rendezvénysorozatot arra, hogy a társadalmi érzékenyítés területén tartalmas, értékes és egyben élvezhető, a közösségi tanulásra alapozó foglalkozásokat tervezzenek benne.

Kulcsszavak: közösségi tanulás; edutainment; kollaboratív foglalkozás tervezés

A tanulmány célkitűzése

Ma számos olyan társadalmi problémával találkozunk, amelynek a feloldásához szükséges tudás és képesség fejlesztését megteremtő alapok egyelőre hiányoznak a közoktatásból, hiszen előkészítésük nincs jelen az ezt megalapozó felsőoktatási képzésben sem. A Társadalmi Befogadás Szakkollégium (a továbbiakban TBSZ) egy olyan egyetemi szervezet a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karán, amelynek célja módszertani útmutatók, foglalkozások kifejlesztése a közösségi tanulás színterén különféle, a társadalom egyes tagjainak az integrációját hátráltató, veszélyeztető okok felismerésének, kezelésének a játékos megtanulására. E tanulmány a TBSZ Jövő-Kép műhelysorozatának keretében kifejlesztett játékok elméleti-módszertani hátterének, valamint a játékok fejlődéstörténetének elemzésén keresztül mutatja be, miként tervezhető alkalmas foglalkozás a közösségi tanulásra, amely mind a közoktatásban, mind az egyetemi képzésben hasznosítható lehet. Sorra veszi a műhely szervezési kereteit, teszteredményeit, valamint a szervezési paraméterek különbözőségéből adódó változásokat és az azokra reagáló fejlesztéseket.

Miért Jövő-Kép?

Elsőként szükségesnek tartom a műhelysorozat létrehozásának és címének magyarázatát. 2017 elején, miután a TBSZ minden formális bejegyzése megtörtént a szakkollégium új formációban történő újraélesztéséhez¹, igyekeztünk megtalálni azt a közös területet, amely összeköt mindenkit, egyúttal több különböző igényt is kielégít: kapcsolatot nyit a szakkollégisták számára a nyilvánosság felé, legyen az akár kutatásaik terepe, akár kutatásaik bemutatása, lehetőséget biztosít eredményeik tesztelésére, finomítására, magának a rendezvénynek a megszervezése is gyakorlási lehetőséget biztosít, egyúttal a külső szemlélő számára bepillantást enged erre az összetett folyamatra. Az ötletet az indította el, hogy csatlakozni akartunk egy országos rendezvénysorozathoz, amely a kapcsolati hálózatosodás feltételét szabta, ezért elkezdtünk azon gondolkodni, milyen társadalmi csoportok, intézmények felé nyissunk, s bár végül erről az országos rendezvénysorozatról lemaradtunk, mindenképpen végig szeretnénk volna vinni elképzelésünket, így középiskolákra szabható programok tervezését tűztük ki célul. A tagok kutatási témáit összevetve azonban abba a nehézségbe ütköztünk, hogy azok túlzottan széles spektrumot öleltek fel, egyedül a módszertani alapok konvergáltak, hiszen a szakkollégium tanáráként annak a feltételnek a teljesítését kértem, hogy egy a hagyományos tudományos konferenciák statikus formai keretével szakító, nyitott, játékos, dinamikus, sokszereplős tudományos rendezvényben gondolkodjunk. A tudomány és a társadalom közötti kapcsolatok megújításának ugyanis véleményem szerint az lehet a kulcsa, hogy a tudomány új hangon szólítja meg a társadalmat és egy új megközelítésű képet fest róla. A szakkollégium tagjaival közösen abból indultunk ki, hogy megmutatjuk, milyennek látjuk most a jövő társadalmát, hogyan szeretnénk hozzájárulni a jövő társadalmának aktív szereplői, a mai feltörekvő nemzedék társadalmi értékekről vallott nézeteinek formálásához. Ehhez pedig kifejezetten jól is jött, hogy a szakkollégium tagjai különböző egyetemi képzések különböző évfolyamainak résztvevői, így a társadalmi befogadás gondolatát többszörös perspektívába képesek helyezni. Végül a tervezés beszélgetéseinek zárásaként a két leggyakrabban használt kifejezés összetételével, Nagy Petra nevezte el a rendezvényt, amely olyan jól sikerült, hogy a következő félévben megpróbálkoztunk még eggyel. Jelenleg a hetedik műhely előkészítésének szakaszában járunk.

Kutatói perspektíva

A műhely a közösségi tanulás színteréül szolgál, melynek során az egyes résztvevők nem egy pusztán a feladat elvégzésére létrehozott alakzat alkotóelemei, ahol a tagok elvesztése pusztán gyakorlatias szempontokból okoz hátrányt, például azzal, hogy lecsökken a feladat megoldásában résztvevők száma (Meadows, 2008, p. 28.). Éppen ellenkezőleg, a közösségi tanulás alapja, hogy emberek közötti kapcsolatokra épít, sőt a résztvevők

¹ A Társadalmi Befogadás Szakkollégium eredetileg 2007-ben jött létre a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Képzési Karán (PTE FEEK), majd a Kar összevonásra került a korábbi Illyés Gyula Pedagógiai Karral és együtt Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karként (PTE KPVK) működött tovább 2015-2018 között. A szakkollégium ekkor új tagokkal és tanári vezetéssel újraszerveződött. Majd a régi FEEK-es intézeti struktúra kivált a KPVK-ból és csatlakozott a Bölcsészettudományi Karhoz (PTE BTK). A szakkollégium jelenleg a PTE BTK egyik szakkollégiuma.

társadalmi kapcsolatokról való tudását, ahhoz való viszonyulását is bevonja a feladat közösségi értelmezésébe. A csoport tagjai által megjelenített értékek megvitatásra kerülnek, majd egy közös értelmezési horizontot alakítanak ki. A tanulmány azt tárja fel, hogy a résztvevők a műhelyek egyes programelemein hogyan építkeznek a közös tudásból, milyen stratégiákat dolgoznak ki, vesznek át egymástól, melyek az együttműködést serkentő, illetve hátráltató tényezők, milyen hatással van maga a foglalkozás a résztvevőkre, ők hogyan élik meg saját szerepüket és hogyan reagálnak a többiekkel történetekre.

Fogalmi keretek

A közösségi tanulás (community learning) egyik az utóbbi időben kiugróan fejlődő területe a közösségi játék (social gaming), amely két nagyobb altípusba sorolható. Egyrészt a hagyományosabb értelemben vett, de a közösség fogalmát kiterjesztő altípusba, amely a hagyományos társasjátékok mint a társas táblajátékok, kártyajátékok, kvízek és szerepjátszó játékok játszását viszi ki a szűkebb családi és baráti környezetből és helyezi bele egy bárki számára elérhető közösségi művelődési vagy tanulási térbe. Míg a másik altípus a „közösségi“ terminust a közösségi média térnyerése következtében a közösségi játékon elsősorban azokat az online játékokat érti, ahol a játékosok kapcsolatban vannak egymással a virtuális térben. A műhelysorozat első hat alkalma az első altípusba tartozó játékokra épül. Célja, hogy közösségi játékokon keresztül mélyebb társadalmi problémákra hívja fel a figyelmet (Swartout & van Lent, 2003), mint például kirekesztés egyéni vagy csoportszinten, az előítéletesség és a társadalmi cselekvések hiánya. A közösségi játékok dinamikája olyan kontextusba helyezi a résztvevőket, ahol nemcsak passzív befogadói lehetnek e kérdések feltevésének és magyarázatainak, hanem maguk is aktív értelmezőivé válnak. A játék ugyanis lehetővé teszi e kérdések több oldalról történő vizsgálatát, ahol a játékosok alternatív stratégiákat dolgozhatnak ki a játék sikerének érdekében, így megtapasztalhatják a lehetséges kockázatokat és nyereségeket is (Huizinga, 1950). Az ilyen típusú játékok tervezése lehetőséget nyújt új magatartásmódok begyakorlására és új vagy fel erősített képességek, attitűdök, viselkedési modellek, valamint elméletek tesztelésére. Szemlélete a konnektivizmus egyik képviselője, Etienne Wenger a „gyakorlat közösségei“ (communities of practice) tanulásméletére épül (1998), mely a közösségi környezetben történő tanulást hatékonyabbnak tekinti az egyéni tanuláshoz képest. Wenger tanulásméletének az az alapja, hogy 1. az ember társas lény, ezért a társas érintkezés tanulási stratégiáit az oktatásban is hasznosítani lehet/kellene; 2. a tudás a hozzáértésben jelenik meg; 3. a tanulás tulajdonképpen a világ dolgaival való foglalkozás begyakorlása; és 4. a tanulás megtölti jelentéssel, értelmet ad és elköteleződést hoz létre a világ dolgai iránt (Wenger, 1998, p. 4.). A közösségi tanulás tehát társas interakciókon keresztül jön létre. Ennek feltételei 1. a közös érdek, 2. új ismeretek megszerzése egy feladat teljesítésére, valamint 3. hogy a résztvevők egymást is tanítsák a folyamat során.

Az edutainment (szórakozva tanulás/szórakoztatva tanítás) megjelenítése lényeges eleme a műhelysorozatnak. A középiskolás diákok, egyetemi hallgatók kiszakadva a mindennapi iskolai légkörből igénylik azt is, hogy új információhoz jussanak és azt is, hogy ez szórakoztató módon történjen. A flow elmélet szerint (Csíkszentmihályi, 2001) az él-

ményszerű belevonódás hatására a résztvevők 1. jobban figyelnek a részletekre, 2. könnyebben felfedezik a rejtett lehetőségeket, 3. célokat állítanak fel, 4. folyamatosan visszajelzéseket adnak és 5. előrehaladásuk során egyre nagyobb megmértetésekre is képesek (Mérő, 2010, p. 127.). Az edutainment abból az eredetileg reklámpszichológiai felfedezésből indul ki, hogy a szórakoztató elemeket is tartalmazó figyelemfelkeltés a személyes élményen keresztül tartósabban és mélyebben megragad. A figyelmet így akár az eredeti fogyasztással kapcsolatos információ helyett fejlesztő, tanító jellegű tudásra is könnyebben rá lehet irányítani. Az elnevezés Robert Heymantól ered, aki elsőként vezette be a szórakozva tanulás gyakorlatát az 1970-es években (Aksakal, 2015). Az edutainment kombinálja a tanulást az interaktív kommunikálással és cselekvéssel, illetve tudatosítja a tanulást az ismeretek, illetve azok alkalmazhatóságának próbára tevésével. Továbbá arra is megtanít, hogyan, milyen körülmények között, milyen feltételek mellett használható fel a megszerzett tudás. Az edutainment olyan területeken is alkalmazható, amely a hagyományos módszerek segítségével csak kevés sikerrel kecsegtet, pusztán ismeretátadással nehezen megtanítható, hiszen az ismereteket konkrét cselekvéshez és érzésekhez társítja. Az edutainment alkalmazását támogató elméletek közül kiemelkedik a konstruktivizmus, amely szerint kölcsönös tiszteleten alapuló kapcsolat alakul ki tanár és tanuló, valamint tanuló és tanuló között, hiszen valódi és szándékokkal telített beszélgetést folytatnak, ami az adott téma iránti intellektuális elköteleződéssel jár, valamint elindul közöttük egy olyan közös gondolkodás, amelynek alkotóelemeit közösen értelmezik és saját korábbi tudásukat, érzéseiket, tapasztalataikat megosztják egymással, amely mindannyiuk új tudásába beépül (Vygotsky, 1980). A konstruktivista felfogás leginkább a projektalapú és a felfedezés-alapú tanulást segíti. Végül itt szükséges megemlíteni a motivációs elméletet is (Keller, 2009), amely az egyéni alapkészleten túl, a kíváncsiság, a játékban való részvétel igénye folytán a kevésbé ismert területen történő eligazodásra, illetve a döntéshozásban való aktív részvételre is ráveszi a résztvevőket. Ennek elérésében fontos szerepet játszik a játékmesterek részéről történő folytonos visszaigazolás. A tanulási folyamat négy lépésre bontható Keller modelljében (2009), amely a tanuló motiváltóságának elérését célozza: 1. felkelti a tanuló érdeklődését, 2. jelentést és jelentőséget kapcsol a témához, 3. a tanuló számára elérhetővé, megoldhatóvá teszi a kitűzött feladatot, végül 4. a tanuló átélheti céljának, vagyis a feladat megoldásának teljesülését.

A kollaboratív játék tervezése (collaborative design) a kollaboratív tanulás módszerét alkalmazza (Lewin, 1948; Lewin, 1975; Johnson & Johnson, 2009) amelynek alapja, hogy a résztvevő egyének kiscsoportokban tanulnak megoldani komolyabb elméleti kérdéseket instrukciók alapján. A tervezés célkitűzése egy pontos és részletes útmutatás kidolgozása, amely előírja, hogyan hajtsanak végre a résztvevők egy feladatot együttesen, egyben igazolja is a résztvevők számára, hogy a közreműködésen alapuló feladatvégzés eredményes lehet, illetve hogyan, milyen feltételek mellett lehet eredményes. Az egyik feltétel a kollaboratív csoport eredményes működéséhez a csoporttá fejlődés, vagyis annak elérése, hogy a résztvevő egyének bármilyen háttérrel érkezzenek is, csoportazonos jegeket fedezzenek fel egymásban és a csoport létezését saját túlélési/feladatmegoldási stratégiájuk eszközének tekintsék. Ennek előidézésében játszik szerepet a közös mentális modell, a kölcsönös tisztelet és bizalom, valamint az egymástól való függőség érzése. A

kollaboratív feladatvégzés eredményességének másik feltétele az útmutatás, amely leírja, vagy egy segítő személyében elmondja, hogy az adott feladat hogyan hajtható végre közösen. Ez a tapasztalat iránymutatást adhat a résztvevőknek arra is, hogyan vegyenek részt együttműködésen alapuló feladatvégzésben később más területeken. Az útmutatásnak tükröznie kell a feladat komplexitását, de végrehajtható egységekből kell állnia. A harmadik feltétel szerint maga a kollaboratív forma attól válik eredményessé, ha a résztvevők rájönnek, hogy a saját tudásukat a többiek tudásával kiegészítve többet érhetnek el, vagyis egyrészt a feladatnak egyetlen résztvevő számára nehezen végrehajthatónak, másrészt problémamegoldó alapúnak kell lennie, ami szükségessé teszi az egyéni álláspontok ütköztetését.

Az érzékenyítő foglalkozás (sensitivity training) fókuszában az áll, hogy milyen hatással van maga a foglalkozás a résztvevőkre, ők hogyan élik meg saját szerepüket és hogyan reagálnak a többiekkel történetekre. Az aktivitás tanuláselmélet szerint azzal, hogy cselekvést iktatunk a tanulás folyamatába, a tanulás többszörös megerősítést nyer (Engström et al, 1999), például azáltal, hogy a résztvevők reflektálnak egymás szavaira, reakcióira, egy közös feladatot oldanak meg, amihez a közös beszélgetés során felhozott lehetséges megoldási kulcsokat immáron közösen birtokolják. Az érzékenyítő foglalkozás lehetőséget nyújt arra, hogy a résztvevők a más helyzetben vagy szerepben lévő társaik érzéseit, reakcióit, gondolatait is megismerjék, amiket összevethetnek saját gondolkodás- és viselkedésmódjukkal. A műhelyfoglalkozások nagy része Kurt Lewin tréning-csoportját (T-group) vette alapul. Lewin olyan résztvevőkkel dolgozott, akiknek összetétele véletlenszerűen alakult.

A morális fejlődés (moral development) elmélete (Kohlberg, 1983; Puka, 1995) a jó, a helyes, az igazságos fogalmait, illetve a fogalmak ismereteiből kiinduló viselkedés és cselekvés hátterét kutatja, azt feltételezve, hogy az ezeket összefogó morális érzék elsajátítható és fejleszthető az emberben. Az emberi természet ugyanis többnyire önmeghatározó és fejlődésre törekszik. A moralitás tehát a fizikai, mentális és szociális képességekkel együtt növekszik, tudatosodik, ahogy az ember egyre érettebbé válik. Lawrence Kohlberg elmélete bemutatja, hogy nemcsak szellemi, fizikai és pszichikai fejlődésen megyünk keresztül felnőtté válásunk során, hanem erkölcsi fejlődésen is, amely az erkölcsi dilemmákra adott válaszok és az érvelés színvonala alapján hat szakaszra osztható. Vagyis a szakaszok kortól és értelmi-érzelmi fejlettségi szinttől függenek.

Módszertan

A műhelysorozatot multidiszciplináris társadalomtudományi kísérletek megvalósítására alkalmas eseménysorozatként határozhatjuk meg (Asch, 1956). Bár az egyes műhelyeket több külső körülmény is befolyásolta (a résztvevő diákok összetételére és végső létszámára alacsonyfokú befolyásunk volt, az időkeret gazdálkodásunk nem mindig volt kiegyensúlyozott), maga a műhelysorozat az erősen szabályozott társadalmi kísérlet típusába sorolható, hiszen a programelemek folyamatának sorrendjét, időkeretét, a résztvevők felosztását és feladatait többnyire mi határoztattuk meg, s igyekeztünk közel azonos paraméterekkel dolgozni. Olyan témák kerültek terítékre, amelyek nem feltétlenül jelennek meg a hétköznapi beszélgetésben vagy akár az iskolai tanórákon (pl: Vajon

hogyan osztja be az idejét egy dolgozó anyuka?; Előfordult-e már, hogy diszkrimináltál fogyatékos embereket?; Egyáltalán észrevetted-e, ha így tettél?; Gondolatban végigjártad-e már igazán részletesen az életed legfontosabb állomásait?). Emellett a kevésbé szabályozott terep-kísérlet egyes elemei is megjelentek a műhelysorozatban, mint például az, hogy a résztvevők osztálytársaikkal együtt jöttek el a műhelyekre, nem feltétlenül egyéni motiváltság alapján, hanem az osztályfőnök vagy az iskolaigazgató kijelölésére, így nem minden játékban voltak hasonlóan motiváltak, illetve nagy volt a szórás az aktív, mások előtt beszélni merő és a játékban feloldódni képtelen, annak értelmét felismerni nem tudó, vagy nem akaró résztvevők között. A közösségi tanulás területén újító jellegű foglalkozásokat terveztünk és teszteltünk le, meghatároztuk főbb elemeiket, s a változókra történő reakciókat ellenőrzött keretek között vizsgáltuk.

Célcsoport

Témáink a társadalmi befogadás területére tartoznak, így a résztvevőknek a morális készségek egy bizonyos fejlettségi szintjét el kell érniük, hogy a játékaink tesztelhetőek legyenek. Ehhez a Kohlberg-i morális fejlődés elméletben (1997) leírt négy szakaszt rendeltük, melyek a 16-22 éves korintervallumban jellemzőek. A konvencionális szinten először a kölcsönös személyközi elvárások, kapcsolatok és az interperszonális konformitás szakaszával találkozunk, ahol a szabályok betartását a közvetlen környezet erőteljesen befolyásolja. Ebben az időszakban a kapcsolatok, a valahová tartozás érzése talán a legfontosabb és a közösségi értékek emiatt kapnak nagyobb jelentőséget. A konvencionális szint második szakaszában a szűkebb társas környezeten túlmutató kötelezettségérzés is megjelenik. Majd a posztkonvencionális szinten terelődik a figyelem arra, hogy nem csak egy, hanem többféle vélemény, érték is ugyanúgy helytálló lehet, a szabályok viszonylagossá válnak, míg az értékek között saját választáson alapuló prioritás tesz különbséget. Ebben a szakaszban történik meg annak felismerése, hogy a társadalmi szabályoknak özszeegyeztethetőeknek kell lenniük a társadalom alapvető jogaival, értékeivel, s ha azok veszélybe kerülnek, az egyén kötelessége azokat védelmébe vennie a társadalom jóléte érdekében akár a szabályok demokratikus megváltoztatása révén is. Végül az utolsó szakasz az önállóan megfogalmazott etikai elvek követése. Ez az elméleti szakaszolás határozta meg célcsoportunk kiválasztását. A célcsoportunk így a konvencionális és a posztkonvencionális szint közötti elmosódott határon helyezkedik el, s a középiskola utolsó két évére, valamint az egyetemi alapképzés éveire koncentrálnak.

Mintavétel

Mind a hat eddigi Jövő-Kép műhely elsődleges célcsoportját tehát 3-4. osztályos középiskolás diákok valamint egyetemisták adták. A mintavétel sokszínűnek mondható abból a szempontból, hogy egyszerre több, két-három pécsi középiskolából és a Pécsi Tudományegyetemről több, három-négy szakról érkeztek egyszerre a résztvevők. Azonban egyelőre csak önkényes mintába kerülési eljárásban gondolkodhatunk, ugyanis bár a kívánt célcsoport eléréséhez az ország egyik legnagyobb egyeteme, illetve a város középiskolái állnak rendelkezésre, a résztvevői hajlandóság nem automatikus. Az eddigi tapasztalatok alapján, amelyek azt mutatják, hogy egyáltalán nem elegendő egy egyszerű

felhívás közzététele az optimális résztvevői létszám feltöltéséhez, kénytelenek vagyunk személyes ismeretségeinket, kapcsolati hálózatunkat felhasználni, valójában egy egyetemi kar néhány intézetéről, illetve néhány azon kívüli, vagyis összegyetemi Szakkollégiumból, valamint néhány városi gimnáziumból tudjuk megmozgatni az érdeklődőket. Talán amikor már elérünk egy komolyabb ismertséget és elismertséget, megnövekszik a részvételi hajlandóság és reprezentatívabb merítési bázishoz jutunk.

Második lépcsőben viszont, magán a programon jobbak a résztvevők véletlenszerű kiválasztásának és elhelyezésének esélyei. Erre először a harmadik alkalommal megrendezett 2018 áprilisi rendezvényen tudtunk sort keríteni. Ekkor egy nagy közös teret használtunk, a Szántó Aulát és két programelemet dolgoztunk ki. A "Hogyan Tovább?" társasjátékhoz, melyet több asztalnál rendeztünk be, a regisztráció után a résztvevők egy kép kivágott mozaikdarabjával léptek be a terembe és oda kellett leülniük, ahová az asztalon elhelyezett képbe saját részletük beillett. A program második felében a magyar középiskolás résztvevők kiegészültek külföldi egyetemista résztvevőkkel, az összlétszám is jelentősen megnövekedett. A soron következő, közösségépítő játékhoz két magyarul és két angolul beszélő, vagyis négy csoport létrehozására volt szükség. Itt a középiskolások választhattak, milyen nyelvű csoportba kívánnak majd tartozni, ám ezután véletlenszerűen, egy átmozgató dráma-alapú játék végén két nagy körbe rendeztük a résztvevőket, majd az egymás mellett állókat növekvő számsorrendben jelöltük meg. A pártatlanok az egyik, míg a párosak a másik csoportba kerültek, ezt a műveletet mindkét nyelvű nagyobb csoportban elvégeztük. Az első és a második műhely során még igyekeztünk több korcsoportból, valamint képzési helyenként, 8-8 fő meghívásával arányos részvételt biztosítani, azonban kiderült, hogy nagyon csekély volt a befolyásunk a résztvevői létszám tényleges alakulására, így a többi program egészében nem, csak néhány programelem esetében alkalmaztunk véletlenszerű mintavételezést. Több érv is megfogalmazódott a résztvevők véletlenszerű elrendezése ellenében, de a legnyomósabbnak az bizonyult, hogy a fiatal középiskolások idegen környezetben nehezen oldódnak, s ha még ráadásul osztálytársaiktól is elszakítjuk őket, az negatív hatással bírhat rájuk a feladataik végzése során. Ez az érv kifejezetten a "Másik én" drámajáték esetében érvényesült, amely egy fogyatékos és egy ép gyermeket nevelő család konfliktusos helyzetét dolgozta fel. Egészen a hatodik műhelyig többnyire az önkényes, kisebb mértékben a véletlenszerű mintaválasztás szabályait követtük.

Az önkényes mintaválasztás okai 1. a hozzáférés megkönnyítése, ezen a részvételre jelentkezés szakaszában egyelőre nem tudunk változtatni; 2. a lefedettség biztosítása, először a középiskolákkal mint intézményekkel vesszük fel a kapcsolatot, ahol a középiskolások tanulnak. Hátránya, hogy egyelőre kevés középiskolával van kapcsolatunk, de ez évről évre változik, így a merítés is lassan bővül, bár tény, hogy a már ismerős középiskolák hajlandóbbak diákokat küldeni hozzánk. A kvótás mintaválasztás oka, hogy a vizsgálni kívánt populáció nem homogén, esetünkben középiskolások (főként gimnazisták, kisebb mértékben szakgimnazisták), valamint egyetemi hallgatók különböző képzésekről, különböző országokból érkeznek, ezért a mintába került alanyok lefedik az alapsokaság feltételezett eloszlását.

Korábbi tapasztalatainkból kiindulva egy többlépcsős mintaválasztási modellt sikerült kifejlesztenünk a hatodik műhelyre, amikor négy 12 fős csoportot hívtunk meg három különböző középiskolából, valamint az egyetemről. (Végül 16-14-8-13 fős csapatokkal tudtunk dolgozni.) Majd a beérkező csapatok összetételét a második játék után többször megcseréltük véletlenszerű elrendezésben, így a kezdeti homogén csapatok a hatodik játékra teljesen heterogén összetételűvé váltak.

A műhelysorozat története

Az első műhelyt 2017. április 26-án rendeztük. Ekkor a készítők még kevéssé tudták elengedni a konferenciaelőadások kötöttségét, illetve a kreatív munka a főként a képzésük során tanult játékok kisebb módosításából és alkalmazásából állt. A rendezvényt két szakaszra bontottuk, az elsőben Hosszú Norbert drámapedagógiai játékok segítségével készítette elő a résztvevők bevonódási hajlandóságát, majd a második szakasz szólt a tulajdonképpeni foglalkozásokról. A témák jelentős része az emberi erőforrás tanácsadás területéről érkezett, az első előadó, Géczi Laura karrierút tervezés foglalkozása támogatta meg leginkább a műhely címét, Csokona Liza a generációk közötti együttműködésről, László Kata a munkahelyi kulturális sokszínűségről, Kopasz Kristóf a fejedelmek cégek működéséről, míg Arany Zsuzsanna az IKT eszközök tanórai alkalmazhatóságáról, ezzel kapcsolatos felméréséről tervezett foglalkozást. Valóban interaktív foglalkozásról azonban csak három esetben beszélhetünk, az előkészítő drámajátékoknál, a karrierút tervezésnél (ahol kérdőíves tesztet töltöttek ki a résztvevők, majd az eredményeket közösen átbeszéltek és az előadó bemutatta a terület elméleti hátterét), valamint a generációk közötti együttműködésnél (amely a meghívott középiskolásokból és senior akadémiás nyugdíjasokból összeállított heterogén csoportokból állt, a feladatok közös megoldásai után az élmények mellett a szerepdominancia és a sztereotípiák működését is elemezték). A többi téma feldolgozása megmaradt az előadás formánál, egy kis kikacsintással az online interaktivitás irányába az IKT eszközök bemutatása során. A műhely végül sikeresnek bizonyult a pozitív visszajelzések alapján annak ellenére, hogy mindössze egy középiskola (Pécsi Leőwey Klára Gimnázium) fogadta el a meghívásunkat, onnan az általunk kért nyolc diák megérkezett (míg a többi megkeresett iskolából nem kaptunk visszajelzéseket), a senior akadémiások (Bridzs klub) a program felétől, míg az egyetemista csoport (elsőéves informatikus könyvtáros BA) az utolsó előadásra csatlakozott be a programba.

A második műhelyt a megerősödött célkitűzések (fokozni kell az interaktív játékok arányát, mert az első alkalommal egyértelműen ezek a foglalkozások kaptak pozitív visszajelzéseket) és a hiányosságok elkerülése (alacsony résztvevői létszám, nulla anyagi támogatás) figyelembe vételével terveztük meg. Elindult egy komolyabb tervezés a karriertanácsadás területén Pelczer Dóra és Pálmai Mirandella közös munkájában, akik kifejlesztették „Hogyan tovább?” társasjátékukat: megtervezték a táblát, a kérdés kártyákat, a haladás szabályait, a játékvezetői útmutatót, valamint a játékosok/résztvevők reakcióinak mérésére szolgáló kérdőíveket. A mérés a játszhatóságra és a kérdéskártyák tartalmának relevanciájára fókuszált. Ezúttal több középiskolát, egyetemi szakkollégiumot kerestünk meg, valamint egy 50+ és egy nyugdíjas korcsoportot is, az eredeti nyolc-nyolc fős létszámmal igyekeztünk feltölteni a műhelyt. 2017. november 17-én a nyugdíjas Bridzs-klub

az első műhely élményei alapján, azonos résztvevőkkel újra jelentkezett, az 50+ dolgozói csoportba három kollégám csatlakozott, Szekszárdról az Illyés Gyula Szakkollégiumból hárman jöttek el, továbbá két középiskola jelzett részvételi szándékot, a Pécs SZC Zipernowsky Károly Szakgimnáziumból tízen jöttek le, míg a PTE Babits Mihály Gyakorló Gimnáziumból 57-en, ami természetesen borította az eredeti terveinket. A napot ismét Hoszszú Norbert drámapedagógia bemelegítőivel kezdtük, majd mivel akkori Kari vezetésünkől anyagi támogatást szakkollégiumi konferenciára kaptunk, a második programelem egy a régi és aktuális, sikereket elérő szakkollégistákból, valamint régi és aktuális szakkollégiumi vezetőkből álló kerekasztal beszélgetés lett. Mint kiderült, nagyon inspirálóan hatottak a középiskolásokra a náluk csak néhány évvel idősebb előadók, akiknek leginkább az életútja fogta meg a hallgatóságot, vagyis nem annyira az általuk elért eredmények, hanem az eredmények háttéréből előbukkanó élettörténetek, a motiváltság, valamint a tudatos életvezetés tett rájuk mély benyomást. Ezután következett a társasjáték kipróbálása, melyet a nagy létszám mellett hat tömött asztalnál, gyorsan betanított játékvezetőkkel teszteltünk, heterogén, de aránytalan csoportokban. A különböző korcsoportok eltérő válaszai azonban mind a készítő, mind a résztvevők számára tanulságosak voltak, körvonalazódtak a társasjáték erényei (minden asztalnál szívesen játszották) és hátrányai is (több szabály nem volt egyértelmű, kevés kérdés kártya volt).

A harmadik műhely megvalósításához már egyértelmű volt, hogy folytatjuk az időközben továbbfejlesztett „Hogyan tovább?” társasjáték tesztelését, ám úgy láttuk, hogy a műhely időkeretébe még bőven beleférnek további foglalkozások is. Így a társasjáték lejátszása utánra az asztaloknak kreatív feladatot adtunk, hogyan fejlesztenék tovább a társast a szabályok ismeretében, ha az életutat/karrierutat egy fogyatékossgal rendelkező személyként kellene végigjátszaniuk. Azt is láttam, hogy önállóan, teljesen az alapoktól kiindulóan végigvitt foglalkozásra ugyan nem igazán volt jelentkező a szakkollégisták közül, de a társasjátékba többen szívesen besegítettek, így indult el a vezető kutató/segítő tagozódás a szakkollégiumon belül. Ez lehetővé tette, hogy a még saját ötlettel nem rendelkező szakkollégiumi tagok is betekintést nyerjenek a foglalkozások/játékok kutatási részébe és kisebb felelősséggel ugyan, de ötleteikkel, javaslataikkal segítsék a vezető kutatók (szintén szakkollégiumi tagok) munkáját. Mivel hallgatói oldalról csak a társasjátékunk volt, két saját ötletemet a „Népesítsd be a szigetet!” közösségépítő játékot, valamint egy társadalmi aktivitás játékot vettem fel önálló programelemekként a műhelyre, ezeket a játékokat kurzusaimon, illetve külföldi Erasmus oktatásaim alatt már teszteltem. Emellett azt az igényemet is megfogalmaztam, hogy a külföldi egyetemisták felé is nyissunk és tegyük kétnyelvűvé a rendezvényt. Ismét több középiskolát kerestünk meg, azonban csak a Leőwey jelzett vissza, viszont ők egy teljes osztályt delegáltak 25 fővel, hozzájuk a PTE Támogató Szolgálat munkatársai és néhány velük érkező fogyatékos egyetemi hallgató csatlakozott, összesen négyen, illetve a Human Resources Counselling angol nyelvű mesterképzésünkről is eljöttek 16-an a 2018. április 16-i rendezvényre. A programot három szakaszra bontottuk, az elsőben a középiskolások és a Támogató Szolgálatosok tesztelték a csak magyar nyelven játszható „Hogyan tovább?” társasjátékot, majd a szünetben megnéztük a folyosón található fotókiállítást, amelyet a PTE hallgatóinak Erasmus útjairól szóló képekből és rövid élménybeszámolókból állítottak össze. A szünetben megérkeztek

a külföldi hallgatók, a két csoport összehangolásához és a tesztekhez szükséges csoportösszetételek kialakításához ismét segítségül hívtuk Hosszú Norbert drámapedagógiai játékeit immáron két nyelven, magyarul és angolul, ezek azonban a vártnál sikeresebbek voltak és időben is annyira elhúzódtak, hogy utána már csak a közösségépítő játéokra maradt idő. Az első és a harmadik szakasz összesen hét csoport teszteredményeit hozta.

A negyedik műhelyre beérett két foglalkozás-tervezet, egy szabaduló szoba, Bálint István Ábrahám, Sütő Ramóna és Rómer Viola gondozásában, valamint egy kultúrtörténeti narratíva játék „Ne csak nézz, láss is!” címen, melyet Kóczyán Zoltán Gergely dolgozott ki. Ezek mellé formálódó „Hozzuk vissza őket!” érzékenyítő kísérletemet is felvettem. A szabaduló szobások magát a módszert tartották érdekesnek, amellet, hogy egyik tantárgyuk teljesítéséhez szabadulószobát kellett tervezniük, s így behozva azt a műhelyre, remek tesztelési lehetőséget kaptak. Bár a kultúrtörténeti narratívajáték pusztán ujjgyakorlatnak indult, de később érdekessége és játszhatósága miatt megtartottuk. A „Hogyan tovább?” társast ekkorra már egyetemi orientációs napokra, középiskolai és általános iskolai karriertanácsadó napokra is elhívták, mindenhol remek visszhangot kapott. Így nem volt kérdés, hogy újra megmértetjük. A meghívásokat egész osztályokra terjesztettük ki a középiskolák igényeihez igazodva, ezúttal a Pécsi Apáczai Csere János Gámnáziumból és a Miroslav Krleža Horvát Gimnáziumból két egész osztály érkezett, valamint a mi elsőéves informatikus könyvtáros csoportunk hat fővel és a Human Resources Councelling (HRC) szak teljes létszámmal (23 fő plusz a velük érkező tanár, aki szintén részt vett a játékban). A 2018. december 7-i rendezvényt három szakaszra bontottuk, a kislétszámú foglalkozásokat két külön teremben párhuzamosan tartottuk, a szabaduló szobába nagyon kevesen jutottak be egyszerre, a többi résztvevő először a társast, majd a narratíva játékot tesztelte. Ezek a foglalkozások magyar nyelven folytak. A második szakaszban minden résztvevőnek szántuk a diszkriminációs érzékenyítő kísérletet, két magyar és két angol nyelvű, heterogén csoporttal, azonban a csoportok érkezése közötti csúszások miatt (a szabaduló szobások még nem jöttek vissza, sőt újak mentek el, a HRC-sek nem egyszerre, hanem szállingózva érkeztek, viszont akik már ott voltak és az előző játékokat végigcsinálták, már várták, hogy történjen valami) az előre felállított asztalokhoz a résztvevők szabad választás útján ültek le. Ezért a csoportösszetételek homogének és aránytalanok lettek, viszont a szimultán négy teszt így is rengeteget adott és megalapozta a kísérlet főbb kereteit. A harmadik szakasz a levezető funkciót kapta, két szakkollégistánk, Balogh Máté és Révész Rebeka zenekarukkal és táncostársaikkal együtt horvát táncokra tanította a résztvevőket. Egyértelműen a szabaduló szoba volt a legsikeresebb, néhány résztvevő inkább kihagyta a többi programelemet, csakhogy bejussanak rá. Azzal, hogy egyszerre kevés résztvevőt tudtak bevonni és nagyon kötött időkerettel dolgoztak, a műhely többi eleme alárendelt helyzetbe került.

Az ötödik műhelyre 2019. április 26-án került sor. Ekkorra már úgy alakítottuk az összes programelemet, hogy azonos időkeretbe férjenek be, így forgószínpadszerű elrendezésben tudtuk őket kínálni, további újítként vezettük be a már saját honlapunkon keresztül történő online regisztrációt, melyen keresztül a jelentkezők többletinformációt kaptak az egyes programelekről, valamint saját magukat oszthatták be, mikor, melyik programelemen akarnak részt venni, melyek közül hármat angol nyelven is ki lehetett

próbálni a hatból két turnusban. Így a résztvevők maguk dönthették el, hogy éppen magyarul vagy angol nyelven akarnak-e kommunikálni. A repertoárunkban két szabaduló szoba szerepelt, az előző műhely szabaduló szobás csapata Csáth Géza „Fekete Csönd” című novelláját dolgozta fel, valamint kiforrott egy további csapat is, Molnár Ferenc vezetésével, akik Orwell disztópikus regényeit használták fel („Elképzeltek világok”). Ők eredetileg egy többfordulós előtesztelés egyik állomásaként tervezték kihasználni a műhely által nyújtott lehetőséget, ugyanis a Csorba Győző Megyei Könyvtár októberi Országos Könyvtári Napok rendezvénysorozatára készültek, ahol bejutottak a programba. A könyvtárhasználati interaktív játékukat végül áttervezték szabaduló szobának. A „Hogyan tovább?” társas utolsó tesztelési köréhez jutott, ugyanis időközben Pelczer Dóra és Pálmai Mirandella végzős hallgatók lettek. Több konferencián is bemutatták, valamint az Országos Tudományos Diákköri Konferenciára is eljutottak vele, ahol Dóra a saját feldolgozásával harmadik helyezést ért el, míg Mirandella különdíjat kapott. Játékuk sikerességét jelzi, hogy mindenhol nagy érdeklődés mutatkozott iránta, a lányok azóta a piacra dobását tervezik. Hasonló asztali játékként debütált a „Heti tervező” Hajnalné Darabos Dóra tervezésében, mely a családanyák időmenedzsmentjén és a társadalmi sztereotípiákon alapuló izgalmas játék. Szintén új programelemként mutatkozott be Nagy Zsóka érzékenyítő drámapedagógiai játéka, melyet a Pécsi Művészeti Gimnázium dráma szakos diákjaival és osztályfőnökükkel, Ákli Krisztiánnal közösen terveztek fogyatékoság érzékenyítő foglalkozásnak. Végül a „Hozzuk vissza őket!” érzékenyítő kísérlet, amelyet ekkorra már kilenc alkalommal teszteltem, szintén bekerült a programelemek közé, így összesen hat különböző foglalkozással vártuk a résztvevőket. Három középiskolát céloztunk meg, ahonnan egész osztályok jelezték részvételi szándékukat, a Pécsi Leówey Klára Gimnázium, a Pécsi Apáczai Csere János Gimnázium és a Pécsi Művészeti Gimnázium. Külföldi hallgatóim közül négyen jöttek el, valamint négyen a pécsi People First Egyesülettől, akiket főként a fogyatékosággal kapcsolatos témák érdekeltek, de a többi foglalkozást is kipróbálták. A rendezvény lebonyolításához a Pécsi Községi Alapítvány járult hozzá anyagi támogatásával. Ez a műhely is több, nem várt fordulatot hozott, például az online regisztrációt csak a jelentkezők egy kis része töltötte ki, az érkező középiskolások számára és arányára ezért nemhogy befolyásunk, de rálátásunk sem volt, ezen kívül az egyik iskola diákjai a kezdés után egy órával érkeztek meg, a művészetisek pedig a program lezárása előtt hazamentek. Így az előre megtervezett időkeretek nem működtek, felbomlott a szinkronitás, egyes programelemeknél kimaradtak turnusok, mások előtt összetorlódtak a várakozók. A szabaduló szobák így is annyira népszerűek voltak, hogy a résztvevők képesek voltak a rendezvény végéig sorban állni értük. A tesztelések aránytalan paraméterekkel zajlottak.

A hatodik műhely tervezése során a meglévő foglalkozásaink résztvevői igényeit tekintettük elsődlegesnek. A két magyar nyelvű szabaduló szoba hat-hat főben maximalizálta a saját foglalkozását, ehhez igazítottuk a másik három asztali társast („Népesítsd be a szigetet”, Révész Rebeka és Balogh Máté vezetésével, „Heti Tervező” Hajnalné Darabos Dóra csapatával, valamint „Ne csak nézz, Láss...” Kóczián Zoltán csapatával) melyek akár dupla létszámmal is, illetve magyarul és angolul is működőképeseek voltak. Szintén nagy hangsúlyt helyeztünk a program időbeosztására. A legtöbb játék menetideje fél órán belülre esett, ezért fél órás turnusokat terveztünk tíz perces szünetekkel, illetve ekkor vezettük

be azt a gyakorlatot, hogy legyen egy elkülönült, a program egészét a háttérből igazgató csoport, akik csak a koordinációval foglalkoznak, míg a többiek az egyes állomásokért felelnek, hiszen a tapasztalat is erre a lépésre vezetett bennünket és a kellő létszámunk is megvolt már ekkorra. A létszám igényeinkre alapozva (48) három középiskolát kerestünk meg azzal, hogy 12 fős csapatokat delegáljanak, míg az egyetemről szintén egy 12 fős nemzetközi hallgatókból álló kontrollcsoport verbuválását indítottuk el. A Leőweyből 18-an érkeztek, 2-3 fős osztálytársakból álló csoportban, több különböző osztályból. A Ziperowsky egy 14 fős osztályt küldött a megadott célcsoportból, míg a Miroslav Krleža Iskolaközpontból nyolc fő érkezett, akik osztálytársak vagy évfolyamtársak voltak. A nemzetközi hallgatók részben a nyilvános felhívásunkra reagálva, részben személyes ismertség alapján 13 fővel jelentek meg. Az esemény 2019. november 27-én zajlott. Az első blokkban a korábbi jó tapasztalatok alapján az Improvokál Társulat két tagja, Greff Dóra és Árva Dávid tartott egy kétnyelvű drámapedagógia elemekből álló bemelegítő foglalkozást. Majd elkezdődött a forgószínpadszerű öt turnus. A Szántó Aulát használtuk egyedül, a korábbi műhelyek szétszórta elrendezése ugyanis sok bonyodalmat okozott. Az emeleten helyeztük el a szabaduló szobákat, jól elkülönítve. A lenti közös térben állítottuk fel az asztali társasok berendezését, valamint a regisztrációs pultot, a koordinációs asztalt és az esemény talán legfontosabb részét, a büféasztalt, amit egyetemi pályázatból megvalósuló szakkollégiumi költségvetésünkben tudtunk finanszírozni. A résztvevők regisztrációjuk során egy szintén újonnan bevezetett útlevelet kaptak, mely személyre szabottan, színkódok alapján határozta meg, hogy az adott útlevelel tulajdonosa melyik turnusban melyik állomáson jelenjen meg. Így le tudtuk teljes mértékű szabályozni, hogy a résztvevők a rendezvény teljes időtartama alatt (leszámítva a szüneteket) mikor hol legyenek. Ezért míg az első turnus homogén csoportokból állt, vagyis azonos iskolából érkezőkből, a következő turnusokban már egyre fragmentáltabbá váltak. Erre azért is nyílt lehetőségünk, mert már minden résztvevő úgy érkezett, hogy vállalta, hogy akár angol nyelven is részt vegyen bármelyik játékban. Az esemény gördülékenyen zajlott, ami annak is köszönhető volt, hogy az egyik csoport minden turnusban pihenőt kapott, amit a büféasztalnál tölthettek el, s közben csak egy online kérdőívet kellett kitölteniük. A résztvevők és kísérő tanáraik is elégedetten távoztak. Egyedül a nemzetközi hallgatók fogalmaztak meg kritikát, hiszen a szabaduló szobákat ők is szívesen kipróbálták volna, azok azonban egyelőre csak magyarul játszhatók. Illetve kritikaként ugyan nem jelent meg, de annyira leterheltük a résztvevőket a nap folyamán, hogy a kérdőívet csak kevesen töltötték ki. A következő műhelyen így kérdőívezés nagy valószínűséggel nem szerepel majd, viszont igyekszünk tervezni egy angol nyelvű szabaduló szobát is.

Mindezek alapján a következő műhely alkalmával megtartjuk a fix létszámú meghívásokat, mi osztjuk be a résztvevőket az egyes programelemekre, továbbra is hangsúlyt helyezünk a játékaink létszámigényére, hiszen nagyon fontos számunkra, hogy ne billenjen meg az egyensúly a küldő iskolák és a saját kutatási igényeink között. Ennek megfelelően továbbvisszük a rendezvény szakaszokra bontását (a drámajátékot bevezető, belevonódást előkészítő funkcióval látjuk el, minden résztvevő együttes jelenlétével számolva), a forgószínpadszerű elrendezést az azonos időigényű foglalkozásokhoz, hogy optimálisan

minden résztvevő számára biztosítani tudjuk valamennyi programelem kipróbálását, s hogy emellett a kutatási kritériumoknak megfelelő arányokkal tudjunk dolgozni.

A közösségi tanulás jellemzői

A műhelysorozat minden egyes állomása alátámasztotta, hogy a résztvevők korcsoporttól függetlenül előnyben részesítették a tanulás játékos kereteit, ahol nem pusztán befogadókként, hanem egy feladat megoldásának aktív hozzájárulójaként pozícionálhatták magukat. A megoldások, megoldási stratégiák és élmények megosztása szintén hozzájárult ahhoz, hogy a résztvevők tudása gazdagodjon, például arról, hogy tudnak sikeresen együttműködni különböző generációk képviselői, vagy arról, mennyire fontos a konstruktív együttgondolkodás, ha ki akarnak jutni egy szobából. A sztereotíp gondolkodástól és diszkriminatív magatartástól való elrugaszkodás különböző formáit a „Hozzuk vissza őket!“, a „Másik én“, a „Heti tervező“, valamint a „Ne csak nézz!“ foglalkozások tartalmazták, melyek új attitűdök megjelenését alapozták meg a fogyatékosok, a nőkkel szembeni társadalmi elvárások illetve az álhírek területén. A programelemek által generált csoportok közösségi környezetben tanultak arról, mennyire nehéz egy kisgyermekes anyának beosztani az idejét, milyen fogyatékosok fajták vannak és azoknak milyen jellemzőik vannak, mi mindenre kell felkészülni, ha egy számunka ideális karriert szeretnénk befutni életünk során, vagy hogyan lehet a könyvtárban eligazodni. Mindezek az ismeretek az egyéni tanulással összehasonlítva sokkal összetettebb és mélyebb tudást eredményeztek, hiszen sajátjukon kívül csoporttársaik megoldásait és megoldási módjait is megismerték, valamint élményeik révén személyesebb kötődés alakult ki bennük a tanultakkal kapcsolatban. Csáth Géza és George Orwell például már sokkal többet jelent számukra irodalmi személyeknél.

Az edutainment négy típusát (Aksakal, 2015, pp. 1234-1235) alkalmaztuk eddig a műhelysorozat egyes programelemeiben, nem tiszta formájukban, hanem két vagy több típust vegyítve: 1. a szerepjátékot („Hozzuk vissza őket“, „Népesítsd be a szigetet“), 2. a drámát („Diszkriminációs drámapedagógiai játékok“, „Másik én“), 3. a szimulációt („Fekete csönd“ és „Elképzelte világok“ szabadulósobák, „Heti tervező“, „Hogyan tovább?“ társasjáték) és 4. a narrációt („Ne csak nézz“). 1. A szerepjáték nem annak általánosságában ragadja meg az elméletet, hanem egy konkrét, személyre szabott nézőponton keresztül. Az adott szerepben történő cselekvés egyúttal azonnali visszajelzést is kap a többi résztvevőtől, hogy mennyire értelmezi helyesen saját szerepét, illetve ő is reflektálni tud mások értelmezéseire, sőt magának a játéknak a játszhatóságát is tesztelik együttesen a résztvevők. Maga a szerep pedig elköteleződéssel ruházza fel a szerepjátékost, hiszen szerepén keresztül saját magát adja. A két szerepjátékos foglalkozás keretében fogyatékos-ép, illetve online-offline közösségek tagjainak bőrébe bújtak a résztvevők. Visszajelzéseikben számot adtak arról, hogyan érezték magukat fogyatékos emberként az épek világában, vagy éppen milyen érzés volt felelősséget vállalni épként a fogyatékos emberekkel szembeni diszkrimináció felszámolásában, illetve szintén egy többszörös perspektívájú értelmezést tudtak nyújtani arról, hogy az offline és online közösségek közötti különbségek ellenére milyen sok összekötő szál jellemzi a két típusú közösséget. 2. A dráma egy össze-

tett probléma közös megismerésére és megoldására irányul. Az előadásmód, az esemény-szerűvé tétel, a helyzetkoncentráció mind fontos elemei a drámának, hiszen előadó és néző is megjelenik benne. A dramatizáló előadó személyesen is átéli a problémát. A dramatizált problémát a nézők értelmezik együttesen, maguk is belevonódnak. Fejleszti a résztvevők problémamegoldó és kommunikációs képességeit. Tanulás céljára leginkább a kreatív dráma típusa megfelelő, amely során az előadók utasítást kapnak a nézőktől, hogyan játszanak, milyen elemeket használjanak fel játékuk során, így együttesen járul hozzá, előadó és néző, a dráma kimeneteléhez. Ez egy olyan élményalapú tanulás, amikor az egyén tapasztali úton jut új tudáshoz, igyekszik ezt a tudást integrálni a korábbi tapasztalataiba, hat az érzéseire, a számára fontos értékekről való gondolkodására. A személyes élmények sokszor nagyobb befolyásoló erővel bírnak egy probléma megoldásának folyamatában, mint az észérveken alapuló gondolkodás. Ám ezek hiányában az absztrakt érvelés az elsődleges, sőt az egyetemes elveket magasabb rendűnek gondolják saját gondolataiknál. Azok az egyének, akik megfigyelik és elemzik saját tapasztalataikat, többféle nézőponttal is rendelkeznek, közelebb juthatnak az objektív ítéletalkotáshoz. Végül vannak, akik képesek újraalkotni helyzeteket és módosítani rajtuk saját és mások tapasztalatai alapján. A különböző témafókuszú drámapedagógiai gyakorlatok a résztvevők összekovácsolása mellett számos specifikus élményt nyújtottak, például arról, hogy milyen felszabadító érzés a nem a szavakra, hanem a szemre, a tekintetre, egyéb arckifejezésekre, a testtartásra, a térbeli mozgásra épülő társas interakció, a résztvevők társaik reakciói alapján saját arcjátékukat is jobban megismerték, ami egyben tudatosabbá is tette őket. Míg a „Másik én“ játékban rendezői-értelmezői perspektívából vizsgálhatták meg, és gondolhatták újra a fogyatékoság elfogadása köré épülő eseményláncolatot. 3. A szimuláció képes a figyelem koncentrálására és a részvétel felerősítésére (Walliman, 2018, p. 11). Dinamikus együttműködés számára nyújt ideális terepet, ezer szállal kötődik a valós társadalmi viszonyokhoz, a mindennapi élethelyzetekhez. A szimuláció egy eseményt állít a közép-pontjába, ami akár valódi is lehetne, vagyis egy példa megelevenítésén keresztül készíthetők fel a résztvevők a jövőbeni hasonló eseményekre (Sisk, 1995, pp. 82-84). A hasonló esemény elméleti megközelítésben egy bonyolult feladat megoldása, melynek komoly tétje van, ilyen helyzetekkel a munka világában sűrűn találkozunk, így a feladat csoportos együttműködésen alapuló megoldása tapasztalatot biztosít a jövőbeni hasonló helyzetekre. Mindkét szabaduló szoba kiindulópontja az volt, hogy a „kijutáshoz“ szükséges, egymásra épülő feladatokat, zárt térben, meghatározott idő alatt együttesen oldják meg a résztvevők. Számos teszteredményük támasztotta alá, hogy csak azok a csapatok jutottak ki, vagy végeztek időben minden feladattal, akik képesek voltak felismerni, hogy egymásra vannak utalva és összeadták tudásukat. Maga a kijutás ténye és a siker megtapasztalása is egyfajta pozitív visszacsatolásként működött, alátámasztotta egyrészt, hogy az együttműködés sikeresebb stratégia a párhuzamos egyéni megoldásoknál, másrészt a csapatmunka során megjelenő kompromisszumokkal is megismertette a résztvevőket. Két asztali társas is szimulációs játékként funkcionált. A „Hogyan tovább?“ olyan kérdések megválaszolására ösztönözte a játékosokat, melyek sajátos élethelyzetben egy konfliktus vagy probléma megoldásához vezethetnek, itt éppen ezért volt lényeges, hogy a játékosok lehetőleg különböző korcsoportokból érkezzenek, mert így, különösen a fiatalabb játékosok nagyon

sokat tanulhattak az idősebb résztvevőktől. A „Heti Tervező“ a dolgozó édesanyák napi gondjainak megélését, illetve „túlélését“ célozta meg. Először mézesmadzagként felállította a résztvevőkkel az ideális nő, az ideális dolgozó és az ideális családanya kritériumait, majd előre elkészített és a résztvevők által kiegészített feladatkártyák segítségével megtervezte velük egy dolgozó kisgyermekes családanya egy hetét. A többségében középiskolásokból álló résztvevők itt jelentős felismerésekre jutottak saját családjuk munkamegosztásával kapcsolatban is. 4. A narráció segítségével bármilyen távoli és érthetetlen társadalmi-kulturális jelenség közelebb hozható a résztvevőkhöz. A „Ne csak nézz, láss...“ játék száz év távlatában készült fotók és a magyarázatukul szolgáló rövid szövegek valóság tartamának együttes vizsgálatára indította a résztvevőket. Ebben a játékban volt különösen fontos szerepe annak, hogy nemzetközi résztvevőkkel is dolgoztunk, hiszen ők saját kulturális megközelítéseikkel tovább gazdagították az értelmezéseket, melyek sok esetben ugyan nem vezettek el a helyes megoldásokhoz, viszont a beszélgetések résztvevőit közelebb hozták egymáshoz, s általában a kulturális megértés állapotához.

A kollaboratív tervezés több játék kidolgozásának is erénye lett. A „Fekete Csönd“ szabadulósobát hárman tervezték. A készítőik nemcsak az első kidolgozás, hanem a későbbi adaptációk során is jól együtt tudtak dolgozni, illetve helyettesíteni tudták egymást, ugyanis idővel több felkérést kaptak más rendezvényekre. Az „Elképzeltek Világok“ szabadulósobát ketten tervezték, esetükben is hasznosnak bizonyult, hogy a többszöri módszertani alkalmazkodást közösen gondolták át: egy többfordulós teszt szabadulósobává alakítása, különböző helyszínek különböző összetételű közönségének való megfeleltetése. A „Népesítsd be a Szigetet!“ játék a több játékmester bevonásának hatására egyre színesebbé, részletgazdagabbá vált. Végül a kollaboratív tervezés előnyének legérzékletesebb példáját az első játék, a „Hogyan tovább?“ adta, melynek két tervezője egy több éves fejlesztési utat járt be, számos helyszínen, többszáz játékosal, melynek eredményességét sikeres konferenciaelőadások, szakdolgozatok, publikációk és versenyeredmények mutatják.

A játékok jelentős része érzékenyítő foglalkozásként funkcionált. Az érzékenyítő tréning lehetőséget nyújt arra, hogy a résztvevők a más helyzetben vagy szerepben lévő társaik érzéseit, reakcióit, gondolatait is megismerjék, amiket összevethetnek saját gondolkodás- és viselkedésmódjukkal. Ezek a foglalkozások akkor működnek igazán jól, ha a résztvevők különböző demográfiai jellemzőkkel rendelkeznek. A „Hozzuk Vissza Őket!“ játék főként a társadalom ép tagjai számára nyújtott betekintést arról, hogy milyen érzés az, amikor valakit azért nem vesznek észre, és nem vonják be egy közös cselekvésbe, mert fogyatékosággal él. A játékot több esetben sikerült valóban fogyatékos személyek közreműködésével együtt játszani, ahol a játék szabályai határozták meg, hogy éppen ki számított fogyatékosnak a résztvevők csoportján belül. Ezek a tesztcsoportok voltak a legeredményesebbek. A „Ne csak Nézz, Láss...“ játék esetében is a már említett interkulturális csoportok beszélgetéseiben jelent meg a legtöbb hozzáadott érték, illetve a színvonalas kritikus gondolkodás. Míg a „Heti Tervező“ rávilágított a társadalmi szerepek helyes értelmezésének a jelentőségére.

Mérési eredmények és következtetések

A foglalkozásokat úgy terveztük, hogy beleépítettük a résztvevőkkel, megoldásaikkal, reakcióival foglalkozó méréseket is. A rendezvényre belépéskor általános demográfiai adatokat kértünk a nagyobb összegzésekhez, valamint a rendezvény alatt fotókat, rövid videókat készített a Szakkollégium két tagja, Kóczyán Zotán és Illés Emma az események későbbi rekonstrukciói, illetve prezentációi számára. Emellett a foglalkozások/játékok során megfigyeltük a megoldási stratégiákat, az aktivitás mértékét, a motiváltság fokát és az ezeket befolyásoló tényezőket, mint a résztvevők demográfiai összetétele, az aktív és passzív beállítódású résztvevők közötti arányok, a játékba való belevonódás mértéke, majd ezeket lejegyeztük az egyes fordulók közben, illetve a rendezvényeket követően. Többek között ezért volt minden programelem esetében három-négy játékmesterünk, akik együtt könnyebben rekonstruálták az eseményeket a több szemszög és az összeadódó emlékek alapján. Végül, több programelem esetében alkalmaztunk exit poll méréseket is, legjellemzőbben a szabadulósobákból kijutó résztvevők esetében.

A belső érvényesség paraméterei

A mérések belső érvényességét meghatározza, hogy milyen mértékben járultak hozzá a mérési eszközök magának a rendezvénysorozatnak, illetve az egyes programelemeknek a továbbfejleszhetőségéhez. Így érvényességet növelő faktor összességében a mérések száma, illetve a programelemek belüli mérések fajtájának száma, a begyűjtött adatok típusának száma, a mintavétel összetettsége, a mérés kontextusának összetettsége (hány alkalommal, hányféle résztvevővel mértünk), milyen kategóriákra bontottuk a résztvevőket, illetve ezek összetettsége, végül, hogy voltak-e nem várt tényezők, amelyek befolyásolták az eredményeket. Azt is figyelembe kellett vennünk, hogy a mérési viszonyok, elemek, résztvevők, maga a folyamat változott-e.

A műhelysorozat eddig hat lezárt rendezvényt mutathat fel. Az első alkalommal csak két programelem esetében használtunk hipotézisellenőrző teszteket, ez azonban fokozatosan nőtt és így az ötödik alkalomra már sikerült elérni, hogy minden játék minden turnusban mért tesztként funkcionáljon. A mintavétel is hosszabb fejlődési ívet járt be, mire megtalálta azt a műhelysorozat számára biztosítható eljárást, mely hozzájárulhat a tesztek eredményességéhez. A kétlépcsős eljárás során, így elsőként helyi középiskolákból hívtunk 11-12. osztályos hallgatókat célcsoportnak, illetve a Pécsi Tudományegyetem nemzetközi hallgatókat kontrollcsoportnak, majd a helyszínen a résztvevőket szisztematikus elrendezésben egyre kevertebb, heterogénebb csoportokba rendezzük. A nemzetközi hallgatók mellett további kontrollcsoportjaink voltak eddig: magyar egyetemi hallgatók, fogyatékosággal élő egyetemi hallgatók, civil szervezetek tagjai, nyugdíjasok, illetve 50+ dolgozók. Nem várt tényezők, melyek befolyásolták a műhelyek sikerességét, minden alkalommal előfordultak. E tényezők kiküszöbölésére a rákövetkező alkalmon nagy hangsúlyt helyeztünk. A külső befolyásoló körülményeknek leginkább kitettnek az ötödik műhely mondható, melynek során nagyon alárendeltük saját célkitűzéseinket a küldő középiskolák igényeinek. Szerencsére a többéves jó kapcsolat és az egyre bővülő elismerések köre lehetőséget teremt már arra, hogy a számunkra fontos paramétereket elfogadják és megtartsák a küldő középiskolák.

1. táblázat A belső érvényesség paraméterei

	1. alkalom	2. alkalom	3. alkalom	4. alkalom	5. alkalom	6. alkalom
<i>Mérések száma</i>	2	6	8	16	25	25
<i>Program-elemen belüli mérés fajtái</i>	kérdőív, szóbeli visszajelzések, online tevékenység adatai	reakció-mérés megfigyeléssel, kérdőív, szóbeli visszajelzések	reakció-mérés megfigyeléssel, kérdőív, szóbeli visszajelzések, fotó- és videódokumentáció	reakciómérés megfigyeléssel, kérdőív, szóbeli visszajelzések, fotó- és videódokumentáció	reakciómérés megfigyeléssel, kérdőív, szóbeli visszajelzések, fotó- és videódokumentáció, online elégedettségmérés	reakciómérés megfigyeléssel, kérdőív, szóbeli visszajelzések, fotó- és videódokumentáció, online elégedettségmérés
<i>Mintavétel</i>	kvótás, önkényes	kvótás, önkényes	kvótás, véletlenszerű	kvótás, önkényes	kvótás, önkényes, véletlenszerű	kvótás/ önkényes, szisztematikus
<i>Résztevői kategóriák</i>	középiskolás, egyetemista, senior akadémias	középiskolás, egyetemista, senior akadémias, egyetemi dolgozó	középiskolás, magyar és külföldi egyetemista, fogyatékos egyetemista, egyetemi dolgozó	középiskolás, magyar és külföldi egyetemista, egyetemi dolgozó	középiskolás, magyar és külföldi egyetemista, fogyatékos egyetemista, egyetemi dolgozó, civil szervezet képviselője	középiskolás, magyar és külföldi egyetemista
<i>Nem várt tényezők</i>	nagyon kevés középiskolás jött el	túl sok középiskolás jött el	egy középiskola küldött diákokat	elcsúsztak az időkeretek, a szabadulósobák szűk keresztmetszete, népszerűsége	középiskolások későn érkeztek, a szabadulósoba szűk keresztmetszete, a meghívott programelemgazdák idő előtt távoztak	A külföldi hallgatók igénye minden játékalomásra, a résztvevők leterheltsége

Forrás: saját szerkesztés

A külső érvényesség paraméterei

A külső érvényességet az támasztja alá, hogy mennyire általánosíthatók a mérési eredmények, illetve az ezekből levonható következmények társadalmi szinten, esetleg társadalmak összehasonlításában. Az általánosíthatóság fontos kritériuma a sokszínűség, ami az alábbiakban mutatkozhat meg:

- a Szakkollégium tagjainak, illetve a Jövő-Kép műhelysorozat lebonyolításában résztvevők sokszínűségében (milyen képzésekben vesznek részt, milyen a demográfiai összetételük)
- a mérések alanyaiként funkcionáló résztvevők sokszínűségében (milyen képzésekben vesznek részt, milyen a demográfiai összetételük)
- a programelemek sokszínűségében (hányféle programelemmel dolgozunk)
- az egyes programelemek összetettségében (előkészítésében hányan vettek részt, mennyire volt összetett a folyamat, amelyben beállították a tevékenységi és mérési paramétereket)
- mennyire tudtak a feladatokra koncentrálni a résztvevők (a mesterséges környezet hatása, a mérési eredmények nem tudatos torzítása, a belevonódás mértéke)
- a rendezői kontroll mértéke (a folyamat mederben tartása, a nem várt eseményekre adott válaszok)
- a társadalomtudományi kutatás és a rendezvényszervezés etikai szabályainak betartása
- a műhelysorozat állomásainak, az egész folyamat részletes leírásában, (ugyanis ez biztosítja megismételhetőségét)

A műhelysorozat fejlődése a szakkollégium történetével együtt értelmezhető. Az újonnan érkező tagok egyre több különböző képzés hallgatói. Ma már 11 szakot képviselnek tagjaink. Mindegyik évfolyam jelen van, a férfi-női megoszlás 50-50%-os, az ország, de főként a Dunántúl megyéiből származnak és négy fogyatékossgal élő hallgató a tagunk. A mérések alanyai a célcsoportunkba tartozó 11-12. évfolyamos középiskolások, akik eddig Pécs négy középiskolájából érkeztek, melyek közül három gimnázium, egy szakgimnázium, valamint változatosak kontrollcsoportjaink résztvevői is: magyar és nemzetközi egyetemi hallgatók, civil szervezetek tagjai, nyugdíjas klub tagjai. Programelemeink ideális számát elértük, hatnál több programelem működtetése egy radikálisan új tervezést igényelne. Az egyes programelemek előkészítésében és lebonyolításában általában 3-6 tervező és segítő vesz részt, az előzetes mérések eredményei, tapasztalatai kezdetben lényeges változtatásokra készítették a tervezőket, majd a magasabb fejlettségi szint elérése után következett a finomhangolás, játékaink példái alapján elmondhatjuk, hogy legalább négy műhely szükséges egy játék teljeskörű kifejlesztéséhez. Résztvevőink számára igyekeztünk biztosítani azt a környezetet, ami lehetővé tette számukra, hogy a feladatokra koncentrálnak, ehhez szükség volt a megfelelő helyszín paramétereinek kitapasztalására. Ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy a résztvevők teljes szeparációt igényeltek volna, inkább a tematikus térbeli elrendezés, a jól megtervezett időstruktúra és a pihenés, kikapcsolódás lehetőségének biztosítása játszott lényegesebb szerepet a játékok saját kis univerzumain kívül. Maguk a játékok játékmestereiken keresztül és vizuális eszközeik révén világos útmutatást és folyamatos segítséget biztosítottak a résztvevők számára.

2. táblázat A külső érvényesség paramétereit

	1. alkalom	2. alkalom	3. alkalom	4. alkalom	5. alkalom	6. alkalom
Tagok/ készítők demográfiai összetétele	homogén	heterogén	heterogén	heterogén	heterogén	heterogén
Tagok/ készítők képzési össze- tétele	homogén	heterogén	heterogén	heterogén	heterogén	heterogén
Résztevők demográfiai összetétele	heterogén	heterogén	sokszínű	heterogén	heterogén	heterogén
Résztevők képzési összetétele	heterogén	heterogén	sokszínű	heterogén	heterogén	heterogén
Program- elemek száma	2	3	3	5	6	6
Program- elemek összetettsége	alacsony	magas	magas	magas	magas	magas
Koncentráció	ingadozó	magas	magas	magas	magas	magas
Rendezői kontroll	magas	közepes	magas	közepes	alacsony	magas
Etikai szabályok	alacsony	magas	magas	magas	magas	magas

Forrás: saját szerkesztés

A rendezői kontroll nagy változáson esett át. Sokáig tartott, mire rájöttünk, hogy a változó létszámú és összetételű csoportok működtetéséhez muszáj lesz erős szabályozásra, amit az egyes állomásokon túl egy háttér-koordináló csapatnak kell biztosítania. Hiába gondoltuk először, hogy a résztvevők számára nagyobb mozgásteret és választási szabadságot kellene biztosítanunk, a gyakorlat bebizonyította, hogy az a rendezvény sikerességét veszélyezteti.

A műhelysorozat etikai szempontból akkor állja meg a helyét, ha hozzájárul a tágabb társadalmi környezet társadalmi értékek iránti elköteleződéséhez (Walliman, 2018, p. 44). E cél elérése az egyik fő oka annak, hogy a Kohlberg-féle konvencionális és posztkonvencionális szintek határán lévő fiatal, 16-22 év közötti diákok képezik a műhelysorozat célcsoportját, akik felnőtté válásuk folyamatában találkoznak érdekes, játékos, az ő igényeiknek megfelelő módszertannal felvértezett, mégis komoly társadalmi kérdésekkel. Egy-egy különleges, hangsúlyos élmény is meghatározó befolyásoló erővel bírhat az éppen formálódó egyéni gondolkodásmódra. Az élményalapú megközelítés egyik közvetett következménye a középiskolások attitűdformálása a tudatosság, az etikusabb és aktívabb szerepvállalás terén jövőbeli kisebb-nagyobb közösségeik életében.

A műhelysorozat minden egyes programelemében törekedtünk a szakszerű, szakirodalom által is használt kifejezések használatára és kerülni a sértő kifejezéseket, amivel iránymutatást adtunk a helyes szóhasználatra. A résztvevők a program meghirdetésekor, valamint az aznapi regisztráció során is kaptak tájékoztatást arról, hogy tudományos mérések alanyai lesznek, ehhez aláírásukkal beleegyezésüket adták.

Végül a műhelysorozat egyes alkalmait, azon belül az állomásait folyamatosan részletesen dokumentáltuk. Az egyes állomásokon szereplő programelemek egyre magasabb fejlettségi szintre léptek, de ugyanez elmondható magáról a rendezvénysorozatról is. Ma már a legtöbb programelem kivehető és beilleszthető más rendezvények menetébe, jó példa erre mindkét szabaduló szobánk, vagy a "Hozzuk vissza őket" játék, mely már összesen 22 tesztelésen van túl, ebből nyolcat a műhelyek során kapott.

Köszönetnyilvánítás

A Jövő-Kép Workshop (a Jövő-Kép Műhely elnevezésének első változata) létrejöttében, nevének megalkotásában nagy szerepet játszott a Társadalmi Befogadás Szakkollégium első csapata. Az első nagyobb áttörést hozó játék kidolgozása Pelczer Dóra és Pálmai Mirandella nevéhez kötődik, akik társelnökként öt alkalommal is bemutatták "Hogyan Tovább?" társasjátékukat, ezzel egy biztos pontot adva a műhelynek. A szervezésben leginkább Bálint István Ábrahám, Kóczyán Zoltán Gergely és Szommer Ildikó segítségére támaszkodhattam, akik mind az előmunkálatok, mind a műhely lebonyolítása, mind pedig az utómunkálatok idején ott voltak velem. A munka oroszlánrészét velük osztottam meg, azonban a feladatok annyira szerteágazóak voltak, hogy minden műhelyt átfedésekkel 10-15 fővel tudtunk lebonyolítani, akik lelkiismeretes munkájukkal segítették annak sikerét – Angyal Edit, Arany Zsuzsanna, Arnold Krisztián, Árva Dávid, Baj Bonita, Balogh Máté, Biró Petra, Irina Butina, Csabai Orsolya, Csokona Liza, Forgács Fanni, Colyne Dorval, Géczy Laura, Greff Dóra, Gruber Dóra, Hadra Fanni, Hajnalné Darabos Dóra, Hegedűs Péter, Ahmed Helmi, Hosszú Norbert, Hullay Viktória, Kopasz Kristóf, László Katalin, Solenn Le Berre, Marton Lídia, Maurer Tímea, Mezei Metta, Molnár Bence, Molnár Ferenc, Moór Berta, Nagy Petra, Nagy Zsóka, Nagy Viktória, Papp Edina, Rácz Nikolett, Révész Rebeka, Rőmer Viola, Sipos Nóra, Somogyi Krisztina, Anastasiia Stashevskaia, Sütő Ramóna, Szabó Flóra, Szabó Vanda, Tumó Daniella, Tumó Roberta, Velez Kármén. Mindannyiuknak köszönettel tartozom. Remélem, hogy folytatjuk és a jövőben is megköszönhetem nekik, valamint az újabb csatlakozóknak.

Irodalomjegyzék

- Bajusz K. (2008). Az időskori tanulásról. *Új Pedagógiai Szemle*, 2008 (3), 69-73.
- Aksakal, N. (2015). Theoretical View to The Approach of The Edutainment. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 186, 1232-1239 <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.081>
- Asch, S. E. (1956). *Studies of independence and conformity: A minority of one against a unanimous majority. Psychological Monographs*, 70 (Whole no. 416)
- Csíkszentmihályi M. (2001). *Az áramlat*. Akadémiai Kiadó.
- Engström, Y., Mietten, R., & Punamäki, R. (1999). *Perspectives on Activity Theory*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812774>
- Huizinga, Johan (1950). *Homo Ludens: a study of the play element in culture*. Beacon Press.
- Johnson, D. W. & Johnson, R. T. (2009). An educational psychology success story: Social interdependence theory and cooperative learning. *Educational Researcher*, 38 (5), 365-379. <http://doi.org/10.3102/0013189x09339057>
- Keller, John M. (2009). *Motivational design for learning and performance: The ARCS model approach*. Springer Science & Business Media.
- Kohlberg, Lawrence (1997). Az igazságosságra vonatkozó ítéletek hat szakasza. In Bernáth L. & Solymosi K (szerk.), *Fejlődéslélektani olvasókönyv* (pp.199-219). Tertia.

- Kohlberg, L., Levine, C., & Hewer, A. (1983). *Moral stages: a current formulation and a response to critics*. Karger.
- Lewin, K. (1975). *Csoportdinamika. Válogatás Kurt Lewin műveiből*. (Mérei, F. & Szakács, F. Vál.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Lewin, K. & Lewin, G. W. (1948). *Resolving social conflicts: selected papers on group dynamics [1935-1946]*. Harper and Brothers.
- Meadows, D. H. (2008). *Thinking in Systems: A Primer*. Chelsea Green. Earthscan.
- Mérő L. (2010). *Az érzelmek logikája*. Tercium Kiadó.
- Sisk, D. A. (1995). Simulation games as training tools. In Fowler, S. M. & Mumford, M. G. (szerk.) *Intercultural sourcebook: Cross-cultural training methods*. (pp.81-92). Intercultural Press.
- Puka, B. (szerk.) (1994). *Moral Development: A Compendium. Vol. 2. Fundamental research in moral development*. Garland Publishing.
- Swartout, W. & van Lent, M. (2003). Making a game of system design. *Communications of the ACM* 46, 7,32-9. <https://doi.org/10.1145/792704.792727>
- Vygotsky, L. S. (1980). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University press.
- Walliman, N. (2018). *Research Methods. The Basics*. 2nd Edition. Routledge.
- Wenger, E. (1998). *Communities of Practice Learning Meaning and Identity*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803932>

Egervári Dóra – Kovács Edina

A XXI. SZÁZADI KOMPETENCIÁK MEGJELENÉSE A 2020-AS NAT-BAN

Absztrakt

A XXI. századi kompetenciák (IKT kompetencia, média- és információs műveltség, hatékony tanulási készség) egyre nagyobb hatással vannak az életünkre. Mind a magán, mind a szakmai életünkben használjuk az egyes készségeket, képességeket, kompetenciákat, amelyeket folyamatosan tanulunk, fejlesztenünk kell. Pár évtizede senki nem gondolta volna, hogy a digitális vagy az innovációs kompetenciát kulcskompetenciaként fogjuk megjeleníteni. Pedig így lett, és egyre nagyobb teret hódítanak az egyes eszközök, technológiák, szoftverek alkalmazásával összefüggő készségek, emellett pedig kitüntetett figyelem jut a tanulási képességeknek, az élethosszig tartó tanulásnak, hiszen mindig képesnek kell lennünk új ismeretek befogadására, készségek alkalmazására.

Tanulmányunkban a 2020-as Nemzeti Alaptantervet vizsgáljuk meg szöveg- és tartalomelemzés segítségével olyan aspektusból, hogyan jelennek meg benne a XXI. századi kompetenciák, elsősorban az információs műveltség és a digitális kompetencia, illetve ezek részkészségei.

Vizsgálatunk alapján elmondható, hogy a 2020-as NAT elemeiben tartalmazza az egyes XXI. századi kompetenciákat, azonban nem egyenlő mértékben, némelyik csak érintőlegesen kap szerepet benne, az információs műveltség pedig fogalmi szinten sem jelenik meg a dokumentumban. Pozitív jelenségként értelmezhető, hogy a kompetenciafejlesztésen belül a digitális források használata mellett a hagyományos dokumentumok és ezek használatának képessége is szerephez jut. Ám az egyes tantárgyakon belül elvárt készség szintek sajnos több helyen nem épülnek egymásra, így inkohérens módon történik a kompetenciafejlesztés.

Kulcsszavak: digitális kompetencia; információs műveltség; nemzeti alaptanterv

Bevezetés

A jelenlegi oktatási, gazdasági és munkahelyi környezet alapjaiban változott meg az elmúlt 20 évben. Olyan képességekre, kompetenciákra van szüksége egy átlagos munkavállalónak, melyek nagy része pár évtizede még nem is létezett. Ilyen környezetben kiemelt szerepet kap az oktatás, ezen belül is az alapfokú oktatásban történő kompetencia- és készségfejlesztés.

Az információs társadalomban keletkező hatalmas mennyiségű információ tudatos kezelésének, értékelésének képessége mellett a digitális eszközök használatának, a digitális írástudásnak a képességét is el kell sajátítania a diákoknak. Emellett nem feledkezhetünk meg más típusú képességekről, mint például a kritikai gondolkodás, kommunikációs kompetenciák, vagy akár az önkifejezés fejlesztésének szükségességéről sem. Olyan komplex kompetenciahalmazt kell adaptálnia egy diáknak, melyet a formális oktatás keretein belül

csak alaposan megtervezett, kidolgozott programok, keretrendszerek, oktatási segédanyagok segítségével valósíthatunk meg.

A képességek elsajátítása elkezdődhet, sőt ideális esetben már el is kezdődik a családban, azonban a nem formális színtereken való tanulás nem elegendő. Bár hazánkban a háztartások 87,6%-a rendelkezik 2020-ban internetkapcsolattal (KSH, n.d.), és a számítógéppel rendelkező háztartások aránya is meghaladta a 80%-ot, a lakosság digitális kompetenciái, legyen szó a fiatal korosztályról, vagy az idősebbekről fejlesztésre szorulnak. Az EUROSTAT 2019-es felmérése szerint a vizsgált népesség 31%-a alacsony digitális képességekkel rendelkezik, ami pedig a legnagyobb problémát jelenti, hogy ez az érték az adatfelvételi periódusok során növekszik, 2015-ben ez az adat 23% volt (Eurostat, 2021.05.05.). A digitális kompetenciák mellett a PISA mérések adatai alapján más tudományterületeken is számolnunk kell romló tendenciákkal (Oktatási Hivatal, 2019).

Napjaink tudásalapú társadalma egyaránt megköveteli a komplex kritikai gondolkodás és tanulás, a digitális és hagyományos környezetben való hatékony navigáció képességét minden állampolgártól. Így rendkívül fontossá válik annak vizsgálata, milyen módon jelennek meg eme nélkülözhetetlen XXI. századi alapkompentenciák a közoktatás alapdokumentumaiban, így például a Nemzeti Alaptantervben.

Kutatás célja, eszköztrendszere

Kutatásunk a Nemzeti Alaptanterv 5/2020. (I.31.) Kormányrendelettel módosított változatának vizsgálatát tartalmazza. Vizsgálatunk során a XXI. századi kompetenciákat, azon belül is kiemelten a média- és információs műveltség és a digitális kompetencia elemeinek meglétére koncentráltunk az alaptantervben. Célunk annak meghatározása, mely kompetenciaterületek kapnak kiemelt szerepet az alaptantervben. Kutatásunk a Nemzeti Alaptanterv jelenleg érvényben lévő szövegváltozatának elemzésére terjed ki, nem tartalmazza a hozzá kapcsolódó kerettantervek vizsgálatát.

Kutatásunk részletesen tartalmazza a média- és információs műveltség és a digitális kompetencia egyes elemeinek megjelenését az egyes műveltségi területeken, és a különböző tantárgyak mentén, valamint kiemelten foglalkozunk az újként megjelenő digitális kultúra elnevezésű tantárgy szerepével és jelentőségével a XXI. századi kompetenciák vonatkozásában.

XXI. századi kompetenciák keretrendszere

A XXI. századi kompetenciák fogalmának meghatározására az elmúlt évtizedekben több nemzetközi és európai szervezet tett kísérletet, több modell és keretrendszer készült el ezzel kapcsolatban. A tananyagközpontú oktatás helyett egyre nagyobb fókusz irányul a képességek fejlesztésére, mivel a munkaerőpiacon való elhelyezkedéshez a tudáselemek ismerete mellett más képességekre is szükség van, melyet a tanulók nagy része szinte csak a közoktatás keretei között tud elsajátítani. Emellett nagyobb szerepet kap az önmegvalósítás, az érvelőkészség, az információs műveltség és az élethosszig tartó tanulás képessége is. A 2000-es évek eleje óta elkészült modellek bár alapelemeikben hasonlóak, több különböző elemet tartalmazhatnak, az alapján, mire helyezik a hangsúlyt a keretrendszer/modell készítői.

Egyes modellek arra helyezik a hangsúlyt, hogy milyen eltolódás tapasztalható a rutin-feladatok (könnyen programozható, számítógép által helyettesíthető) munkavégzés felől a komplex, kritikai gondolkodást, és kommunikációt igénylő feladatok felé (Levy & Murnane, 2004). Mások a tudásalapú társadalom alapvetésének a kollaboráció fontosságát tekintik, és ezt helyezik a XXI. századi kompetenciák alapjai közé (Karoly, 2004).

2002-ben jött létre az Amerikai Egyesült Államokban a P21 elnevezésű (Partnership for 21st Century Skills – Szövetség a XXI. századi képességek fejlesztéséért) nonprofit szervezet, mely oktatási szakértők, oktatók és üzleti vezetők közreműködésével alkotta meg a 21. századi kompetenciák keretrendszerét, mely magában foglalja mindazon készségeket, ismereteket és támogatási eszközöket, keretrendszereket, melyek szükségesek a 21. században való érvényesüléshez. A keretrendszer alapja, hogy az ismeretek (alaptantárgyak, XXI. századhoz kapcsolódó ismeretek) és különböző készségek (tanulási és innovációs képességek, információs, média- és technológiai műveltség, IKT készségek, karrier és önmegvalósítás) átadása mellett tartalmaz különböző támogató elemeket is (tanterveket, tanulási környezeteket, felméréseket, szabványokat és értékelőrendszereket).

Az alapismeretek oktatása mellett (alaptantárgyak: olvasás, irodalom, világnyelvek, matematika, közgazdaságtan, földrajz, állampolgári ismeretek) a keretrendszer nagy hangsúlyt fektet a 21. században nélkülözhetetlen interdiszciplináris témák tudatos megismertetésére, úgy mint globális tudatosság, egészségügyi ismeretek, környezeti műveltség, vállalkozói ismeretek, állampolgári műveltség.

A modell készítői a következő kulcskompetenciákat jelölték meg a kompetenciaterületeken belül (Partnership for 21st Century Learning, 2019a):

Tanulási és innovációs képességek kompetenciaterület:

- Kritikai gondolkodás és problémamegoldás
- Kreativitás és innováció
- Kommunikáció
- Kollaboráció

Információs, média- és technológiai műveltség, IKT készségek

- Információs műveltség
- Médiaműveltség
- IKT műveltség

Karrier és önmegvalósítás kompetenciaterület:

- Rugalmasság és alkalmazkodóképesség
- Kezdeményezőkéesség és önjelátítás
- Szociális készségek és kultúrák közötti együttműködés
- Termelékenységek és elszámoltathatóság
- Vezetés és felelősség

A modellt az elmúlt 15 évben több iskola, szervezet használta az USA-n belül és kívül egyaránt, talán a leginkább elfogadottabb modellnek számít. Az elmúlt 15 évben több kisebb korrekción is átesett, emellett létrejött egy adaptációja (21st Century Learning for Early Childhood Framework), mely a korai fejlesztésre, a bölcsődei és óvodai fejlesztésre

irányul (Partnership for 21st Century Learning, 2019b). A mai napig e modellt tekintik a XXI. századi kompetenciarendszerek alapjának.

Az információs és digitális műveltség, illetve a digitális kompetencia fogalma és helye a XXI. századi kompetenciák körében

Kutatásunk során a P21 által definiált 21. századi kompetencia-keretrendszert tekintettük alapnak. A P21 által definiált kompetenciaterületek közül a kutatásunk szempontjából releváns kompetenciák az „információs, média- és technológiai műveltség, IKT készségek” területén belül jelennek meg. A modell a következő elemeket definiálja a kompetenciaterületen belül:

1. Információs műveltség
 - Információhoz való hozzáférés és értékelés képessége
 - Információ használata, és feldolgozása
2. Médiaműveltség
 - Médiaismeret
 - Különböző médiumok előállítása
 - IKT műveltség
3. Technológiák hatékony alkalmazása

Az információs műveltség Paul G. Zurkowski 1974-es fogalommeghatározása óta képezi fontos elemét a kompetenciafejlesztésnek az oktatásban. Olyan alapvető képességek és készségek képezik az információs műveltség fogalmát, mint az alábbiak:

- információs igény meghatározása
- információ hatékony megtalálása
- információ(források) kritikus értékelése
- információ etikus használata
- információ használata és beépítése a meglévő tudásbázisba (Varga, 2008)

A digitális műveltség fogalmát az Európai Bizottság a következőképpen definiálta „a digitális műveltség mindazoknak a jártasságoknak az összessége, amelyek a digitális kompetencia megszerzéséhez szükségesek. Ilyen az alapvető IKT-jártasság, illetve a számítógép-használat (visszakeresés, hozzáférés, megőrzés, létrehozás, bemutatás, információcsere, kommunikáció, közösségi hálózatokban való részvétel képessége az interneten keresztül). (Kovácsné Koreny, 2009, p. 295.). Kutatásunk során a digitális kompetencia, és az IKT kompetenciák vizsgálata került előtérbe. „Az információs és kommunikációs technológiák (IKT) kezelésére napjainkban használatos gyűjtőfogalom, a digitális írástudás (digital literacy) integrálni igyekszik a tudást és a képesség-elemeket, alapismereteket és speciális használatot” (Kárpáti, 2013, p. 15.)

A digitális kompetenciát a 2012-es NAT a következőképpen definiálja: „A digitális kompetencia felöleli az információs társadalom technológiáinak (információs és kommuniká-

ciós technológia, a továbbiakban IKT) és a technológiák által hozzáférhetővé tett, közvetített tartalmak magabiztos, kritikus és etikus használatát a társas kapcsolatok, a munka, a kommunikáció és a szabadidő terén. Ez a következő készségeken, tevékenységeken alapul: az információ felismerése (azonosítása), visszakeresése, értékelése, tárolása, előállítása, bemutatása és cseréje; digitális tartalomalkotás és -megosztás, továbbá kommunikációs együttműködés az interneten keresztül” (Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, 2012. június 4.).

Az információs- és médiaműveltség, az IKT eszközök használatának képessége és egy komplex digitális kompetencia minden tanuló esetén esszenciális a mai oktatásban, különösen most, amikor a közoktatás területén is nap, mint nap használt online oktatásban. A mindennapi tapasztalok alapján elmondható, hogy a tanulók eszközhasználati képességei megfelelőek, azonban az információs műveltség, és digitális kompetenciák hiányában a pedagógusok erőfeszítése nem elegendő a hatékony tudáselsajátítás folyamatában. Ezen kompetenciák fejlesztése minden oktatási szinten alapkövetelmény, a Nemzeti Alaptanterv pedig sorvezetőként kell/kellene hogy vezesse a pedagógusokat, annak érdekében, hogy e kompetenciafejlesztés hatékonyan megvalósulhasson az iskolákban, akár a hagyományos, akár a digitális oktatási környezetben.

XXI. századi kulcskompetenciák, kompetenciaterületek megjelenése az új NAT-ban

Szöveg- és tartalomelemzés módszerével vizsgáltuk meg, hogy a 2020-as NAT mely XXI. századi kompetenciákat emeli ki kulcskompetenciaként, mely készségeket tartja a legfontosabbnak, és hogy ezek az egyes műveltségterületeken és tantárgyakon keresztül milyen módon válnak tovább fejleszhetővé. Mivel a XXI. századi kompetenciákat az egyes keretrendszerek különböző módon definiálják, és mint egy ernyőfogalom jelenik meg, mely számos kompetenciát rejt magában, ezért tanulmányunkban nem vállalkozhatunk az összes részkompetencia vizsgálatára. Elemzésünk során elsősorban a digitális kompetenciához, és az információs műveltséghez kapcsolódó részkompetenciák vizsgálatára vállalkozunk.

A NAT 2020-s változatából teljes mértékben hiányzik a “Természettudományos és technikai kompetencia” elnevezésű ismeret- és tantárgycsoport. A természettudományos kompetencia egyes elemei ugyan bekerültek a matematikai kompetencia elemei közé, azonban ezen tudományterületek kompetenciáinak összevonása azt a veszélyt rejti magában, hogy a matematikai kompetenciák előtérbe kerülnek a beolvasztott kompetenciákkal szemben. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az Európai Bizottság által definiált ajánlás is összevont kompetenciarendszert határoz meg ezen műveltségi területeken (Európai Bizottság, 2019).

A 2020-ban bevezetésre kerülő NAT 7 kulcskompetenciát határoz meg, úgy, mint:

- a tanulás kompetenciái,
- a kommunikációs kompetenciák (anyanyelvi és idegen nyelvi),
- a digitális kompetenciák,
- a matematikai, gondolkodási kompetenciák,
- a személyes és társas kapcsolati kompetenciák,

- a kreativitás, a kreatív alkotás, önkifejezés és kulturális tudatosság kompetenciái,
- munkavállalói, innovációs és vállalkozói kompetenciák. (110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, II.1. melléklet)

A 2020-as NAT-ból rendkívül hiányzik egy olyan kompetenciarendszer vagy -struktúra, amely az alapját adhatná a kulcskompetenciákat soroló Nemzeti Alaptantervnek, amelyet a pedagógusok, szülők, diákok is hasznosíthatnának. A 2019-ben napvilágot látott DIGKomp 2.1, vagy a Digitális Oktatási Stratégia kompetenciarendszere például számos ponton beleillett volna a 2020-as NAT-ba, mégsem szerepel benne még csak említés szintjén sem. A 2020-as NAT-ban megjelenik a kompetenciák egymásra épülésének követelménye: "a tanulási területeken átívelő általános kompetenciákat, továbbá azokat, amelyek jellemzői, hogy egyetlen tanulási területhez sem köthetők kizárólagosan, hanem változó mértékben és összetételben épülnek a megszerzett tudásra, fejlődnek a tanulási-tanítási folyamatban." (110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, Melléklet, II.1.)

A XXI. század kompetenciák rendszerében kutatásunk szempontjából két kompetenciaterület emelkedik ki: az információs műveltség és a digitális kompetencia. Ezen kompetenciák tartalmazzák mindazokat a képességelemeket, melyek az információ keresésére, értékelésére, tárolására, kritikus elemzésére vonatkoznak (információs műveltség), és melyek a digitális környezetben való hatékony információkezelést biztosítják (digitális kompetencia). A 2020-as NAT változat nem definiálja az információs műveltséget kulcskompetenciaként, azonban annak több eleme felismerhető a digitális kompetencia kézségelemei között. A két fogalom azonban egyértelműen nem fedi egymást, a digitális kompetencia kizárólagos használatával elveszik az információs műveltség hagyományos papíralapú információforrásokra vonatkozó vetülete, illetve kiszorul a könyvtár, és könyvtárhasználat oktatásának aspektusa, ami problémát jelenthet, mert azt érzékeltetheti, hogy csupán digitális források állnak rendelkezésre a tankönyvek és különböző segédkönyveken kívül. Emellett problémás a digitális kompetencia tekintetében a 2020-as NAT esetén a digitális kompetencia részterületeinek és elemeinek - részletes és szisztematikus - bemutatása. Ennek hiányában nehezen értelmezhetők a későbbiekben a digitális kompetencia fejlesztésére vonatkozó leírások az egyes műveltségi területeknél. A Digkomp 2.1 2019-ben publikált változata 5 műveltségi területen (információ és adatmenedzsment, kommunikáció és együttműködés, digitális tartalmak, biztonság, problémamegoldás), 21 részkompetenciát és ezen belül 8 kompetenciaszintet határoz meg. Ezek ismertetése, valamint az ezekre való hivatkozás segítene elmélyíteni a digitális kompetenciák fejlesztését minden műveltségi területen.

A digitális kultúra tantárgy, és a hozzá kapcsolódó kompetenciák

A digitális kompetencia kompetenciaterületéhez kapcsolódóan meg kell említenünk, hogy az alaptanterv 2020-ban nyilvánosságra hozott új változatában jelent meg először a digitális kultúra tantárgy. A tantárgy a korábbi informatika tantárgyat váltja fel, melynek megújítása évek óta húzódó folyamat eredménye. Az informatikaoktatás átalakításának és fejlesztésének szükségességét nem csak a közoktatás sürgette már évek óta, hanem különböző szakmai szervezetek, mint például az IVSZ (Informatikai, Távközlési és Elektronikai Vállalkozások Szövetsége), aki ajánlásokat fogalmazott meg az informatika és a digitális oktatás megalapozásával kapcsolatban. (Szövetség a Digitális Gazdaságért, n.d.)

A digitális kultúra tantárgy célja és elnevezése utal arra a jelenségre, hogy a számítástechnika napjainkra már nem különálló tudományterületként jelenik meg a tantárgyak sorában, hanem fontos, hogy integrálódjon a többi tantárgy oktatásába is, hiszen a hétköznapi életben is már minden területen fontos a digitális írástudás, illetve, hogy magabiztosan mozogjunk a digitális világban, és ismerjük a digitális kultúra jellegzetességeit. A digitális kultúra tantárgy a Technológia tanulási területen belül jelenik meg a technika tantárgy mellett. "A Technológia tanulási terület olyan tantárgyakat kapcsol egymáshoz, amelyek eltérő tartalommal és célrendszerrel rendelkeznek, de szemléletükben közös vonásokat jelenítenek meg: a digitális kultúra, valamint a technika és tervezés." (110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, Melléklet, II.3.8)

A digitális kultúra tantárgyat a 3. évfolyamtól tanulják a diákok, amely előrelépés, mivel a korábbi informatika tantárgy a 6. évfolyamtól jelent meg a tantervben, és alapvetően különálló tantárgyként volt jelen. Disszonanciaként jelenik meg a tantervben, hogy bár az 1. és 2. osztályban más tantárgyak esetén megjelenik a digitális kompetenciák fejlesztése anélkül, hogy az alapozó ismeretek átadása megtörtént volna a digitális kultúra óra keretei között. Óraszámok tekintetében a pozitív változás a heti 5 óra helyett 14 órában történő tudásátadás lehetősége, de hangsúlyozni szükséges, hogy a megnövekedett óraszám megnövekedett tudáselemekkel is együtt jár. Nem elegendő az alapvető informatikai és számítástechnikaismeretek átadása, hanem időt kellene szánni az IKT eszközök kezelésére, algoritmikus gondolkodás fejlesztésére és digitális kompetenciafejlesztésre is. Ugyan a többi műveltségi területnél is megjelenik a digitális kompetencia fejlesztésére vonatkozó feladatmegjelölés, az egyes tantárgyakban kötelező ismeretanyag mennyisége sok esetben nem nyújt lehetőséget a komplett digitális kompetenciafejlesztésre.

A 2020-as alaptantervben nagy hangsúllyal jelenik meg szövegszinten a digitális kompetencia fejlesztése, és a digitális oktatás, azonban hangsúlyoznunk kell azt, hogy a digitális eszközhasználat képessége, és a digitális felületen megvalósított oktatás önmagában nem jár együtt, és nem garantálja a diákok digitális kompetenciáinak, digitális írástudásának magas szintjét, mindenképpen hangsúlyt kell fektetni a kompetenciafejlesztésre mind a digitális kultúra, mind más tantárgyak esetében is. A NAT 2020-as módosítása, elsősorban a digitális technológiák, eszközök használatára helyezi hangsúlyt, bár megjelenik az információk értékelésének szükségessége, de ezt nem a digitális kompetenciák, digitális írástudás, és nem az információs műveltség kompetenciájához kapcsolja.

Kompetenciák megjelenése az egyes tantárgyak vonatkozásában

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy az egyes tantárgyak esetében a 2020-as NAT milyen javaslatokat tesz az egyes kulcskompetenciák elsajátítása, fejlesztése érdekében. Elsősorban a tanulási képesség, illetve a digitális kompetencia azon készségeleit vizsgáljuk, amelyekben felfedezhetők az információs műveltség részegységei, így például az információkeresés, forrásismeret, információk összehasonlítása, elemzése stb. A 2020-as NAT-ban az információs műveltség elemei közül egyértelműen az "információt gyűjt" készségelem emelkedik ki, a dokumentum ezt említi a legtöbb alkalommal. Ugyanakkor korántsem szabad elfeledkeznünk az információs műveltség további készségeleiről sem, hiszen mit érünk az információs társadalomban egy halom összegyűjtött információval, amivel nem tudunk a későbbiekben mit kezdeni.

A magyar nyelv és irodalom tantárgy keretén belül a műveltségelemek átadása mellett az anyanyelvi kommunikáció, az (önálló és hatékony) tanulási képesség fejlesztése is középpontban állt. A tantárgyon belül eddig nagy hangsúlyt kapott a könyvtár, annak állományának megismerése, kézikönyvek, hagyományos dokumentumok használata stb., amelyek a 2020-as NAT-ból teljesen kimaradtak (110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, Melléklet, II.3.1.). A magyar nyelv és irodalom tantárgyon belül az információs műveltség és a digitális kompetencia egyes készségelei igen szegényesen jelennek meg, bár ezek legalább egymásra épülnek egy meglehetősen egyszerű séma mentén, mely szerint az alsó tagozatos gyermek tanuljon meg információt gyűjteni, a felső tagozaton tanuljon meg ezekből az összegyűjtött információkból válogatni, majd a középiskolában ismerje fel és értelmezze a félrevezető információkat.

1. táblázat: Magyar nyelv és irodalom

1-4. évfolyam	információkat, adatokat gyűjt a szövegből
5-8. évfolyam	információt választ
9-12. évfolyam	felismeri és értelmezi a félrevezető információkat

Forrás: 110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet, II.3.1. melléklet alapján saját szerkesztés

A történelem tantárgy tanítása során a 2020-as dokumentumban az általános iskola felső osztályaiban megjelenő készségelemekre épülnek a középiskolára pozícionált kompetenciák (110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, Melléklet, II.3.4.). Ezáltal az információs műveltség valamennyi eleme megjelenik, mint fejlesztendő terület a történelem tantárgy tanítása során. Emellett viszont rendkívül szomorú, hogy az információforrások ismerete, ezen belül pedig a könyvtár, mint intézmény még csak említésre sem került ennél a tantárgynál sem. A magyar nyelv és irodalom tantárggyal összehasonlítva pedig óriási különbségeket tapasztalhatunk, mind a készségek számát, mind pedig a szintjét illetően. Ugyanis a felső tagozatos gyermektől már elvárják, hogy értelmezni tudjon különböző forrásokból származó infor-

mációkat, míg a magyar nyelv és irodalom órategintetében ezt csak középiskolában várjuk el. A humán tantárgyak esetében nagyobb összhangra volna szükség a kompetencia-fejlesztés tekintetében (is).

2. táblázat: Történelem

5-8. évfolyam	<ul style="list-style-type: none"> • kiemel lényeges információkat • tudja értelmezni és rendszerezni a történelmi információkat • össze tudja vetni a forrásokban található információkat
9-12. évfolyam	<ul style="list-style-type: none"> • a források között tud szelektálni, azokat szakszerűen feldolgozza és értelmezi • használja az általános és történelmi, nyomtatott és digitális információforrásokat • információkat tud gyűjteni, áttekinteni, rendszerezni és értelmezni különböző médiumokból és írásos vagy képi forrásokból, statisztikákból, diagramokból, térképekről, nyomtatott és digitális felületekről • információkat kiválaszt különböző műfajú forrásokból összehasonlítja a forrásokban talált információkat saját ismereteivel, illetve más források információival és megmagyarázza az eltérések okait

Forrás: 110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet, II.3.4 melléklet alapján saját szerkesztés

A matematikaoktatás területén az információkezelés képessége csupán két alkalommal kerül elő (110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, Melléklet, II.3.3). A 2020-as NAT a forrásismeretet és az információgyűjtést, -rendszerezést emeli ki. A matematika területén különösen nem elégséges csupán ennyi fejlesztendő készségelemet felsorolni, hiszen az alap matematikai készségek, a halmazelmélet, a Boole algebra, a kombinatorikai gondolkodásmód mind szükségesek egy online adatbázisban történő keresés során. Ezáltal pedig hétköznapi gyakorlata és hasznosulása is lehet(ne) egy elméleti anyagrésznek. Az pedig különösen érdekes, hogy az alsó tagozatosok számára miért nincs kiemelve az információs műveltség bármely eleme. A magyar nyelv és irodalom tantárggyal összevetve a matematikát érdekes ellentmondásokba ütközhetünk, ugyanis az "információt gyűjt" készségelem az előbbinél már az általános iskola alsó tagozatában megjelenik, míg az utóbbinál csak a középiskolában.

3. táblázat: Matematika

5-8. évfolyam	különböző információforrásokat használ
9-12. évfolyam	információkat gyűjt, rendszerez

Forrás: 110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet, II.3.3. melléklet alapján saját szerkesztés

A természettudomány és földrajz tantárgy keretein belül megjelenik a kritikus gondolkodás, az általános tudományos információk felismerésének képessége (110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, Melléklet, II.3.6). Ez egyetlen másik tantárgy esetében sem kerül elő. A tantárgy fejlesztendő területei között a legkidolgozottabb készségelemekkel találkozunk, amelyek a legtöbb esetben egymásra épülnek. Azonban érdekes, hogy az 5-8. osztályra szabott készségelemek több esetben átfedésben vannak a 9-12. osztályossal. A többi tantárgy készségelemeivel összehasonlítva súlyos megállapításra juthatunk. Hiszen a tantárgy keretein belül a diákoktól már a felső tagozaton elvárják, hogy kritikusan gondolkodjanak, felismerjék az általános híreket, tudjanak információt keresni és elemezni, amely készségelemek a magyar nyelv és irodalom tantárgy esetében csupán középiskolában kerül elő.

4. táblázat: Természettudomány és földrajz

5-8. évfolyam	<ul style="list-style-type: none"> • tudjon kritikusan gondolkodni az adott természeti, környezeti problémáról, illetve felismerje az általános tudományos információkat • tudjon információkat keresni, azok hitelességének, használhatóságának elemzéséhez széleskörűen tájékozódjon könyvtári és egyéb adatbázisok, nyomtatott és digitális források segítségével weboldalak, tematikus média források információit kritikusan elemzi tisztában van a legfontosabb, hiteles forrásokkal, azok használatával, az információ feldolgozásának módszereivel
9-12. évfolyam	<ul style="list-style-type: none"> • érti a különbséget a tudományos és általános tudományos információk között • tudatosan és kritikusan használja a földrajzi tartalmú nyomtatott és elektronikus információforrásokat • megkülönbözteti a tényeket a véleményektől, adatokat, információkat kritikusan szemlél • kiválasztja és önállóan használja a hagyományos, illetve digitális információforrásokat, adatbázisokat

Forrás: 110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet, II.3.6. melléklet alapján saját szerkesztés

A készségtantárgyakat összefoglaló művészetek tantárgycsoportban foglalnak helyet az ének-zene, a dráma, vizuális kultúra, valamint a mozgóképkultúra és médiaismeret tantárgyak (110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, Melléklet, II.3.7.). A 2020-as NAT-ban koherens módon, egymásra épülve jelennek meg az információs műveltség készségelemei. Emellett a középiskolások korosztályánál megjelenik az adatvédelem, információbiztonság témaköre, bár kétségesnek tartjuk, hogy ennek a készségelemnek valóban itt van-e a legjobb helye, illetve kérdéses, hogy az elméleti és gyakorlati ismeretelemek oktatása mellett mennyi idő jut pl. ennek a készségelemnek az átadására.

5. táblázat: Készségtárgyak csoportja

1-4. évfolyam	<ul style="list-style-type: none"> információt keres
5-8. évfolyam	<ul style="list-style-type: none"> összegyűjtött információkat gondolatokat különböző szempontok szerint rendez és összehasonlít
9-12. évfolyam	<ul style="list-style-type: none"> adott feladatmegoldás érdekében meglévő vizuális ismeretei között megfelelően szelektál, a további szakszerű információ-szerzés érdekében adekvátan keres médiatartalmak befogadásával és elemzésével megtanulja rendszerezni a különféle forrásból származó információkat, azok összevetésével, vizsgálatával képet alkot képessé válik az alapvető adattvédelmi és információbiztonsági szabályok betartására

Forrás: 110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet, II.3.7. melléklet alapján saját szerkesztés

A digitális kompetencia és vele szomszédos készségek megalapozása és fejlesztése elsősorban az informatikaoktatás (digitális kultúra) kapcsán kerül elő (110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, Melléklet, II.3.8.). Meggyőződésünk, hogy az alsó tagozatos gyerekektől túl sokat is vár(ná)nak főleg, hogy a diákok többsége nem első osztálytól tanulja az informatika (digitális kultúra) tantárgyat. Emellett a másik tantárgyaknál megjelenő készségelemekkel összevetve különösen nagy a disszonancia. A magyar nyelv és irodalom és a matematika tantárgy esetében a középiskolásoktól elvárt készség szinttel például teljesen egyenértékű a digitális kultúra tantárgy alsó tagozatosok számára megfogalmazott kompetenciáival. Érdekesen hat továbbá, hogy az 5-8. és a 9-12. osztályra pozícionált készségelemek nagyjából átfedésben vannak, ezáltal pedig igen nehézkesé és problémássá válhat a kompetenciafejlesztés folyamata.

6. táblázat: Digitális kultúra

1-4. évfolyam	<ul style="list-style-type: none"> • rendelkezésére álló eszközökkel, forrásokból meggyőződik a talált vagy kapott információk helyességéről • információgyűjtés • egyszerű eljárásokkal meggyőződik néhány, az interneten talált információ igazságértékéről • kiválasztja a számára releváns információt, felismeri a hamis információt • ismer néhány, kisiskolások részére készített portált, információforrást, digitálistananyag-lelőhelyet
5-8. évfolyam	<ul style="list-style-type: none"> • etikus módon használja fel az információforrásokat, tisztában van a hivatkozás szabályaival • ismeri az információkeresés technikáját, stratégiáját és több keresési szempont egyidejű érvényesítésének lehetőségét; • önállóan keres információt, a találatokat hatékonyan szűri • tisztában van a hálózatokat és a személyes információkat érintő fenyegetésekkel, alkalmazza az adatok védelmét biztosító lehetőségeket
9-12. évfolyam	<ul style="list-style-type: none"> • hatékonyan keres információt • követi a technológiai változásokat a digitális információforrások használatával • alkalmazza az információkeresés során gyűjtött multimédiás alapelemeket új dokumentumok készítéséhez • ismeri és alkalmazza az információkeresési stratégiákat és technikákat, a találati listát a problémának megfelelően szűri, ellenőrzi annak hitelességét etikus módon használja fel az információforrásokat, tisztában van a hivatkozás szabályaival

Forrás: 110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet, II.3.8. melléklet alapján saját szerkesztés

Összegzés

A NAT valamennyi műveltségterület közül az informatika oktatására állapította meg a legkevesebb százalékos óraszámot 2020-ban (egyedül az etika/ hit- és erkölcsstan óra szerepel alacsonyabb óraszámúval), ez ugyanakkor maga után vonja, hogy a számítógép, az IKT eszközök és az internet használatának elsajátítására is csupán kevés idő jut, az egyes kompetenciák elsajátításáról nem is beszélve. Üdvözlendő tény, hogy a 2020-as NAT-ban szinte minden alkalommal párban jelenítik meg a hagyományos és digitális forrásokat, szövegeket, tartalmakat, azokat párhuzamosan, egymás mellett használják. A könyvtár mint intézmény, forráshely csupán elenyésző figyelmet kap, ugyanis csak pár alkalommal olvashattuk, hogy az iskolán kívül még léteznek olyan közgyűjteményi intézmények (múzeum, könyvtár, levéltár), amelyek fontosak lehetnek a tanulás folyamatában. Ennél még

elszomorítóbb tény, hogy a NAT semmilyen aspektusból nem emeli ki az iskolai könyvtárat, holott mind az információs műveltség, mind a többi kulcskompetencia elsajátítása és fejlesztése szempontjából nélkülözhetetlen színtér.

A XXI. századi kompetenciák halmazán belül a vizsgált kompetenciák (információs műveltség, digitális műveltség, digitális kompetencia, és IKT eszközök használatának képessége) elemeikben megjelennek a Nemzeti Alaptantervben, azonban több kompetenciatevület csupán érintőlegesen kap helyet, más, mint például az információs műveltség nincs konkrétan definiálva, és az egyes részelemek nem arányosan jelennek meg az egyes műveltségi területeken. A NAT elemzése során világossá vált, hogy a különböző tantárgyakban fellelhető ismeretszintek nincsenek összhangban, nem épülnek egymásra, sőt több alkalommal ellentmondanak egymásnak. Ha összevetjük a különböző tantárgyakhoz meghatározott készségelemeket, láthatjuk, hogy nem rajzolódik ki az oktatás íve, nem jelennek meg az egymásra épülő, egymást fejlesztő ismeretelemek. Ez a probléma már a korábbi, 2012-es NAT esetében is fennállt, így rendkívül sajnálatos tény, hogy ezt azóta sem sikerült orvosolni. Ugyanis egy-egy kompetencia fejlesztése nem egyes tantárgyak feladata lenne, hanem tantárgyakon átívelő komplex tevékenységrendszer eredménye.

Irodalomjegyzék

- Ananiadou, K. & M. Claro (2009). *21st Century Skills and Competences for New Millennium Learners in OECD Countries*. OECD Education Working Papers, No. 41, OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/218525261154>.
- Carretero, S., Vuorikari, R., & Punie, Y. (dátum nélkül.). *DigComp 2.1: Állampolgári digitáliskompetencia-keret nyolc jártassági szinttel és gyakorlati példákkal*. Digitális Pedagógiai Módszertani Központ. https://dpmk.hu/wp-content/uploads/2019/07/DigComp2.1_forditas_6_20200130.pdf. (Letöltés dátuma: 2021.01.11.)
- Dede, C. (2010). Comparing Frameworks for “21st Century Skills. In Bellanca, J., Brandt, R. (Eds.). *21st Century Skills: Rethinking How Students Learn* (pp. 51-75). Solution Tree Press.
- Eurostat (2021.05.05.). *Individuals' level of digital skills*. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_sk_dskl_i&lang=en&fbclid=IwAR0a5NhvJ0nJuaagg930ofmgmnsjRgs5awQ0bduavjq54qKC-F9tlKzPUeuQ. (Letöltés dátuma: 2021.06.14.)
- Európai Bizottság (2019). *Key competences for lifelong learning*. Publications Office of the European Union. <https://op.europa.eu/hu/publication-detail/-/publication/297a33c8-a1f3-11e9-9d01-01aa75ed71a1>. (Letöltés dátuma: 2021.05.31.)
- Európai Bizottság (dátum nélkül). *Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu)*. <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcompedu>. (Letöltés dátuma: 2021.01.11.)
- Fadel, C. (2016). *21st century competencies*. National Association of Independent Schools. <https://www.nais.org/magazine/independent-school/winter-2016/21st-century-competencies/>. (Letöltés dátuma: 2021.03.26.)
- Fadel, C. (2008. május) *21st Century Skills: How can you prepare students for the new Global Economy?* OECD/CERI. <http://www.oecd.org/site/educeri21st/40756908.pdf>. (Letöltés dátuma: 2021.03.26.)
- Finegold, D. & Notabartolo, A. S. (2010). *21st-Century Competencies and Their Impact: An Interdisciplinary Literature Review*. <http://cite-seerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.800.532&rep=rep1&type=pdf>. (Letöltés dátuma: 2021.03.26.)
- Horváth, Zs. (2019). Színe és visszája. A nemzeti alaptantervet ért hatások és az alaptanterv hatásai. *Educatio*, 28, 121-134. doi: <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.1.9>
- Karoly, L. A. (2004). *The 21st century at work: Forces shaping the future workforce and workplace in the United States*. RAND Corporation.

- Kárpáti, A. (2013). Az informatikai kompetenciától a digitális pedagógiáig, a nemzetközi kutatások tükrében. In: Dringó-Horváth I., & N. Császi, I., *Digitális tananyagok: Oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben* (pp. 15-32). Károli Gáspár Református Egyetem.
- KSH (dátum nélkül). 4.7.22.2. *A háztartások internetkapcsolat típusainak aránya (2012-)**. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oni026.html. (Letöltés dátuma: 2021.03.26)
- Kovácsné Korony, Á. (2009). Digitális műveltség Európában - Az internet és az új online technológiák biztonságosabb használata. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 56, 295-303.
- Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (2012.június 4.). *Magyar Közlöny* 66. Magyarország Hivatalos Lapja. https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf. (Letöltés dátuma: 2021.05.31.)
- Levy, F., & Murnane, R. J. (2004). *The new division of labor: How computers are creating the next job market*. Princeton University Press.
- Oktatási Hivatal (2019). *PISA 2018. Összefoglaló jelentés*. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/PISA2018_v6.pdf. (Letöltés dátuma: 2021.06.14.)
- Partnership for 21st Century Learning (2019a). *Framework for 21st Century Learning*. BattelleforKids. http://static.battelleforkids.org/documents/p21/P21_Framework_Brief.pdf (Letöltés dátuma: 2021.05.31.)
- Partnership for 21st Century Learning (2019b). *21st Century Learning for Early Childhood Framework*. BattelleforKids <http://static.battelleforkids.org/documents/p21/P21EarlyChildhoodFramework.pdf> (Letöltés dátuma: 2021.05.31.)
- Partnership for 21st Century Learning (2019c). *Framework for 21st century learning definitions*. BattelleforKids. http://static.battelleforkids.org/documents/p21/P21_Framework_DefinitionsBFK.pdf. (Letöltés dátuma: 2021.03.26.)
- Partnership for the 21st Century Learning (n.d.). *Frameworks & Resources*. BattelleforKids. <https://www.battelleforkids.org/networks/p21/frameworks-resources>. (Letöltés dátuma: 2021.03.26)
- Partnership for 21st Century Skills (2006. július). *A State Leaders Action Guide to 21st Century Skills. A New Vision for Education*. http://apcrsi.pt/website/wp-content/uploads/20170317_Partnership_for_21st_Century_Learning.pdf. (Letöltés dátuma: 2021.03.30.)
- Petróczi, G. (2020.02.17.). *A módosított Nemzeti alaptanterv bevezetésével kapcsolatos szakmai teendők*. https://www.petroczigabor.hu/cikkek/igazgato_kollegaknak/modositott_nat_bevezetese.html. (Letöltés dátuma: 2021.01.11.)
- Racsko, R. (2020). A kultúraváltás hatása az egyének készség- és képességrendszerére: új modellek. In Lengyel Molnár, T., *A kultúraváltás hatása az egyéni kompetenciákra: a digitális kompetencia modelljei* (pp. 8-37). Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó.
- Szövetség a Digitális Gazdaságért (dátum nélkül). *Az iskolai digitális oktatás megújítási terve*. <https://ivs.hu/projektek/digitalis-oktatasi-kialtvany/>. (Letöltés dátuma: 2021.05.31.)
- Varga, K. (2008). Az információs műveltség fogalma az európai és Európán kívüli kultúrákban In Varga, K. (szerk.), *A 21. század műveltsége – E-könyv az információs műveltségről*. PTE FEEK. <https://mek.oszk.hu/06300/06355/html/03.htm>. (Letöltés dátuma: 2021.01.11.)
- Vass, V. (2020) A tudásgazdaság és a 21. századi kompetenciák összefüggései. *Új Munkaügyi Szemle*, 1 (1), 30-37. <https://www.metropolitan.hu/upload/62972a5434e437a440115eace52810492fdb4273.pdf>. (Letöltés dátuma: 2021.03.26)

Jogszabályok:

- 110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor>. (Letöltés dátuma: 2021.01.11)

Várnagy Péter

JOHN HENRY NEWMAN SZEREPE A KÖZNEVELÉSBEN

Absztrakt

Jelen cikkem megírásának egyik ösztönzője, hogy Newman személyével már a 90-es évek elején megismerkedtem, amikor még a PTE BTK Neveléstudományi Tanszékén Newman pedagógiájáról először hallottam, amely érdeklődésem origójaként határozható meg. Vonzódásom a témához fokozódott, így igyekeztem az elmúlt évek során minél több forrást felkutatni magyar és angol nyelven egyaránt, amely Newman életútjához, de főként a nevelési tevékenységéhez kapcsolódik. Ez vezetett a 2014-ben megjelent könyvemhez (Várnagy, 2014), amely alapvetően a felsőoktatáshoz kötődik. A mostani tanulmányom pedig Newman köznevelési tevékenységeinek meghatározó vonatkozásait ragadja meg. A téma feldolgozásához elsősorban az idegen nyelvű szakirodalom és források elemzésre, továbbá interpretálásra fókuszáltam, amelyhez jó alapot nyújtottak Newman levelezésének és naplójának könyvekbe foglalt kötetei.

Túlzás lenne azt állítani, hogy Newman meghatározóan köznevelési szakember lett volna, de egyértelműen maradandó nyomot hagyott pedagógiai gondolataival és tevékenységével e területen is.

Kulcsszavak: Newman; köznevelés; iskola

Bevezető

John Henry Newman Londonban született 1801-ben. Hat testvére között ő volt a legidősebb. Apja jól szituált bankár volt, aki hamar csődbe került. Édesanyja francia protestáns (hugenotta) családi gyökerei ellenére Newman családja az anglikán vallás világszemlélete alapján élt, meglehetősen szűkös körülmények között. Serdülő korában a matematika, klasszikus nyelvek, filozófia, zene egyaránt érdekelték. Mégis teológiára jelentkezett az egyetemen (Conzemius, 1991).

Az anglikán egyház papjává szentelték 1825-ben. Közel két évtizedes megfontolásokkal teli életszakaszt követően 1845-ben katolizált. Ezután Rómában tanult és itt lett szerzetes-pap az oratóriánusoknál. Konvertitaként tért vissza Angliába 1840-es évek végén (Vértesaljai, 2019).

Megalapozott hírnevet szerzett egyetemi oktatóként. A bíboros XIX. század eleji élete és alkotói munkássága jól ismert, továbbá áttérése a Római Katolikus Egyházba talán még inkább dokumentált. Szent emberként tartják számon, aki életével mély hatást gyakorolt az angliai katolicizmusra. Az Ír Katolikus Egyetemre történő rektori kinevezésének, amelynek alapításában is részt vett, köszönhetjük „The Idea of a University” (Az egyetem eszméje) c. művét. 1878-ban Newman visszatért Oxfordba, hogy tiszteletbeli munkatársává váljon a Trinity College-nak, amelynek korábban növendéke volt. XIII. Leó pápa 1879-ben bíborossá nevezte ki 11 évvel később, 1890-ben hunyt el Birminghamben.

Az előbbiek köztudott tények Newman életéről, de az kevésbé ismert hazánkban, hogy létrehozott (1859) és több, mint harminc évig működtetett egy fiúiskolát Edgbastonban (egy elővárosi terület Birminghamnek), amelynek 1920-as évek elején Reading közelébe kellett költöznie, de átélve a II. világháború viszontagságait is a mai napig működik, és 2020 szeptemberétől koedukált intézményként már lányokat is fogad (The Oratory School, dátum nélk.).

A bevezető sorok zárása előtt, röviden a módszeradaptációról. A szakirodalmi és történeti tartalomelemzésem – tekintettel arra, hogy a magyarul hozzáférhető bibliográfia viszonylag szűkös – elsősorban angol nyelvű forrásokon nyugszik. Ezek között is meghatározó jelentőséggel bírnak Newman autobiografikus írásai („The letters and diaries of John Henry Newman”, azaz „John Henry Newman levelei és naplói”). „Művei 37 kötetet töltenek meg, ... és szinte beláthatatlan tömege a leveleknek, amelyek igen nagy része a legmagasabb tudományos és irodalmi igénnyel, sokszor pedig megrendítő őszinteséggel, a keresztény önérzetnek és alázatnak a nagy szentekre jellemző egységével készült.” (Sík, 1955, p. 344)

Newman iskolája

Pontatlan lenne azt állítani, hogy Newman elsősorban köznevelési szakember lett volna, de egyértelműen maradandó nyomot hagyott pedagógiai gondolataival, ahogy ez kitűnik „Az egyetem eszméje” c. művéből is. Kevés eredeti elképzelést fogalmazott meg a középiskolai oktatással kapcsolatban. Ezen a szinten nem volt oktatási teoretikus, de nagyon sikeresen tanított. Newman tisztában volt a fiúk számára biztosított katolikus oktatás jelentőségével, különösen mivel sokan közülük konvertiták fiai voltak, és látta annak szükségességét, hogy ez az oktatás az általános műveltség megszerzésére irányuljon és tudományos alapú legyen. Végeredményként egy remek és nagyon sikeres iskolát alapított egy jelentős ellenzékkel szemben, akik nagyrészt a saját egyházának a tagjai voltak. Két fő irányvonal jellemzi Newman oktatási tevékenységét az 1845-ös konverzióját követő 20 éves időszakban, egyrészt a liberális oktatás iránti aggodalma, másrészt a vallásos nevelés aránya a fiatalok oktatásában. Ami az előbbit illeti, Newman úgy vélte, hogy „liberális oktatás nem kereszténnyé, hanem úriemberré tesz ... A liberális oktatás önmagában nézve egyszerűen az értelem művelése, és tárgya nem több vagy kevesebb, mint intellektuális kiválóság ...” (Newmant idézi Stockley, 1922, pp. 303-311)

A katolikus oktatás iránti felelősségérzet Newman két aggodalmából fakad. Az egyik, hogy a vallást helyezi a hatékony oktatási rendszer központjába, a másik pedig, hogy Angliában a XIX. század első évtizedeiben a szekularizmus növekvő hulláma volt jelen az oktatásban. Newman a teológiát határozta meg az oktatás alapjaként: „Az egyetemnek ... már a megnevezésénél fogva is egyetemes ismereteket kell tanítania; a teológia biztosan egy tudományág: hogy lehet akkor tanítani az összes diszciplínát, ha egyet mégis kizárunk, amely legalább annyira fontos, mint bármelyik másik?” (Newman & Svaglic, 1982, pp. 14-15)

Newman elsősorban a felsőoktatással foglalkozott, de amit ezzel összefüggésben írt, ugyanúgy alkalmazható a fiatalabbak oktatásával kapcsolatos elképzeléseire is. Newman

aggodalommal tekintett az angol oktatásra nehezedő első nagyobb szekularista nyomásra. Ennek bizonyítékai között említhetjük a „Society for the Diffusion of Useful Knowledge” (Hasznos Ismereteket Terjesztő Társaság), továbbá a „University College London” 1826-os alapítását, amelyekben meghatározó szerepe volt a skót Lord Henry Brougham bárónak (Ashton, 2008). Az utóbbi alternatívájává kívánt válni az anglikán oxfordi és cambridge-i egyetemeknek, és közismerten hangsúlyozta a világi, nem pedig a vallási ismeretek átadását. Newman aggodalma az egyre növekvő szekularizmus miatt abból a meggyőződésből fakadt, hogy a hit központi szerepet játszik az oktatásban. Célja az volt, hogy az oktatást vallásos szellemiség hassa át.

Newman minden bizonnyal korának a legtehetségesebb angol katolikusa volt, és valószínűleg egyik legjobban képzett személyisége is. Ennélfogva természetes, hogy őt bízták meg a tervezett írországi katolikus egyetem alapításával. Newman kinevezésére hivatkozva, talán meglehetősen komolytalanul azt mondta: „... megértetni az írekkel, hogy mi az oktatás, az egyetem, és hogy kötelességük egy olyan egyetem létrehozása, amelynek én lennék a rektora.” (Newmant idézi Culler, 1955, p. 140) E megbízatása 1851-ben kezdődött. Az állandó utazása Írországba és vissza, valamint betöltött pozíciójának az ellenzése megbosszulta magát, így 1857-re elfáradt és kész volt feladni. Ez az írországi munka megerősítette abban a meggyőződésében, hogy a katolikus oktatás sajnálatos módon semmilyen szinten sem megfelelő. Ekkor merült fel először egy új katolikus fiúiskola létrehozásának gondolata. Newman már hosszabb ideje meg volt győződve egy ilyen intézmény szükségességéről.

A XIX. század közepére nyilvánvaló volt, hogy a katolikus oktatás előtt álló válságot már nem lehet elkerülni. A katolikus fiúk számára létező legkiemelkedőbb iskolák, Stoneyhurst, Oscott és Downside, nem voltak megfelelő színvonalúak a tanítás és a nevelés terén sem. Ezek az intézmények túlszűfoltak voltak, viszont jelentős igény mutatkozott a szolgáltatásaikra a művelt konvertiták számának növekedése miatt. A szülők rájöttek, hogy minőségi oktatás nélkül gyermekeiknek alig van esélyük a fejlődésre. Newman 1858-ban tért vissza Birminghambe, ekkor szakadt meg a kapcsolata a katolikus egyetemmel. Itt szembesült azokkal a különböző helyekről érkező kérésekkel, amelyek egy fiúiskola létesítésének az igényét fogalmazták meg. Ennek teljesítését nem tudta, és nem is akarta megtagadni, mivel ez egybeesett saját meggyőződésével, így 1859-ben létrejött a Néri Szent Fülöpről elnevezett oratóriumi iskola. Természetesen voltak ellenlábasok is, akik azt állították, hogy Newman nem képes a fiúk vallási és erkölcsi nevelésének felügyeletére. Mint minden új iskola alapításakor itt is adódtak nehézségek, így az első évek szorongással teltek Newman számára. Végül, ahogy az iskola ismertebbé vált, megjelentek az idősebb fiúk is, akiknek a jelleme és magatartása támadhatatlan volt. Newman később feljegyezte, hogy létrehozott egy iskolát a protestáns intézmények mintájára, azokkal a módosításokkal, amelyeket a katolikus nevelés megkíván (Tristram, 1957).

Különösen Ullathorne püspök és Wiseman bíboros részéről mutatkozott erőteljes ellenállás Newman vállalkozásával szemben. William Bernard Ullathorne püspök hűvösen fogadta a javaslatot, és mindenféle problémát vetett fel. Kétségei voltak Newman fegyelmelési képességeivel kapcsolatban. Newman Edward Bellasisnak, az egyik legkövetkezetesebb támogatójának írta: „Örülök, hogy a püspök kifejezte önnek valódi kételyeit ... ha

azt gondolja, hogy a gyakorlatban nem vagyok jó nevelő, akkor teljesen egyetérték velem. A legkevésbé vagyok rátermett iskolaigazgató vagy dékán, mint ahogy lovas vagy sakkozó sem. De ez nem gátolja azt, hogy érezzem a fiúk szigorú fegyelmezésének szükségességét” (Newman, 1968, p. 314).

Wiseman bíboros ellenérzése komolyabb volt az erős római befolyása miatt. Nyilvánvaló, hogy Wiseman nem szerette Newmant, értelmiségiként és konvertitaként nehezteltek rá és nem bíztak benne. Wiseman ellenezte az egész iskolaprojektet, aggodalmának adott hangot Bellasis és Acton felé, akik támogatták a projektet. Aggályai az „elnökre”, a vallási oktatásra, a fegyelemre, a tanulmányokra és az általános vezetésre vonatkoztak. Newman válasza nem elégítette ki Wiseman-t, de fel sem dühítették. Mindenesetre Newman 1858 húsvét hétfőjén számolhatott be arról, hogy a bíboros mossa kezeit az iskola ügyében, és ezért a kizárólagos felelősség Ullathorne püspököt terheli (Newman, 1968).

A lejárató kampány különösen bántó volt Newman számára, mert személyesen ellene irányult, és értelemszerűen ártott az iskolának. Kétségtelen, hogy Newmant, mint egy érzékeny embert nagyon bántották az ilyen pletykák, mivel nehéz volt rá reagálnia. Newman elismerte: „... a barátaim mondhatják, hogy az iskola érdekében köteles vagyok válaszolni rájuk. Nem ezt akarom tenni: először is azért, mert hosszú távon a hamisság cáfolja önmagát; másodszer mert, álláspontom visszavetülne azokra, akik a vádakat szórják...” (Ward, 1913, p. 455)

A másik akadály, amelyet Newmannek és támogatóinak le kellett küzdeniük, hogy a már létező iskolákkal folytatott verseny ne eméssze fel erőiket, és ne vezessen intézménybezárásokhoz. Newman maga, és a jómódú támogatói is a végsőkig kitartottak. Ennek eredményeként 1858 decemberében Newman összeállította az iskola tájékoztatójának a tervezetét.

Az iskola létrehozását először azok a konvertiták javasolták, akik aggódtak fiaik katolikus szellemű megfelelő és jó oktatásáért. A csoport nem kevesebb, mint 32 emberből állt, és számos kiváló férfi volt köztük, mint Norfolk hercege, Compden és Fielding vikontok, Lord Charles Thynne, William Dodsworth és Henry Wilberforce. Javaslatukat először Newman-nek 1858 január elején tették meg. Ballais így fogalmazott: „A tény az, hogy mindannyian egyetértettünk abban, hogy ön az a személy, akinek irányítása alatt kell állnia az iskolának.” (Newman, 1968, p. 252)

Newman válasza biztató volt, de hangsúlyozta, hogy a megbízást csak akkor vállalja, ha Ullathorne püspök nem ellenzi az iskolaalapítást. Ullathorne, akinek az ötlet nem volt teljesen új, kezdetben támogatta, mivel a meglévő katolikus iskolák megteltek, és volt igény egy másikra is. 1858 januárja és februárja nagyon mozgalmasan telt. A kezdeti tervezésben 20 fiú szerepelt, akik 70 fontot fizettek volna, néhányan egy kicsit magasabb összeget. Az egyik oratorista, Fr. Darnell napi négy óra önkéntes szolgálatot vállalt. Newman egy „jó házat keresett a közelben kerttel és éves 120 fontos bérleti díjjal.” Így Newman 1858. április 23-án ezt írhatta Bellaisnak: „Úgy döntöttünk, hogy elindítjuk az iskolát...” (Newman, 1968, p. 330). Newman részletesen ismertette a várható kiadásokat és bevételeket, a deficit eshetőségét, valamint a tennivalókat abban a valószínűtlen helyzetben, ha az iskola profitot termel. A leendő diákok szüleivel is levelezett, de végül csak hét fiú kezdte meg

tanulmányait, akik mind felső- vagy középosztályból származó konvertita szülők gyermekei voltak. Az egyik legérdekesebb megjegyzés W. J. O'Neill Daunt fiához fűződik, akit édesapja a következőképpen írt le: „Rendkívül intelligens, vad, lusta...; nagyon erős katolikus érzéseket mutató...; nagyon hajlamos a mókára és az utánzásra; összeségében benne rejlik a nagyon jó vagy nagyon rossz megalkotása.” (Newman, 1968, p. 315)

Amikor az iskola 1859. május 1-jén hét tanulóval megnyitotta kapuit, bár az igazgató Fr. Darnell volt, a tervezés nagy része mégis Newmanre hárult, mert reputációja és szövetsége a befolyásos támogatóival nagyon erősnek bizonyult. Várható volt, hogy növekszik az iskolába való beiratkozások száma, amely be is következett, a kezdeti hét fős csoport fél év alatt tizenkettőre, majd két évvel később hetvenre gyarapodott. Newman számára az egyik fő probléma az volt, hogy miként lehet befogadni az egyre növekvő létszámú diákságot. A támogatások különböző forrásokból származtak pl. Norfolk hercegnője 500 fontot adott 1860 márciusában. Newman az 1860. május 30-án kelt memorandumában ezt írta: „Úgy esett, hogy épp most véletlenül különböző forrásokból az ölnkbe hullott 4400 font vagy még annál is nagyobb összeg... Javaslom, hogy mindezt (vagy legalább 3400 fontot) az iskola materiális (és morális) megszilárdítására használjuk fel.” (Newman, 1969, pp. 348-350)

A tervezett átalakítások magukba foglalták „Fr. Ambrose házáinak” a felszerelését a fiúk befogadására, tantermek, személyzeti lakások és irodák biztosítását, valamint a templom bővítését és renoválását. Augusztus végére megszereztek 8 hold földet, amely egy körbe kerített területként a fiúk „játszótereként” szolgált, de tanterem nem épült. Newman 1861 februárjában még fontolóra vett különböző javaslatokat. Az egyik körülbelül 900, míg a másik 4000 font körüli összegre rúgott. Határozatlansága egyértelműen az iskola még mindig megoldatlan pénzügyi helyzetének volt köszönhető. Newmannek egész életében visszatérő problémát okoztak az iskola pénzügyei. Úgy érezte, hogy másoknak – a gazdag katolikusoknak, és mindenekelőtt az iskolában tanulók szüleinek – nagylelkűbbeknek kellett volna lenniük. Newman ezt egészen egyértelművé tette egy 1861. február 5-én kelt feljegyzésben (Newman, 1969). A szülők – ahogy azt sejtette – nem tettek eleget anyagi kötelezettségeiknek, így csak 9000 fontot lehetett költeni a projektre. Nem meglepő, hogy Newman rövidesen emelte a tandíjat.

Newman e kudarcok ellenére és számos egyéb viszontagság mellett, nagyon sok mindennel elégedett lehetett. Amikor az első tanév 1860. július 20-án véget ért, az iskola egyértelműen egy működő egység volt stabil tantestülettel és diáklétszámmal. Saját épületeik voltak, bár ezek fejlesztésre szorultak.

A pénzügyek mellett a szülőkkel való kapcsolattartás volt a Newmanre háruló másik feladat, talán azért, mert sokukat személyesen vagy hírből ismerte. A legtöbb esetben Newman csak kellemes kötelességének tett eleget, amikor beszámolt arról, hogy a fiúk beilleszkedése és tanulmányaik folytatása zökkenőmentesen alakul, ahogy ez a Norfolk hercegnő fiának az esetében is történt (Newman, 1970). Időnként szigorúbban kellett fellépnie, például amikor 1862 júniusában írt levelében Sir John Actont emlékeztetnie kellett unokaöccse még kifizetetlen tandíjára (Newman, 1970). Egy másik visszatérő téma az volt, hogy tanácsot adtak azoknak a fiúknak, akik hivatást éreztek a papság iránt (vagy azt képzeltek). Időnként általános leveleket küldtek minden szülőnek. Ezek leggyakoribb

szükségességét a kanyarójárványok vagy más gyermekkori betegségek okozták, amelyek manapság nem okoznak nagy aggodalmat, de akkor súlyosnak számítottak. 1874 áprilisában Newman kénytelen volt írni a szülőknek, hogy a kijelölt időpontban ne küldjék vissza a gyermekeiket, mert kanyarójárvány után fertőtleníteni kell az iskola helyiségeit. Newman nyilvánvalóan kissé megterhelőnek érezte a levélírást. Egy barátjának, Miss Giberne-nek, – akivel rendszeresen levelezett, – így írt: „60 levelet kellett írnom a szülőknek, és ez minden félév végén előfordul.” (Newman, 1970, p. 238)

Newman számára az egyik legélvezetesebb feladat az évenként esedékes iskolai színdarab megvalósítása volt, amelyet általában évente kétszer-háromszor adtak elő az ún. Szülők Napján. A diákok legtöbb esetben ókori római műveket adtak elő. Az első alkalommal, 1865-ben egy vígjátékot mutattak be. Az első előadásra Newman válogatta és készítette fel a fiúkat, amelyre a védőszentjük – Szent Fülöp – napján került sor. A színdarabok előadása ezután évenként visszatérő hagyománnyá vált. Ezt követte az ünnepi szentmise, majd ebéd, délután pedig krikettet és krokettet játszottak. Newman maga választotta és rendezte a színműveket (pl. Terentius: Phormio, Plautus: Aulularia stb.), és természetesen jelen is volt az előadásokon egészen 1890-ben bekövetkezett haláláig. Időnként cenzúrázta a színdarabokat, vagy saját adaptációt írt belőlük.

A színdarabokra való felkészülés mellett Newman a latin, illetve később a zene tanítása során, valamint az oktatásszervezésben játszott általános szerepe kapcsán került kapcsolatba a fiúkkal. Szükség esetén általános útmutatást is adott. Például amikor a norfolki herceg egy diákcsoport csatlakozását javasolta az angol ifjúsági küldöttséghez, akik IX. Piusz pápaságának 25. évfordulója ünneplésére készülődtek 1871-ben, Newman nem javasolta a részvételt: „A fiúk országból kiutazásának eldöntése nem tartozik egy pedagógus hatáskörébe... A diákoknak nincs helyük a politikai demonstrációkon.” (Newman, 1970, pp. 160-161) Végül az iskola az eseményen nem képviseltette magát. A fiúkkal való kapcsolat lehetőséget adott Newman számára, hogy figyelemmel kísérje oktatásukat, nevelésüket, és lehetősége volt észrevételeket tenni mindezekben a területeken.

Newman számára a legtöbb szorongást okozó problémák három kategóriába sorolhatók: azok az általános jellegű nehézségek, amelyek többé-kevésbé bármelyik iskola működtetésekor jelentkeznek; a pénzügyi korlátok; valamint az emberi erőforrások elégtelensége. Ezek közül a finanszírozás jelentett állandó gondot. Gyakorlatilag bármely iskolának lehetnek pénzügyi nehézségei, de az épületek átalakításának kiadásai, a fizetések és a fenntartás általános költségei okot adtak az aggodalomra. Ez az iskola sem volt kivétel.

Edward Bellasis-nek szóló levelében ezt írta Newman: „Éppen most ellenőriztük a könyvelésünket. 1858 Húsvét óta több mint 12 900 fontot költöttünk el...” (Newman, 1970, pp. 160-161) Majd ezt követően részletesen levezette a barátjának számításait. Egy olyan ember számára, mint Newman, aki pénzügyekben is jártas volt, ez valóban aggasztó lehetett, még akkor is, ha aritmetikája téves volt.

1862 júliusában Newman egy levelében arról panaszkodik, hogy nincs elég pénzük számláik kielégítésére. „Az igazság az, hogy az iskola nem tartható fenn az éves 80 fontos befizetésekkel. Ha a fiúk száma százra nőne, akkor létrehozhatnának egy pénzalapot... de jelenleg máról holnapra élünk.” (Newman, 1970, pp. 160-161) Az anyagi problémák megoldására két út mutatkozott, a tanulók számának növelése és a tan- és a szállásdíj emelése.

Úgy tűnik, hogy a finanszírozási nehézségek okának egy része a pazarlásból (biztosan nem Newman részéről) és a rossz könyvelésből adódott. Nem sokkal azután, hogy a könyvelést átvette Fr. Darnell-től, gyorsan kijöttek az adósságból, és még némi nyereség is keletkezett. Newman nagy örömmel számolt be az 1862-es auditról: „Úgy gondoljuk, hogy nincs hiba. Ez évi 600 font nyereséget jelentene.” (Newman, 1970, p. 260) Az ilyen sikerek általában rövid életűek voltak, és váltakoztak az elkeseredettség időszakával.

A norfolki herceg, az iskola öregdiákja, egy másik nagylelkű jótévő volt, aki anyagilag segítette az iskolát ingatlanok bérlésével és földvásárlással. 1873-ra azonban az intézmény ismét eladósodott, mert a kintlévőségek érvényesítése nem járt eredménnyel. Az egyik visszatérő probléma az volt, hogy a szülők egy része nem fizette be a díjakat határidőre. Newman az 1880-as évek elejére belefáradt a fennmaradás örökös küzdelmébe.

Más problémák is felmerültek, de nem jelentettek akkora állandó terhet, mint a pénzügyi nehézségek. Többségük megoldható gond volt, amelyek nem okoztak súlyos válságot az iskola vezetésének. 1865-ben történt egy lopás (az iskola megnyitása óta csak a második), amelyet Newman a maga módján kezelte. Newman Edward Bellasis-nak írt levelében utalt az ügyre: „Körülbelül három hét telt el azóta, hogy a tulajdonos utoljára látta a pénzt... Nem sejtettük, hogy ki a fiú; ... azt mondtuk, hogy az iskola minden diákjának a gyónatójához kell fordulnia ebben az ügyben; és ha ... a pénzt (titokban) egy meghatározott helyre teszik, akkor nem beszélünk többet róla.” (Newman, 1972, pp. 111-112) Talán nem meglepő, hogy a pénz megkerült.

A többi katolikus iskolával való versengés is nehézséget okozott. „...nyilvánvalóan a „Beaumont Lodge (a jezsuiták iskolája) kiszorított minket.” (Newman, 1970, p. 493) Más problémák kevésbé voltak általánosak, és tükrözik az iskolához és személyesen Newmanhoz való viszonyulást. Előfordult, hogy panasz érkezett a helyi anglikán segédlelkésztől a fiúk vasárnapi krikettezése miatt. Newman elnézést kért. Kisebb aggályok merültek fel a diákok tanáraiknál való elszállásolásával, a vakáció alatti iskolai tartózkodásukkal, külföldi fiúk befogadásával kapcsolatban, és az esetenként megjelenő járványokkor. Ezen felül még folytatódtak azok a Newmanról szóló pletykák, amelyek egy oxfordi katolikus felsőoktatási intézmény létrehozására irányuló javaslatról és ezzel összefüggésben az iskoláról szóltak. Ez tulajdonképpen inkább Newman kritikája lehetett. Az anglikán egyház egyeduralma a felsőoktatásban megtört, amikor 1828-ban megalapították a „University College London”-t, amely teljesen szekularizált intézmény volt. Newmant azzal is vádolták, hogy fiatalembereket készített fel, hogy Oxfordba menjenek, ahol aztán hitük elkerülhetetlenül elveszett. Ez a vád számára nem kevés fájdalmat okozott és sok gonddal járt, különösen, amikor magas római körökben erről kérdezték. Newman ezeket a vádakat határozottan cáfolta. A birminghami püspök 1867. október 13-ai főpásztori utasításainak megfelelően nem készített fel diákokat oxfordi és cambridge-i vizsgákra.

Barnabo bíborosnak erős ellenérzései voltak Newman-nel szemben ebben a kérdésben. A valódi oka ennek az volt, hogy nem tudott konvertitákat „felmutatni”, ahogy ez Manning és Faber bíborosoknak sikerült. Oxford csupán ürügy volt. Az ügy komolysága miatt Newman kénytelen volt elküldeni Rómába Ambrose Szent Jánost, hogy fellépjen a védelmében, mivel személyesen ezt képtelen volt megtenni. Newman erről így vallott a folyóiratában (The Rambler): „Attól az időtől kezdve mindenféle vádat és rágalmat fűztek

a nevemhez. És amióta elkezdtük az iskolát, az intézménnyel szembeni ellenérzések növekedtek... Érzékelem az ellenszenvet és a bizalmatlanságot ... mert (minden látszat szerint) sikerrel jártak a befolyásom és hasznosságom lerombolásában. Olyan személyek, akik nyilvánvalóan rám tekintenének, konvertiták, akik hozzám fordulnának ... megállnak valamilyen ellenem mondott súlytalan vagy barátságtalan szavak miatt.” (Tristram, 1957, pp. 256-257)

Newman nem vallott kudarcot, nem térítette el céljaitól a rosszindulatú kritika. Ez nemcsak a befolyását csökkentette, hanem ráébresztette arra is, hogy munkája a fiúk oktatására jelentéktelen hatással volt. Az olyan ügyek, mint az apró lopások, a vasárnapi krikett, sőt a gyűlölködő és káros pletykák is irritáló hatásúak voltak, de ennél többet nem jelentettek. Ezek nem terelték el attól, hogy megtegye, amit szükségesnek tart, hogy jó közoktatást biztosítson a katolikus szülők gyerekei számára. Bár Newman alapította az iskolát, felelősséget érzett iránta és felügyelte is, de soha nem volt annak igazgatója. Ellenőrizte a személyzet felvételét és esetenként elbocsátását. Ez nem volt vitatott terület, az iskolát és Newmant is büszkeséggel töltötte el, hogy jól ismert embereket tudott megnyerni a tanításnak.

Thomas Arnold iskolához való 1862-es csatlakozása rövid és nem zökkenőmentes kapcsolat volt. A kezdeti boldogság után 1863 végére Arnold beteg lett. Gyermekai, akik Westminsterben tanultak, bentlakóként érkeztek volna az iskolába. Newman azonban vonakodott befogadni őket, mivel attól tartott, hogy fertőzést hozhatnak magukkal. Ez a tény és Newman javaslata, hogy 55 fontot vonjanak le Arnold 133 fontos fizetéséből távolléte kompenzációjaként, megrontotta a kapcsolatukat. Bár a kilátásba helyezett következmények egyike sem realizálódott, a barátságuk nem javult. Arnold, akinek hitében voltak megingásai, 1864-ben elhagyta az iskolát. Rajta kívül az egyetlen híresség, aki tanított az iskolában, Gerard Manley Hopkins volt, aki 1867-ben csatlakozott.

1870-ben az egyik tanárt kémként letartóztatták, amikor Európában tartózkodott, azonban rövidesen elengedték. Newmannek 1879-ben el kellett bocsátania az egyik pedagógust. Harding, – akiről Newman azt írta, hogy sok jó tulajdonsággal rendelkezik, de nem elég fegyelmezett, – Newman nemtetszésének ellenére „angolosan távozott”. Így azonnal értesítette Harding-ot a következőkről: „Az atyák nagyon meglepődtek szabadság nélküli távozásán... és arra is emlékezzen, hogy Karácsonykor is így volt távol. Tekintsük tehát úgy, hogy a velünk fennálló kapcsolata megszűnt” (Newman, 1973, p. 67)

Egy másik ügy azonban nagyobb fájdalmat okozott Newman számára, amellyel 1861-62 telén sok időt töltött. Nagy felfordulást okozott az iskola és az oratórium közösségének életében Newman összetűzése Fr. Darnellel, amelynek tetőpontját Darnell lemondása és eltávolítása jelentette 1862 júliusában, de terjedelmi okok miatt ennek részleteire most nem térek ki.

Egy meghatározó kérdés, amely mindig is Newman és az Oratóriumi Iskolába járó fiúk szüleinek szeme előtt lebegett az volt, hogy mi lesz a tanulókkal az iskola elvégzését követően. Oxfordot és Cambridge-t, a már megvalósult kisebb reformok mellett is, bűnös helyeknek tekintették, amelyek veszélyeztetik a diákok Newman által megalapozott hitét. A preferált irány egy katolikus egyetem alapítása volt, amely lehetőséget biztosíthatna az oktatásukra, és megvédené őket a „romlásától”. Ismét bizalmatlanság és félreértés jelent

meg Newman indítékaival és álláspontjával szemben az ellenzők részéről. Manning Newman-t egy ilyen projekt fő támogatójaként mutatta be, holott nem volt az, de korának vezető katolikus angol értelmiségieként, jól ismerve a felsőoktatás minden aspektusát, magától értődően tanácsadójává vált azoknak, akik ezt az elképzelést támogatták.

Newman jogosan aggódott iskolája diákjainak jövője miatt. A katolikusok felsőfokú tanulmányainak megoldása minden bizonnyal őt is aggasztotta. Különböző projektekben vett részt, hogy földet vásároljon Oxfordban egy ilyen intézmény számára, de James Spencer Northcote-nak írt levelében azonban világossá tette érzéseit: „Nem javasolnék ... egy katolikus egyetemet Oxfordban ... jelen pillanatban vitát jelentene...” (Newman, 1970, p. 423) Engedelmes katolikusként Newman elkötelezte magát a Szentszék politikájának elfogadása mellett.

Természetes, hogy az évek előrehaladtával még egy energiával és általában jó egészséggel megáldott ember is kénytelen lassítani tevékenységének ütemén. Ezt Newman is megtette, de továbbra is részt vett az iskola munkájában és felügyelte annak működését. Folytatta az intézmény finanszírozásáról való gondoskodást és a várható jötevek „nyagatását”, mint tette ezt például a béketűrő és nagylelkű norfolki herceg esetében. Mindig szem előtt tartotta, hogy példát kell mutatnia másoknak, így felajánlotta a könyvei után járó jogdíjakból származó bevételeit az iskola javára (Newman, 1976).

Tevékenységük valóban sikeres volt, mindannak ellenére, hogy sok akadályt le kellett küzdeni, de ezek Newman idős korában igen vigasztalóan hatottak rá. Felmerült a kérdés másokban, de talán magában Newman-ben is, hogy alakul az iskola sorsa halálát követően. A norfolki herceg is aggódott az intézmény jövője miatt, így fogalmazott a Newmannek 1882-ben írt egyik levelében: „Ami az iskola feladásának gondolatát illeti, még soha egyik atyánál sem merült fel. Az angolok szerint joguk van morogni és kritizálni ... de óriás csapás lenne számunkra az iskola bezárása ...” (Newman, 1976, pp. 53-54)

Összegzés

Newman 1890. augusztus 11-én halt meg. Egyik írásában felsorolja a négy legfontosabb dolgot, amit Isten tett érte, és amiért a leghálásabb. Ezek között szerepelt az oratóriumi iskola megalapítása is. Konklúzióként levonható, hogy Newman az általa alapított közösség fáradhatatlan előjárója volt, hogy az oratóriumi iskola másfajta elfoglaltságot is biztosított számára, nevezetesen az idősebb fiúk vizsgára való felkészítését, az éves színdarabok megszervezését és alkalmanként valláserkölcsi iránymutatást is.

Newman a személlyel való párbeszédben nevelte a reábízottakat. Erőteljes hangsúlyt helyezett az oktatás melletti jellemgyarapítás folyamatának harmonikus összehangolására. Ő a nevelés fogalmán jellemformálást értett elsősorban, vallási kötődéssel, látszólag kifejezett „haszonélvezet” nélkül.

XVI. Benedek pápa Newman boldoggá avatási laudációjában a következőt mondta: „Newman életében megvalósította e mélységesen emberi felfogását Birmingham népének odaadó gondozásában azokban az években, amelyeket az általa alapított Oratóriumban töltött ... Olyan nevelési környezetet igyekezett megvalósítani, amelyben az értelem képzése, az erkölcsi fegyelmezettség és vallásos elköteleződés összekapcsolódnak egymással.” (Nemeshegyi, 2010, pp. 34-35)

Irodalomjegyzék

- Ashton, R. (2008. május 24). *Oxford Dictionary of National Biography*. Society for the Diffusion of Useful Knowledge.
<https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-59807> (Letöltés dátuma: 2021. március 11.)
- Conzemius, V. (1991). John Henry Newman bíboros halálának 100. évfordulójára. *Mérleg*, 27 (3), 305-312.
- Culler, A. D. (1955). *The Imperial Intellect, a study of Newman's educational ideal*. Yale University Press.
- Nemeshegyi, P. (2010). *John Henry Newman vándorútja*. Szent István Társulat.
- Newman, J.H. (1968). *The Letters and Diaries of John Henry Newman. Vol. 18.* (C. S. Dessain, Ed.). Thomas Nelson and Sons.
- Newman, J.H. (1969). *The Letters and Diaries of John Henry Newman. Vol. 19.* (C. S. Dessain, Ed.). Oxford University Press.
- Newman, J.H. (1970). *The Letters and Diaries of John Henry Newman. Vol. 20.* (C. S. Dessain, Ed.). Thomas Nelson and Sons.
- Newman, J.H. (1972). *The Letters and Diaries of John Henry Newman. Vol. 22.* (C. S. Dessain, Ed.). Thomas Nelson and Sons.
- Newman, J.H. (1973). *The Letters and Diaries of John Henry Newman. Vol. 24.* (C. S. Dessain & Gornall, T. Eds.). Oxford University Press.
- Newman, J.H. (1976). *The Letters and Diaries of John Henry Newman. Vol. 30.* (C. S. Dessain, Ed.). Clarendon Press.
- Newman, J. H. (Saglic, M. J. előszavával és jegyzeteivel). (1982). *The Idea of a University*. University Notre Dame Press.
- Sík, S. (1955). Newman – Az ember és az imádkozó. *Vigilia*, 20 (7), 339-349.
- Stockley, W. F. D. (1922). Education According to Newman. *The Month*, Vol. 148
 The Oratory School. (dátum nélk.). Coeducation at The Oratory.
<https://www.oratory.co.uk/about/coeducation> (Letöltés dátuma: 2021. március 11.)
- Tristram, H. (Ed.). (1957). *John Henry Newman, Autobiographical Writings*. Sheed and Ward.
- Várnagy, P. (2014). *J. H. Newman pedagógiája a "The Idea of a University" tükrében*. PTE FEEK.
- Vértessaljai, L. (2019. október 12). *Vatican News. John Henry Newman bíboros, az Igazság apostola*.
<https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2019-10/newman-biboros-igazsag-apostol-szentte-avatas-anglikan-megterres.html> (Letöltés dátuma: 2021. március 11.)
- Ward, W. (1913). *The Life of John Henry Cardinal Newman Based on his Private Journals and Correspondence*. Longmans.

Abstracts

Sándor Oroszi

From the Unclear Background of an Assassination to the Economic Factors that Explain the Emergence of Conspiracy Theories

The study focuses on the anomalies of the economic sphere, especially the financial-banking field. The church teaches that even Jesus had acted against the money changers and merchants, expelled them from the Temple. This was also mentioned by President Roosevelt in his inaugural speech: „The money changers have fled from their high seats in the temple of our civilization.” (Roosevelt, 1933) However, they returned shortly afterwards...

The study focuses on ambiguous phenomena in U.S. monetary history. In parallel with the emergence of the United States' status as a world power, American financial groups have become dominant in international financial life, as well as in global financial organizations. Meanwhile, they did not always compete according to the requirements of fair play on the stage of economic transactions.

The most prestigious U.S. presidents and reputable politicians have spoken openly about corruption in central banks, but the Fed's activities have also often been at the center of analysis by Nobel laureate economists.

Crime-trained public opinion sought to “explain” events of unclear background in its own way, and a large number of conspiracy theories were formulated. The aim of the paper is to examine whether there are motives and moments in the operation of financial institutions of different countries and international financial organizations that reached the limits set by the legislation. In other words, have their activities provided a reason to formulate conspiracy theories?

Keywords: conspiracy theories; Fed; international financial institutions and central banks

Eszter Barakonyi

A Forgotten Age Group – The Main Circumstances Determining the Labor Market Situation of Women Over Fifty

Labor market participants can be divided into different groups in many aspects. These criteria are typically based on the vulnerability of a group of workers. The situation of women in the labor market has been in the focus of many research and analysis in the past decades, but these papers were mainly focusing on the vulnerabilities related to childbearing and parenting. The situation of women over the age of fifty is no less vulnerable and no less important in terms of both their social and economic role, but at the same time it receives surprisingly little attention in professional public discourse. In view of this circumstance, the aim of the present study is to examine the labor market situation of this group and the circumstances that fundamentally determine it. In the light of the

raising of the retirement age and the challenges posed by an aging society, the proportion of the elderly in the world of work will be surely increased, so the employment environment must also be reviewed. Among the many influencing factors, the study examines the employment opportunities of aging women by grouping them around the most important aspects. These aspects are, in particular, education, health status and the legal environment. Based on previous research analyzes and statistical data, the study intends to include in a theoretical framework the conditions determining the employment of women belonging to the studied group.

Keywords: labor market; aging; work activity

Kata Földes – Éva Szederkényi

Intergenerational Differences in HR – A Snapshot of the Pre- and Post-Covid-19 Era

Intergenerational cooperation and collaboration is the subject of many disciplines. In this present paper, the researchers examine ways of collaboration from the perspective of an applied discipline, i.e. human resource management. A quantitative survey of their research was conducted in late 2019 and early 2020, just before the 2020 coronavirus pandemic broke out, while the second part was finished on a qualitative basis in March 2021. The authors compared the job search culture of several generations in respect of Hungary. The first half of the study examines the literature review, definitions, and generation theories as background, and explores pre-pandemic findings. In the second half of the study, the authors analyzed the results of the sample research during the global crisis in the light of the hypotheses, reviewed them, and made suggestions for further research directions and opportunities. In summary, based on the results, much remains to be done in the field of intergenerational cooperation, and intergenerational management could be considered a more important area, primarily based on our proposal utilizing the so called sensitivity method.

Keywords: intergenerational cooperation; intergenerational dialogue; HR

Zsófia Ásványi – Bernadett Riedelmayer

School-to-Work Transition of Young People – Forms of Work that Encourage the Integration of Young People into the Labor Market

In the world of work and employment, when and how new, young and skilled workforce can actually enter the labor market is of paramount importance. The smooth and rapid integration of young people into the labor market is fundamentally facilitated by gaining work experience already during school period. Present study focuses on employment opportunities for young people. The topic presents both basic work possibilities of young

people, and employment schemes as part of their education. In case of work, independent from studies, the obvious primary goal of young workers is to earn money, to spend their free time in a meaningful manner and to gain general work experience. Working as part of education is however beneficial for students, as they acquire special professional practical knowledge beyond theoretical education. The employment of motivated, practice-oriented young people with appropriate knowledge is also positive from the employer's point of view. Special rules apply to both training-independent and training-embedded employment, which are detailed in the study. The authors draw attention to the changes in the Vocational Training Act with regard to the school system and the register of professions, and describe in detail the characteristics of the so called vocational training employment contract, which create a new set of conditions for organizing internships for both employers and students.

Keywords: student work; internship; vocational training employment contract

Tibor Gonda

**Learning, Travel, Happiness
Correlation Between Education and the Impact of Travel on Quality of
Life and Subjective Happiness**

In April-May 2018, we conducted an online questionnaire survey on a sample of 1085 people in order to examine, in a generational perspective, the attitude of the Hungarian population towards tourism. The survey was representative of the Hungarian population aged 15-74 by gender, age groups (10-year intervals) and region of residence. Five variables were included in the analysis: gender, generations, type of settlement, level of education, subjective assessment of income situation. The present study analyzes those findings of the research that are related to the impact of tourism on the quality of life. We are looking for answers to such important questions as how much consumers consider the extremely important social phenomenon of our time, tourism, to be a factor that significantly influences their quality of life, and to what extent it is a source of happiness for them. In the course of the analysis, we examine with statistical methods whether there are statistically verifiable differences in the answers of different consumer groups to each question based on the degree of education and the subjective assessment of the income situation. The findings provide useful information for those working in the field of tourism marketing and tourism product development.

Keywords: tourism; happiness; level of education

Ágnes Bray –Teréz Kovács

National and Regional Identity Changes Through a Case Study of a Transborder Hungarian Ethnic Minority in Vojvodina

The Hungarian community in Vojvodina – as a separate ethnic minority – has existed since 1920. This paper presents the changes in the national and regional identities of this minority over the past century through analysis and synthesis of literature from a sociological viewpoint. This paper will first explain the theories (Smith 1991, Pataki 2001) which proposed that in order to understand the identity of ethnic minorities we must examine its political/citizenship-related and cultural-historical components. This paper will illustrate that the cultural-historical identity of Hungarians in Vojvodina did not change right after the Treaty of Trianon when they were annexed to a different country. However, they lost their existing Hungarian political/citizenship-related identity as they became citizens of a new country – the Serbian-Croatian-Slovenian Kingdom – which they could not identify with at first. Instead, they developed a regional identity to Vojvodina. Starting from 1945, the Yugoslavian regime enforced a Yugoslavian political/citizenship-related identity and by 1989 this identity overpowered the cultural-historical identity. In 1990, the Hungarian minority got involved in the civil war which was a traumatic experience for them. At present time, we are witnessing a transformation of political/citizenship-related and cultural-historical identities.

Keywords: political/citizenship-related identity; cultural-historical identity; regional identity

Mária Husz

Fabric World

Interpretative Efforts of the Works of Textile Artist Lívia Pápai

Capturing the fabric-like, networked operation of our universe, and its scientific, historical and theoretical study is not a brand new idea. The thinking patterns of the e-society are heavily influenced by the systems of image, fabric, and network. Since the 1990s in the context of the development and spread of digital image processing tools the focus has shifted from text to images. The texture - fabric, braid - in the Greek term “logos”, meaning a fragment, a relation, a certain proportion, a rule, supplemented by definitions of one and many, one and infinity, and interpretations concerning boundary and infinity. The value of an artistic oeuvre is determined by its inherent quality, that is, whether it makes new statements about the essence of the world, of the art, and on humans. The exploratory intention and analytical technical practice of the early works of the textile artist Lívia Pápai led to a more integrated experience of the concept of weaving, and then to attempts to interpret the interconnected fabric-likeness as a universal principle. The creative periods of her artistic development were accompanied by theoretical works and publications. Pá-

pai is convinced that “textiles belong to the ecological principles of the world. The principles generatively attach stability to those material and spiritual beings that are capable of transforming, rearranging, and rebuilding themselves constantly” (Pápai, 2013). The aim of the study is to trace the generalization of the idea of interwoven fabric-likeness in the artist's oeuvre and to depict the essence of the world recognized likewise in her works. This paradigm has culminated most in her breviary braids. The method of research has been analysing the artistic works and publications, as well as conducting a series of conversations with the artist.

Keywords: textile art; fabricality and worldliness; Lívía Pápai

Zoltán Huszár

An Insight into the Beginnings of Steamship Navigation on the Danube and the Peak Period of DSC / DGT

The study aims to offer an outline of the early period of the industrial revolution in Hungary with focus on the beginnings of steamship navigation on the Danube in the twenties of the 19th century with an outlook on the introduction of steamship navigation in the USA. The description gives details on the results achieved by Antal Bernhard (Anton Bernhard), including the difficult and sometimes controversial situation of the inventors and contractors of the era.

Bernhard's activity was groundbreaking and exemplary; it proved that the introduction of modern river navigation on the Danube was possible, even if it needed stubborn persistence, innovative spirit, political support and the investment of the necessary capital. The history of the Danube Steamship Company (DSC) / Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft (DDSG) is a good example for the successful meeting of the listed conditions. The company, founded in 1829 in Vienna became the leading inland navigation company not only in the Danube-basin, but also worldwide; a defining factor in the industrial development and the history of the Danube region, especially in South-Transdanubia. One of the symbols of this development is the luxury steamship of DSC, the Sophie.

Keywords: steamship navigation on the Danube; Anton Bernard; DSC

Jakab Ferkov

Postcard from the Danube Bank, Laundrywomen at the Danube

Mankind has always taken advantage of the opportunities and benefits of rivers and riverbanks, which is why many settlements were often established alongside rivers. One such settlement is Mohács, where the residents made extensive use of the benefits provided by the Danube. These opportunities have changed over time with historical events,

technological development and changes in social expectations, so the city's riverbank has transformed accordingly.

The aim of the research is to present this change in connection with the panorama of the Mohács riverbank, as well as to introduce an activity that the inhabitants of the city, especially the women, practiced using the water of the Danube even in the second half of the 20th century.

My results are based on the previously published local history research on the one hand, and on oral sources on the other hand, and I also selected from the material of the photo collection of the Dorottya Kanizsai Museum in Mohács.

The locals took advantage of the opportunities offered by water transport and the associated trade, as well as crossing the river, fishing, and grinding in floating watermills using hydropower. The city once had two ports and two crossings, and water sports were later added to the line, while the Danube wash was presented almost all the time. There were different ways to wash in the river in summer and winter. Furthermore, depending on the shoreline, there was an upper and a lower washing location. Although the habit of washing in the river had ceased by the last third of the 20th century, it was revived as a Mohács tradition at the beginning of the 21st century.

Perhaps this also points out that if we adjust the benefits of the river to today's social expectations, Mohács can still derive many benefits from it.

Keywords: Danube; Mohács; washing

Zoltán Erdős

Local History as Reported in the Pages of Baranya's Culture

The Executive Board of the Baranya County Council launched its periodical, *Our Schools – Our Educators* in 1954. Later on the issue was published under the titles *Community Culture in Baranya*, and *Cultural Reviewer*, then *Baranya's Culture* from 1958. For more than three decades the journal played a fundamental role in the discussion about the educational and cultural life, as well as local history of the county.

This study presents the bibliographical characteristics of the journal, its history, the change of its topics, structure, and professional contents, accompanied by the description of its editors and authors. Following these threads the professional value of local history becomes visible, along with its institutional connections, and relations to similar fields of studies. Besides, we also demonstrate what role the county's cultural administration, as local representative of cultural policy, attached to these researches and field studies.

The history of *Baranya's Culture* helps us to understand the methodological and organizational development of local history as a discipline and as a practical activity, as well as the development of its current situation and social role.

Keywords: county journals; local history research; community culture

Teréz Kleisz

The New Relevance of Community Philanthropy

Philanthropy's simple working definition means that private assets are voluntarily given (time, effort, financial help, work, objects, properties, knowledge, talent) for the benefit of the needy person or communities, for public purposes, out of loving or caring for the individual or the community, out of moral duty, driven by prestige, or many other motives. Initially the Greek term refers to the love of gods towards the mortals, later the meaning will cover the caring social relations, altruistic actions.

The recent emergence of community philanthropy represents a paradigm shift, that is reframing the original notion. The markedly different focus will emphasize addressing the root causes of the social problems and facilitating the capability of effecting a social change generated by civic demands, led by communities, not merely providing an immediate direct relief. The recent professional discourse is about heralding new types of philanthropy such as creative philanthropy, strategic philanthropy, inclusive philanthropy, social innovation, catalytic philanthropy etc.

The article aims at offering a brief overview of recent trends and introducing the shift in the concept bringing the context while highlighting the essential features of the community philanthropy. Mostly secondary literary sources are used but also personal professional experiences are built in. Being a participant in the community foundation movement, I did have a chance to take part in numerous online and direct discussions with the aim of exploring these issues.

Keywords: community philanthropy; community foundation; community-driven social development

Éva Dóri

Community Planning in Baranya County Within the Framework of the “Community - Space - Settlement” Program

In the villages of Martonfa and Magyaregregy in Baranya County, new community spaces were built in the last week of August 2020 within the framework of the “Community - Space - Settlement” training program. The multifunctional parks dreamed up with local residents are the result of a nine-month community planning process. Cultural community coordinator and architecture students contributed to the work. The idea of the complex settlement development practical training was realized on the initiative of Közös Pontok Nonprofit Kft. in cooperation with the Faculty of Humanities and Social Sciences, Faculty of Engineering and Information Technology, and Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development of the University of Pécs.

The article aims to present the interrelated tasks of community organizers, functional planners and settlement leaders in practice. The development and strengthening of the settlement development approach is a particularly important task of community work,

the framework of which is provided by the concepts of living space and quality of life. The presented program is a model experiment in which students pursuing higher education studies find themselves in real, local problem situations. In the process of thinking with the local community, experiencing collaborative ways of working creates gap-filling learning situations. Exploring and activating local social resources plays a key role in participatory, action-oriented processes.

Keywords: community planning; social participation; settlement development

Zsuzsa Koltai – Terézia Reisz

Best Practices of Community Culture and Community Organization in the Villages of Baranya County

Our research team comprehensively analysed the community organization practices of cultural institutions and community venues operating in Baranya County villages, between September 2019 and August 2020. The research was implemented with the financial support of the Academic Grant Program for Community Culture of the National Institute for Culture. Based on a stratified sampling procedure, community culture and community organization practices of 29 Baranya villages were examined in the framework of structured interviews. Through the analysis of the results of the interviews, best practice was explored in 7 settlements (Nagypall, Hosszúhetény, Nagynyárád, Mecseknádasd, Boda, Hirics, Drávaszabolcs). In April and May 2020, the authors conducted structured interviews with cultural specialists and community organizing professionals from the municipalities that implemented best practice.

The study explores the characteristics of best practice in four themes: 1. Funding – fundraising and resource management; 2. Regional effects – networking in best practice; 3. The role of minority municipalities in the implementation of best practice; 4. The role of personal and professional competencies of the cultural specialist in best practice.

Based on the research results, the authors formulate proposals for the development of the operation and activities of cultural institutions and community venues in the villages.

Keywords: community culture; community organization; best practice

Peter Óber – Petra Ormosy

The Role of the Bishopric of Pécs as a Cultural Mediator in the Light of its Tourism Activities

The study focuses on the cultural mediator work of the Bishopric of Pécs in the light of its tourism activities which was started in 2014. Our aim is to introduce the newly established expansive and rich functions of the Bishopric and to present that beyond the liturgical activity the Diocese has many other professional and public educational activities as

well. The findings are mainly based on our own experience and observations in different scope of activities as we both work in the management group of the touristic team since 2014. The study clearly shows that the Bishopric welcomes its believers, visitors and guests in a well prepared way in different cultural aspects. In conclusion we can say that the newly established cultural institutions answer the requirements of the expectations of the 21th century. The paper provides a complex picture of the touristic services and cultural role of the Bishopric of Pécs. Our study helps to take advantage of the opportunities that open up, whether it is a personal or group visit, leisure or professional programs. This relatively new profile of the Bishopric also has an identity-shaping role at the level of the individual, insofar as it directly or indirectly strengthens the visitor as a believer, a Christian, a resident of Pécs or even as a consumer of culture.

Keywords: cultural mediation; tourism; complexity

Zsófia Pajor – Csaba Szeifer

Best Practices in Promotion of Reading in the Csorba Győző Library

One of the most important objectives of the Csorba Győző Library is to promote literacy and the use of the library in Pécs and Baranya, addressing all age groups, from 0-99 years. In recent years, our library has implemented a number of innovations that have enabled the institution to fulfil the function of a real community space in addition to its traditional library role. In this article, we present some of the most innovative events, services and publications that the library has implemented in recent years, such as the "Born to Read" series of educational and book recommendation publications, the "FilmPakk" and bibliobus services, the international bibliobus meeting and the services provided during the pandemic. These innovations are intended to show that the library is now much more than a cultural institution for lending books. The innovations implemented by our library allow us to reach and address users and readers more effectively. We have been involved in the development of the best practices presented in this paper, and we summarise our experiences to show how diverse a library can be in its activities. This also proves that cultural institutions, in this case the library, need to keep up with the changing socio-economic environment in order to be able to evolve, as the needs of readers are constantly changing and it is essential to adapt to this.

Keywords: library; promote literacy; innovation

Balázs Németh

The Future of Adult Learning and Education. Trends and Issues

This short analysis provides a summary upon actual trends and issues having recently influenced the near future of adult learning and education. These trends are indicated on two particularly important documents, namely, ICAE's communication entitled as Adult Learning and Education (ALE) – Because the Future Cannot Wait and UNESCO UII's report, called Embracing the Culture of Lifelong Learning. Both documents have been produced as part of the global discussion and related reporting of UNESCO on the Futures of Education so as to demonstrate major challenges to education with different focuses and concerns.

The background of this analysis is that the preparations have just started this year for the next adult education world conference (CONFINTEA VII) for 2022 and, consequently, shifted policy focus on results and challenges upon adult learning and education be openly discussed by experts of the field at regional/continental forums during the next coming months.

In this regard, it is necessary to reflect to those above indicated international documents having influenced the discourse about the future of adult learning and education and to highlight how they may widen the scope of policy-related arguments referring to trends impacting inclusion towards adult learning with better participation and performance.

Keywords: literacy development; adult learning; community education

Klára Bajusz

Online Education of Older Adults. Opportunities and Challenges

The social distancing caused by the Covid-19 pandemic banished most learning programs to the online space. The guidelines and methodological excipients mostly ignore the over-60s as a target group. The study examines how digital education can be applied in education of older adults. Based on statistics, we can look at how old people use the Internet and traditional media tools, and how seniors can be typified based on their digital competencies. We summarize the didactic features of online senior education. How does digital illiteracy appear as a barrier? What are the difficulties of access and device usage in the age 60+? What are the difficulties of practice-oriented online gerontoeducation? A key question is the lack of personal presence (in teacher-student, student-student relationship) in gerontoeducation. The study also discusses the advantages and disadvantages of online gerontoeducation. We specify the basic didactic issues that cannot be ignored when using digital tools in the elderly.

Keywords: education of older adults; online education; education methodology

Inez Zsófia Koller

**A Laboratory for Community Learning – The Vision of Tomorrow
Workshop Series**

The Vision of Tomorrow Workshop series provides framework to introduce and test sensitivity games and activities on social inclusion for members of the College for Advanced Studies on Social Inclusion. This study reveals the story of the development of the first six events. It recalls the organizing processes, test results of the workshops and the changes made based on experiences and continuously shaping goals, moreover, it embeds the games created during the workshops and provides a theoretical and methodological framework for them. Some of these games have already gained legitimacy as independent researches. The workshop is an experiment in multidisciplinary social sciences that controls the composition of participants, the timeframe and order of carrying out the tasks, while it also observes the success, the co-operation strategies, reactions to constraints of the participants. This way the workshop applies theories from sociology, psychology, ethics, librarian sciences and education sciences. The aim of the study is to identify those theories and parameters that are necessary for the organization of a scientific event and for a scientific testing to raise the workshop up to a level where it can serve as a valuable, contentful, still enjoyable framework for designing community learning on social inclusion.

Keywords: community learning; edutainment; collaborative design

Dóra Egervári – Edina Kovács

**The Emergence of 21st Century Competencies in the 2020 National
Core Curriculum**

21st century competencies—ICT competence, media and information literacy, effective learning skills—are having an increasing impact on our lives. In both our personal and professional lives, we use certain skills, abilities, and competencies, which we must constantly learn and develop. For a few decades, no one would have thought that digital, ICT or even innovation competence would be portrayed as a key competence. However, this is the case, and skills related to the use of certain tools, technologies and software are gaining ground, and special attention is paid to learning abilities and lifelong learning, as we must always be able to absorb new knowledge and apply skills. In our study, we examine the 2020 National Core Curriculum with the help of text and content analysis from the aspect of how the 21st century competencies—mainly information literacy and digital competence and their subskills—appear in it. Based on our study, it can be stated that the elements of the 2020 NCC contain the individual 21st century competencies but not to an equal extent. Some are only tangentially included in it, and information literacy does not appear in the document at a conceptual level either. It can be interpreted as a positive phenomenon that in addition to the use of digital resources, traditional documents, and the ability to use them also play a role in competence development. However, the skill

levels—expected within each subject—are unfortunately not built on each other in several places, so competence development takes place in an incoherent way.

Keywords: digital competence; information literacy; national core curriculum

Péter Várnagy

The Role of John Henry Newman in Public Education

John Henry, Cardinal Newman already has an established reputation as a university educator. His life at Oxford in the early part of the nineteenth century is well known and his conversion to Roman Catholicism is even more closely documented. His appointment as Rector of the Catholic University of Ireland, which he established, has given us “The Idea of a University”. It is not widely known that Newman set up and ran for over thirty years a secondary school for boys. It would be inaccurate to claim that Newman was a great “schoolman”, though he certainly was a thoughtful educator.

Keywords: Newman; public education; school

Szerzőink

ÁSVÁNYI ZSÓFIA PHD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet. Kutatási terület: hazai és nemzetközi emberi erőforrás menedzsment; atipikus munkavégzés; kollektív munkajogi intézmények a HR gyakorlatában. E-mail: asvanyizs@ktk.pte.hu

BAJUSZ KLÁRA PHD, HABIL, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. A Pécsi Szenior Akadémia szakmai vezetője. Kutatási terület: az időskori tanulás hatása az életvitelre; az iskolázatlanság társadalmi hatásai. E-mail: bajusz.klara@pte.hu

BARAKONYI ESZTER PHD, HABIL, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet. Kutatási terület: a hátrányos helyzetű munkavállalói csoportok vizsgálata; munkaszervezési kihívások az idősek és megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásában. E-mail: barakonyi.eszter@pte.hu

BRAY ÁGNES PHD, pszichológus; projektmenedzser, Infinityworks, Manchester, Nagy-Britannia. Kutatási terület: identitás; környezetpszichológia; megújuló energiaforrások. E-mail: kovacs.agnes@gmail.com

CSEFKÓ FERENC, címzetes egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar / MTA Regionális Kutatások Központja ügyvezető igazgató, nyugdíjas. Kutatási terület: önkormányzatok; helyi társadalom; település- és területfejlesztés. E-mail: csefko.ferenc@gmail.com

DÓRI ÉVA, tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Országos és települési szintű, közösségekre építő fejlesztési projektek munkatársa, közművelődési szakember. Kutatási terület: a közösségi művelődés társadalomfejlesztői kontextusa; az intézmények településfejlesztési folyamatokban vállalt szerepe és aktivitása. E-mail: evadori76@gmail.com

EGERVÁRI DÓRA PHD, oktatási intézetigazgató-helyettes, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási terület: az információs műveltség és digitális kompetencia fejlesztése; a blended learning és e-learning lehetőségei a felsőoktatásban; kompetenciafejlesztés online térben. E-mail: egervari.dora@pte.hu

ERDŐS ZOLTÁN, történész, könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár, Helyismereti Gyűjtemény. Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Program PhD-hallgatója. Kutatási terület: politikai gondolkodás és társadalmi nyilvánosság a kora újkori Magyarországon és Erdélyben; a nemzettudat gyökerei és a nemzetté válás típusai Kelet-Közép-Európában; Pécs és Baranya megye helytörténete. E-mail: erdoeszoli@gmail.com

FERKOV JAKAB PHD, történész, etnográfus, muzeológus. Nyugalmazott múzeumigazgató, Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács. Kutatási terület: Mohács helytörténete; magyarországi horvátok művelődéstörténete és néprajza. E-mail: ferkov.jakab@mohacs.hu

FÖLDES KATA, HR-manager, média-és pályázati referens, Most Médiacsoport. Kutatási terület: mentoring; intergenerációs párbeszédkultúra. E-mail: foldeskata@outlook.com

GÁLBER ATTILA, koreográfus, művészeti vezető, Misina Néptáncegyüttes és Táncszínház. A Déli Kapu Folklórszövetség elnöke. E-mail: galber.attila@gmail.com

GONDA TIBOR PHD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus Intézet. Kutatási terület: turisztikai klaszterek; turizmus menedzsment; turisztikai termékfejlesztés; turizmus hatása az életminőségre; akadálymentes turizmus; alternatív turizmus. E-mail: gonda.tibor@ktk.pte.hu

HUSZ MÁRIA CSC, HABIL, nyugalmazott egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem. Kutatási terület: a kortárs művészet esztétikai és szociológiai kérdései; textilművészet; örökségturizmus. E-mail: huszmara@gmail.com

HUSZÁR ZOLTÁN PHD, HABIL, intézetigazgató, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási terület: művelődéstörténet; oktatás- és neveléstörténet; múzeumtörténet (19–20. század); A Duna, mint integráló tényező Közép–Európában a 19–20. században; gazdaság- és ipartörténet a 19–20. sz.-i Magyarországon. E-mail: huszar.zoltan@pte.hu

KLEISZ TERÉZ PHD, nyugalmazott címzetes egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem. Kultúra- és művelődésszociológiai kurzusokat tanított az egyetemen. A Kulturális Szemle lektora. Kutatási terület: a kultúrákövetítő és felnőttoktatási szakemberek professzionalizációja; közművelődés; kulturális szakpolitika; a tanuló városok; az aktív állampolgári tagság, a demokráciára ösztönző informális és non-formális nevelési terepek és módszerek. E-mail: kleisz.terez@pte.hu

KOLLER INEZ ZSÓFIA, PHD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. A Társadalmi Befogadás Szakkollégium vezető tanára. Kutatási terület: közösségfilozófia; közösségi kutatások. E-mail: koller.inez@pte.hu

KOLTAI DÉNES, CSC, HABIL, professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar. A PTE FEEK alapítója és első dékánja. Kutatási terület: andragógia; felnőttképzés tervezése. E-mail: koltaid@hotmail.com

KOLTAI ZSUZSA PHD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Az Universität Klagenfurt óraadó tanára. Kutatási terület: múzeumpedagógia; múzeumandragógia; a múzeumok társadalmi szerepvállalása; a múzeumi tudásközvetítés innovációi és trendjei; közművelődés és közösségszervezés. E-mail: koltai.zsuzsa@pte.hu

KOVÁCS EDINA, egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási terület: neveléstudományok; a blended learning és a digitális kompetencia- és tananyagfejlesztés a felsőoktatásban. E-mail: kovacs.edina@pte.hu

KOVÁCS TERÉZ PHD, DSC, HABIL, szociológus, professor emerita, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Az MTA doktora. Kutatási terület: vidékfejlesztés; a mezőgazdaság átalakulása; a határon túli magyarok. E-mail: kovacs.terez@pte.hu

MEZEI JÓZSEF, nyugdíjas. Fontosabb munkahelyek: Pécs-Baranyai Népművelési Tanácsadó főelőadója, majd vezetője; a Baranya megyei Művelődési Központ első igazgatója; Pécs M.J. Város Tanácsa Művelődési Osztályának vezetője a rendszerváltásig, majd a Hajnóczy József Középiskolai Kollégium igazgatója. E-mail: mezejo@freemail.hu

NEMES KRISZTINA, megyei igazgató, módszertani referens, közművelődési szakértő. Nemzeti Művelődési Intézet Baranya Megyei Igazgatóság. Kutatási terület: területi közművelődési feladatellátás. E-mail: krisztici@gmail.com

NÉMETH BALÁZS, PHD, HABIL, intézetigazgató-helyettes, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási terület: az európai és a magyar felnőttoktatás története; összehasonlító felnőttoktatási szakpolitika; tanuló városok-régiók és tanuló közösségek; a felnőttoktatói professzió evolúciója. E-mail: nemeth.balazs@pte.hu

ORMOSY PETRA, infopont-vezető, Pécsi Püspökség. E-mail: ormosy@pecs.egyhazmegye.hu

OROSZI SÁNDOR CSC, HABIL, közgazdász, professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem. Kutatási terület: piaci formák elmélete; munkapiac gazdaságtana; prekariátus; a gazdasági és politikai elit küzdelme; ökológiai lábnyom; civilizációk küzdelme. E-mail: oszi19667@gmail.com

ÓBER PÉTER, rendezvénykoordinátor, Pécsi Püspökség. E-mail: ober@pecs.egyhazmegye.hu

PAJOR ZSÓFIA, kulturális szervező, Csorba Győző Könyvtár. E-mail: pajor.zsafia@csgy.k.hu

PÁLNÉ KOVÁCS ILONA PHD, DSC, HABIL, akadémikus, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Társadalmi Kapcsolatok Intézete. A PTE BTK Interdiszciplináris Doktoriskola vezetője. Kutatóprofesszor a Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatások központjában. Az Academia Europaea tagja. Kutatási téma: regionális politika; területi közigazgatás; önkormányzatok. E-mail: palne.kovacs.ilona@krtk.hu

REISZ TERÉZIA PHD, HABIL, nyugalmazott egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Kutatási terület: oktatásszociológia; településszociológia; művelődésszociológia; közösség-szervezés. E-mail: reisz.teri@gmail.com

RIEDEMAYER BERNADETT, PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet. Kutatási terület: humán erőforrás fejlesztés; innovációs megoldások és tehetséggondozás az államigazgatási szektorban. E-mail: riedelmayer.bernadett@tk.pte.hu

SCHIFFER JÁNOS, könyvkiadó igazgató, Városháza Kiadó. Korábbi munkakörök: Országos Közművelődési Tanács, majd a Művelődésügyi Minisztérium osztályvezetője; országgyűlési képviselő; az oktatás, kultúra és az idegenforgalom területéért felelős főpolgármester-helyettes. E-mail: schiffer.janos@outlook.hu

SZEDERKÉNYI ÉVA PHD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási terület: munkahelyi tanulás; felnőttképzés; tanuló városok; egyéni kompetenciafejlesztés a HR-ben. E-mail: szederkenyi.eva@pte.hu

SZEIFER CSABA, csoportvezető, Csorba Győző Könyvtár, Kommunikációs és Pályázati Csoport. A Könyv, Könyvtár, Könyvtáros című folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. Kutatási terület: a hátrányos helyzetű térségek kulturális esélyegyenlőségi kérdései. E-mail: szeifer.csaba@csgyk.hu

VÁRNAGY PÉTER PHD, HABIL, tanszékvezető, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet, Művelődéstudományi Tanszék. Kutatási terület: a kultúrára és az oktatásra ható normarendszerek vizsgálata; a kulturális és oktatási tevékenységek magyarországi és európai szabályozási háttere, fejlesztésének lehetőségei; a cserkészlet helytörténeti és pedagógiai vonatkozásai. E-mail: varnagy.peter@pte.hu

Authors

ÁSVÁNYI, ZSÓFIA PHD, assistant professor, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Department of Leadership and Organizational Sciences. Research fields: domestic and international human resource management; atypical work; institutions of collective labour law in HR. E-mail: asvanyizs@tkk.pte.hu

BAJUSZ, KLÁRA PHD, HABIL, associate professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies. Head of the Senior Academy of Pécs. Research fields: the impact of gerontoeducation on lifestyles; the social effects of illiteracy. E-mail: bajusz.klara@pte.hu

BARAKONYI, ESZTER PHD, HABIL, associate professor, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Department of Leadership and Organizational Sciences. Research fields: disadvantaged groups of workers; work organizational challenges in the employment of the elderly and the people with disabilities. E-mail: barakonyi.eszter@pte.hu

BRAY, ÁGNES PHD, psychologist; delivery lead, Infinityworks, Manchester. Research fields: identity; environmental psychology; renewable energy resources. E-mail: kovacs.agnes@gmail.com

CSEFKÓ, FERENC, retired honorary associate professor, University of Pécs, Faculty of Law, Department of Administrative Law. Executive director of the Hungarian Academy Of Sciences, Centre for Economic and Regional Studies. Research fields: municipalities; local society; municipal- and area development. E-mail: csefko.ferenc@gmail.com

DÓRI, ÉVA, assistant professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies. Cultural and community planning specialist. She works in community-based development projects. Research fields: social development context of community culture; the roles and activities of institutions in settlement development processes. E-mail: evadori76@gmail.com

EGERVÁRI, DÓRA PHD, Deputy Director, assistant professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies. Research fields: development of information literacy and digital competence; possibilities of blended learning and e-learning in higher education; online competence development. E-mail: egervari.dora@pte.hu

ERDŐS, ZOLTÁN, historian, librarian, Csorba Győző Library, Local History Collection, Pécs. PhD-candidate at the Eötvös Loránd University, Budapest. Research fields: political thought and the public sphere in early modern Hungary and Transylvania; the roots of nationalism and types of nation-building in East Central Europe; local history of Pécs and Banya county. E-mail: erdoeszoli@gmail.com

FERKOV, JAKAB PHD, historian, ethnographer, museologist. Retired Museum Director, Kanižsai Dorottya Museum, Mohács. Research fields: local history of Mohács; cultural history and ethnography of Croats in Hungary. E-mail: ferkov.jakab@mohacs.hu

FÖLDES, KATA, HR-manager, media and tender officer, Most Médiacsoport. Research fields: intergenerational dialogue culture; mentoring; communication. E-mail: foldeskata@outlook.com

GÁLBER, ATTILA, choreographer, artistic leader, Misina Folk Dance Ensemble. E-mail: galber.attila@gmail.com

GONDA, TIBOR PHD, senior lecturer, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Institute of Marketing and Tourism. Research fields: tourism clusters; tourism management; tourism product development; impact of tourism on quality of life; accessible tourism; alternative tourism. E-mail: gonda.tibor@ktk.pte.hu

HUSZ, MÁRIA CSC, HABIL, retired associate professor, University of Pécs. Research fields: aesthetic and sociological issues of contemporary art; textile art; heritage tourism. E-mail: huszmar@gmail.com

HUSZÁR, ZOLTÁN PHD, HABIL, director, associate professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies. Research fields: history of culture and education; museum history (19-20th centuries); the Danube as an integrating factor in Europe in the 19-20th centuries; history of economy and industry in Hungary in the 19-20th centuries. E-mail: huszar.zoltan@pte.hu

KLEISZ, TERÉZ PHD, retired honorary university professor, University of Pécs. Instructor of sociological and community development courses since the eighties. Member of the editorial committee of the journal Cultural Review. Research fields: professionalization processes within the cultural and the adult learning field. E-mail: kleisz.terez@pte.hu

KOLLER, INEZ ZSÓFIA PHD, assistant professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies. Leading teacher of the College for Advanced Studies on Social Inclusion. Research fields: philosophy of community; community research. E-mail: koller.inez@pte.hu

KOLTAI, DÉNES, CSC, HABIL, professor emeritus, University of Pécs, Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development. Founder and first dean of PTE FEEK. Research fields: andragogy, adult education planning. E-mail: koltaid@hotmail.com

KOLTAI, ZSUZSA PHD, assistant professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies. Lecturer at the Universität Klagenfurt. Research fields: museum education; adult learning in museum; the social role of museums; innovations and trends in museum learning; community culture and community organization. E-mail: koltai.zsuzsa@pte.hu

KOVÁCS, EDINA, assistant lecturer, University of Pécs, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies. Research fields: educational sciences; blended learning; digital competence and curriculum development in higher education. E-mail: kovacs.edina@pte.hu

KOVÁCS, TERÉZ PHD, DSC, HABIL, sociologist, professor emerita, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. Doctor of the Hungarian Academy of Sciences. Research fields: rural development; restructuring agriculture; Hungarian minority living out of Hungary. E-mail: kovacs.terez@pte.hu

MEZEL, JÓZSEF, pensioner. Former positions: first director of the Baranya County Cultural Center; Head of the Cultural Department of Pécs until the political transition, then director of the József Hajnóczy Secondary School Dormitory. E-mail: mezejo@freemail.hu

NEMES, KRISZTINA, director, methodological consultant, cultural expert, National Cultural Institute Baranya County Directorate. Research fields: regional cultural tasks and responsibilities. E-mail: krisztici@gmail.com

NÉMETH BALÁZS PHD, HABIL, Vice-head of Institute, associate professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies. Research fields: history of adult education in Europe and in Hungary; comparative ALE policy; learning cities-regions and learning communities; evolution of the profession of adult educator. E-mail: nemeth.balazs@pte.hu

ORMOSY, PETRA, information point manager, Bishopric of Pécs. E-mail: ormosy@pecs.egy-hazmegye.hu

OROSZI, SÁNDOR CSC, HABIL, economist, professor emeritus, University of Pécs. Research fields: theory of market forms; labor market economics; precariat; the struggle of the economic and political elite; ecological footprint; the struggle of civilizations. E-mail: oszi19667@gmail.com

ÓBER, PÉTER, event coordinator, Bishopric of Pécs. E-mail: ober@pecs.egy-hazmegye.hu

PAJOR, ZSÓFIA, cultural organizer, Csorba Győző Library, Pécs. E-mail: pajor.zsafia@csgyk.hu

PÁLNÉ KOVÁCS, ILONA PHD, DSC, HABIL, fulltime professor, leader of the Interdisciplinary Doctoral School, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. Full member of the Hungarian Academy of Sciences and Academia Europaea. Research professor at the Centre for Economic and Regional Studies. Research fields: regional policy; regional governance; self-governments. E-mail: palne.kovacs.ilona@krtk.hu

REISZ, TERÉZIA PHD, HABIL, retired associate professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. Research fields: sociology of education; sociology of settlements; cultural sociology; community organization. E-mail: reisz.teri@gmail.com

RIEDEMAYER, BERNADETT, PhD Student, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Department of Leadership and Organizational Sciences. Research fields: human resource development; innovation solutions and talent management in the public administration sector. E-mail: riedelmayer.bernadett@kktk.pte.hu

SCHIFFER, JÁNOS, book publishing director, Városháza Kiadó. Former positions: Head of the National Council for Public Culture, then head of department at the Ministry of Culture; Member of Parliament; Deputy Mayor for Education, Culture and Tourism, Budapest. E-mail: schiffer.janos@outlook.hu

SZEDERKÉNYI, ÉVA PHD, assistant professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies. Research fields: competence building at workplaces; learning cities; development of adult learning professionals. E-mail: szederkenyi.eva@pte.hu

SZEIFER, CSABA, leader of the Communication and Fundraising Unit, Csorba Győző Library, Pécs. Member of the editorial board of the journal Book, Library, Librarian. Research fields: cultural equality issues in disadvantaged areas. E-mail: szeifer.csaba@csgyk.hu

VÁRNAGY, PÉTER PHD, HABIL, head of department, associate professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies, Department of Cultural Studies. Research fields: the impact of legal and other norms on culture and education; the Hungarian and European legal background of cultural and educational activities, possibilities of their development; historical and pedagogical aspects of Scouting. E-mail: varnagy.peter@pte.hu